

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

KİMLİK İÇİN KOLEKTİF HAFIZAYI ÖRGÜTLEMEK:
MÜBADİL KİMLİĞİ İNŞASINDA LOZAN MÜBADİLLERİ
DERNEKLERİNİN ROLÜ

DOKTORA TEZİ

Ali Emre ELDEM

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan YÜCEL

EYLÜL 2024

ÖNSÖZ

Bu tezin her aşamasında bana yol gösteren ve destek olan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Hakan Yücel'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Onun bilgisi, tecrübesi ve sabrı olmasaydı, bu süreç kesinlikle daha zor olurdu. Bana yalnızca akademik olarak değil, her anlamda ilham verdi.

Tez izleme komitesindeki değerli hocalarım Prof. Dr. Birol Çaymaz ve Prof. Dr. Esra Danacıoğlu Tamur'a da şükranlarımı sunuyorum. Her birinizin yapıcı eleştirileri ve yol gösterici önerileri, bu çalışmanın olgunlaşmasında büyük rol oynadı.

Bu süreç boyunca beni her zaman destekleyen, sabırla yanımda duran ve her adımda motivasyonumu yükselten sevgili eşim Duygu Yayla Eldem'e sonsuz teşekkürler. Onun sevgi dolu varlığı, en zor anlarımda bile bana güç verdi ve yolumu aydınlattı. Akademik çalışmalarımda olduğu kadar, günlük hayatın zorluklarıyla başa çıkmamda da onun desteği hep yanımda oldu. Bu uzun ve zaman zaman yorucu yolculukta, kendisinin anlayışı ve desteği olmasaydı, bu noktaya gelmek çok daha zor olurdu.

Aynı şekilde, canım annem Ayşegül Eldem, kıymetli babam Mehmet Eldem ve sevgili kardeşim Levent Eldem'e en derin şükranlarımı sunuyorum. Onların bana olan sevgisi ve güveni, her zaman kendimi daha güçlü ve cesaretli hissetmemi sağladı. Her adımda, onların desteğini arkamda hissetmek, bu sürecin üstesinden gelmemde en büyük dayanaklarımdan biri oldu. Özellikle zor anlarımda bana moral verdikleri, cesaretlendirdikleri ve her türlü zorlukta yanımda oldukları için onlara minnettarım. Sizler olmasaydınız, bu yolculuk gerçekten çok daha zorlu ve yorucu olurdu. Varlığınız ve sevginiz, bana hep en büyük gücü verdi. Hepinize minnettarım.

Bu tezi, hayatım boyunca bana ilham olan, yolumu aydınlatan hocalarıma ve sevdiklerime ithaf ediyorum. Sizlerin desteği, bu çalışmanın her satırında var.

İÇİNDEKİLER

.....	i
ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vi
RÉSUMÉ	vii
ABSTRACT	xi
ÖZET	xv
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu ve Amacı	3
Çalışmaya Dair Temel Kavramlar	5
Çalışmanın Yöntemi	9
Çalışmanın Planı	11
1. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE	13
1.1. Kavramsal Çerçeve	14
1.1.1. Ulus Devlet ve Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik	16
1.1.2. Ulus Devlet İnşasında Vatandaşlık Pratiği	27
1.1.3. Kimlik ve Bilinç İnşası Sürecinde Hemşehri Dernekleri	32
1.1.4. Bir Hatırlama ve Unutma Biçimi Olarak Kolektif Hafıza ve Mekân İlişkisi	44
1.2. Tarihsel Çerçeve	52
1.3. Literatür Özeti	62
2. YÖNTEM VE ÖRNEKLEM	75
2.1. Görüşme ve Derinlemesine Görüşme	82
2.2. Temalar ve Sorular	94
2.2.1. Kişisel Sorular	99
2.2.2. Mübadele Öncesi ve Sonrasına Dair Deneyim Ve Uyum Süreci	101
2.2.3. Mekân, Hafıza Ve Kimlik	102
2.2.4. Mübadil Dernekleri ve Üyeleri Arasındaki İlişki	103
2.2.5. Mübadeleye Dair Genel Düşünceler ve Sonuç	104
3. GÖRÜŞMELER VE BULGULAR	106
3.1. Benzerlik ve Kök Arayışı	112
3.1.1. Birinci Kuşak: Kayıp Anılar, Yeni Kimlikler	113
3.1.2. Tutunmak, Kök Salmak ve Geçmişini Aramak: Nesiller Boyunca Dönüşen Kimlik	119
3.1.3. Misafir Misafiri İstemez, Ev Sahibi İkisini De: Yerli /Göçmen Çatışması ve Beraber Yaşama Deneyimi	124

3.1.4. Mit, Hemşehri, Lider: Tarihsel Bir Figürden Öte Atatürk.....	136
3.1.5. Anadolu'dan Balkanlara, Balkanlardan Anadolu'ya: Karamanoğulları'nın Mirası ve Mübadillerin Kimlik İnşası.....	142
3.2. Farklılığı Vurgulama	149
3.2.1. Dilleri Var Bizim Dile Benzemez: Mübadele ve Dil Meselesi.....	150
3.2.2. Χαίρομαι που είμαι Κρητικός (Giritli Olduğum İçin Gururluyum): Bir Gayrimübadil ve Mübadil Olarak Giritlilik.....	158
3.2.3. Kültürel Kimlik ve İnanç: Mübadillerin Bektaşî Mirası.....	170
3.2.4. Arafta Kalmak: Hristiyanlaşan Müslümanlar, Müslümanlaşan Rum Ortodokslar	179
3.3. Kimliği Yeniden Kurgulamak ve Örgütlemek	186
3.3.1. Eski Çamlar Bardak Oldu (Mu?): Kimliği Sürdürmenin Bir Unsuru Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras	187
3.3.2. Kültürden Siyasete: Mübadil Derneklerinin Çok Yönlü Rolü	203
3.3.3. Mübadil Derneklerinde Etkinlik ve Kimlik İnşası: Sosyokültürel Mirası Canlandırmak ve Yeniden Üretmek	210
SONUÇ	219
KAYNAKÇA.....	224

KISALTMALAR

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
KMS	: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi
LMV	: Lozan Mübadilleri Vakfı

TABLO LİSTESİ

Table 2.1: Mübadil Yerleşimleri, Dernekleri ve Ziyaret Edilen Dernekler 96

Table 3.1: Görüşme Yapılan Kişilerin Bilgileri 107

RÉSUMÉ

Dans cette étude, il est soutenu que l'accord d'échange gréco-turc, signé le 30 janvier 1923, représentait une étape majeure pour atténuer les tensions historiques et sociales entre les deux pays. Cependant, il est avancé que ce processus va bien au-delà des efforts visant à remodeler la structure démographique des deux pays et à établir une homogénéité ethnique. Le processus d'échange a été considéré comme une expérience traumatisante, au cours de laquelle environ deux millions de personnes ont été déplacées de force, laissant des traces profondes dans leurs identités, leurs appartenances et leurs mémoires. Dans ce contexte, l'accord d'échange gréco-turc ne doit pas être examiné uniquement comme une politique d'État, mais aussi comme un processus complexe qui doit être étudié à travers les traumatismes profonds et les crises identitaires vécus par les individus et les communautés.

Bien que cet accord d'échange, signé dans le cadre du Traité de paix de Lausanne, visait à mettre fin aux différends entre les deux pays, le processus n'est pas resté une simple solution politique, mais est également devenu le point de départ de transformations sociales et culturelles. Le processus d'échange reposait sur une réorganisation fondée sur une séparation religieuse, forçant la population musulmane à émigrer en Turquie et la population chrétienne orthodoxe à émigrer en Grèce. Cependant, les différences ethniques, linguistiques et culturelles sous-jacentes à cette séparation ont rendu le processus beaucoup plus complexe. La migration forcée basée sur la religion a conduit à regrouper sous une même catégorie des communautés ayant des antécédents culturels et linguistiques différents, ce qui a nécessité la redéfinition de leurs identités. Ainsi, l'échange ne s'est pas limité à un simple changement de population, mais s'est également avéré être un processus de transformation profonde, où les identités, les cultures et les mémoires ont été reconstruites.

Par exemple, les Karamanlides orthodoxes turcophones et les musulmans crétois hellénophones ont également été soumis à cet échange, ce qui a conduit à l'utilisation de la religion comme critère de distinction plus prépondérant que l'identité ethnique. Les échangeurs, une fois réinstallés dans leurs nouveaux foyers, ont dû couper les liens culturels et identitaires qu'ils avaient établis avec leurs lieux d'origine, ce qui a créé une crise d'identité au sein des communautés. Cette crise identitaire a entraîné une érosion du sentiment d'appartenance, la rupture des liens avec le passé et des efforts pour se redéfinir. Cette crise, vécue par les échangeurs, n'est pas restée un problème d'identité individuelle, mais a également pris une dimension sociale. En Turquie, les problèmes d'intégration sociale rencontrés par les échangeurs dans les régions où ils ont été réinstallés ont conduit à un approfondissement des différences culturelles, en particulier entre les populations locales et les échangeurs.

Le processus d'intégration sociale après l'échange s'est avéré beaucoup plus difficile que prévu, et le fait que les échangeurs se sentent étrangers dans leur "nouvelle patrie" a entraîné des conflits socioculturels. Les échangeurs venus d'Anatolie en

Grèce se sont sentis comme des "étrangers" et n'ont pas été pleinement acceptés par la population locale. De même, les échangeurs grecs venus de Grèce ont également été confrontés à une discrimination similaire en Turquie, ce qui a eu un impact négatif sur le processus d'intégration sociale. Cette inadéquation a conduit à de nouveaux conflits et tensions sociales entre les deux sociétés. En Grèce, les échangeurs ont été considérés en quelque sorte comme faisant partie de l'Hellénisme oriental et leur retour en Anatolie a été perçu comme un retour dans leur patrie. Cependant, malgré cette perspective, l'intégration des échangeurs dans la société grecque a été douloureuse en raison des différences linguistiques, culturelles et économiques.

Les liens forts que les communautés soumises à l'échange avaient avec les régions d'où elles venaient, ainsi que leurs identités culturelles passées, ont rendu plus difficile la création d'une nouvelle identité dans leurs nouveaux lieux de résidence. Dans ce processus, les difficultés économiques et l'exclusion sociale auxquelles les échangeurs ont été confrontés dans leurs nouveaux lieux de résidence ont encouragé la création d'associations d'échangeurs. La création de ces associations peut être considérée comme une étape importante dans la définition de l'identité des échangeurs et la relation de cette identité avec les politiques d'État. Les associations d'échangeurs sont apparues comme des plateformes importantes pour façonner les processus de mémoire et d'oubli des communautés d'échangeurs. Ces associations ont assumé la tâche de reproduire en mémoire collective les traumatismes, les difficultés et les souvenirs vécus par les échangeurs, et de transmettre cette mémoire aux nouvelles générations.

La mémoire collective joue un rôle crucial dans la définition et la préservation des identités des communautés. Les communautés ayant vécu des événements traumatisants ont tendance à préserver leur identité en se rappelant les souffrances du passé et en les perpétuant. Dans ce contexte, les associations d'échangeurs jouent un rôle central dans la création et la préservation de la mémoire collective des communautés d'échangeurs. Elles offrent également une plateforme importante pour la définition de l'identité des échangeurs et la relation de cette identité avec les politiques d'État. En Turquie, l'identité des échangeurs a été redéfinie dans le cadre du processus de construction de l'État-nation de la République, et au cours de ce processus, les identités des communautés d'échangeurs ont été redéfinies en tant que reflet des politiques d'État. Ce processus de redéfinition révèle également comment les échangeurs ont créé leurs nouvelles identités et les difficultés auxquelles ils ont été confrontés dans ce processus.

De même, en Grèce, les associations d'échangeurs ont organisé diverses activités et événements pour faciliter et accélérer l'intégration sociale des échangeurs. Ces associations ont également mené diverses activités visant à préserver les identités culturelles des échangeurs et à transmettre ces identités aux générations futures. L'un des principaux sujets de discussion de cette étude sera la manière dont les associations d'échangeurs en Turquie et en Grèce ont façonné la relation entre mémoire, identité et espace, et les défis auxquels elles ont été confrontées dans ce processus. Les associations d'échangeurs peuvent être considérées comme des acteurs centraux non seulement en tant qu'instruments de solidarité sociale, mais aussi dans la construction de l'identité nationale.

Dans ce contexte, l'identité des échangeurs est redéfinie en tant que partie intégrante des politiques d'État, et cette identité devient une partie de la mémoire

collective des communautés. Dans ce processus, le rôle des associations d'échangeurs ne se limite pas à assurer la solidarité sociale, mais vise également à préserver le patrimoine culturel, à reproduire ce patrimoine et à le transmettre aux générations futures. Les associations d'échangeurs en Grèce ont organisé diverses activités visant à préserver le patrimoine culturel des Grecs anatoliens et à intégrer ce patrimoine dans la société grecque. De même, les associations d'échangeurs en Turquie ont également œuvré pour préserver le patrimoine culturel des Turcs venus de Roumélie et pour transmettre ce patrimoine aux générations futures.

Une autre fonction importante des associations d'échangeurs est leur rôle dans la défense et la protection des droits sociaux et économiques des échangeurs. Ces associations ont exprimé les problèmes sociaux et économiques rencontrés par les échangeurs et ont mené diverses campagnes et activités de lobbying pour résoudre ces problèmes. Les difficultés économiques auxquelles les échangeurs ont été confrontés dans les nouvelles régions où ils se sont installés en Turquie ont constitué l'un des plus grands obstacles à leur intégration sociale et à leur réussite dans leurs nouveaux lieux de vie.

Le rôle central joué par les associations d'échangeurs dans la solidarité sociale, ainsi que dans la construction de l'identité nationale, a accru leur importance dans les processus historiques. Les associations d'échangeurs créées en Grèce ont organisé d'importants événements visant à préserver le patrimoine culturel des Grecs anatoliens et à intégrer ce patrimoine dans la société grecque, assumant une fonction cruciale en matière de préservation de l'identité culturelle. De même, en Turquie, les associations d'échangeurs ont travaillé pour préserver le patrimoine culturel des Turcs venus de Roumélie et pour transmettre ce patrimoine aux générations futures. Ces associations fournissent des indices importants sur la manière dont l'identité des échangeurs sera préservée et sur le rôle que cette identité jouera dans le projet de construction de l'identité nationale. Le rôle joué par les associations d'échangeurs dans ce processus ne se limite pas à la préservation du patrimoine culturel, mais contribue également à la solidarité sociale et à l'intégration de l'identité des échangeurs dans le projet d'identité nationale.

En conclusion, cette étude vise à réaliser une analyse approfondie de la manière dont les associations d'échangeurs ont façonné la relation entre mémoire, identité et espace, de la manière dont ce processus a interagi avec les politiques d'État, et de la manière dont les communautés ont répondu à ces processus. Cette analyse revêt une grande importance pour comprendre le rôle de l'identité des échangeurs dans la construction de l'identité nationale, les effets des politiques mémorielles de l'État sur les communautés et la fonctionnalité des associations d'échangeurs dans ce processus. Les fonctions de ces associations en Turquie et en Grèce fournissent également des informations importantes sur la manière dont la mémoire collective de ces communautés s'est formée.

Les associations d'échangeurs ont joué un rôle critique dans la mémoire des expériences traumatisantes vécues par les échangeurs, des migrations forcées et des pertes culturelles, et dans la transmission de cette mémoire aux nouvelles générations. Les activités des associations d'échangeurs dans le processus de création et de préservation de la mémoire collective ont un impact déterminant sur la définition et la préservation des identités des communautés. Dans ce contexte, une analyse plus approfondie de la manière dont les associations d'échangeurs ont façonné la relation

entre mémoire, identité et espace, de la manière dont ce processus a interagi avec les politiques d'État, et de la manière dont les communautés ont répondu à ces processus est nécessaire. Cette analyse revêt une grande importance pour comprendre le rôle de l'identité des échangeurs dans la construction de l'identité nationale, les effets des politiques mémorielles de l'État sur les communautés et la fonctionnalité des associations d'échangeurs dans ce processus.

L'évaluation des associations d'échangeurs en tant qu'acteurs socio-politiques doit être soutenue par des études sur la manière dont ces associations ont abordé les problèmes auxquels les communautés d'échangeurs ont été confrontées et sur la manière dont elles ont développé des stratégies pour résoudre ces problèmes. Ces études contribueront à mieux comprendre la place et l'importance de l'identité des échangeurs dans la construction de l'identité nationale. En même temps, la compréhension de ces processus jettera également une lumière sur les efforts de création d'identité et de mémoire des communautés qui pourraient être confrontées à des processus de migration forcée similaires à l'avenir. Ainsi, le rôle des associations d'échangeurs ne sera pas seulement considéré comme un phénomène historique, mais également comme une clé importante pour comprendre les dynamiques socio-politiques contemporaines et futures.

Mots-clés: Identité des échangees, Associations des échangees, Mémoire collective, Migration forcée.

ABSTRACT

In this study, it is argued that the Greek-Turkish Population Exchange Agreement, signed on January 30, 1923, was a significant step taken to alleviate historical and social tensions between the two countries. However, it is suggested that this process carries a meaning far beyond the efforts to reshape the demographic structures of the two countries and ensure ethnic homogeneity. The exchange process has been evaluated as a traumatic experience, during which approximately two million people were forcibly displaced, leaving deep marks on their identities, sense of belonging, and memories. In this context, the Greek-Turkish Population Exchange Agreement is not only seen as a state policy but also as a complex process that should be examined through the deep traumas and identity crises experienced by individuals and communities.

Although this exchange agreement, signed as part of the Treaty of Lausanne, aimed to end the disputes between the two countries, the process did not remain solely a political solution but also became the beginning of social and cultural transformations. The exchange process was based on a religious separation that forced the Muslim population to migrate to Turkey and the Orthodox Christian population to migrate to Greece. However, the ethnic, linguistic, and cultural differences underlying this separation made the process much more complex. The forced migration based on religion led to the grouping of communities with different cultural and linguistic backgrounds under the same category, necessitating these communities to redefine their identities. Thus, the exchange emerges not only as a population exchange but also as a deep transformation process where identities, cultures, and memories were reconstructed.

For instance, Turkish-speaking Orthodox Karamanlides and Greek-speaking Cretan Muslims were also subjected to this exchange, leading to religion being used as a more dominant criterion of separation than ethnic identity. The exchangees, when resettled in their new locations, were forced to sever the cultural and identity ties they had established with their places of origin, creating an identity crisis within the communities. This identity crisis led to the erosion of the sense of belonging, the severance of ties with the past, and efforts by individuals to redefine themselves. The crisis experienced by the exchangees was not only an individual identity issue but also took on a social dimension. In Turkey, the social integration problems faced by the exchangees in the regions where they were resettled led to a deepening of cultural differences, especially between the local population and the exchangees.

The process of achieving social cohesion after the exchange turned out to be much more difficult than expected, and the exchangees feeling like foreigners in their "new homeland" brought about sociocultural conflicts. The exchangees who came from Anatolia to Greece felt like a kind of "foreigner" and were not fully accepted by the local population. Similarly, Greek exchangees who came from Greece also faced

similar discrimination in Turkey, and this situation negatively impacted the social integration process. This lack of integration led to new conflicts and social tensions between the two societies. In Greece, the exchangees were seen as part of a form of "Eastern Hellenism," and their return to Anatolia was considered as returning to their homeland. However, despite this perspective, the integration of the exchangees into Greek society was painful due to linguistic, cultural, and economic differences.

The strong bonds that the communities subjected to the exchange had with the regions they came from, and their past cultural identities, made it difficult for them to create a new identity in their new locations. In this process, the economic difficulties and social exclusion faced by the exchangees in their new settlements encouraged the establishment of exchangee associations. The formation of these associations can be considered an important step in defining the exchangee identity and understanding how this identity is related to state policies. Exchangee associations emerged as important platforms shaping the remembrance and forgetting processes of exchangee communities. These associations undertook the task of reproducing the traumas, challenges, and memories experienced by the exchangees as collective memory and transmitting this memory to future generations.

Collective memory plays a critical role in defining and preserving the identities of communities. Communities that have experienced traumatic events tend to preserve their identity by remembering the pains of the past and keeping these memories alive. In this context, exchangee associations play a central role in creating and preserving the collective memory of exchangee communities. They also provide an important platform for defining the exchangee identity and understanding how this identity is related to state policies. In Turkey, the exchangee identity was reshaped as part of the Republic's nation-state building process, and during this process, the identities of the exchangee communities were redefined as a reflection of state policies. This redefinition process also reveals how the exchangees created their new identities and the challenges they faced during this process.

Similarly, in Greece, exchangee associations organized various activities and events to facilitate and accelerate the social integration of exchangees. These associations also carried out various activities aimed at preserving the cultural identities of the exchangees and passing these identities on to future generations. How the exchangee associations in Turkey and Greece shaped the relationship between memory, identity, and space, and the challenges they faced in this process, will be one of the main topics of discussion in this study. Exchangee associations can be considered central actors not only as instruments of social solidarity but also in the construction of national identity.

In this context, the exchangee identity is redefined as part of state policies, and this identity becomes part of the collective memory of communities. In this process, the role of exchangee associations is not limited to ensuring social solidarity, but also includes the preservation of cultural heritage, the reproduction of this heritage, and its transmission to future generations. Exchangee associations in Greece organized various activities to preserve the cultural heritage of the Anatolian Greeks and integrate this heritage into Greek society. Similarly, exchangee associations in Turkey also worked to preserve the cultural heritage of the Turks from Rumelia and pass this heritage on to future generations.

Another important function of exchangee associations is their role in advocating for and protecting the social and economic rights of exchangees. These associations voiced the social and economic problems faced by the exchangees and conducted various campaigns and lobbying activities to resolve these issues. Economic integration problems were one of the biggest obstacles to the social integration and success of exchangee communities in their new living areas.

The central role played by exchangee associations in social solidarity, as well as in the construction of national identity, has increased their importance in historical processes. Exchangee associations established in Greece organized significant events aimed at preserving the cultural heritage of the Anatolian Greeks and integrating this heritage into Greek society, assuming a crucial function in preserving cultural identity. Similarly, in Turkey, exchangee associations worked to preserve the cultural heritage of the Turks from Rumelia and to pass this heritage on to future generations. These associations provide important clues about how the exchangee identity will be preserved and the role this identity will play in the national identity project. The role played by exchangee associations in this process was not limited to the preservation of cultural heritage but also contributed to ensuring social solidarity and integrating the exchangee identity into the national identity project.

In conclusion, this study aims to conduct an in-depth analysis of how exchangee associations shaped the relationship between memory, identity, and space, how this process interacted with state policies, and how communities responded to these processes. This analysis is of great importance for understanding the role of exchangee identity in the construction of national identity, the effects of state memory policies on communities, and the functionality of exchangee associations in this process. The functions of these associations in Turkey and Greece also provide important data on how the collective memory of these communities was shaped.

Exchangee associations played a critical role in remembering and transmitting the traumatic experiences, forced migrations, and cultural losses experienced by the exchangees to future generations. The activities of exchangee associations in the process of creating and preserving collective memory have a decisive impact on defining and preserving the identities of communities. In this context, a deeper analysis of how exchangee associations shaped the relationship between memory, identity, and space, how this process interacted with state policies, and how communities responded to these processes is necessary. This analysis is of great importance for understanding the role of exchangee identity in the construction of national identity, the effects of state memory policies on communities, and the functionality of exchangee associations in this process.

The evaluation of exchangee associations as socio-political actors should be supported by studies on how these associations addressed the problems faced by exchangee communities and how they developed strategies to solve these problems. These studies will contribute to a better understanding of the place and importance of exchangee identity in the construction of national identity. At the same time, understanding these processes will also shed light on the efforts of communities that may face similar forced migration processes in the future to create identity and memory. Thus, the role of exchangee associations will not only be seen as a historical phenomenon but also as an important key to understanding the socio-political dynamics of the present and future.

Keywords: Exchangee identity, Exchangee associations, Collective memory, Forced migration.

ÖZET

Bu çalışmada, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Mübadele Antlaşması'nın, iki ülke arasındaki tarihi ve toplumsal gerilimleri hafifletmek amacıyla atılmış büyük bir adım olduğu savunulmaktadır. Ancak bu sürecin, iki ülkenin demografik yapısını yeniden şekillendirme ve etnik homojenliği sağlama çabalarının çok ötesinde bir anlam taşıdığı ileri sürülmektedir. Mübadele süreci, yaklaşık iki milyon insanın zorunlu olarak yer değiştirdiği, bu insanların kimliklerinde, aidiyetlerinde ve hafızalarında derin izler bırakan travmatik bir deneyim olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Türk-Yunan Mübadele Antlaşması sadece bir devlet politikası olarak değil, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların yaşadığı derin travmalar ve kimlik krizleri üzerinden incelenmesi gereken karmaşık bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçası olarak imzalanan bu mübadele antlaşması, iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmeyi amaçlamış olsa da, süreç sadece siyasi bir çözüm olarak kalmamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel dönüşümlerin de başlangıcı olmuştur. Mübadele süreci, Müslüman nüfusun Türkiye'ye, Ortodoks Hristiyan nüfusun ise Yunanistan'a göç etmek zorunda bırakıldığı, dinî ayrışmaya dayanan bir düzenlemeyi temel almıştır. Ancak bu ayrışmanın ardında yatan etnik, dilsel ve kültürel farklılıklar, sürecin çok daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Din temelli zorunlu göç, farklı kültürel ve dilsel geçmişlere sahip toplulukların aynı kategori altında toplanmasına yol açmış ve bu toplulukların kimliklerini yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmuştur. Böylece, mübadele sadece bir nüfus değişimi değil, aynı zamanda kimliklerin, kültürlerin ve hafızaların yeniden inşa edildiği derin bir dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, Türkçe konuşan Karamanlı Ortodokslar ile Rumca konuşan Giritli Müslümanlar da bu mübadeleye tabi tutulmuş, bu durum dinin etnik kimlikten daha baskın bir ayrışma kriteri olarak kullanılmasına yol açmıştır. Mübadiller, yeni yerlerine yerleştirildiklerinde, geldikleri yerle kurdukları kültürel ve kimliksel bağları koparmak zorunda kalmış, bu da topluluklar üzerinde bir kimlik krizi yaratmıştır. Kimlik krizi, aidiyet duygusunun zedelenmesine, geçmişle bağların kopmasına ve bireylerin kendilerini yeniden tanımlama çabalarına yol açmıştır. Bu süreçte, mübadillerin yaşadığı bu kriz, sadece bireysel bir kimlik sorunu olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal bir boyuta taşınmıştır. Türkiye'de mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerde karşılaştıkları toplumsal uyum sorunları, özellikle yerli halk ile mübadiller arasındaki kültürel farklılıkların derinleşmesine neden olmuştur.

Mübadele sonrasında toplumsal uyum sağlanması süreci beklenenden çok daha zor olmuş, mübadillerin "yeni vatan"larında kendilerini yabancı hissetmeleri, sosyo-kültürel çatışmaları beraberinde getirmiştir. Anadolu'dan gelen mübadiller,

Yunanistan'da kendilerini bir tür "yabancı" olarak hissetmiş ve yerli halk tarafından tam anlamıyla kabul görmemiştir. Benzer şekilde, Yunanistan'dan gelen Rum mübadiller de Türkiye'de benzer bir ayrımcılıkla karşılaşmış ve bu durum toplumsal uyum sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu uyumsuzluk, iki toplum arasında yeni çatışmalara ve sosyal gerilimlere yol açmıştır. Yunanistan'da mübadiller, bir anlamda Doğu Helenizmi'nin bir parçası olarak görülmüş, Anadolu Rumlarının memleketlerine dönüşü olarak kabul edilmiştir. Ancak bu bakış açısına rağmen mübadillerin Yunan toplumuna entegrasyonu, dilsel, kültürel ve ekonomik farklılıklar nedeniyle sancılı olmuştur.

Mübadeleyle tabi tutulan toplulukların, geldikleri coğrafyalarla kurdukları güçlü bağlar ve geçmişteki kültürel kimlikleri, yeni yerlerinde kendilerine yeniden bir kimlik oluşturma çabalarını zorlaştırmıştır. Bu süreçte, yeni yerleşim yerlerinde mübadillerin karşılaştıkları ekonomik zorluklar ve sosyal dışlanma gibi sorunlar, mübadil derneklerinin kurulmasını teşvik etmiştir. Mübadil derneklerinin kurulması, mübadil kimliğinin tanımlanması ve bu kimliğin devlet politikalarıyla nasıl ilişkilendirildiği konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Mübadil dernekleri, mübadil topluluklarının hatırlama ve unutma süreçlerini şekillendiren önemli platformlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu dernekler, mübadillerin yaşadıkları travmalar, zorluklar ve anılarını kolektif hafıza olarak yeniden üretme ve bu hafızayı yeni nesillere aktarma görevini üstlenmiştir.

Kolektif hafıza, toplulukların kimliklerini tanımlamalarında ve bu kimlikleri korumalarında kritik bir rol oynar. Özellikle travmatik olaylar yaşayan topluluklar, geçmişin acılarını hatırlayarak ve bu hatıraları yaşatarak kimliklerini koruma eğilimindedirler. Bu bağlamda, mübadil dernekleri, mübadil topluluklarının kolektif hafızasını oluşturma ve bu hafızayı koruma sürecinde merkezi bir rol oynar. Aynı zamanda, bu dernekler, mübadil kimliğinin tanımlanması ve bu kimliğin devlet politikalarıyla nasıl ilişkilendirildiği konusunda da önemli bir platform sunar. Türkiye'de mübadil kimliği, Cumhuriyet'in ulus-devlet inşası sürecinin bir parçası olarak yeniden şekillendirilmiş ve bu süreçte mübadil topluluklarının kimlikleri, devlet politikalarının bir yansıması olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu yeniden tanımlama süreci, mübadillerin yeni kimliklerini nasıl oluşturduklarını ve bu süreçte karşılaştıkları zorlukları da gözler önüne sermektedir.

Benzer şekilde, Yunanistan'da da mübadil dernekleri, mübadillerin toplumsal entegrasyonunu sağlama ve bu süreci hızlandırma amacıyla çeşitli etkinlikler ve faaliyetler düzenlemiştir. Bu dernekler, aynı zamanda mübadillerin kültürel kimliklerini koruma ve bu kimlikleri gelecek nesillere aktarma amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Türkiye ve Yunanistan'daki mübadil derneklerinin, hafıza, kimlik ve mekân arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiği ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar, bu çalışmanın temel tartışma konularından biri olacaktır. Mübadil dernekleri, sadece toplumsal dayanışma aracı olmanın ötesinde, mübadil kimliği inşasında da merkezi bir aktör olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, mübadil kimliği, devlet politikalarının bir parçası olarak yeniden tanımlanır ve bu kimlik, toplulukların kolektif hafızasının bir parçası haline gelir. Bu süreçte, mübadil derneklerinin rolü, sadece toplumsal dayanışmayı sağlamak değil, aynı zamanda kültürel mirası koruma, bu mirası yeniden üretme ve gelecek nesillere aktarma amacı taşır. Yunanistan'daki mübadil dernekleri, Anadolu'dan gelen Rumların kültürel miraslarını koruma ve bu mirası Yunan toplumuna entegre etme amacıyla

çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Benzer şekilde, Türkiye'deki mübadil dernekleri de Rumeli'den gelen Türklerin kültürel miraslarını koruma ve bu mirası gelecek nesillere aktarma çabasında olmuştur.

Mübadil derneklerinin bir diğer önemli işlevi, mübadillerin sosyal ve ekonomik haklarını savunma ve bu hakların korunmasını sağlama konusunda oynadıkları roldür. Bu dernekler, mübadillerin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunları dile getirerek, bu sorunların çözümü için çeşitli kampanyalar ve lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir. Özellikle mübadillerin yerleştirildikleri yeni coğrafyalarda karşılaştıkları ekonomik zorluklar, bu derneklerin faaliyet alanlarından biri olmuştur. Türkiye'de mübadillerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri, yeni yerleştikleri bölgelerde ekonomik hayata entegre olma sürecinde yaşadıkları zorluklardır. Bu zorluklar, mübadillerin ekonomik ve sosyal haklarının korunmasını amaçlayan dernekler tarafından dile getirilmiş ve bu konuda çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Ekonomik uyum sorunları, mübadil topluluklarının toplumsal bütünleşmelerini ve yeni yaşam alanlarında başarılı olmalarını zorlaştıran en büyük engellerden biri olarak öne çıkmıştır.

Mübadil derneklerinin toplumsal dayanışmayı sağlamakla kalmayıp, mübadil kimliği inşasında oynadıkları merkezi rol, onların tarihsel süreçlerdeki önemini artırmıştır. Yunanistan'da kurulan mübadil dernekleri, Anadolu'dan gelen Rumların kültürel miraslarını koruma ve bu mirası Yunan toplumuna entegre etme amacıyla önemli etkinlikler düzenlemiş, bu dernekler kültürel kimliklerin korunması açısından kritik bir işlev üstlenmiştir. Benzer şekilde, Türkiye'de de mübadil dernekleri, Rumeli'den gelen Türklerin kültürel miraslarını koruma ve bu mirası gelecek nesillere aktarma amacıyla çalışmışlardır. Bu dernekler, mübadil kimliğinin korunması ve bu kimliğin ulusal kimlik inşasında nasıl bir rol oynayacağına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Mübadil derneklerinin bu süreçte oynadığı rol, sadece kültürel mirasın korunmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı sağlama ve mübadil kimliğini ulusal kimlik projesine entegre etme çabalarına da katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışmada, mübadil derneklerinin hafıza, kimlik ve mekân arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiği, bu sürecin devlet politikalarıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve toplulukların bu süreçlere nasıl yanıt verdiği konularında derinlemesine bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Bu analiz, mübadil kimliğinin ulusal kimlik inşasında nasıl bir rol oynadığını, devletin hafıza politikalarının topluluklar üzerindeki etkilerini ve bu süreçte mübadil derneklerinin işlevselliğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Yunanistan'daki mübadil derneklerinin bu işlevleri, aynı zamanda bu toplulukların kolektif hafızasının nasıl şekillendiğine dair önemli veriler sunmaktadır.

Mübadil dernekleri, mübadillerin yaşadıkları travmatik deneyimlerin, zorunlu göçlerin ve kültürel kayıpların hatırlanmasında ve bu hafızanın yeni nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamıştır. Kolektif hafızanın oluşturulması ve korunması sürecinde, mübadil derneklerinin faaliyetleri, toplulukların kimliklerini tanımlamalarında ve bu kimlikleri korumalarında belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, mübadil derneklerinin hafıza, kimlik ve mekân arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiği, bu sürecin devlet politikalarıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve toplulukların bu süreçlere nasıl yanıt verdiği konularında daha derinlemesine bir analiz yapılması gerekmektedir. Bu analiz, mübadil kimliğinin ulusal kimlik inşasında nasıl

bir rol oynadığını, devletin hafıza politikalarının topluluklar üzerindeki etkilerini ve bu süreçte mübadil derneklerinin işlevselliğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Mübadil derneklerinin birer sosyo-politik aktör olarak değerlendirilmesi, bu derneklerin mübadil topluluklarının karşılaştıkları sorunları nasıl ele aldıkları ve bu sorunların çözümü için nasıl bir strateji geliştirdikleri konusundaki çalışmalarla da desteklenmelidir. Bu çalışmalar, mübadil kimliğinin ulusal kimlik inşasındaki yerini ve önemini daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda, bu süreçlerin anlaşılması, gelecekte benzer zorunlu göç süreçleriyle karşılaşabilecek toplulukların kimlik ve hafıza oluşturma çabalarına da ışık tutacaktır. Böylece, mübadil derneklerinin rolü, sadece tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda günümüzün ve geleceğin sosyo-politik dinamiklerini anlamada da önemli bir anahtar olacaktır.

Anahtar kelimeler: Mübadil kimliği, Mübadil dernekleri, Kolektif hafıza, Zorunlu göç.

GİRİŞ

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçası olarak imzalanmış ve modern tarihin en büyük zorunlu göçlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Mübadele, iki ülkenin demografik yapısını yeniden şekillendirme ve etnik homojenliği sağlama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹ Bu süreç, iki ülkenin de ulus-devlet inşa sürecinde, "biz" ve "onlar" ayrımını belirginleştiren politikalar çerçevesinde gelişmiş ve yaklaşık iki milyon insanı etkilemiştir.

Mübadele, her ne kadar devletlerarası bir anlaşma olarak başlatılmış olsa da, yer değiştiren topluluklar için yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimliklerin, kültürlerin ve hafızaların yeniden inşa edildiği derin bir dönüşüm süreci olmuştur. Örneğin, Türkçe konuşan Karamanlı Ortodokslar ile Rumca konuşan Giritli Müslümanlar da mübadeleye tabi tutulmuş, bu durum, dinin etnik kimliğin bir parçası olarak öne çıktığı ve kimliksel ayrışmanın temel kriteri haline geldiği bir süreçte yol açmıştır.² Bu bağlamda, mübadele ile birlikte yeni yerlerine yerleştirilen topluluklar, geldikleri yerle kurdukları kültürel ve kimliksel bağları koparmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunlu göç, bu topluluklar için sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda bir kimlik krizi yaratmış, aidiyet hissiyatlarını zedelemiştir. İnsanların yaşamlarının temel dayanakları olan topraklarından koparılımları, onları yeni yerlerinde bir "yabancı" olmaya itmiş, bu durum, onların hem bireysel hem de kolektif kimliklerinde derin yaralar açmıştır.³

¹ Stephan Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: The Macmillan Company, 1932.

² Konstantinos G. Fournarakis, *Giritli Türkler*, çev. Tanaş Çimbis, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2018. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 9, no. 20 (2010): 77-108. Nikos Marantzidis, "Ethnic Identity, Memory and Political Behaviour: The Case of Turkish-Speaking Pontian Greeks", *South European Society and Politics* 5, no. 3 (Haziran 2000): 56-79. Vasso Stelaku, "Alan, Mekan ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşimde Bellek ve Din," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renee Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

³ Bruce Clark, *Twice a Stranger: The Mass Expulsions that Forged Modern Greece and Turkey*, Cambridge: Harvard University Press, 2009.

Bu kimlik krizi, zamanla sadece bireylerin değil, aynı zamanda toplulukların da ulusal kimlik algılarını etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Yerlerinden edilen mübadiller, gittikleri ülkelerde "yeni vatan"larına uyum sağlama sürecinde ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Türkiye'de mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerde karşılaştıkları toplumsal uyum sorunları, özellikle yerli halk ile mübadiller arasındaki kültürel farklılıkların derinleşmesine neden olmuştur. Mübadele sonrasında toplumsal uyum sağlanması süreci, beklenenden daha zor olmuş, mübadillerin "yeni vatan"larında kendilerini yabancı hissetmeleri, sosyo-kültürel çatışmaları beraberinde getirmiştir.⁴ Benzer şekilde, Yunanistan'da da mübadiller, dilsel, kültürel ve ekonomik farklılıklar nedeniyle sancılı bir entegrasyon süreci yaşamışlardır. Bu bağlamda, mübadil dernekleri, bu kimlik krizini hafifletmek ve mübadil topluluklarının kimliklerini koruma ve yeniden inşa etme süreçlerinde kritik bir işlev görmüştür. Yunanistan'da mübadil dernekleri 1920'lerin sonlarından itibaren kurulmaya başlarken, Türkiye'de bu tür derneklerin yaygınlaşması 1990'ları bulmuştur.⁵

Mübadil dernekleri, bu süreçte sadece birer sosyal dayanışma aracı olarak değil, aynı zamanda mübadil kimliğinin yeniden tanımlanmasında ve kolektif hafızanın korunmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu dernekler, mübadillerin geçmişe dair anılarını canlı tutarak, bu anıları yeni nesillere aktararak, toplumsal kimlik inşasında kritik bir mekanizma haline gelmiştir.⁶ Derneklerin düzenlediği anma törenleri, kültürel etkinlikler ve eğitim programları, mübadillerin aidiyet duygusunu pekiştirmiş ve onların toplumsal kimliklerini korumalarına ve bu kimlikleri yeni toplumsal bağlamlarda yeniden tanımlamalarına olanak sağlamıştır. Bu süreçte, dernekler sadece geçmişin izlerini taşıyan birer hatırlama mekanizması olmamış, aynı zamanda bu izleri günümüz koşullarında yeniden şekillendiren birer yapıcı unsur olarak işlev görmüştür.⁷

⁴ Dimitra Giannuli, "Greeks or 'Strangers at Home': The Experiences of Ottoman Greek Refugees during Their Exodus to Greece, 1922-1923", *Journal of Modern Greek Studies* 13, no. 2 (1995): 271-287.

⁵ Doruk Işıkcı, "The Roles of Refugee and Exchangee Associations in Greek and Turkish Civil Society," *Turkish Historical Review* 14, no. 2-3 (2023): 301-327.

⁶ Doruk Işıkcı, «A comparative analysis of the construction of national narratives by the refugee and exchangee associations in Greece and Turkey» *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

⁷ Kaan Temizel ve Sefer Güvenç, *Selanik'ten Tuzla'ya Mübadele Sempozyum Bildirileri: Mübadelenin 87. Yıldönümü Anma Etkinliği*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı & Tuzla Sosyal Dayanışma ve Yardım Derneği Yayınları, 2010. Müfide Pekin (Ed.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005. Sefer Güvenç (Ed.), *Güncel Tartışmalar Işığında Lozan*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2017. Sefer Güvenç, Bilge Gönül, Hakan Uzbek, Tutku Vardaglı ve Süleyman Mazlum, *90. Yılında Türk-Yunan*

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu zorunlu göç süreci, yalnızca iki ülkenin demografik yapısını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda mübadil topluluklarının kimliklerini, hafızalarını ve toplumsal bağlarını derinden etkilemiştir.⁸ Bu bağlamda, mübadele süreci, toplulukların hafızalarını nasıl şekillendirdiği ve bu hafızaların kimlik inşasında nasıl kullanıldığı konusunda önemli bir araştırma sorusunu gündeme getirmektedir: Mübadil dernekleri, mübadil topluluklarının kolektif hafızasını ve kimlik inşasını nasıl etkiliyor?

Bu araştırma sorusu, mübadele sonrası kurulan mübadil derneklerinin, toplulukların geçmişi hatırlama, kimliklerini yeniden tanımlama ve bu kimlikleri gelecek nesillere aktarma süreçlerindeki rollerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.⁹ Özellikle, mübadil derneklerinin, mübadil topluluklarının tarihsel travmalarını nasıl ele aldığı ve bu travmaların hafıza ve kimlik inşası süreçlerine nasıl yansıdığı üzerine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, mübadil derneklerinin faaliyetleri, yalnızca geçmişi hatırlama ve yaşatma işlevi görmemekte, aynı zamanda bu geçmişin bugünkü kimlik algıları ve toplumsal bağlamlarda nasıl yeniden üretildiğini de şekillendirmektedir.

Araştırma sorusu, sadece akademik bir ilgi konusu olmanın ötesinde, toplumsal hafızanın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Mübadil derneklerinin, toplulukların hafızasını canlı tutma ve bu hafızayı yeni nesillere aktarma işlevi, toplumsal belleğin sürekliliğini sağlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, araştırma, mübadil derneklerinin, mübadil

Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016. Kollektif, *Selanik'ten Tuzla'ya Mübadele Sempozyum Bildirileri Mübadelenin 87. Yıldönümü Anma Etkinliği*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2010. Müfide Pekin (Ed.), *Mübadil Kentler: Anılar ve Belgeler*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014. Müfide Pekin (Ed.), *Mübadil Kentler: Türkiye*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2013. Müfide Pekin (Ed.), *Mübadil Kentler: Yunanistan*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2012.

⁸ Aslı Iğsız, *Humanism in Ruins: Entangled Legacies of the Greek-Turkish Population Exchange*, Stanford, California: Stanford University Press, 2018. Evangelia Balta, *The Exchange of Populations: Historiography and Refugee Memory*, İstanbul: İstos Yayın, 2014.

⁹ Benzer örnekler için bkz. Alexandre Toumarkine, "Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik," *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. Ayça Kurtoglu, «Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler,» *European Journal of Turkish Studies*, no. 2 (2005).

kimliğinin korunması ve yeniden tanımlanması sürecindeki rollerini anlamak için önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, bu araştırma sorusu, mübadil derneklerinin, ulusal kimlik inşası süreçleri üzerindeki etkilerini de incelemeyi hedeflemektedir. Türk ve Yunan toplumları, ulusal kimliklerini inşa ederken, mübadil topluluklarının tarihsel deneyimlerini ve bu deneyimlerin hafızasını nasıl ele aldıkları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, mübadil derneklerinin, ulusal hafızanın şekillendirilmesindeki rolleri ve bu süreçte devlet politikaları ile olan etkileşimleri, araştırmanın temel odak noktalarından biri olacaktır.

Araştırma sorusunun önemi, aynı zamanda bu çalışmanın mevcut literatüre nasıl bir katkı sağlayacağı ile de ilişkilidir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar, genellikle mübadele sürecinin tarihsel, sosyo-ekonomik ve siyasi boyutlarına odaklanmış, ancak bu sürecin toplulukların kolektif hafızası ve kimlik inşası üzerindeki etkileri yeterince incelenmemiştir.¹⁰ Bu araştırma, mübadil derneklerinin bu süreçlerdeki rolünü ortaya koyarak, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve bu alandaki bilgi birikimine bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Son olarak, bu araştırma, mübadil kimliğinin korunması ve geleceğe aktarılması sürecinde mübadil derneklerinin oynadığı kritik rolü daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, mübadil derneklerinin, sadece toplumsal hafızayı koruma ve kimlik inşasını destekleme değil, aynı zamanda bu hafızayı ve kimliği yeni toplumsal ve kültürel bağlamlarda yeniden tanımlama işlevleri de araştırılacaktır. Bu süreçte, mübadil derneklerinin faaliyetleri, kimlik inşası ve toplumsal hafızanın korunmasında nasıl etkili oldukları, detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

¹⁰ Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014. Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, İstanbul: Belge Yayınları, 2004. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000. Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1999. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*, London: Hurst & Company, 2002.

Bu bağlamda çalışma, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrası mübadil derneklerinin rolü ve etkilerini anlamaya yönelik iki temel hipotez öne sürmektedir. İlk hipotez, mübadil derneklerinin, mübadil topluluklarının kolektif hafızasını canlı tutarak, bu hafızanın gelecek nesillere aktarılmasında merkezi bir rol oynadığını iddia eder. Bu hipotez, mübadil derneklerinin, toplulukların tarihsel travmalarını hatırlama ve bu travmaları kolektif hafıza olarak yeniden üretme süreçlerinde oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Özellikle travmatik olaylar yaşayan topluluklar, bu deneyimlerini hafızada canlı tutarak ve bu hafızayı yeni nesillere aktararak kimliklerini koruma eğilimindedirler. Bu bağlamda, mübadil dernekleri, geçmişin izlerini günümüz koşullarında yeniden şekillendiren birer yapıcı unsur olarak değerlendirilir. Mübadil derneklerinin düzenlediği anma törenleri, kültürel etkinlikler ve diğer faaliyetler, bu kolektif hafızanın korunması ve aktarılması sürecinde kritik bir rol oynar. Bu hipotez, bu süreçlerin derneklerin faaliyetleri aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve sürdürüldüğünü araştırmayı amaçlamaktadır.

İkinci hipotez ise, mübadil derneklerinin, mübadil kimliğinin inşasında ve yeniden tanımlanmasında aktif birer toplumsal aktör olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedir. Bu hipotez, mübadil derneklerinin, mübadil topluluklarının kimliklerini yeniden inşa etme süreçlerinde nasıl etkili olduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Kimlik inşası, bireylerin ve toplulukların kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımları nasıl toplumsal bağlamlarda ifade ettikleri ile ilgilidir. Mübadele süreci, mübadil topluluklarının kimliklerini derinlemesine etkileyen bir olaydır ve bu süreçte mübadil dernekleri, toplulukların geçmişe dair kimliksel bağlarını koruma ve bu bağları yeni toplumsal bağlamlarda yeniden üretme işlevi görmektedir. Dernekler, bu kimlik inşa sürecinde sadece birer pasif aracı değil, aynı zamanda bu kimliğin tanımlanmasında ve sürdürülmesinde aktif birer yapılandırıcı olarak karşımıza çıkar.

Çalışmaya Dair Temel Kavramlar

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen hipotezleri test etmek ve araştırmanın amaçlarına ulaşmak için birkaç temel kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlar, mübadil derneklerinin işlevlerini ve toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için gerekli kuramsal çerçeveyi sağlar. Kolektif hafıza, bir topluluğun geçmişe dair ortak anılarını ve bu anıların toplumsal kimlik üzerindeki etkilerini ifade

eder. Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılan bu kavram, toplulukların kimliklerini koruma ve yeniden üretme süreçlerinde merkezi bir rol oynar.¹¹ Özellikle travmatik deneyimler yaşayan topluluklar, bu anıları hafızada canlı tutarak ve bu hafızayı gelecek nesillere aktararak kimliklerini koruma eğilimindedirler. Mübadil topluluklarının hafıza inşasında, mübadil derneklerinin rolü bu bağlamda incelenecektir.

Bu çalışma, mübadil topluluklarının, yerleştirildikleri yeni toplumsal bağlamlarda kimliklerini nasıl yeniden tanımladıklarını ve bu süreçte mübadil derneklerinin rolünü araştıracaktır. Mübadil dernekleri, mübadele sonrası kurulan ve mübadil topluluklarının sosyal, kültürel ve ekonomik haklarını koruma ve savunma amacıyla faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu dernekler, mübadil topluluklarının hafıza, kimlik ve mekân arasındaki ilişkilerini kurgulama süreçlerinde merkezi bir rol oynar. Derneklerin bu süreçlerdeki etkileri, çalışmanın odak noktalarından biri olacaktır.

Ulus-devlet, modern toplumların oluşumunda merkezi bir rol oynayan bir yapıdır.¹² Milliyetçilik ise bu yapının inşasında kullanılan ideolojik bir araçtır.¹³ Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, her iki ulus-devletin de etnik homojenliği sağlama çabalarının bir yansıması olarak görülmelidir. Bu çalışma, ulus-devlet ve milliyetçilik kavramlarının, mübadil topluluklarının kimlik inşası üzerindeki etkilerini inceleyecektir. Vatandaşlık, bireylerin ulus-devlet içindeki statülerini ve bu statüyle ilişkili hak ve yükümlülüklerini belirleyen bir kavramdır.¹⁴ Mübadele süreci, mübadillerin vatandaşlık statülerinin yeniden tanımlandığı ve bu sürecin kimlik inşası üzerindeki etkilerinin derin olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda, mübadil derneklerinin, mübadillerin vatandaşlık haklarını savunma ve bu hakların tanınması sürecindeki rolleri de incelenecektir. Bu temel kavramlar, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmakta ve araştırmanın hipotezlerini test etmek için gerekli teorik altyapıyı sağlamaktadır. Mübadil derneklerinin toplumsal işlevlerini, bu kavramlar üzerinden

¹¹ Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, çev. Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayıncılık, 2016. Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, çev. B. Barış, Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

¹² John Breuilly, Nationalism and The History of Ideas. *Proceedings of the British Academy*. No:105, January 2000, s. 187-188.

¹³ Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* London: Zed Books for the United Nations University, 1986, s. 132-133.

¹⁴ Jean Leca, Bireycilik ve Yurttaşlık, Turhan Ilgaz (ed.), *Dersimiz: Yurttaşlık* (s. 13-81) İçinde, (1.Baskı), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998, s.16.

değerlendirmek, mübadil kimliğinin korunması ve yeniden tanımlanmasında nasıl bir rol oynadıklarını anlamak için kritik öneme sahiptir.

Kimlik inşası, bireylerin ve toplulukların kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımları toplumsal bağlamlarda nasıl ifade ettikleri bir süreçtir. Bu süreç, sosyal, kültürel ve politik dinamiklerle şekillenir ve sürekli bir değişim ve yeniden yapılanma içinde gelişir.¹⁵ Özellikle ulus-devletlerin kimlik inşasında, milliyetçilik ve vatandaşlık gibi kavramlar önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, sadece iki ülke arasındaki nüfus hareketliliği değil, aynı zamanda mübadil topluluklarının kimliklerinin yeniden tanımlandığı ve inşa edildiği bir dönemi temsil eder. Mübadele süreci, mübadil topluluklarının kimliklerini derinden etkileyen bir olay olarak, onların geçmişe dair kimliksel bağlarını koruma ve bu bağları yeni toplumsal bağlamlarda yeniden üretme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte mübadil dernekleri, toplulukların kimlik krizini hafifletmek ve kimliklerini yeni toplumsal bağlamlarda yeniden inşa etmek amacıyla kritik bir işlev üstlenmiştir.

Kimlik inşası sürecinin bir diğer önemli yönü, bu sürecin toplumsal hafıza ile olan ilişkisidir. Kolektif hafıza, toplulukların kimliklerini tanımlama ve bu kimlikleri sürdürme süreçlerinde merkezi bir rol oynar. Bu bağlamda, mübadil dernekleri, toplulukların geçmişe dair anılarını canlı tutma ve bu anıları toplumsal bağlamlarda yeniden üretme süreçlerinde kritik bir işlev üstlenir. Dernekler, bu süreçte, kimlik inşasını destekleyen ve yönlendiren bir yapı olarak değerlendirilir. Özellikle zorunlu göç gibi travmatik olaylar sonrasında, kimlik inşası süreci daha da karmaşık hale gelir ve bu süreçte mübadil dernekleri, kimliğin sürekliliğini sağlama ve bu kimliği yeniden tanımlama görevini üstlenir.

Mübadil kimliği, sadece bireylerin değil, toplulukların da kendilerini tanımlama biçimlerini belirleyen bir süreçtir. Bu kimlik, zamanla değişen toplumsal, kültürel ve politik koşullara uyum sağlayarak evrilir. Mübadil dernekleri, bu evrim sürecinde önemli bir rol oynar, çünkü bu dernekler, toplulukların kimliklerini koruma ve bu kimlikleri yeni koşullara uydurma sürecinde aktif birer aracı olarak işlev görür.¹⁶

¹⁵ Stuart Hall, *Cultural Identity and Diaspora*, in *Identity: Community, Culture, Difference*, ed. Jonathan Rutherford London: Lawrence & Wishart, 1990, s. 225.

¹⁶ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şebnem Köser Akçapar, "Turkish Associations in the United States: Towards Building a Transnational Identity," *Turkish Studies*, vol. 10, pp. 165-193, 2009.

Dernekler, toplulukların kimliklerini yeniden inşa ederken belirli stratejiler geliştirir. Bu stratejiler, kimlik öğelerinin seçici bir şekilde vurgulanması, unutulması veya yeniden yorumlanması üzerinden ilerler. Örneğin, belirli kültürel ritüellerin, anıların veya simgelerin öne çıkarılması, toplulukların kimliklerini güçlendirme ve onları yeni sosyal bağlamlarda yeniden üretme amacını taşır.

Bu bağlamda, mübadil derneklerinin kimlik inşası süreçlerindeki rolleri, sadece geçmişe dair bir hatırlama ve yaşatma işlevi değil, aynı zamanda bu kimliğin geleceğe taşınmasında ve yeni koşullara uyarlanmasında da önemli bir işlev olarak öne çıkar. Dernekler, toplulukların kimlik stratejilerini geliştirirken, geçmişle olan bağlarını korurken, bu bağı güncel sosyal, politik ve kültürel dinamiklerle uyumlu hale getirme çabası içindedir. Bu stratejiler, mübadil kimliğinin yalnızca tarihsel bir olgu olarak kalmaması, aynı zamanda geleceğe yönelik bir kimlik inşası süreci olarak devam etmesini sağlar.

Özetle, kimlik inşası, toplulukların kendilerini tanımlama, bu tanımlı sürdürme ve bu tanımlı toplumsal bağlamlarda ifade etme süreçlerini kapsar. Mübadil dernekleri, bu süreçte, mübadil kimliğinin korunması ve yeniden tanımlanması sürecinde merkezi bir rol oynar. Bu dernekler, toplulukların kimliklerini koruma ve bu kimlikleri yeni toplumsal bağlamlarda yeniden üretme süreçlerinde kritik bir işlev üstlenir. Derneklerin bu süreçte geliştirdikleri kimlik stratejileri, toplulukların geçmişle olan bağlarını sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda bu bağları günümüz koşullarına uygun şekilde yeniden yorumlar ve toplumsal uyum süreçlerine katkı sağlar. Kimlik stratejisi, bir topluluğun ya da grubun, kendi kimliğini oluşturma, sürdürme ve bu kimliği değişen sosyo-politik ve kültürel koşullara uyarlama sürecinde kullandığı yöntemleri ifade eder. Bu stratejiler, topluluğun kolektif belleği, kültürel mirası ve değerleri etrafında şekillenir. Örneğin, bir dernek geçmişe dayalı semboller, ritüeller ve anlatılar aracılığıyla kendi kimliğini yeniden inşa ederken, bu unsurları günümüzün toplumsal dinamiklerine uyarlayarak kimliğini diri tutabilir. Bu stratejiler, aynı zamanda toplumsal uyum süreçlerine katkı sağlayarak, geçmişin mirasını geleceğe taşımanın

Marco Caselli, "Integration, Participation, Identity: Immigrant Associations in the Province of Milan," *International Migration*, vol. 48, pp. 58-78, 2010. Marlou Schrover & Floris Vermeulen, "Immigrant Organisations," *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, pp. 823-832, 2005. Marko Valenta, "Immigrants' Identity Negotiations and Coping with Stigma in Different Relational Frames," *Symbolic Interaction*, vol. 32, pp. 351-371, 2009.

bir aracı olarak da işlev görür.¹⁷ Bu bağlamda, mübadil derneklerinin kimlik inşası süreçlerine katkıları, bu çalışmanın temel araştırma sorularından biri olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma sırasında kullanılan yöntemler, araştırmanın temel sorularını yanıtlamak ve hipotezleri test etmek için dikkatle seçilmiştir. Bu bağlamda, nitel araştırma yöntemleri öncelikli olarak tercih edilmiştir. Nitel yöntemler, özellikle karmaşık toplumsal olguların derinlemesine anlaşılması için ideal bir araç olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği, mübadil derneklerinin kimlik inşası ve kolektif hafıza süreçlerindeki rolünü anlamak amacıyla kullanılmıştır.

Derinlemesine görüşme tekniği, katılımcıların yaşam deneyimlerini detaylı bir şekilde paylaşmalarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu teknik, mübadil derneklerinin üyeleriyle yapılan görüşmelerde, bireylerin kendi kimlik inşa süreçlerini nasıl deneyimlediklerini, bu süreçte karşılaştıkları zorlukları ve derneklerin bu zorlukları aşmadaki rollerini anlamak için uygulanmıştır. Görüşmeler sırasında, katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri ve samimi bir ortamda konuşmaları sağlanarak, daha derinlemesine ve anlamlı veriler elde edilmiştir.¹⁸ Bu veriler, mübadil derneklerinin kimlik inşasında oynadığı rolü ve bu sürecin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini detaylandırmak amacıyla kullanılmıştır.

Araştırma sürecinde, örneklem seçimi de büyük bir özenle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, mübadillerin farklı nesillerine yer verilerek, nesiller arası farklılıklar ve benzerlikler üzerine odaklanılmıştır. Özellikle ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil mübadillerle yapılan görüşmeler, mübadil kimliğinin zaman içerisindeki evrimini ve

¹⁷ Kimlik stratejileri ile ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Haris Exertzoglou, "Children of Memory: Narratives of the Asia Minor Catastrophe and the Making of Refugee Identity in Interwar Greece," *Journal of Modern Greek Studies* 34, no. 2 (2016): 343-366, <https://doi.org/10.1353/mgs.2016.0030>; Dimitris Kamouzis, "Reassessing the 'Asia Minor Catastrophe' of 1922: Collective Memory and Refugee Identity in Interwar Greece," *Diasporas*, no. 40 (2022): 165-169, <https://doi.org/10.4000/diasporas.10419>.

¹⁸ Herbert J. Rubin & Irene S. Rubin, *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* (3. baskı). SAGE Publications, Inc, 2011, s. 79.

bu kimliğin yeni kuşaklara nasıl aktarıldığını anlamak için önemli veriler sağlamıştır.¹⁹ Örneklem seçimi, mübadil kimliğinin ve hafızasının korunmasında ve aktarılmasında derneklerin oynadığı rolü daha iyi anlamak amacıyla yapılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan nitel yöntem, mübadil topluluklarının kimlik ve hafıza inşasında derneklerin işlevlerini anlamada kritik bir araç olarak değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri, toplumsal olguları derinlemesine analiz etmeyi ve bireylerin deneyimlerini ve algılarını daha iyi anlamayı sağlar.²⁰ Bu nedenle, bu çalışmada, mübadil derneklerinin toplumsal işlevlerini ve bu işlevlerin kimlik inşası üzerindeki etkilerini anlamak için nitel yöntemler tercih edilmiştir. Derinlemesine görüşme yöntemi, mübadillerin yaşadıkları travmaları, kimlik krizlerini ve toplumsal uyum zorluklarını anlamada ve bu süreçlerin toplumsal hafıza üzerindeki etkilerini analiz etmede kritik bir araç olarak kullanılmıştır.

Saha çalışması, bu nitel yöntemlerin uygulanmasında önemli bir yer tutmuştur. Araştırmanın saha çalışması, mübadil dernekleriyle doğrudan temas kurarak, dernek üyelerinin deneyimlerini ve bu deneyimlerin toplumsal hafızadaki yerini anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, mübadil derneklerinin faaliyetlerini, bu faaliyetlerin toplulukların kimlik inşası üzerindeki etkilerini ve bu süreçlerin toplumsal uyum üzerindeki yansımalarını detaylı bir şekilde ele almak amacıyla yapılandırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, saha çalışması Aralık 2022 - Ekim 2023 tarihleri arasında Amasya, Aydın, İzmir, Samsun, Tekirdağ, Bursa, İstanbul ve Muğla illerinde gerçekleştirilmiştir. Toplamda 28 katılımcı ile görüşülmüş olup, katılımcıların 8'i kadın, 20'si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların dağılımı şu şekildedir: 5 kişi ikinci kuşak, 21 kişi üçüncü kuşak ve 2 kişi dördüncü kuşak mübadildir. Bu görüşmeler, katılımcıların deneyimlerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak zengin ve nitelikli veriler elde etmek amacıyla dikkatle yapılandırılmıştır.

Araştırma, mübadillerin uzun vadeli deneyimlerini ve perspektiflerini daha iyi anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillere

¹⁹ Buna benzer bir başka çalışma için bkz. Ahu Paköz Türkeli, "Influences of 1923 population exchange on second and third generation migrants", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

²⁰ J. Corbin, & A. Strauss, *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.)*. Sage Publications, Inc., 2008, s. 26-27.

odaklanılarak, atalarının göçünün bireyleri nasıl etkilediğini incelemek ve zaman içinde ilişki ve kimliklerin nasıl değiştiğini gözlemlemek hedeflenmiştir. Araştırma, mübadil kimliğinin nesiller boyunca nasıl korunduğunu ve yeniden inşa edildiğini anlamak amacıyla derinlemesine görüşmeleri içermektedir. Bunun yanı sıra, çalışmanın literatür taraması bölümünde mübadil dernekleri tarafından yayımlanan çeşitli yayınlar ve ilgili akademik çalışmalar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu tarama, derneklerin kimlik, hafıza ve mekân arasındaki ilişkileri nasıl kurguladığını anlamaya yönelik teorik bir çerçeve sunmuştur.

Kısacası, bu çalışmada kullanılan yöntemler, mübadil derneklerinin kimlik, hafıza ve mekân arasındaki ilişkileri nasıl kurguladıklarını ve bu sürecin dernek üyeleri üzerindeki etkilerini anlamak için yapılandırılmıştır. Derinlemesine görüşme yöntemleri, mübadil kimliğinin ve kolektif hafızanın nasıl inşa edildiğini anlamada kritik bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntemler, aynı zamanda mübadil derneklerinin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini analiz etmek ve bu süreçlerin ulusal kimlik inşasında nasıl bir rol oynadığını ortaya koymak için kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, mübadil kimliğinin korunması ve yeniden tanımlanmasında derneklerin rolünü daha derinlemesine anlamamızı sağlayacak ve bu süreçlerin toplumsal hafıza üzerindeki yansımalarını detaylandıracaktır.

Çalışmanın Planı

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin tarihsel ve kuramsal çerçevesi detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ulus-devlet, milliyetçilik, vatandaşlık pratiği ve kolektif hafıza gibi kavramlar üzerine odaklanılacak ve bu kavramların, mübadele süreci bağlamında nasıl işlev gördüğü incelenecektir. Bu bölüm, mübadele sürecinin sadece bir nüfus hareketi olarak değil, aynı zamanda ulusal kimliklerin inşasında ve korunmasında nasıl kritik bir rol oynadığını tartışacaktır. Ayrıca, mübadil derneklerinin bu süreçteki işlevleri ve bu işlevlerin toplumsal dinamikler üzerindeki etkileri de bu bölümde değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, araştırmada kullanılan yöntemler ve saha çalışmasının yapısı ele alınacaktır. Bu bölümde, nitel araştırma yöntemleri, özellikle derinlemesine görüşme tekniğinin nasıl uygulandığı detaylandırılacaktır. Saha

alışmasında kullanılan örneklem seçimi ve görüşmelerin yapılandırılması süreçleri açıklanacak, mübadil dernekleri ve üyeleriyle yapılan görüşmelerin nasıl gerçekleştirildiği ve bu süreçte elde edilen verilerin nasıl analiz edildiği üzerine odaklanılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, saha çalışmasından elde edilen bulguların analizi yapılacaktır. Bu bölümde, mübadil derneklerinin mübadele sonrası kimlik inşasında ve kolektif hafızanın korunmasında oynadığı rol detaylı bir şekilde incelenecektir. Mübadil topluluklarının karşılaştığı toplumsal uyum zorlukları, kimlik krizleri ve bu süreçlerde derneklerin nasıl bir işlev üstlendiği tartışılacaktır. Ayrıca, derneklerin sosyo-kültürel mirası koruma ve yeniden üretme süreçlerindeki rolleri, mübadil kimliğinin yeni nesillere nasıl aktarıldığı ve bu süreçlerin toplumsal hafıza üzerindeki yansımaları da bu bölümde ele alınacaktır. Bu bölüm, mübadil derneklerinin sadece birer toplumsal dayanışma aracı değil, aynı zamanda kimlik inşasında merkezi bir aktör olarak nasıl işlev gördüğünü analiz edecektir.

1. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Mübadele Antlaşması ile yaklaşık iki milyon insan zorunlu olarak yer değiştirmeye mecbur bırakılmıştır.²¹ Türkiye ve Yunanistan, bu göç aracılığıyla ülkelerinin demografik yapısını daha homojen hale getirmeyi amaçladılar. Ancak, devletler bu süreçte kültürel, dilsel ve hatta mezhepsel farklılıklar gösteren bir mübadil kitlesi ile karşılaştılar.²² Sonrasında, bu toplumların "anavatan"a entegre olmaları için kolektif bir hafıza oluşturmak ve bunu hafıza-mekân-kimlik sürekliliği içinde gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Yunanistan'a zorunlu göç sonucu giden Rumlar, Doğu Helenizm'inin bir parçası olarak Anadolu Rumlarının memleketlerine dönüşleri olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde Yunanistan Müslümanları ise Rumeli Türklerinin anavatanlarına geri dönüşü çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak, nüfus mübadelesi sonucunda yaklaşık 1.200.000 Ortodoks ile 500.000 Müslüman mübadele edilmiş ve mübadele için temel alınan kıstas etnik köken veya dil yerine din olmuştur. Bu nedenle Türkçe konuşan Karamanlılar ve Rumca bilen Giritliler, Patriyotlar, Pomaklar mübadeleye tabi tutulmuştur. Mübadillerin gelişiyile birlikte toplumsal uyum kolay olmamıştır. Aksine yerliler ile mübadiller arasında sıklıkla anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Mevcut ulus-devletin inşa sürecinde, kimlik inşasının bir parçası olarak karşımıza çıkan mübadiller, bu bağlamda kimlik tanımını şekillendiren bir özne olarak ortaya çıkmışlardır. Yunanistan'da 1930'lardan itibaren başlayan, Türkiye'de ise 1990'lara kadar uzanan süreçte mübadil derneklerinin kuruluşu, mübadillere kendi seslerini duyurabilecekleri bir platform oluşturmuştur. Mübadillerin hatırladıkları ve unuttukları konular, sadece kolektif/seçici hafıza ile ilişkili değildir; aksine, hafıza-mekân-kimlik ilişkisinin sürekliliği, hangi bağlamda kurulduğu, mübadil kimliğinin nasıl yeniden inşa edildiği ve tanımlandığı, zaman-mekân sürekliliğinin kopuşa rağmen nasıl yeniden ilişkilendirildiği sorularını önemli hale getirmektedir. Türkiye ve Yunanistan'daki mübadil derneklerinin mübadeleye nasıl baktıkları, kimliklerini nasıl inşa ettikleri ve devletle nasıl ilişki kurdukları, bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

²¹ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 6.

²² A.g.e., s. 38.

Bu bölümde, çalışmanın kavramsal ve tarihsel temelleri oluşturulacaktır. İlk olarak, ulus-devlet kavramı ve milliyetçilik ideolojisi detaylı bir şekilde ele alınacak, bu ideolojilerin ulus-devlet inşasındaki rolleri tartışılacaktır. Ardından, vatandaşlık pratiğinin ulus-devlet oluşumundaki önemi ve kimlik inşası sürecinde hemşehri derneklerinin oynadığı rol irdelenecektir. Son olarak, kolektif hafıza ile mekân arasındaki ilişki ve bu ilişkinin hatırlama ve unutma süreçlerindeki etkileri değerlendirilecektir. Bu bölüm, çalışmanın ana konularını kavramsal ve tarihsel bir bağlama oturtarak, sonraki bölümlerde yapılacak analizler için sağlam bir temel oluşturacaktır.

İkinci bölümde ise, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin tarihsel arka planı ele alınacaktır. Mübadelenin gerçekleşme koşulları, bu sürecin tarihsel bağlamı içinde nasıl şekillendiği ve toplumsal, siyasal etkileri detaylandırılacaktır. Ayrıca, mübadelenin uzun vadeli sonuçları ve bu süreçteki önemli dönüm noktaları da incelenecektir. Bu tarihsel perspektif, çalışmanın geri kalanında yapılan analizlere tarihsel bir derinlik kazandıracaktır.

Son bölümde ise, mübadele ve mübadil dernekleri üzerine yapılan mevcut çalışmalar gözden geçirilecektir. Literatürdeki temel yaklaşımlar, bu çalışmaların güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilecek ve bu çalışmanın literatüre nasıl bir katkı sağladığı tartışılacaktır. Literatür özeti, bu çalışmanın özgünlüğünü ve mevcut bilgi birikimine yapacağı katkıları ortaya koymak amacıyla oluşturulmuştur.

1.1.Kavramsal Çerçeve

Bu çalışma, Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadele sürecinin, mübadillerin kurduğu dernekler aracılığıyla nasıl kolektif ve seçici bir hafıza oluşturduğunu ve mübadillerin bu inşa edilen hafıza üzerinden nasıl kimlik stratejileri belirlediklerini tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, mülteci ve mübadil kimliklerinin nasıl şekillendiğine odaklanarak, derneklerin seçici belleğin oluşturulma sürecinde nasıl bir rol oynadığını araştırmaktadır. Bu derneklerin, seçici bir hafıza oluşturmak için kullandıkları araçları ve bu araçların mübadil kimliklerin standartlaşması ve kurumsallaşmasını nasıl etkilediğini incelemeyi hedeflemektedir.

Özellikle, Yunanistan'da 1920'lerin sonlarından itibaren faaliyet gösteren mübadil dernekleri sivil toplum kuruluşları olarak ortaya çıkarken, Türkiye'de ise mübadil derneklerinin kuruluşları 1980'lerde başlamıştır. İki ülkedeki dernekleşme faaliyetlerinin hem dönemsel hem de söylemsel olarak farklılaşması, kolektif ve seçici hafıza içinde neyin hatırlandığı ve neyin unutulduğu konusunda daha derin bir araştırma yapma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, mübadil dernekleriyle yapılacak görüşmelerin, hafızanın gerçekliğinin ötesinde, çarpıtılmış bir yorum olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Devletin, bireylerin ve toplulukların (bu çalışma özelinde derneklerin) hafızasını manipüle etme çabası, devletin sadece fiziksel mekân değil, aynı zamanda söylemsel mekân içinde de ne kadar baskın bir konumda olduğunu göstermektedir. Kolektif ve seçici hafızanın devlet erkinden bağımsız olarak hatırlama eylemi gerçekçi değildir. Bu noktada, resmi düzeyde sahiplenilse de aslında öteki olarak kabul edilen ve uzun yıllar boyunca uyum sorunu yaşadıkları bilinen mübadillerin hafızasının nasıl şekillendiği, kimlik stratejileri ve derneklerin işlevselliği açısından tartışılmalıdır. Mübadiller yeni mekânlarında kimliklerini koruma ve yeniden üretme amacıyla stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejiler, yerinden edilmenin ve köken mekânla olan bağların kesilmesinin yarattığı kimlik kaygılarına karşı bir direnç niteliğindedir. Mübadil dernekler, mübadillerin kimlik stratejilerini oluşturma süreçlerinde temel bir araç olmuştur. Kimlik, nesnel ve değişmez bir veri olmaktan ziyade, toplumsal etkileşim içinde şekillenen dinamik bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, mübadillerin kimlik stratejileri de köken mekânla olan bağlarını koruma ve bu bağı idealleştirme üzerine kuruludur. Dernekler, mübadil kimliğini yaşatmak için kültürel etkinlikler düzenleyerek, geçmişin hatırlanmasını sağlamış ve gelenekler, yeme-içme alışkanlıkları, dil gibi unsurları vurgulamışlardır.²³

Mübadile üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu konu hakkında neyin hatırlanıp neyin unutulduğuna dair yapılan çalışmalar görece sınırlıdır. Hatta devletin hafızaya dair fiziksel ve söylemsel mekânın nasıl kurulduğuna dair yapılan çalışma daha da az olduğunu söylenebilir. Bu bağlamda, yapılacak çalışma, devletin

²³ Kimlik stratejileri üzerine daha fazla bilgi için bkz. Hakan Yücel, Süheyla Yıldız, "Atina'da Rum Olmak, Rum Kalmak," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 135-172.

mübadiller ve mübadil dernekleri üzerinden kolektif ve seçici hafızayı nasıl şekillendirdiğini tartışmayı hedeflemektedir.

1.1.1. Ulus Devlet ve Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Özellikle son iki yüzyılda, sosyal bilimlerde -özellikle sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji gibi disiplinlerde- en çok tartışılan ve üzerine en fazla çalışma yapılan konulardan biri ulus ve milliyetçiliktir. Nairn'ın belirttiği gibi, *"Modern felsefenin esas konusu sanayileşme değil, milliyetçiliktir; buhar makinesi ve bilgisayar değil, ulustur."*²⁴ Mübadeleyi doğuran nedenleri ve mübadelenin doğurduğu sonuçları, milliyetçilik ve ulus düşüncesinin bağlamından bağımsız bir biçimde ele alabilmek mümkün değildir. Zira zorunlu göç, homojenleştirmenin önemli bir parçası olarak, milliyetçilikten bağımsız olarak anlaşılamaz. Bu sebeple, milliyetçiliğin öncelikli olarak irdelenmesi gerekmektedir.

Bernard Lewis, millet kelimesinin Aramiceden geldiğini ve "bir söz" anlamında kullanılan "milla" kökenine dayandığını ifade etmekte ve bunun *"bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğu"* için kullanıldığını belirtmektedir.²⁵ Millet kelimesi, kökenindeki dinsel anlamı nedeniyle daha çok aynı dini paylaşılan toplulukları tanımlarken, Moğolca kökenli ulus kelimesi milletten farklı olarak etnik toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır.²⁶ Roskin ise ulus kelimesinin Latince kökeninin günümüzde bilinen ve kullanılan anlamından farklı olarak doğumla ilişkilendirildiğini ifade etmektedir.²⁷ Güncel Latince sözlüklerine bakıldığında ise "natio" kelimesinin doğum ve köken olarak çevrildiğini görülmektedir.²⁸ Ulus etimolojik köken itibarıyla soy ve kan bağı ile ilişkilendirilse de, milliyetçilik kuramcıları genellikle ulusu ortak soy veya kan fikrinden türemiş gibi göstermekten kaçınırlar. Bu, genetik açıdan 'saf' bir ulusun mümkün olmadığının bilinmesi ve aynı zamanda otoriter ve totaliter rejimlerdeki ırk düşüncesine atıfta bulunmaktan kaçınılmak istenmesiyle ilgilidir.

²⁴ Tom Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Londra: Verso, 1997, s. 1.

²⁵ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Çev. Ünsal Oskay, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007 s. 57.

²⁶ Selim Karyelioğlu, "Ulus Devlet Ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları Ve Küreselleşmenin Ulus Devlet Ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), Ocak 2012, s. 143.

²⁷ Michael G. Roskin, *Countries and Concepts: Politics, Geography, Culture*, Pearson, 2013, s. 7.

²⁸ *Logeion Latin Dictionary*, <https://logeion.uchicago.edu/natio>.

Bununla birlikte, milliyetçiler genellikle kökenlerine dair yorumlarda bulunurken tek bir kökenden geldiklerini ve bu zamana kadar "saf" kaldıkları düşüncesini paylaşırlar. Bu düşüncenin olgusal bir temeli olmasının zorunluluğu yoktur. Ancak varlığı, algısal gerçeklik ve süreklilik ile davranışsal sonuçları önemli kılmaktadır.²⁹ Michel Foucault'ya göre tarihsel süreç içinde devlet artık kendini anlatmamaktadır, onun yerine başka bir şey kendisini tarihsel anlatının nesnesi olarak öne çıkarmaktadır; bunun adı ise ulustur. Milliyet, ırk ve sınıf gibi kavramlar kendilerini ulus düşüncesinin etrafında üretmektedir.³⁰

Milliyetçilik düşüncesi, ilk defa bir kavram olarak 1774'te Johann Gottfried Herder tarafından ortaya atılmıştır.³¹ Bu düşünce, ulusal birlik ve topluluk duygusu etrafında devlet ile toplum arasında bir köprü işlevi görmekte ve aynı zamanda kendi kökenini oluşturan bir süreç olarak değerlendirilebilmektedir. Milliyetçiliği benimsemiş entelijansiya, kendileri tarafından inşa edilmiş kavramları veri olarak alarak, bunları başarılı bir şekilde yeniden üreterek ulus devletin ilk aşamasını oluşturmuştur.³² Anthony Giddens de milliyetçilik düşüncesini, siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir kültür ve geçmişe sahip olduklarını imgeleyen simge ve inançlar bütününe duydukları ruhsal bir sadakat duygusu olarak tanımlamaktadır.³³ Milliyetçilik, toplumun aynı siyasal yönetimle bağlılık duyarak benzerleşmesiyle birlikte siyasal ve ulusal sınırları birbirleriyle uyumlu hale getirmeyi hedefleyen bir güç olarak nitelendirilebilir.³⁴

Milliyetçilik, özellikle modern toplumlarla yakından ilişkilidir. Devlet ile toplum arasındaki varsayılan ayrımı kapatmayı amaçlar.³⁵ Zizek ise milliyetçilik düşüncesini toplumsal ayrımların ideal bir türdeşleştirilmesi ve demokrasinin öznesi olarak vatandaşın üretiminin temel aracı olarak görmektedir. Bu bağlamda,

²⁹ Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene". *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim, 2001, s. 28-29.

³⁰ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 152.

³¹ Turgay Uzun, *Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme*, Doğu Batı, Yıl 6 Sayı 23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, s. 140.

³² Jean Leca, *Neden Söz Ediyoruz?. Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 14.

³³ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s. 286-288.

³⁴ Recep Boztemur, *Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi*, Doğu Batı Yıl 9 Sayı 38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s. 166.

³⁵ John Breuilly, *Nationalism and The History of Ideas. Proceedings of the British Academy*. No:105, January 2000, s. 187-188.

milliyetçilik toplumsal keyfin somutlaşmış haliyle eşleşir ve bu keyfilik, kendisini bir "öteki" üzerinden inşa edip ve tanımlarken "ben'i tekilleştiren bir görüntü oluşturmaktadır.³⁶

Ulus ve milliyetçilik kavramları, 19. yüzyılda yoğunluk kazanmaya başlayan milliyetçi hareketlerle birlikte siyaset biliminin önemli çalışma alanlarından biri haline gelmiş ve ulus devlet düşüncesinin temel unsurlarından biri olmuştur. Westphalia Antlaşması'nın 1648'de imzalanmasıyla başlayan üç yüzyıllık süreç içinde ulus devlet, uluslararası hukukun birincil aktörü haline gelmiştir. Bu süreçle birlikte, ulusal birlik ve bütünlüğün tek meşru temsilcisi olarak kabul edilen ulus devlet, toplumsal sözleşmeye referansla iktidarın tek sahibi olarak ortaya çıkmıştır. Modern devletin oluşumunda ulusal egemenliğin sağladığı meşruiyet temelinde, birey bir vatandaş olarak ulus ile devleti siyasal iktidarın sahibi olarak kabul etmiştir. Milliyetçilik düşüncesi, ulusal egemenliği savunarak devleti siyasal birim ve ulusu toplumsal birim olarak özdeşleştirmiştir.³⁷

Ulus devlet, kendisini yoğun bir biçimde milliyetçiliğe referansla tanımlayan bir siyasal proje olarak değerlendirilmelidir. Bu projede, ulus ve devlet -adından da anlaşılacağı üzere- temel bileşenler olarak öne çıkar. Her ulus, kendi kaderini tayin hakkına de facto olarak sahiptir. Bu anlayışa göre her bir ulus, ancak kendi ulus devleti ile varlığını sürdürebilir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, ulus devletler teritoryal egemenlik olarak inşa edilmiştir. Bu siyasal yapıların oluşumunda milliyetçiliklerin etkisi büyük olmuştur. Örneğin, 1867'de İtalyan devlet adamı Massimo d'Azeglio, anılarında "*L'Italia è fatta. Restano da fare gli italiani*" diyerek sürecin nasıl işlediğine dair ipuçları vermektedir.³⁸ 19. yüzyıldan itibaren ulus devletlerin inşasıyla birlikte, toplumun homojenleşme eylemini meşrulaştırmak amacıyla milliyetçiliğin önemi büyük olmuştur. Ulus devlet, bu homojenleşmeyi yerel ve taşraya ait bağlılıkları milliyetçilik düşüncesinin oluşturduğu meşru zeminde en üst siyasal sadakat biçimi olarak devletle birleştirmektedir. Ancak özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da birçok topluluk, daha önce bağlı oldukları etnik bağlamlardan koparak belirli bir

³⁶ Slavoj Žižek, *Yamuk Bakmak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 220.

³⁷ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 19.

³⁸ "İtalya yaratıldı, şimdi İtalyanları yaratmak zorundayız", Hans-Jürgen Puhle, "Nation States, Nations and Nationalism in Western and Southern Europe" in *Nationalism in Europe Past and Present*, Volume: 2, Ed: J. G. Beramendi-R. Maiz-M.Nunez, DeCompostela: Universidade De Santiago, 1994, s. 13-38.

ideolojinin etrafında birleşmeye başlamış ve bu birliktelik, din, dil, tarih ve diğer unsurlara dayanarak idealize edilmiştir.³⁹

Modernliğin etkisiyle ortaya çıkan seçkin kültür, kentleşme, kapitalist üretim tarzı, demokratik siyasal düzen ve ulus devlet gibi unsurlar, daha önce var olan kavmiyetçilik veya ümmet temelli anlayışı aşındırarak milliyetçiliğe dönüştürdü. Aynı dönemde matbaanın icadı ve yaygın kullanımı, yazılı kültürün yaygınlaşması ve standartlaşması ile milliyetçiliğin kitleselleşmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda kültürel milliyetçiliği doğuran standart diller oluşmuştur. Fransızca, Kastilyaca ve İngilizce gibi diller bu dönemde standartlaşarak yaygınlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Genç Kalemdergisinin öncülük ettiği Yeni Lisan hareketi, benzer bir dönüşümü ve standartlaşmayı amaçlamıştır.⁴⁰

Milliyetçilik düşüncesi, ulusal diller aracılığıyla kitleselleşme fırsatı buldu ve bu dillerde eğitim veren okullar aracılığıyla yaygınlaşmıştır. Gazete ve dergi okuryazarlığı ile toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmiştir. 19. yüzyılda özellikle Fransız ve Alman düşünürler arasında başlayan ulus olgusu üzerine yapılan polemik, ulus devletin mi milliyetçiliği yoksa, milliyetçiliğin mi ulus devleti doğurduğu konusunu gündeme getirdi. Fransız ekolü milliyetçilik için ulus devletin varlığını bir anlamda ön koşul olarak kabul ederken, Alman ekolü ise milliyetçilik düşüncesinin ulus devleti oluşturduğunu vurgular. Bu farklılaşma Alman ekolünde ulus devletin ortak bir dil ve etnisiteye dayanmasının zorunluluğunu vurgularken, Fransız ekolü ise bireylerden oluşan topluluğun ortak bir ulusu paylaşması şeklinde ulus devleti algılamaktadır.⁴¹

Ulus ve milliyetçilik arasındaki sıkı ilişki konuşulsa da bu iki kavramın özdeş olmadığı vurgulanmalıdır. Tüm milliyetçiliklerin bir ulusa dayandığı söylenebilir, ancak ulusun anlaşılmasında milliyetçilik tek belirleyici değildir. Milliyetçilik, yüce

³⁹ Anthony H. Richmond, "Ethnic Nationalism and Post-Industrialism", in *Nationalism*, Ed: J. Hutchinson-A. Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994 s. 289-300.

⁴⁰ Carlton J. Hayes, *Nationalism A Religion*, New York: The MacMillan Company, 1960, s. 30.

⁴¹ Christophe Jaffrelot, *Bazı Ulus Teorileri. Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 54.

idealler etrafında inşa edilen kolektif değerleri içeren bir ideoloji olarak değerlendirilir ve meşruiyet kazandırma ile kitleleri mobilize etme aracı olarak kullanılır.⁴²

Ulus devlet çağında doğan bireyler, ulusların olmadığı bir dünyanın pek mümkün olmadığını düşündükleri için ulus ve milliyetçilik gibi kavramları doğal bir gerçeklik olarak algılar. Bu nedenle, uluslar ve ulus devletleri sanki her zaman varmış gibi görünmektedir. Billig'in belirttiği gibi, sadece dört nesil öncesinde milliyetler hakkında bilgi sahibi olmayan insanların varlığı, günümüz insanı için anlaşılmasa da bir olgu gibi kalmaktadır.⁴³ Ulus, genellikle bir aileye benzetilir ve insan bedeni kadar doğal bir olgu olarak algılanmaktadır. Smith, aile ve doğallık durumunu şu şekilde ifade eder:

*“Yirminci yüzyıl ortalarında, milliyetçiliğe ilişkin tavrımız ne olursa olsun, kamuoyunda -ve bu akademik çevrelerde de yankı buldu-
ulusun aile, konuşma ve bizzat insan vücudu gibi “doğal” bir şey
olduğu üzerine yaygın bir kanı vardı. Pek çok insan zararlı etkilerinden
dolayı acı çektiği zaman bile ulusal bölünmeleri, ulusal karakteri ve
milliyetçiliği doğal bulmuştur. Uluslar üstü bir kişilik, hatta dünya
devleti özlemini duymuş, Milletler Cemiyetine ve Birleşmiş Milletlere
bel bağlamış olabilir, fakat ikinci terimin de ifade ettiği gibi ulusun ve
“uluslar dünyasının” kalıcılığından ciddi biçimde kuşku
duyulmamıştır. Muhalif sesler olmasına karşın akademik toplulukta
dahi akademisyenlerin çoğu yer ve zamana göre ulusun değişen
şekillerine işaret ettikleri zaman bile, ulusu insana dair bir sabit olarak
ele almış ve buna bağlı olarak dünyayı yıkıma uğratan savaşları
uluslar, ulusların çıkarları ve saldırgan içgüdüleri bağlamında
açıklamaya çalışmışlardır.”⁴⁴*

Milliyet, genellikle milliyetçi ideoloji tarafından öncelikli bir güdü olarak sunulur; bu bağlamda "doğal" bir olgudur ve milliyetçilik, bu güdüye dayanarak

⁴² Gil Delannoi, Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

⁴³ Michael Billig, Banal Milliyetçilik, Çev. Cem Şişkolar İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002, s. 78.

⁴⁴ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost, 2002, s. 28-29.

hareket etmeyi teşvik eder.⁴⁵ Milliyetçi ideoloji, genellikle modern bir kavram olarak kabul edilse de milli kimliklerin oluşumunu etkileyen çeşitli tarihsel, kültürel ve sembolik faktörlerden etkilenmektedir. Ulusal kimliğin gelişimini sadece modern bir olgu olarak görmek yerine, tarihsel geçmişlerin, geleneklerin, mitlerin ve sembollerin ulusların kimliklerini şekillendirmedeki rolünü kabul etmek önemlidir. Bu yaklaşım, ulusal kimliğin bir boşlukta meydana geldiğini savunan modernist bakış açısına meydan okur.⁴⁶

Smith'e göre, özellikle Yunan ve Türk milliyetçilikleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi için etno-sembolik bir yaklaşımın kullanılması, Yunanistan örneğinde Pontuslular, Trakyalılar, Kapadokyalılar ve Küçük Asyalılar gibi çeşitli mülteci grupları arasındaki ilişkileri anlamada yararlı olabilir.⁴⁷ Bu yaklaşım, dilin, lehçelerin, kültürel hafızanın, müziğin, halk danslarının, mitlerin ve sembollerin güçlü kültürel etkilerini ve bu grupların dini geçmişlerini dikkate almaktadır. Ancak bu, etnik gruplar ile modern uluslar arasındaki bağları yüzeysel gören ve bunun yerine geçmişe dönük olarak gerçekleşen etnikleşme sürecine odaklanan Özkırmı ve Sofos'un öne sürdüğü "geriye dönük etnikleşme" kavramıyla derinden ilişkilidir.⁴⁸

“Bir insanın bir burnu ve iki gözü olduğu gibi bir de ulusal kimliği olmalıdır; ancak bunların herhangi birinde bir eksiklik söz konusu olabilir ve zaman zaman da olmaktadır, ne var ki bu durum ancak bir felaket sonucunda ortaya çıkar, zaten durumun kendisi de bir tür felakettir. Bu düşünce aşıkının beyanı gibi gözüксе de aslında doğru değildir. Ancak bu kadar açıkça doğru görünüyorsa olmasının nedeni de aslında ulusçuluk sorununun bir hususu, belki de en temel olanı ile ilgilidir. Bir ulusun üyesi olmak insanlığın doğuştan sahip olduğu bir özellik değildir, fakat zamanımızda böyle bir görünüme bürünmüştür.”⁴⁹

⁴⁵ Tanıl Bora, “Şiddet ve Milliyetçilik Üstüne Bir Deneme”, *Birikim*, 195, Temmuz 2005, s. 75.

⁴⁶ Smith, *a.g.e.*, 2002, s. 224-265.

⁴⁷ Bkz. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014; Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost, 2002.

⁴⁸ Umut Özkırmı & Sypros A. Sofos, *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 8.

⁴⁹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusculuk*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 27.

Bu ifade Gellner'in perspektifinden, bir insanın sahip olduğu doğal anatomik özelliklere benzer bir şekilde ulusal kimliğin de var olduğu düşüncesini yansıtmaktadır. Gellner'e göre, bu düşünce açık bir beyan gibi görünse de aslında ulusçuluk sorununun temel bir yönüne, hatta belki de en temel yönüne işaret etmektedir. Bu perspektife göre, insanların doğuştan ulusal bir kimliğe sahip olduğu düşüncesi doğru değildir; ancak zamanla, ulusal kimlik gibi bir görünüm kazanmıştır.

Daha önce kurumsallaşmış dinlerin gördüğü işlevi artık bu dönem içinde sivil veya seküler bir din olarak milliyetçiliğin üstlendiği görülmektedir. Bugünkü toplumsal bilincin esasının ve gerçeklik algısının çerçevesini milliyetçilik oluşturmaktadır.⁵⁰ Carlton Hayes, milliyetçiliğin özellikle 20. yüzyıldan itibaren bir moda haline gelmesini, demokrasi ve dinselikle ilişkilendirir. O, ulus devletin bir devlet biçimi olarak insanlığın ilerlemesini sağlayabileceği ve sağlaması gerektiğine dair inancın büyümesini, milliyetçiliği besleyen ana unsur olarak görmektedir. Yani milliyetçilik, ilerlemeye yönelik duyulan güven ve modernitenin kendisiyle yakından ilişkili bir kavramdır.⁵¹ Bunu daha cesur bir biçimde ifade eden Greenfeld ise milliyetçiliğin dünyanın temelinde yattığını, çünkü milliyetçiliğin modernitenin kurucu ilkesi olduğunu dile getirmektedir. Modernite, eski toplumsal yapıyı kırarak daha açık ve toplumsal mobilitenin mevcut olduğu bir toplumsal düzen meydana getirmektedir. Daha önce soyluluk, kilise veya sermaye ile ilişkilendirilen statü ve paye artık ulus ve milliyetçilik düşüncesi aracılığıyla tanımlanmaktadır.⁵² Brown'a göre devlet seçkinleri, ulusa ekonomik, güvenlik ve toplumsal adalet ile vaatte bulunmaktadır. Böylelikle devlet seçkinleri modernitenin yıkıcı etkileri ile karşılaşan bireyler için çözüm bulmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, ulus devletin meşruiyeti toplumsal adalet ile ekonomik gelişmeyi sağlayıp sağlayamaması ile ilişkilendirilir. Bu şekilde ulus, toplumsal adalet ve ekonomik gelişme ile ilişkilendirildiği zaman, milliyetçiliğin meşrulaştıran ve mobilize eden söyleminin gücü de bahsi geçen bu iki kavramın yerine getirilip getirilmemesine göre şekillenir. Milliyetçiliği kısmen de olsa devlet seçkinlerinin yarattığı bir ideoloji olarak tanımlayan Brown, ulus devletin bu

⁵⁰ Liah Greenfeld, "Democracy, ethnic diversity of nationalism", Kjell Goldmann, Ulf Hannerz ve Charles Westin (der.), *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era*, London, New York: Routledge, 2000, s. 29.

⁵¹ Carlton Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* New York, Macmillan: 1949, s. 300.

⁵² Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992, s. 491. Ayrıca bkz. James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London: Macmillan Press, 1998.

vaatlerin faili olacağına dair ön kabul ile ulus devletin yükselişi arasında bir paralellik kurmaktadır.⁵³ Şarkiyatçılık kavramından hareketle Chatterjee de Aydınlanma sonrasında Avrupa kaynaklı düşünce ve temalara net bir biçimde karşı dururken aynı zamanda da Avrupa düşüncesinin üstünlüğünü kitlelere benimsetmesi açısından milliyetçiliğin iki yüzlü bir hareket olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda milliyetçi hareketler, modernitenin göstergesi olan bir iktidar biçimi olarak Batılı olmayan coğrafyalarda bizzat ulus devletini kutsayan bir ideolojik ve siyasal bir söylem yaratmışlardır.⁵⁴ Batı düşüncesinde ulus devlet, akıl, bilim ve sermaye gibi kavramları en verimli şekilde bir araya getiren bir siyasal örgütlenme biçimi olarak görülür. Bu bağlamda milliyetçilik, Chatterjee'nin ifadesiyle, '*aklın evrensel tiranlığı ve egemenliği*' haline gelmiştir; bunun sebebi de milliyetçilikte ve milliyetçi hareketlerde aranmaktadır.⁵⁵

Gerd Baumann, ulus devleti, bir yandan verimliliği amaçlayan rasyonalizm, diğer yandan da eylemleri duygulara dayandıran romantizmin birleşimi olarak özetlemektedir. Bauman ulus devleti, özellikle 19. ve 20. yüzyılda meşruiyetini kazanmış devlet biçimi olarak değerlendirmektedir. Milliyetçilik de ulus devletin ideolojisi olarak onun araçsallaşmış bir aygıtı olarak cisimleşmektedir. İkisinin ilişkisi tesadüfi değildir, çünkü milliyetçiliklerin ve ulus devletlerinin ortaya çıkışı arasında bir paralellik gözlemek mümkündür. Ulus devlet öncelikle başta Fransa, İtalya ve Almanya olmak üzere Avrupa'da ortaya çıkmış, hızla Doğu Avrupa'ya ve sonrasında bütün dünyaya yayılarak küresel bir fenomen haline dönüşmüştür. Daha önce devletlerin meşruiyeti dine, krallığa veya soya bağlılıkla ilişkilendirilirken, ulus devlet ile birlikte ulusal egemenlik ve genel irade kavramları güçlenmiştir.⁵⁶

Ulusların belirlenmiş ve tarihsel anlamda eski bir döneme ait olmadığını vurgulayan Eric J. Hobsbawm, ulusların oluşumunun ancak teritoryal devletlerin ortaya çıkışından itibaren tarihlendirilebileceğini ifade eder. Diğer düşünürlerin de

⁵³ David Brown, "Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism?", *Nations and Nationalism*, Cilt. 4, No. 1, 1998, s. 6-9.

⁵⁴ Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* London: Zed Books for the United Nations University, 1986, s. 132-133.

⁵⁵ A.g.e. s. 168.

⁵⁶ Gerd Baumann, *Çok Kültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. (Çev. I. Demirakın). Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s. 25-26.

altını çizdiği gibi, devlet ve ulusu birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Hobsbawm, Gellner'e de başvurarak milliyetçiliğin mevcut olan kültürleri ulusa dönüştürdüğünü ve bazen onları icat ettiğini veya çarpıttıklarını öne sürer.⁵⁷ Buna ek olarak Hobsbawm, ulus olarak tanımlanan kavramın belirleyici ölçütlerinden birisinin de teritoryal siyasal örgütlenme ile bir toprak parçası üzerinde siyasal egemenlik kuracak bir inşa sürecini öngörmektedir.⁵⁸

Milliyetçi düşüncenin önemli boyutlarından biri de milli iktisat fikridir. Bu aşamada milliyetçilik, toprak bütünlüğü ve ulusal egemenlik ile ulusun kendi iktisadi kaynakları üzerinde tekel konumunda olması da önemli bir uluslaşma ölçütü olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle, bir ideoloji olarak milliyetçilikle beraber ulusun iktisadi gelişmesini temel alan, ulusal kaynaklara ve pazarı kendi kontrolü altında tutabilen bir devlet biçimi olarak ulus devletin egemenliğini koruması ve hatta arttırması söz konusudur.⁵⁹

İktisadi düzeyde de milliyetçilik, devleti serbest piyasa koşullarına kapatmıyor olsa da bunu sıkı bir biçimde kontrolü altında tutmakta, ulusun iktisadi kaynaklarını ancak ulusun üyelerinin kullanabilmesi açısından devlet ve iktisadi birbiriyle yakından ilişkili hale getirmektedir. Bu anlamda, ulusal kaynaklar üzerinde egemenlik, bunların rasyonel ölçütler çerçevesinde kullanımı ve diğer ulus devletlerle rekabeti arttıracak düzeyde politikaları izlemede ulus devletin rolünün hayati olduğu gözlemlenebilir.

1.1.1.1. Modernitenin Bir Parçası Olarak Milliyetçilik

Etnisite, ulus ve milliyetçilik gibi kavramlarda modernist teorinin egemenliğinden bahsetmek söz konusu olsa bile bu bir büyük teori'nin (grand theory) varlığı anlamına gelmemektir Hatta ulusun, etnisitenin ve milliyetçiliğin tanımının yapılması ile ilgili bile bir uzlaşmadan söz edilemez; çünkü bu kavramlar genellikle birbirleri yerine geçen anlamlarda kullanılmaktadır. Modernist teori, ulusun kendisi ve

⁵⁷ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 145.

⁵⁸ Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay). 5. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 41-44.

⁵⁹ A.g.e., s. 45.

onun ilişkili olarak değerlendirilen unsurlarının tamamının modernitenin kendisi ile ilişkili olduğunu vurgular.⁶⁰

Ulus, ırk, etnik topluluk veya halk gibi kavramlar genellikle birbirleri yerine kullanılarak tanımlama konusunda bir karmaşa yaratmaktadır. Ulusun tanımının karmaşık ve çelişkili olmasının sebeplerinden biri, tanımlayanların genellikle “asıl ulus”un ne olduğuna dair bir tanım yaratmaktaki hevesleridir. Hugh Seton-Watson’un da vurguladığı üzere, ulusun tanımı genellikle tanımlayıcı grup haricindeki diğer grupların ulus olarak nitelenmeyi hak etmediğine ilişkin ispat etmeye odaklıdır.⁶¹

“Asıl” veya “gerçek” ulus konusunda fikir farklılıkları olsa da ulusların var oldukları ve var olmaları gerekliliğine dair konular tartışmasız kabul edilmektedir. Bir ulusal bağımsızlık hareketi yalnızca ulus olma iddiasına dayanarak hareket etmez; bu iddiaya dayanarak ulus olmanın beraberinde getirdiği siyasal hakları da talep eder. Bu haklara yönelik talep doğrultusunda, bir ulusun ne olduğu veya olması gerektiği soyut bir dizi ilkeye dayalı olarak ifade edilebilir. Bu durum, tıpkı ulusların dünyasının dünya, yani uluslararası sistemin bir parçası olarak görüldüğü gibi sağduyu olarak yerleşerek adet haline gelir.⁶²

Uluslar kendilerini her ne kadar eski veya antik çağlara dek dayandırma yönelimini taşısalarda, modernitenin bir parçasıdır ve doğal değil inşa edilmişlerdir.⁶³ Hobsbawm ve Gellner, ulusların oluşumuyla ilgili olarak toplumsal ve siyasal seçkinlerin bir toplumsal mühendislik projesi olduklarını vurgular.⁶⁴ Milliyetçilik düşüncesini savunanların, tarihe dair yaptıkları yorumlar genellikle ulusların her zaman mevcut olduklarına ilişkindir. Milliyetçiler, kendilerine düşen görevin ulusları “uykularından uyandırmak” ve bundan sonraki süreçte ortak köken ve kültürle beraber kimliğe dair bilinci diri tutmak ve yükseltmek olduğunu söylerler. Ancak milliyetçilik ulusların var olan kimliklerinin bilinçlerine vardıkları bir uyanış değildir; tam aksine, toplulukların kendilerini artık ulus olarak düşünmesini teşvik etmektedir. Bu şekilde

⁶⁰ A.g.e. s.29.

⁶¹ Hugh Seton-Watson, *Nations and States*, Londra: Methuen, 1977, s. 4.

⁶² Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, Çev. Cem Şişkolar, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002, s. 78-79.

⁶³ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*. (çev.) Ekin Uşaklı, İstanbul: Avesta, 2004, s. 154.

⁶⁴ Tim Nieguth, “Beyond dichotomy: concepts of the nation and the distribution of membership”, *Nations and Nationalism*, Cilt. 5, No. 2, 1999, s.

uluslar yaratılır veya icat edilir. Ulusların var olmadığı coğrafyalarda ulusları, yaratan ve icat eden milliyetçilik, toplumsal örgütlenmenin yeni bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁵

Ulus daha öncesinde var olmasa bile, kendisini diğerlerinden ayrı kılabilcek birtakım ayırıcı işaretlere de ihtiyaç duymaktadır. Ulus, somut olarak tarihsel, etnik, dilsel ve teritoryal temellere dayanmakla birlikte belli bir perspektif içerisinde kurgulanmış ve buna göre inşa edilmiş bir kavramdır.⁶⁶ Eric Hobsbawm'a göre, uluslar genellikle elitler tarafından kendi amaçları için yaratılmıştır ve ulusal sürekliliğin fikri genellikle bu iddiaları desteklemek için günümüzde yaratılmaktadır.⁶⁷ Hobsbawm, Yunan milliyetçiliği örneğini kullanarak, toplum içinde bir bütünlük hissi yaratmak için dikkatlice seçilmiş veya yaratılmış geleneklerin ve bunların uygulamalarının ulusal tarihin uzun zamandır devam ettiği izlenimi vermek için kullanıldığını iddia etmektedir. Hobsbawm, bu milliyetçi anlatının güçlendirme ve halk arasında bir aitlik hissi yaratma amacıyla yapıldığını savunmaktadır.⁶⁸ Daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında, ulusların özelliklerinin ve kimliklerinin daha sonra bir ulusal kimlik duygusu yaratmak için müzakere edilen ve seçilen bir dizi mit, sembol ve söylemden inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu inşa ve seçim süreci, modern uluslar ve etnik kökenler arasındaki bağlantının, tarihin gerçek bir yansıması olmaktan ziyade genellikle yapay ve hayali olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, etnik köken ile ulus olma arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayma tuzağına düşmemek için ulusal kimliğin bu inşa edilmiş doğasının farkında olmak önemlidir.⁶⁹

19. yüzyıldan itibaren, daha önceki devlet biçimlerinden farklı olarak ulus devletlerin sınırları net bir biçimde belirlenmiş ve ulusal egemenlik ile toprak bütünlüğü argümanı bir arada dile getirilmektedir. Artık ulus devletin tek bir maliyesi, para birimi, diğer lehçe ve dillerden hiyerarşik anlamda daha üstte bulunan bir ulusal dili ve son olarak tek bir hukuk düzeni mevcuttur. Ancak, bütünleşme sürecinin sancısız geçtiğini söylemek pek de mümkün değildir; çoğu kez bu gelişmeler yoğun

⁶⁵ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 92-93.

⁶⁶ Ergün Yıldırım, "Küreselleşen dünyada Milliyetçilik", *Doğu Batı*, Cilt 9, No. 38, Ağustos-Ekim 2006, s. 183.

⁶⁷ Bkz. Hobsbawm, *a.g.e.*, 2014.

⁶⁸ Bkz. Eric J. Hobsbawm & Terence Ranger. *Geleniğin İcadı*. Çev: Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

⁶⁹ Özkırımlı & Sofos, *A.g.e.*, 2013, s. 8.

bir dirençle karşılaşmıştır. Bu bütünleşmenin sağlanması ve yapının inşasında özellikle milliyetçiliğin önemli bir araç olarak kullanıldığını altını çizmek gerekmektedir. Yukarıda ifade edilen direncin kırılmasında ulusal birlik ve bütünlük dahil olmak üzere ulusal duygular önemli bir katkı sağlamış ve bu aşamanın görece daha sancısız bir şekilde aşılmasına yardımcı olmuştur.⁷⁰

Milliyetçilik, yukarıdaki bilgiler ışığında çok boyutlu, siyasal ve günlük bir gerçeklik olarak kabul edilebilir. Bu düşünce, "biz" kavramının öteki ile kesin bir biçimde tanımlandığı ve özellikle 19. ve 20. yüzyıla damgasını vurmuş bir düşünce olarak öne çıkmaktadır. Milliyetçilikten bağımsız olarak düşünülemeyecek bir diğer önemli kavram da vatandaşlık kavramıdır. Milliyetçilik düşüncesi artık bireyleri bir kul veya tebaa çerçevesi içerisinde değerlendirmek yerine, bir vatandaş/yurttaş olarak görmekte ve hak/sorumluluk ilişkisi bağlamında devlet ile etkileşimini düzenlemektedir. Milliyetçilik, bireylerin ortak bir ulusal kimlik etrafında birleşmesini teşvik ederken, vatandaşlık kavramı da bu birlikteliği siyasal bir çerçevede yönetmeye odaklanır. Bu şekilde milliyetçilik, toplumun temel birleştirici unsuru olarak işlev görürken, vatandaşlık ise bu birlikteliği siyasi bir bağlamda şekillendirir ve düzenler.

1.1.2. Ulus Devlet İnşasında Vatandaşlık Pratiği

Ulus devlet, milliyetçilik ve vatandaşlık arasındaki bağlam son derece belirgindir. Vatandaşlık düşüncesi, modern anlamda ulus devletin bir temel ögesi olarak kabul edilmektedir. Vatandaşlık kavramı, bir kişinin hangi ulusun bir parçası olduğunu belirleyen önemli bir unsurdur. Bu nedenle vatandaşlığın tanımlanması, devlet ve ulus ile olan ilişkisi üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Vatandaşlık kavramından bahsetmenin temel sorunu, bu kavramın belirsizliği ve vurgulanan mekânsal ile işlevsel boyutlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, mahalle, işletme, aile, "dünya" yurttaşlığı gibi farklı ampirik pozisyonlar ve bu pozisyonlara bağlı olarak değişen hak ve yükümlülükleri belirleyen hukuki konumlanışlar arasındaki çeşitlilik de karışıklığa neden olmaktadır.⁷¹ Jacques

⁷⁰ Giovanni Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*. (Çev. Ş Kurt – B. Toprak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 114.

⁷¹ Jean Leca, Bireycilik ve Yurttaşlık, Turhan Ilgaz (ed.), *Dersimiz: Yurttaşlık* (s. 13-81) içinde, (1.Baskı), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998, s.16.

Bouineau'nun ifade ettiği gibi, "yurttaş" terimi zamanla anlamını yitiren içi boşaltılmış bir kavram haline gelmiştir.⁷²

Vatandaşlık kavramının doğuşu, kentle ve kentleşmeyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Alain Rey, bu terimin "*cite*" yani kent kelimesinden türediğini ve "*citoyen*" ve "*citadin*" şekillerinde kullanıldığını vurgulamaktadır. "*Citoyen*" ifadesi 17. yüzyıla kadar sadece bir kentte yaşayan kişiyi tanımlarken, 18. yüzyıldan itibaren siyasal bir anlam kazanarak antik Roma'nın *civis* ve *civitas* kavramlarına göre düzenlenmiş bir siyasal cemaatin üyesi olarak kesin bir anlam edinmiştir.⁷³

Geleneksel anlamda vatandaşlık genellikle birey ile devlet arasındaki ilişki olarak tanımlanır. Modern anlamda vatandaşlık düşüncesi, bireyin devlete bağlılığını ifade eden bir ilişki biçimi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda vatandaşlık, bireylerin ulus devlete karşı hak ve yükümlölüklerini belirleyen bir kavram olarak kabul edilebilir. Modern yurttaşlık, Ayhan Kaya tarafından "bireyin devletle olan ilişkisinde sahip olması gereken hakları ve yerine getirmesi gereken yükümlölükleri ifade eden anayasal bir kavram" olarak tanımlanırken,⁷⁴ Marshall ve Bottomore "bir ulus devletin veya şehrin üyelerinin hakları ile ödevlerini anlatmak için kullanıldığını" vurgulamaktadır.⁷⁵ Heater da benzer bir ilişkiye dikkat çekerek, bireyin monarşi, tiranlık veya feodalitede olduğu gibi başka bir bireye veya gruba değil, doğrudan devlete yönelik bağlılığını vurgulamaktadır. Vatandaşlığa dair kimlik tam da burada, yani devlet tarafından verilen hak ve özerk ve eşit statüdeki kişilerin vatandaş olarak yerine getirdikleri yükümlölüklerde saklıdır.⁷⁶

Vatandaşlık düşüncesi, toplumsal entegrasyon ve dayanışmanın sağlanması açısından hayati bir öneme sahiptir. Amerikan ve Fransız Devrimleri'ne dayandırılabilir olan vatandaşlık kavramı, özellikle Avrupa'da burjuvazinin güçlenmesi, feodalitenin çözölmesi ve milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle kültür, dil,

⁷² Jacques Bouineau, Fransa'da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık, Turhan Ilgaz (ed.), *Dersimiz: Yurttaşlık* (ss. 109-145) İçinde, (1.Baskı), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998, s. 109.

⁷³ A.g.e. s. 109.

⁷⁴ Ayhan Kaya, *Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcölük*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 98.

⁷⁵ T.H. Marshall & Tom Bottomore. *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev: Ayhan Kaya) Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000, s. 37.

⁷⁶ Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi* (Çev. M. Delikara Üst). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 10.

ulusal simgeler ve değerler üzerinde uzlaşmanın, rıza veya zorlama yoluyla yeni bir düzenin, ulus devletin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Daha önce feodalite içinde kul statüsünde olan bireyler, artık ulus devletin egemenliği altında hukuksal bir düzlemde somutlaşan, vatandaşlar olarak kabul edilmişlerdir.

Modern anlamda vatandaşlık kavramının temellerini Jean-Jacques Rousseau'nun "toplumsal sözleşme"si içinde, özgür bireylerden oluşan bir toplumun tasarımı bulabiliriz. Bu sözleşmenin anlamı, insanların doğal durumda sahip oldukları hakları, kendi istekleriyle sınırlayarak ve karşılıklı dayanışma yoluyla kamusal yarar ve genel irade kavramlarını somutlaştırarak devleti oluşturduklarıdır. Devletin yapısı içinde ortak çıkarlarla birbirine bağlanan bireyler, bu bağlamda ulusu oluşturmaktadır. Ulus içindeki bireyler, kendi kendilerini denetleyerek toplumsal düzeni sağlamakta ve belirli yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğuyla vatandaş olarak "özgürleşmekte".⁷⁷

John Locke, insanın doğası gereği bağımsız, eşit ve özgür olduğunu vurgulayarak, kişinin rızası olmadan hiçbir güç veya iktidarın hükmedemeyeceğini belirtir. İnsanların toplum içinde kurdukları sosyal bağların sivil toplumu oluşturduğunu ve bu sivil toplumun, çoğunluğun iradesiyle kendilerini yönetecek siyasal bir yapı inşa ettiğini ifade eder.⁷⁸

Bu düşünsel temellerle şekillenen modern vatandaşlık kavramının doğuşunu, tarihsel olarak, feodaliteye karşı mücadele ile birleşen Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Toplumsal, siyasal ve kültürel alanı büyük ölçüde değiştiren bu gelişmeler, kapitalist ekonomik anlayışın benimsenmesi ve ulus devletlerin oluşumuyla sonuçlanmıştır. Feodalite ile ilişkilendirilen geleneksel toplum yapısına karşı konumlanan vatandaşlık kavramı, kentleşme, endüstrileşme, modernleşme ve sekülerleşme süreçleri içinde tanımlanmıştır.

Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin ardından ortaya çıkan koşullar, imparatorluklardaki etnik grupların "bilinç kazanması"na yol açmıştır. Bu süreç, etnik

⁷⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 9-19.

⁷⁸ John Locke, "Of the Beginning of Political Societies" Bryan Turner, Peter Hamilton (eds.), *Citizenship Critical Concepts*, Routledge: 1998, s. 266-277.

grupların kendi bağımsız siyasal örgütlenmelerini talep ederek imparatorlukların parçalanmalarını hızlandırmıştır. Bu süreç, milliyetçilik düşüncesi tarafından beslenmiş ve ulus inşasını hedefleyen bir ulus devlet biçimini ortaya çıkarmıştır.

Daha önce dinsel aidiyetleri ile tanımlanan birey ve toplumlar, yukarıda bahsedilen süreçle birlikte ulusal aidiyetleri ile ilişkilendirmeye başlamışlardır. İmparatorlukların dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan bu süreç, homojen ulus ve nüfus anlayışını benimseyen ve farklı kimliklere sahip birey ve toplulukları "öteki" olarak kabul eden bir ulus devlet tahayyülünü ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri çerçevesinde, II. Meşrutiyet dönemi, kul ya da tebaadan vatandaşlığa geçiş sürecini simgelemektedir. Özellikle 1908 yılı ile Balkan Savaşları'nın sona erdiği 1913 yılları arasında, Osmanlıcılık anlayışı etrafında şekillenen bir vatandaşlık anlayışı benimsenmiş, din, dil veya etnik köken ayrımı yapılmaksızın “Osmanlı” bir üst kimlik olarak kabul edilmiştir. Ancak, Balkan Savaşları'ndaki ağır ve travmatik yenilgi, vatandaşlık anlayışında dönüşümlere neden olmuş ve Türklük veya Müslümanlık referanslı, militer ve rövanşist eğilimleri içeren bir yaklaşım öne çıkmıştır.⁷⁹

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte, vatandaşlık ve toplum anlayışında da önemli değişimler yaşanmıştır. İttihatçıların ideoloğu olan Ziya Gökalp'in düşünsel altyapısı, Cumhuriyet döneminde de etkili olmuştur. Solidarizm, Emile Durkheim, Alfred Fouillee ve Leon Bourgeois'dan beslenen bir düşünce akımıdır ve özellikle Ziya Gökalp ve Tekin Alp tarafından benimsenmiştir. Bu düşünce, sınıfsız, homojen ve barış içinde bir toplumun idealini taşır. Solidarizm, sosyalizm ile liberalizm arasında bir denge noktası aramaktadır. Bu düşünce sınıf çatışmasına değil iş bölümüne inandığı için sınıf çatışmasını gereksiz bulmaktadır. Halkın ahenk içinde ve dayanışma ruhuyla bir arada yaşamasını savunur, ekonomide devlet müdahalesini desteklerken özel teşebbüsü ve mülkiyeti önemser ve topluma yönelik reformcu bir yaklaşım benimser.

Mustafa Kemal'in 1923 senesinde söylediği “İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz” sözü, onun bu anlayışa ilişkin bir ideali olduğu şeklinde ifade edilebilir.

⁷⁹ Birol Çaymaz, *Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2019, s. 32.

Bu söz, Kemalist söylemin en mühim bileşenlerinden birisidir ve Türkiye'ye uyarlandığı zaman dilimi içerisinde sosyalizme ilişkin bazı unsurları benimseyerek, ulus inşa etme gayesi sayesinde sınıfsal farkların korporatist, ulusal kalkıncı söylem içinde törpülenmesi/flulaştırılması amacını taşımaktadır.

Solidarizmin mütemmim bir cüzü olarak kabul edilecek bir unsur da laikliktir. Fransız solidaristleri bilimselliğe aykırı inançları reddetmektedirler. Hatta bu konuda baskıcı bir tavır bile almışlardır. Din, onların inancına göre modern toplum kurallarına uygun, bilimselliğe aykırı olmayan kurallardan oluşmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ve dinsel kaidelerin akıl ve mantık çerçevesinde yorumlandığı sürece, dinin varlığına Kemalistlerin herhangi bir itirazının olmadığını görebilmemiz mümkündür.

Organik ve solidarist bir toplum anlayışı ile harmanlanmış bir vatandaşlık anlayışı içeren bu dönemde vatandaşlar, vücudun parçaları gibi kabul edilerek ulusun ve devletin tam anlamıyla işlerlik kazanabilmesinin yolunun bir bütün olarak vatandaşların üzerine düşeni yapması ile doğrudan alakalı olduğunu vurgulamaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşma gibi kavramlara referansla, bu anlayış bireylerin toplum içerisinde adeta çözünmesinin altını çizmektedir.⁸⁰

Şerif Mardin, ulus devlete geçiş sürecini dört madde halinde ifade eder:

- “1) *Kişilerin otoritesi üzerine kurulu bir onur anlayışından kurallar ve yasalar üzerine kurulu bir onur anlayışına geçiş,*
- 2) *Evren düzenini anlamada dinden ‘pozitif bilim’ anlayışına geçiş,*
- 3) *‘Avam-havas’ ayrılıkları üzerine kurulmuş bir topluluktan ‘halkçı’ bir topluluğa geçiş,*
- 4) *Bir ümmet topluluğundan bir ulusal devlete geçiş”.*⁸¹

Yukarıda sıralanan bilgiler ışığında, Cumhuriyet ile ulus inşası ve ulus devlete geçiş sürecinde yaşanan dönüşüm, modern anlamda vatandaşlık anlayışının evrimine işaret etmektedir. 1950'lere kadar olan süreç incelendiğinde, vatandaşlık homojen ve

⁸⁰ A.g.e. s. 36-37.

⁸¹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim, 1994, s. 35.

seküler bir çerçeve içinde tanımlanmış ve vatandaşın devlet ile ilişkisinin daha çok edilgenlik ve yükümlülükleriyle belirlendiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. 1950 yılında çok partili hayata geçiş, vatandaşlığın tanımı üzerine yoğun bir tartışma başlatsa da vatandaşlık anlayışı, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e süreklilik arz eden bir şekilde devam etmiştir.⁸²

Vatandaşlığın tanımına dair tartışmalar, 1960'lı yıllardan itibaren sivillik ve katılımcılık unsurlarının, yüzeysel de olsa, eklenmesiyle birlikte, 1980 darbesi sonucunda "olağanüstü hâl konjonktürü" içerisinde 1930 ve 1940'larda egemen olan "militan yurttaşlık anlayışı" yeniden tanımlanmıştır.⁸³

Ulus devletin vatandaşları kategorize etmesi ve onları belirli coğrafi ve siyasal birimlere -il, ilçe, mahalle, köy gibi- bölerken, bu ayrımlar sadece devlet ve ulusa yönelik aidiyeti değil, aynı zamanda coğrafi ve yerel siyasal birimi ifade eden bir başka kategori yaratmaktadır. Ulusa ve devlete yönelik aidiyetin yanı sıra gelişen bir başka aidiyet, coğrafi birime ve yerelliğe yönelik olan, yani "hemşehrilik" olarak adlandırılabilir.

Bu bağlamda, vatandaşlık kavramının evrimi, bireyin hem ulusal hem de yerel kimlikleri arasında denge kurmaya çalıştığı bir süreci yansıtmaktadır. Vatandaşlık artık sadece devlete karşı duyulan bağlılık değil, aynı zamanda yerel topluluklara ve coğrafi birimlere karşı da bir aidiyeti içermektedir. Dolayısıyla, vatandaşlık anlayışı, çok boyutlu bir kimlik oluşturarak, bireyin hem genel hem de özel bağlamlarda kendini ifade etmesine olanak tanıyan bir çeşitlilik kazanmıştır. Bu, vatandaşlığın sadece devletin bir parçası olma durumu olmaktan çıkıp, aynı zamanda yerel topluluklarla etkileşim içinde bulunan, çeşitli kimliklerle özdeşleşen bir durumu ifade etmektedir.

1.1.3. Kimlik ve Bilinç İnşası Sürecinde Hemşehri Dernekleri

Vatandaşlığa paralel olarak gelişen bir kimlik olarak hemşehrilik kavramını, ulus gibi kurgulanmış bir kategori olarak tanımlamak mümkündür. Hemşehrilikğin arka planında yer alan ortak kimlik, öncelikle ulus devlet tarafından tanımlanmış sınırları

⁸² Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 245.

⁸³ A.g.e. s. 278.

ve kategorileri içermektedir. Ulus devletin vatandaşlarına yönelik tanımlamayı yaptıktan sonra, bu bireyleri yerellik içinde kategorize etmesi, istatistik haline getirmesi ve her bir bireyi ulus devletin bir parçası, yani vatandaşı olarak belirlediği coğrafi ve siyasal birimlere yerleştirmesi gerektiği gibi, aynı zamanda her bir vatandaşa ulus devletin belirlediği coğrafi ve siyasal birimlere dayalı bir memleket tanımlaması yapmaktadır.

Hemşehriliğin belirleyici unsuru bu bağlamda "memleket" olarak tanımlanabilir ve bu tanımın coğrafi bir niteliği vardır. Agnew'a göre, "yer," mikro sosyolojik ilişkilerin kurulup sürdürüldüğü bir "mahal"i ve makro sosyolojik ve ekonomik süreçler tarafından belirlenen bir "fiziksel mekan"ı içerir. Yani, "yer" terimi, toplumsal ilişkilerin kurulup kimliğin oluşturulmaya başladığı bir fiziksel mekân olarak düşünülebilir. Gündelik hayat pratikleri, yukarıda bahsedilen üç unsurun birleştirici bir mahiyet kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Karşılıklı bağlantının mevcut ve diğerlerine göre daha yoğun olduğu durumlarda, bir bölgeden söz edilebilir. Ancak fiziksel mekanla ilişki kurulduğunda, bölgelilik anlayışı ortaya çıkar ve o yere ilişkin duyulan aidiyet ve hissiyatın fiziksel mekânın sınırları ile aynı ölçekte olma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır.⁸⁴

Hemşehri örgütlenmeleri de tam da bu noktada devreye girerek, fiziksel mekânın sınırları ile belirlenmeyen, ancak aynı fiziksel mekâna duyulan aidiyet ve hissiyat ile kendilerini tanımlayan bireylerin grup olarak yeniden üretimi olarak ele alınabilir.

Hemşehri örgütlenmeleri, hemşehrilik ilişkileri kavramı ile birlikte ele alınması gereken konulardan biridir. Bu bağlamda, hemşehrilik bağını temel alarak örgütlenen yapılar, hemşehriliğin toplumsal alana yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak, hemşehrilik olgusunun, kavramının veya örgütünün tek tip, yeknesak bir biçiminden bahsetmek mümkün değildir. Yani, hemşehrilik olgusu ile bunun toplumsal hayata bir örgütlenme biçiminde yansımalarının göç gibi toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirilebilir olmasına rağmen, bunun birçok istisnası bulunabilir. Ayrıca, göçün birçok farklı unsuru ve biçimi olduğundan, tanım oldukça geniş bir

⁸⁴ John A. Agnew, *Place and Politics : The Geographical Mediation of State and Society*, Boston: Allen & Unwin, 1987, s. 28.

kapsamda değerlendirilebilir. Bu açıdan hemşehrilik hem toplumsal bir olgu hem de örgütlenme şekli olarak çoğul olarak değerlendirilmelidir.

Bunun sebepleri arasında, hemşehrilik gruplarının farklı kimlikleri yansıtılması ve bu kimliklerin başka toplumsal olgular ve kimliklerle etkileşim içinde bulunarak inşa edilmesi gösterilebilir. Hemşehri dernekleri, ortak bir coğrafi kökenden kaynaklanan olası bir bağlantının sağlanmasıyla kurulmaktadır. Örgütlenmeleri benzer olduğundan dolayı, Balkanlar ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin kurdukları dernekler de bu bağlamda hemşehri dernekleri olarak sayılabilir.⁸⁵

Benedict Anderson'ın milliyetçilik bağlamı içerisinde kullandığı "hayal edilen cemaatler" kavramı üzerinden hemşehrilik ilişkilerine bakıldığında, coğrafi mekân ile birlikte kurulan toplumsal ilişkilerin herkesin yüz yüze iletişim kurabilmesinin imkansızlığından dolayı toplumsal ve siyasal olarak tahayyül edilen bir topluluk halini aldığını söylemek mümkündür. Bir yerden ayrıldıktan sonraki süreçte terk edilen yer ile oranın insanı hakkında kurulan ilişkinin hayali olduğunu vurgulamak önemlidir.⁸⁶ Bir coğrafi alan ile duyulan aidiyet hissi, göçün beklenmeyen bir sonucu olarak oluşmaktadır. Bu bağlamda, terk edilen coğrafi alana dair kurulan bağlar da hayali bir olgu olarak inşa edilir. Bundan hareketle, Türkiye'de bireylerin coğrafi düzlemde en kapsamlı tahayyülünün "memleket"e dair olduğu söylenebilir; ancak memleketin ikili anlamının varlığından bahsetmek gerekir. İlk anlamı, anavatan veya sadece vatan olarak nitelendirilebilecek ulusla ilişkilendirilen sınırları belirlenmiş toprak parçasıdır. İkinci anlamı ise ailenin kökeninin bulunduğu ve kendisini ait olarak tanımladığı toprak parçası veya coğrafi birim ile yakından alakalıdır. Bireyler birbirlerini tanımıyor olsa da birbirlerinin konuşma biçimleri, fiziksel görünüşleri gibi unsurlara bakarak kendilerini coğrafi alanla tanımlar ve "biz" ve "öteki" kavramları üzerinden anlamlandırır.

Hemşehri dernekleri, önceden var olan topluluk dayanışmasını temsil eden bir buluşma yeri olarak değil, siyasal ve toplumsal ağların kaynaşarak, siyasal-kurumsal

⁸⁵ Ayça Kurtoğlu, "Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler", *European Journal of Turkish Studies*, No. 2 Hometown Organisations in Turkey 2005, s. 2.

⁸⁶ Avtar Brah, *Cartographies of Diaspora: Contested Identities*, London, Routledge, 1996, s. 4.

yapı ile iletişim aracı oluşturduğu bir nokta olarak değerlendirilmelidir. Memlekete dayalı dayanışma biçimi olarak hemşehri dernekleri içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal yapıyı göz önünde bulundurarak anlaşılabilir. Devlet merkezli olan iktidar yapıları, kendilerinin aracı olarak hareket edebilecek örgütlere ihtiyaç duyması nedeniyle, bu dernekler devlet ile toplum arasındaki bağları anlamlandırmak için önemli bir anahtar rol oynamaktadır.⁸⁷

Bu konuda yapılmış bazı çalışmalara bakıldığında, dernekleşmenin arttığı ve geliştiği bir ortamın sadece özgür, çağdaş ve gelişmiş bir toplumun tezahürü olarak kabul eden çalışmaların yanı sıra⁸⁸ hemşehri derneklerini devletin karşısında yerel ve bölgesel kimliklerin örgütlenmesinin doğal ve demokratik bir ifadesi olarak gören çalışmalar da bulunmaktadır.⁸⁹ Ayrıca, 1990'lı yılların tipik teması olan "Türkiye'de sivil toplumun ortaya çıkması"na dair tartışmaları başka çalışmalarda da görmek mümkündür.⁹⁰ Hangi düzlemde temsil ediliyor olursa olsun, hemşehri dernekleri toplumsal, siyasal ve iktisadi ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır.

Hemşehri derneklerinin kuruluşlarına dair çeşitli biçimlerde açıklamalar mevcuttur. Bu bağlamda, aynı coğrafi kökenden gelen insanların iktisadi dayanışma ağları oluşturması ile yakından ilişkilendirilmiştir. Köyden kente göç sonrasında göç edenlerin kentsel yaşama uyum sağlamakta zorluk yaşadıkları için enformel ilişkilerin bu süreçte önem kazandığı vurgulanmıştır. Hemşehrilik dernekleri, bu bağlamda hızla büyüyen kentsel nüfusun iktisadi entegrasyonunda bir "tampon mekanizması" olarak işlev gördükleri birçok çalışmada belirtilmiştir.⁹¹ Ancak, bu derneklerin ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi ile iktisadi dayanışma ağı olarak sönümleneceğine dair

⁸⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Dwayne Woods, 'Elites, Ethnicity and 'Home Town' Associations in the Côte d'Ivoire: An Historical Analysis of State-Society Links', *Africa* 64 (4), 1994, s. 465-483.

⁸⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Fikret Toksöz, 'Dernekler', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 366-378.

⁸⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Engin Önen, 'Kent, dayanışma ve hemşehrilik dernekleri', Ankara, *Toplum ve Göç, (III Ulusal Sosyoloji Kongresi)*, Ankara, DİE ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayınları, 1996, s. 451- 458.

⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Nilüfer Göle, 'Towards an autonomization of politics and civil society in Turkey' in Heper, Metin; Evin, Ahmet (eds.), *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder, Westview Press, 1994, s. 213- 222.

⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mübeccel Kıray 'Changing Pattern of Patronage: A Study in Structural Change, Mübeccel Kıray', in Kıray, Mübeccel, *Toplumbilim Yazıları*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1982, s. 177-202.

argümanın, hemşehri derneklerinin son on yıl içindeki artış ile birlikte geçersiz hale geldiği belirtilmelidir.⁹²

Çalışmalar genellikle bu derneklerin bireyler için entegrasyondan öte anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Göç edilen şehirlerde yaşanan çeşitli güçlüklerle - eğitim, sağlık, işgücüne katılım, bürokratik zorluklar ve sosyal yardım gibi örnekler arasında- başa çıkma amacı güden bu dernekler, sorunların üstesinden gelme noktasında bir araç olarak hizmet eder. Bu nedenle, dernekler bir tür enformel ağ olarak işlev görerek yurttaş olmanın çözümsüz bıraktığı sorunlara hemşehrilik ağları aracılığıyla çözüm sağlama imkânı sunmaktadır.⁹³

Hemşehriliğe dayanan enformel yapılar, göç esnasında göç edilecek yeri belirleme konusundaki etkisi ile barınacak yerin bulunması ve iş bulmaya varacak ölçüde tanımlanabilecek derecede ilişki biçimlerini içermektedir. Aynı coğrafi birime yönelik duyulan aidiyet ve bununla birlikte bu durumun yarattığı karşılıklı güven, hemşehrilik ilişkilerinin temeli olarak ifade edilebilir. Örneğin, hastanede doktor bulmak, bürokraside istenilen yere yönelik atanmanın sağlanması, kiracı bulma ve kariyer yapma gibi kamusal alana ait birçok konuda sorun çözme mahiyetini taşımaktadır. Bahsi geçen ilişki ağları içerisinde formel kurallar aşılarak kurulan ilişkilerin belirleyiciliğini karşılıklı güvene dayanan dayanışma belirlemektedir. Ancak bu durum, hemşehrilik ağlarının sadece birebir ilişkiler üzerinden sürdürüldüğü yanlılsaması yaratmamalıdır. Özellikle bir araya gelmek ve belirli bir coğrafi birime yönelik duyulan bağlılıkla kendisini ilişkilendirme amacına yönelik yapılandırılmış örgütlenmelerin, bahsi geçen hemşehrilik ilişkilerinin sürdürülmesinde hayati öneme sahip olduğunu da vurgulamak elzemdir.⁹⁴

Hemşehri derneklerini anlamak için kullanılabilecek argümanlardan birisi temsil pratiği ile yakından ilişkilendirilebilir. Siyaset ve iktidara dair algılardan bağımsız olarak, cemaat ile kurulan ilişkinin mahiyeti ve cemaatinin örgütlenmesi ve sürdürülmesine dair her şey temsil pratiği bağlamında değerlendirilebilir. Cemaati bir

⁹² Jeanne Hersant, Alexandre Toumarkine, “Hometown organisations in Turkey: an overview”, *European Journal of Turkish Studies*, No. 2 Hometown Organisations in Turkey, 2005, s. 6.

⁹³ Birol Çaymaz, ‘İstanbul’da Niğdeli Hemşehri Dernekleri’, *European Journal of Turkish Studies*, Thematic

Issue No. 2, Hometown Organisations in Turkey, 2005, s. 6-7.

⁹⁴ Kurtoğlu, a.g.e., s. 7.

araya getirme aşamasında, ister bilinçli isterse bilinçsiz bir biçimde olsun, kurucular cemaatin kimin "içeride" kimin "dışarıda" kalacağına dair bir sınır çizmekte ve diğerlerinden kendilerini ayırmaktadırlar. Sınırların esnekliğinden söz edilebiliyor olsa da "hemşehri" kavramına dair net bir algıdan bahsetmek mümkündür.

Bu örgütlenmeler, sadece gruba dair bir tanım yapma ve diğerlerine dair sınırı çizme haricinde kolektif bilincin yaratılması ile de yakından ilişkilidir. Grubun kendisini tanımlaması için sadece "biz" ve "öteki"nin sınırlarının çizilmesi yeterli değildir; bunun ötesinde bir bütünleştirici pratik olarak kolektif bilincin oluşması da gereklidir.⁹⁵

Hemşehri dernekleri, bu bağlamda belli pratikleri seçerek, tarif ederek ve uygulayarak kolektif bilincin oluşmasına öncülük etmektedirler. Kentsel ortamda şehrin çeşitli bölgelerinde dağılmış olan hemşehrilerin bir araya gelmelerini sağlayan pratikler, düzenlenen eğlence ve merasimlerdir. Eğlence ve merasimler, hemşehrileri bir araya getirerek farklılıklara karşın aynılıkların vurgulanmasına destek olmakta ve normal şartlarda tanışma imkânı olmayan veya bir araya gelemeyecek olan hemşehrilerin ağ kurmasını sağlamaktadır.

Farklılıklar bu düzlemde geri plana atılırken, aynılıkların altı çizilmekte ve memleket tahayyülüne dair simge ve imgelerle aidiyetlerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. "Biz" ve "öteki"ye dair sınırların çizilmesi, sadece derneklerin kurulması veya merasimlerin yapılması ile sağlanmaz; derneklerin veya hemşehrilerin yayınladıkları dergi, gazete, kitap ve hatta sosyal medya sayfaları aracılığıyla da hemşehrilik olgusu tekrardan kurgulanarak, kurularak ve yeniden üretilir. Bu şekilde dernekler, kişisel ve öznel kriterlere dayanabilecek hemşehriliğe dair unsurları kendi bünyelerinde toplumsallaştırıp bireylerin içselleştirmelerini sağlayarak bir kolektif bilinç, kimlik ve hafıza yaratımına katkı sağlamakta ve çeşitli pratiklerin yeniden üretilmesini sağlayarak yeni gelenekler üretmektedirler. Daha önce tahayyül seviyesinde kalan memleket ve hemşehrilik olguları, bunlarla beraber algısal düzlemde gerçeklik kazanmakta ve ortak kimlik yaratımına katkıda bulunmaktadır.

⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Pnina Werbner, 'From Commodities to Gifts: Pakistani Migrant Workers in Manchester' in Rogers, Alisdair ; Vertovec, Steve (eds.), The Urban Context: Ethnicity, Social Networks and Situational Analysis, Oxford/Washington D.C., Berg Publishers, 1995, pp. 213-36.

Hemşehri dernekleri, aynı yere aidiyet hissinden yola çıkarak bir “biz” ve “öteki” yaratarak kendi kimliğine yönelik bir sınır belirlemekte ve bununla beraber yapılan toplantılar, seremoniler, etkinlikler ve yayınlar aracılığıyla bir kolektif hafızanın oluşumuna öncülük etmektedir. Bu durum, fiziksel mekâna referansla kolektif hafızanın nasıl oluştuğunun ve belleğin bu bağlamda nasıl işlediğinin anlaşılmasını gerektirmektedir.

Hemşehri dernekleri, yerel kimlik ve dayanışmanın bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu dernekler, aynı coğrafi bölgeye mensup bireyleri bir araya getirerek bir topluluk oluşturur. Bu topluluğun hem kendi içinde bir "biz" duygusu oluşturmaya hem de dışarıya karşı bir "öteki" belirlemesine katkı sağlamaktadır. Toplantılar, seremoniler, etkinlikler ve yayınlar gibi faaliyetler, bu kimlik ve sınırların güçlenmesine hizmet ederek bir kolektif hafıza oluşturmaktadır. Bu hafıza, fiziksel mekanlara ve ortak geçmişe dayanarak bireyler arasında ortak bir anlam oluşturur.

Diğer yandan, mülteci ve mübadil dernekleri, geçmiş göç deneyimlerine dayalı kimlik ve dayanışma oluşturur. Yunanistan'da uzun bir geçmişe sahip olan mülteci dernekleri, mülteciler arasında bir bağ kurma amacı güder ve ulusal kimlikle uyumlu bir ilişki oluşturmaya çalışır. Türkiye'de ise mübadil dernekleri daha yeni oluşmaya başlamıştır, ancak benzer bir amaca hizmet ederler. Bu dernekler, mültecilerin ve mübadillerin tarihini güçlendirmek, kültürlerini sürdürmek ve ulusal anlatıya dahil edilebilecek bir kolektif hafıza oluşturmak için çaba göstermektedir. Bu bağlamda, her iki tür dernek de yerel veya ulusal düzeyde toplumsal ve siyasi etkiler yaratmaktadır.

Bu dernekler, hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de giderek artan bir etki kazanmaya başlamıştır. Bu tür kuruluşlar, toplulukların geçmişte yaşadığı deneyimlerin korunmasında ve toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde kritik bir rol üstlenmiş, bu nedenle çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Ancak, bu derneklerin ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri, iki ülke arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. Yunanistan'da toplumsal hafızayı canlandırmaya yönelik kültürel örgütler 1930'lu yıllardan itibaren faaliyet göstermekteyken, Türkiye'de benzer derneklerin kurulması ancak 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu tarihsel fark, ülkelerin sosyo-politik dinamiklerinin ve toplumsal hafıza anlayışlarının gelişimine de yansımaktadır.

Mülteci dernekleri, öncelikli olarak mübadillerin Yunanistan'a vardıklarında karşılaştıkları ekonomik zorluklar, sosyal hareketlilik kaybı ve toplumsal saygınlığın azalması gibi sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Dernekler, mübadillerin iskân edilmesi, kayıp akrabaların bulunması, mübadil kimlik kartları ve diğer bürokratik süreçlerde yardımcı olarak fiili destek sağlamışlardır. Böylece, mübadillerin yerleşim süreçlerinde önemli bir rol oynamış ve onların Yunan toplumuna entegrasyonlarını kolaylaştırmışlardır. Bu dernekler, yalnızca maddi yardım ve bürokratik destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda mübadillerin ulusal kimliklerine entegrasyonu için sembolik bir zemin oluşturmuştur. Mübadillerin dağılmış topluluklarının yerine geçen bu yeni kurumlar, onların kimliklerini yeniden tanımlamalarına ve kaybettikleri memleketleriyle olan bağlarını korumalarına katkı sağlamıştır. Dernekler, mübadil kimliğini bir ulusal anlatının parçası haline getirmek için arabulucu bir rol üstlenmiş ve mübadil olmayan nüfusla moderniteye hızlı bir geçiş yaşayan mübadiller arasında köprü kurmuşlardır. Bu süreçte, derneklerin varlığı, bireylerin kendilerini topluluğun bir parçası olarak tanımlamaktan çıkarak "vatandaş" kimliğine geçişlerini kolaylaştırıcı bir araç olmuştur.⁹⁶

Yunanistan'daki mülteci dernekleri, 1922'deki Küçük Asya Felaketi sonrasında mültecilerin entegrasyonu ve kimliklerinin inşası sürecinde önemli bir rol oynadı. Bu dernekler, özellikle kültürel, eğitimsel ve sosyal faaliyetlerle mülteci topluluğu arasında dayanışma sağladı. Ancak, mülteci kimliğinin ve hafızasının şekillendirilmesinde siyasi faktörler de etkili oldu. 1930'larda mülteci oylarının önemi, Liberal ve Kraliyet yanlısı gruplar arasında yoğun bir rekabete neden oldu. Mültecilerin büyük çoğunluğu, Kraliyet yanlılarının 1922'deki yenilginin sorumlusu olduğuna inandıkları için Liberal Parti'yi destekledi. Bu nedenle, mülteci derneklerinin faaliyetleri, yalnızca toplumsal bütünleşme çabalarıyla sınırlı kalmadı; aynı zamanda mülteci kimliğini, siyasi mücadeleler ve ulusal bölünmeler çerçevesinde yeniden şekillendirdi.⁹⁷ Kitromilides bu bağlamda Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kurulmasının, Yunanistan'daki mülteci deneyiminin kurumsallaşmasında önemli bir

⁹⁶ Emilia Salvanou, *Mübadil Belleği Tarih ve Pratik Olarak Geçmiş*, çev. Saim Örnek, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 116-117.

⁹⁷ Haris Exertzoglou, "Children of Memory: Narratives of the Asia Minor Catastrophe and the Making of Refugee Identity in Interwar Greece," *Journal of Modern Greek Studies* 34, no. 2 (2016): 343-366, s. 354-355.

kilometre taşı olduğunun altını çizmektedir.⁹⁸ Mültecilerin tarihi ve gelenekleri için bir depo işlevi gören zengin arşivleriyle Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, mülteci kültürü ve hafızasının ana kaynağı haline geldi.

1970'lerde mülteci deneyimi ve tarihi, akademik çevrelerde ve tarihçilikte daha fazla görünürlük kazanmıştır. Bu da mülteci konusundaki çalışmaların artışına yol açmıştır. Bu aynı zamanda mülteci anlatısının politikleşmesine de neden olmuş ve mültecileri Yunan toplumunda bir siyasi güç olarak konumlandırmıştır.⁹⁹ Mülteci anlatısının Yunanistan'ın ulusal anlatısına dahil edilmesi ve mülteci kültürünün Yunan kültürünün bir parçası olarak tanınması, mülteci derneklerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu dernekler süreç içerisinde Yunanistan'ın siyasi gündeminde merkezi bir rol oynamış ve görünürlükleri günlük yaşamın, ulusal törenlerin, güncel siyasi söylemin, tarihin ve Yunan kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.¹⁰⁰

Siyasi rollerine ek olarak, bu dernekler mülteciler arasında ortak bir kimlik yaratılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Dimitris Kamouzis, bu derneklerin tutarlı ve ortak bir mülteci kimliği oluşturduğunun ve bu kimliğin Yunan ulusal anlatısıyla giderek daha fazla uyumlu hale geldiğinin altını çizmektedir.¹⁰¹ Bu ortak kimlik, bu derneklere Yunan toplumunda geçmiş deneyimlerinden farklı, yeni, geleceğe yönelik bir misyon kazandırmıştır. Bu dernekler de yaptıkları çalışmalarla Türkiye'nin özür dilemesini ve yaşanan zorunlu göçlerin, katliamların ve soykırımın tanınmasını talep etmektedirler. Özellikle Pontus Soykırımı anlatısı, özellikle Pontus grupları arasında bu derneklerin kurulması için motivasyon sağlamıştır.¹⁰²

⁹⁸ Bkz. Paschalis M. Kitromilides, "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği" *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, ed. Müfide Pekin, 27-38. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

⁹⁹ Emilia Salvanou, "Population Uprooting After WWI and Politics of Memory, Expatriates From the Ottoman Empire to Greece in the Course of the 20th Century," *Search of Transcultural Memory in Europe*, no. 4 (2013): 73-86, s. 81.

¹⁰⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Lambros Baltiotis, "Yunanistan ve Türkiye'de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki Farklı Anlatım ve Yorumun Oluşma Şartları ve Sonuçları." *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, ed. Müfide Pekin, 401-440. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 426-431.

¹⁰¹ Daha fazla bilgi için bkz. Dimitris Kamouzis, "Kolektif Temsil, Hafıza ve Mübadil Kimliği: 1923'ten Sonra Küçük Asyalı Rumlar." *90. Yılında Zorunlu Nüfus Mübadelesi – Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular*, ed. Bilge Gönül, 49-58. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016, s. 54

¹⁰² A.g.e., s. 55. Salvanou, a.g.e., s. 202.

Türkiye'de ise son yıllarda mübadil dernekleri daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Bu örgütler, toplumsal düzeyde etkisiz kaldıklarına dair yaygın inanca rağmen, 1924'te Yunanistan'dakilere benzer nedenlerle kurulmuştur.¹⁰³ Bu hareketin en büyük aksiliklerinden biri, iktidara muhalefet etmek amacıyla kurulan ilk siyasi parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyet gösterdiği süre boyunca mübadillerin sorunlarına odaklanması ve bunları hükümeti eleştirmek için bir araç olarak kullanmasıydı. Bunun sonucunda mübadele sürecinin işleyişi ile mübadillerin nereye ve nasıl iskân edildikleri, verilen malların mahiyeti, bunların dağıtımından sorumlu olan birçok kişinin yolsuzluk suçlamaları ile karşı karşıya kalmaları, bahsi geçen bu derneklerin sürekliliğini sekteye uğratmıştır. Bu sürecin sonucunda bu dernekler ciddi düzeyde tepki ile karşılaşmış ve nihayetinde hükümet tarafından ayrımcılık iddiasıyla kapatılmıştır.

Türkiye'nin kentleşmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kırdan kente göç, hemşehri derneklerinin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. 1950'lerden itibaren yoğunlaşmaya kentleşme ve iç göçten etkilendiğinden dolayı mübadiller kendilerinin çoğunlukta bulundukları yerleşim yerlerinde kendi kültürlerini korumaya çalışmışlardır. 1990'larda mübadil kültürü, kendi toplulukları içinde yerel ve bütünsel bir kültür olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁰⁴ Ancak kırdan kente göç eğilimi ile mübadillerden oluşan birçok köy ve kasaba, kültürel geleneklerini ve kimliklerini kaybetme olasılığıyla karşı karşıya kalmıştır. Bununla mücadele etmek için, bu geleneklerin ve kimliğin korunması mübadele topluluğu için bir öncelik haline gelmiştir. Yerel kültürlerini koruma arzusu, mübadele tarihine ve benzersiz kültürel deneyimlerine artan bir ilgiyi bile ateşlemiştir. Neticede mübadele kültürünün kaybolmaması için kurumsallaşması ve yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli dernekler kurulmuştur. Mübadele topluluğu için, kendi toplulukları içindeki farklı kültürel kimliklerini sürdürmek için kültürel geleneklerini ve kimliklerini korumak ve muhafaza etmek önemliydi. Bu, 1990'ların sonlarında mübadil derneklerinin sayısında bir artışa yol açmıştır. Bu örgütlerin, mübadil nüfusun kültürlerine yönelik tehdit ve kentsel yaşama uyum sağlamada destek ihtiyacı gibi karşı karşıya kaldıkları zorluklara

¹⁰³ Bu dernekler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Alpan, Aytek Soner. "Silence Is Not Golden: Refugees and Policies of Resettlement in the Early Turkish Republic." *Association for the Study of Nationalities Kongresi için sunulan bildiri*, Columbia University, Nisan 2010.

¹⁰⁴ Görüşme yapılan katılımcılardan biri, mübadillerin oynadıkları birçok halk oyununun 1940'lardan itibaren ulusal halk oyunları repertuarına dahil edildiğinin altını çizmiştir.

yanıt olarak oluşturulduğunu belirtmek önemlidir. Bu derneklerin karşılaştığı muhalefet ve zorluklara rağmen, günümüz Türkiye'sinde mübadil kültürünün korunmasında ve teşvik edilmesinde hayati bir rol oynamaya devam etmektedirler.

1990'lardan itibaren mübadele tarihine dair edebi eserlerin sayısındaki artış, konunun toplumsal farkındalık kazanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, 1999'daki İstanbul ve 2000'deki Atina depremleri, Türkiye ve Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesi için bir dönüm noktası oluşturmuştur. İki ülkenin birbirine sunduğu yardım çalışmaları, sivil toplum düzeyinde ilişkilerin güçlenmesine vesile olmuş ve iki ülkenin halkları arasındaki iletişim daha da yoğunlaşmıştır. Bu süreçte, Yunanistan'daki mülteci dernekleri ve Türkiye'deki mübadil dernekleri arasında karşılıklı ziyaretler, kampanyalar ve ortak etkinlikler gibi faaliyetlerle iş birliği geliştirilmiş, deneyim ve bilgi paylaşımı artmıştır. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler de iki ülke halklarının birbirlerinin kültürel ve tarihsel geçmişlerine daha kolay erişimini sağlamış, bu da mübadiller ve mülteciler arasında anlamlı bir etkileşim ortamı yaratmıştır.

Türkiye'de mübadil kültürünü kurumsallaştırma yönündeki en önemli adımlardan biri, 2001 yılında İstanbul'da kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı (LMV) olmuştur. LMV, Türkiye'deki ilk mübadil derneği olarak, mübadil kültürünün ve kimliğinin korunması ve tanıtılması amacıyla faaliyete geçmiştir. Bu girişim, Yunanistan'daki benzer mülteci derneklerinin çalışmalarından ilham alarak, iki ülke arasında kültürel ve tarihsel bir bağ kurma hedefini de taşımıştır. Vakfın kurulması, 1999'daki deprem diplomasisinin getirdiği pozitif atmosferin de etkisiyle, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme işaret etmiştir. Lozan Mübadilleri Vakfı, yalnızca mübadil kültürünü yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda iki ülke arasında sivil toplum düzeyinde bir köprü işlevi görerek, mübadil ve mülteci dernekleri arasında daha güçlü bir iş birliği zemini oluşturmuştur.

2010 sonrası dönemde Türkiye'de mübadil derneklerine duyulan ilgi kayda değer bir artış göstermiştir. Bu süreçte mübadil topluluklar, geçmişin hatıralarını koruma ve kültürel miraslarını yaşatma amacıyla, bulundukları birçok şehirde dernekler ve yerel şubeler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu yapılar, mübadil kültürünü ve tarihini canlandırmak amacıyla pek çok alanda faaliyet göstermiş; sergiler, kültürel

etkinlikler, konferanslar ve müzikal performanslar gibi farklı türlerde organizasyonlar düzenlemiştir. Bu çabalar, mübadil topluluklarının yalnızca kültürel miraslarını korumakla kalmamış, aynı zamanda bu mirasın geleceğe aktarılması için sürdürülebilir bir zemin hazırlamıştır.

Özellikle Yunanistan'daki benzer çalışmaların etkisiyle, Türkiye'deki mübadil dernekleri de hafıza çalışmalarına ağırlık vermiş, geçmişin izlerini somutlaştırma yönünde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, mübadelenin tarihi ve sonuçlarına ışık tutan müzeler, kültür merkezleri ve arşivler kurulmuş, bu yapılar aracılığıyla toplumsal hafızaya katkı sağlanmıştır. Bu müzeler ve merkezler, yalnızca mübadil toplulukları için değil, aynı zamanda toplumun geniş kesimleri için de önemli bir eğitim ve kültür merkezi işlevi görmektedir. Böylece, geçmişin acıları ve zorlukları hakkında daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmiş, mübadele tarihinin daha geniş bir kesim tarafından bilinmesi sağlanmıştır.

Dernekler aynı zamanda mübadil kültürünü canlı tutmak ve yeni nesillerle buluşturmak için kapsamlı bir etkinlik programı geliştirmiştir. Her yıl düzenlenen festivaller, anma törenleri, geleneksel müzik ve dans etkinlikleri gibi faaliyetlerle mübadil kültürü geniş kitlelere tanıtılmakta, bu mirasın toplumun hafızasında yer etmesi sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, dernekler akademik çalışmaları ve araştırmaları teşvik ederek, mübadele tarihinin daha bilimsel bir perspektiften ele alınmasını ve konunun farklı boyutlarıyla incelenmesini desteklemektedir. Bu akademik çalışmalar, mübadele sürecinin sosyolojik, kültürel ve ekonomik etkilerini ortaya koyan yeni bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkmasını sağlamış, mübadil kimliğinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Bu girişimlerin sonucunda, mübadil kimliği yalnızca bireysel düzeyde ya da küçük topluluklar çerçevesinde kalmamış; aksine, Türkiye genelinde daha geniş bir sosyal ve kültürel kabul görmeye başlamıştır. Daha önce aile içi hatıralar ve bireysel deneyimlerle sınırlı olan mübadil kimliği, derneklerin yoğun çabaları sayesinde kurumsal bir yapıya kavuşarak toplumsal hafızanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu kurumsallaşma süreci, aynı zamanda mübadil topluluklarının kendi içindeki dayanışmayı artırmış, kültürel kimliğin korunması ve yaygınlaştırılması için daha güçlü bir platform oluşturmuştur. Böylece, mübadele ve mübadil kültür mirası,

yalnızca geçmişin bir parçası olmaktan çıkmış, aynı zamanda günümüz kültürel ve toplumsal yaşamının da aktif bir bileşeni haline gelmiştir.

1.1.4. Bir Hatırlama ve Unutma Biçimi Olarak Kolektif Hafıza ve Mekân İlişkisi

Hafıza, bir makro ölçek olarak kabul edilebilecek ulustan, mikro ölçek olarak hemşehriliğe kadar kimliğin ve bilincin nasıl kurgulanacağına ilişkin önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Hemşehrilik bağlamında, kolektif hafıza fiziksel bir mekana dayandırılarak oluşturulmakta ve bu sayede kimliğin pekişmesi ve yeniden üretilmesi sağlanmaktadır. Ancak, bunun için öncelikli olarak belleğin tanımının yapılması önem taşımaktadır.

Bellek, bireyin yanı sıra toplulukları, değerleri, gelenekleri ve hatıraları oluşturma'nın önemli bir yönüdür. Bellek *“özellikle ilişkisel mekanizmalar yoluyla öğrenilen ve elde edilenlerin çoğaltılması ya da hatırlatılması”*¹⁰⁵ ya da *“bilgiyi, deneyimleri ve insanları hatırlama yeteneği”* dir.¹⁰⁶ “İlişkisel mekanizmalar” ifadesi, insanların kendi deneyimlerini ve mekân gibi çeşitli kaynakları ifade eder.

Baven'e göre,

*“Anılar açıkça insanların kafasında yer eder veya tartışılır ve tarih olarak yazılır. İnşa edilen çevre sadece bir istemi, yapımı, kullanımı ve imhasıyla ilgili olayların önemli bir hatırlatıcısıdır. Taşlara getirdiğimiz anlamlar ve anılar bir fail olarak insan tarafından yaratılır ve yaşamaya devam eder. Bu hatıralar elbette tartışmalıdır ve geçen zaman içerisinde değişmektedirler. Her zaman ortaya çıkan ve hiç bitmeyen bir süreçtir.”*¹⁰⁷

İnşa edilen çevre, değerlerden bağımsız değildir; aksine, toplumun algısının yanı sıra, içinde barındırdığı tüm değerler, gelenekler ve hatıralarla birlikte şekillenir. Bellek bu bağlamda inşa edilen bir şey olarak kabul edilebilir, zaman içerisinde

¹⁰⁵ Merriam-Webster Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/memory>.

¹⁰⁶ Cambridge Dictionary, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/memory>.

¹⁰⁷ Robert Bevan, *The Destruction of Memory Architectural and Cultural Warfare*, Reaktion Books, 2007, s. 15-16.

edinilen bilgilerle ve bir olay sonrasındaki düşünme süreci ile ilk anının üstüne binen ve onu değişikliğe uğratan farklı deneyimler daima güncellenir, filtrelendir. İster bireysel ister kolektif olsun bellek şimdiki zaman tarafından filtrelenen bir geçmiş görüntüsüdür. Bu bağlamda karşılaşılan olayların büyük ölçüde şimdiki zaman tarafından belirlenir, zira olguları “yerli yerine koyan” unsur bellektir.¹⁰⁸

Ernest Renan, “*Ulus Nedir?*” adlı dersinde en önemli ve kalıcı fikirlerinden birini şu şekilde dile getirmektedir:

“Unutma ve hatta tarih alanında yanılma diyeceğim, bir milletin teşekkülünde esaslı bir amildir ve tarih araştırmaları bir millet için çok zaman bir tehlikedir. Gerçekten, tarih araştırmaları, bütün siyasi teşekküllerin başlangıcında vuku bulan ve bazılarının neticeleri pek hayırlı olan şiddet hareketlerini aydınlatır. Birlik ilkin şiddet ve sertlikle olur; Kuzey Fransa ile Güney Fransa’nın birleşmesi, bir yüzyıla yakın bir zaman devam edilen bir imha siyasetinin ve terörün neticesi oldu... Bazı siyaset nazariyecilerine göre, bir millet her şeyden evvel, halk kitlesi tarafından ilkin kabul edilip sonra unutulmuş bir fethi temsil eden bir sülâledir... Unutmayı bilmek herkes için iyidir.”¹⁰⁹

Renan’ın Fransa örneğinde değerlendirilen ulus inşası süreci bir istisna değildi, çünkü bu süreç sıklıkla şiddetle sonuçlanan direnişle karşı karşıya kaldı. Aynı şekilde, Charles Tilly’nin eserleri de savaş ve şiddetin nasıl birlik yarattığının ve Avrupa’daki ulus devletlerin oluşumundaki katkısını göstermektedir.¹¹⁰

Durgun, bu doğrultuda kolektif hafıza ile mekân ilişkisini şu şekilde irdeler:

“Henri Lefebvre’e (1974) göre modern anlamda mekân, sadece siyasal yapının zemini değil, siyasal ve sosyal olanın bizzat kendisidir; politika mekân üzerinden yapılır, çünkü mekânın bizzat sosyal

¹⁰⁸ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 21.

¹⁰⁹ Ernest Renan, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya İshan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, s. 103-106.

¹¹⁰ Charles Tilly. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*, Blackwell, Oxford: 1992. Charles Tilly. *Cities and the Rise of States in Europe, AD 1000 To 1800*, Westview Press, 1994.

kurgulanışı politik bir süreçtir. Politik süreç içinde devlet 'fiziksel ve söylemsel mekânı' (discursive space) inşa etmektedir. Yukarıdaki yaklaşım ve tanımlarda ortak olan nokta, mekânın iktidar ve sınırlama süreçleri ile olan kaçınılmaz bağıntısıdır. Böylelikle modern devlet iktidarını, belirli bir fiziki ve beşerî coğrafya üzerinden gösterdiğini, idari taksimat, doğal kaynakların tasarrufu, kimlik üretimi üzerinde kontrol mekanizmalarını çalıştırdığını söyleyebiliriz. Bu kontrol mekanizmaları aynı zamanda güvenlik ve koruma işlevi de görmektedir. Güvenlik, sadece sınırların güvenliği değil, toplumun zaman ve mekân içindeki sürekliliğinin (kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması) garanti altına alınmasıdır.”¹¹¹

Mekân durağan değildir ve sürekli olarak farklı ölçeklerdeki toplumsal süreçler ve ilişkiler tarafından yeniden şekillendirilmektedir.¹¹² Mekânı incelerken hem nesnel hem de öznel gerçekleri göz önünde bulundurmak önemlidir. Çünkü mekânlar hem anlam kaynağı hem de eylemlerimiz için dışsal bağlamı ifade etmektedir.¹¹³ Mekânın bu bağlamda toplumsal üretimi, içinde yaşayan insanlar da dâhil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenir. Buna karşılık, içinde yaşadığımız mekân aynı zamanda kimliklerimiz üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Bu durum da aidiyet ve özdeşleşmenin mekândan bağımsız bir biçimde var olmasının (de-territorialisation) önünü açabilmektedir.¹¹⁴ Bu şekilde bireyler yaşadıkları mekâna sıklıkla hem sembolik hem de maddi anlamlar yükleyerek yerel ve yerel-ötesi bağlantılar oluştururlar. Kültürel coğrafyacılar ayrıca bu duruma paralel bir vurgu ile mekânın bireysel seçimler ve kimlikler üzerindeki etkisini vurgulayarak, kimliğin belirli alanlarda nasıl yaratıldığı ve yeniden üretildiği yollarını da inceler. Mills'e göre söylem, çeşitli şekillerde mekân ile yakından bağlantılıdır. Bu durum, sınıf, ırk, cinsiyet ve diğer ayırım biçimleriyle sürekli pekiştirilen toplumsal farklılıkları yansıtan simgesel yapılar, müzeler veya turistik mekânlar aracılığıyla gözlemlenebilir. Mekân da bu bağlamda, belirli toplumsal ve kültürel grupların kimliklerini ifade ettikleri yerler haline gelmektedir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, geçmişe dair kolektif

¹¹¹ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011, s.13-14

¹¹² Patricia Ehrkamp, "Placing Identities: Transnational Practices and Local Attachments of Turkish Immigrants in Germany", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Issue 31/2, (2005), s. 349.

¹¹³ N. Entrikin, *The Betweenness of Place*, Baltimore MD: Johns Hopkins University Press, 1991), s. 7.

¹¹⁴ Ehrkamp, a.g.e., s. 349.

hafızanın toplulukları nasıl bir araya getirebileceğini ve belirli bir yerde nasıl birleşik bir grup kimliği yaratabileceğini incelemektedir. Mekânlar bu yüzden kolektif hafızanın güçlü fiziksel temsilleridir. Çünkü mekânın özellikleri hem bu hafızadan kaynaklanır hem de bize geçmişini hatırlatan semboller olarak hizmet ederek bu hafızayı devam ettirir.¹¹⁵

Kolektif hafızanın bu bağlamda yaratılması -bu söylemsel alan olarak da okunabilir- devlet tarafından yönlendirilme konusunu da beraberinde getirmektedir. Bir ulusun inşa süreci, çoğu zaman cebir yoluyla ulaşılan güvenlik kadar bir birlik duygusunu da gerektirir. Bu iki süreç arasındaki bağlantı, anlam ve hafızayla - söylemsel alan- inşa edilen çevrenin -fiziksel alan- bir fail olarak devletin özellikle sürekli yönlendirmesiyle açıklanabilir.

Mekânın toplumsal inşası, özellikle Türkiye ve Yunanistan örneğinde görüldüğü üzere -istisnalar hariç olmak üzere- mübadil toplulukların fiziksel varlığının ortadan kalkmasıyla arzu edilmeyen bir hafıza yerine, en önemli fail olarak devletin söylemsel alanı manipüle etmesi ile gerçekleştiği söylenebilir. Bu toplumların göç ettirilmesi toplulukların zaman ve mekân içindeki sürekliliğini kesintiye uğratmış ve kültürel aktarımın gelecek nesillere aktarılmasını derin bir biçimde etkilemiştir.

Tarihsel olayların yarattığı kolektif hafıza, konuya nesnel bir yaklaşım getirmek yerine devlet ve onun ideolojik aygıtları tarafından manipülasyona açıktır. Buna göre, devlet kendi ihtiyacına ve gereksinimine göre seçici bir hafıza tasarlayabilir. Devlet, ihtiyaçları ile alakalı olmayanları ihmal edebilir ve hatta görmezlikten gelebilir. Bu bağlamda Durkheim'ın öğrencisi olan ve onun görüşlerini büyük ölçüde benimsemiş olan Maurice Halbwachs, kolektif hafıza terimini kullanan ve hafıza çalışmalarına öncülük eden, ilk çalışmaları sunan kişidir. Halbwachs'a göre bireyin hafızası öznel gelişen bir süreç olmaktan ziyade toplumun içinde ve ona bağlı olarak gelişen bir olgudur. Bireyler bu doğrultuda toplum içinde hafızalarını anımsar, fark eder ve sınırlandırır.¹¹⁶ Toplamlar, üyelerinin belleğini şekillendirirler. Böylece bireyin kendi yaşantısı ve öznel bilgisinin yanında paralel olarak toplum

¹¹⁵ Amy Mills, "Narratives in City Landscapes: Cultural Identity in Istanbul." *Geographical Review* . 95, no. 3 (2005), s. 43.

¹¹⁶ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago: The University of Chicago Press, 1992, s.38.

tarafından şekillendirilmiş bir bellek söz konusudur. Kişinin hafızasında kolektif hafızanın yansıması olarak gelenekler, hikâyeler, eserler, anıtlar, yemekler ve imajlar canlanır ve bunlar grubun üyelerini birbirine bağlar. Tarih kendi başına geçmişte yaşanmış olaylar örüntüsüyken, bugünü yaşayanların birikimli algısı olarak tanımlayabileceğimiz kolektif hafıza canlı, değişken ve müdahaleye açıktır. Bu kapsamda Halbwachs tarih ile kolektif hafıza arasındaki bağı çok önemli bulur.

Traverso da tarih ve belleğin aynı kaygı ve konuyu, yani geçmişin işlenmesini paylaştıklarının altını çizer. Zira tarih “bilim”in biçim ve kurallarına uygun hale getirilmiş bir geçmiş yazımıdır, hafızanın ortaya attığı soruları cevaplamaya çalışan bir anlatı haline getirme işidir. Tarih, bellekten doğar, daha sonrasında geçmişle arasına mesafe koyarak onu “kendinde geçmiş” olarak kabul ederek ondan kurtulur.¹¹⁷ “Toplumlar Nasıl Anımsar” adlı kitabında Connerton bunu şu şekilde ortaya koyar:

“Okurlar, ortaya böyle, yani ‘grupların belleği nasıl taşınır ve nasıl korunur?’ diye konan sorunun, insanı ya siyasal erkin bir boyutu olarak toplumsal bellek yönünde ya toplumsal bellek içindeki bilinçdışı öğeler yönünde ya da her ikisi üzerinde durup düşünmeye götürmesini haklı olarak bekleyebilirler... Çünkü toplumun belleği üzerinde kurulacak denetimin, erk hiyerarşisinin koşullarını büyük ölçüde oluşturacağına kuşku yoktur; öyle ki örneğin günümüzün bilgilenim (enformasyon) tekniklerine sahip olunması ve veri işleyen makinelerle kolektif belleğin düzenlenmesi, yalnızca teknik bir sorun oluşturmayıp doğrudan doğruya meşruiyet ile yani yaşamsal bir siyasal sorun olarak bilgilenimi denetleme ve ona sahip olma konusuyla ilişkilidir.”¹¹⁸

Bu durum, kontrol işlevinin, seçici hafızanın kolektif hafızayı biçimlendirmesindeki katkısını ortaya koymaktadır. Seçici hafıza, bazı kısımların hatırlanmasına öncelik verirken bazılarının ise unutulmasına ön ayak olur.

¹¹⁷ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 19.

¹¹⁸ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8.

Assmann buna ek olarak şunu ifade eder:

“Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz.’ Halbwachs burada, aslında hiçbir yerde bu açıklıkta formüle etmese de mutlak bir yalnızlık içinde büyüyen bir bireyin belleği olmaz, demektedir. Bellek insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur. Evet bellek her zaman bir bireye ‘ait’tir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden ‘toplumsal bellek’ mecazi bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara ‘ait’ bir bellek yoktur, ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler. En kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluşur. Sadece başkalarından öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız. Çünkü ‘farkındalık olmadan hatırlamak mümkün değildir.’”¹¹⁹

Yukarıda da ifade edildiği üzere bellek bireye ait olsa da bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Yani kolektif hafızanın bir unsurudur. Devlet kolektif ve seçici hafıza üzerinde tekel pozisyonunda olmasa bile, hafızanın manipülasyonu konusunda en önemli fail olarak yer almaktadır. Dolayısıyla devletin neyin hatırlanıp neyin unutulmasında söz sahibi olması yaşanan toplumsal açıdan travmatik deneyimlerin nasıl hatırlanacağına ilişkin de söz sahibi olduğu anlamına gelebilir. Türk-Yunan Mübadelesi yukarıda ifade edilen travmatik deneyimlerden biri olarak sayılabilir. Bu noktada mübadil dernekleri yukarıda ifade edilen kolektif ve seçici hafızanın hedef kitlesi olarak yer almaktadır. Çünkü aşına olunan hemşehri derneklerine benzer şekilde örgütlenen bu diaspora dernekleri göç eden toplulukların hafıza düzleminde zaman-mekân ilişkisinin sürekliliğini sağlamakta ve bir topluluk olarak mübadillerin geçmişinin, bugünün ve geleceğinin yeniden inşasına hizmet etmektedir. Daha evvel de ifade edildiği üzere bu derneklerin devlet ile olan ilişkileri -Türkiye ve Yunanistan-geçmişin ulus-devlet pratikleri içerisinde *çarpıtılarak* yeniden inşasını öngörür. Bu

¹¹⁹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.44.

nedenle, hatırlama ve unutma sürecini anlamının bir diğer önemli yönü de Gramsci'nin *egemenlik* fikridir.

Gramsci'nin egemenlik fikri onun kapitalist devlete bakış açısıyla ilişkilidir. Devletin cebir ile rıza arasında sarkaç gibi hareket ederek yönettiğini iddia eden Gramsci, devleti dar anlamıyla açıklamaz. Siyasal kurumlar ile yasal denetim mekanizmalarını “siyasal toplum” olarak açıklarken “devlet”in dışında kalan alanı “sivil toplum” olarak ifade eder. Sivil toplum alanı; kilise ve cami gibi dini kurumları, anaokullarından üniversitelere kadar çeşitli düzeylerde faaliyet gösteren eğitim sistemini, sivil toplum kuruluşlarını, basın ve aileyi içerir. Öte yandan cebir ise “silahlı kuvvetlerini, polisini, mahkemeleri ve cezaevlerini, vergilendirme, finans, ticaret, sanayi ve sosyal güvenliğe dair devletin bütün idari kurumlarını” dahil eder.¹²⁰ Cebir ve rıza Janus'un iki yüzü gibi devletin iki yüzünü, iki farklı yöntemini açıklamakta kullanılmaktadır. Cebir bu anlamda yalnızca rıza göstermeyen birey ve topluluklarda kullanılır.

Ulusun ortak hafızasının biçimlendirilmesi sırasındaki inşa edilen çevre kadar varlığı “ulusal sınırlar” içerisinde arzu edilmeyen toplulukların terk ettiği veyahut terk etmek zorunda bırakılan mülkler mekânın yapısını değiştirirken hayati öneme sahiptir. Baven'in ifade ettiği üzere:

“Ancak, birbirini izleyen deneyimlerin sürekliliği, anlam katmanları belirleyerek, özellikle güçlü bir mekân iktidarı ile sonuçlanabilir- bir psikocoğrafya, geçmişin bir ‘farkındalığı’ (taşlaşmış bir ruhun mimari anlamda yeniden intikalinden ziyade) dinamik olan, çok binaların taşlarına kaydedilmekten ziyade toplum tarafından dağıtılan belirli bir tarihi ve politik bağlama özgüdür. Bu tür mekânların değeri, onları yok etme çabalarının bu değerdeki toplulukları hatırlatmasıyla artar. Eğer kimliğe dair temel taşlar artık dokunulmayacaksa, hatıralar parçalanır. Bu hatıraların düşmanca imhası, gruba

¹²⁰ Roger Simon, *Gramsci's Political Thought an Introduction*, Lawrence & Wishart Ltd., 1990, s. 71.

grup olarak ve birey olarak kurucu üyelerine zorlanan bir unutuştur.”¹²¹

Kültürel ve dinsel mekânlar bu bağlamda ait olduğu toplumların hayatta kalması için ciddi öneme sahiptir. Bunlar olmadan, toplumun kamusal alanda temsil edilebilmesi olanaksızdır. Toplum fiziksel mekândaki varlığının ortadan kalkması kolektif hafızasının bir grup olarak da koruyamamasına veya eski bağlamında tekrar kuramaması sonucunu doğurur. Bunu yaratan en önemli olaylardan biri olarak zorunlu göç kabul edilmektedir. Bunun en temel faktörü ise çatışmadır. Melander, Öberg ve Hall’un¹²² belirttiği gibi zorunlu göç, çatışma sebebiyle ortaya çıkan, devletlerarası savaş, iç çatışmalar, şiddet olayları ve insan hakları ihlalleri sonucunda zulme maruz kalma korkusuyla yasadıkları yerleri terk eden insanların hareketliliği olarak tanımlanmaktadır. Zorunlu göçün en çok hangi hareket tarzı ve davranış özelliklerini barındıran ülkelerde ortaya çıktığını incelemek için literatür incelendiğinde, göçün gerçekleştiği köken ülkelerindeki ortak özelliği çatışma olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³ Song’un da ifade ettiği üzere “çatışma” ile “zorunlu göç” arasında doğrudan bir bağlantı vardır¹²⁴. Osmanlı-Türk toplumunu bu bağlamda en çok etkileyen olaylardan biri de Balkan Savaşları’dır.

Bellek ve kimlik, güçlü karşılıklı ilişkilerle bağlanır. Belleğin, hatırlama yoluyla erişilebilen geçmiş deneyimlerin izlerini koruma kapasitesi ve bu kimliğin zaman içinde kendi kendine süreklilik hissi olduğunu kabul edilirse, “ön bellek”te, yani her şeyde anlamlı bir hafıza kimliği ilişkisi kavranabilir. Bir başka unsur olan "meta-bellek"te ise, her bireyin kendi hafızasına sahip olmasına rağmen diğer yandan da anlattığı şeyin duygu dünyasının bir parçası olması açısından sadece hafıza-kimlik ilişkisinin kurulmasında değil, aynı zamanda hayal edilenler için de önemli bir rol

¹²¹ Bevan, a.g.e., s.16.

¹²² E. Melander, M. Öberg & J. Hall,. Are ‘New Wars’ More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War”, *European Journal of International Relations*, 15(3), 2009, s. 515.

¹²³ Daha fazla bilgi için, E. Melander, M. Öberg & J. Hall,. Are ‘New Wars’ More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War”, *European Journal of International Relations*, 15(3), 2009, s. 505-536; W. H. Moore, S. Shellman. Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?. *Comparative Political Studies*, June, 39(5), 2006, s. 599-622; S. Schmeidl, Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990. *Social Science Quarterly*, 78(2), 1997, s. 284-308.

¹²⁴ Y. H. Song. *Between and Beyond Borders: Conflict, International Response, And Forced Migration*. Columbia, SC: University of South Carolina 2011, s.72.

oynamaktadır. Bu bağlamda kimlik olgusu, ikili bir düzeyde inşa edilmektedir; hem bireyin diğerleri ile kendisi arasında bir farklılaşma barındırmakta hem de diğerleri ile özdeşleştirilerek kurulmaktadır. Kimliğin inşasında tarihsel çerçevede yaşanan olayların yeniden veya çarpıtılarak yorumlanması ile toplulukların hafıza, mekân ve kimlik arasındaki ilişki kurulur. Toplumların tarihsel geçmişleri ile tarihsel çerçeve içerisinde oluşturdıkları mitler kimliğin yeniden üretiminde önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda kimliğin yeniden üretimi ve bunun bilinci tarihsel geçmişin çarpıtılmış bir yorumu olarak mitlerin anlatımına ve bunun gelecek nesillere aktarımı ile gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda mübadillerin ve mübadil derneklerinin devletle olduğu kadar geçmişleri ile kurdukları ilişki kendilerini nasıl tanımlayacaklarını belirlemektedir. Mübadeleye ve mübadil kimliğine dair geçmişin inşa edilmesinde önemli etkileri olan mübadil dernekleri kolektif hafıza ile kimliğin nasıl birlikte inşa edildiğinin ve bunun mekânda sürekliliğinin nasıl sağlandığının açıklanması konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bu ilişkinin anlaşılması açısından bu sürecin tarihsel arka planını incelemek gerekmektedir. Zira Traverso'nun ifadesi ile, tarih yazımının, tek başına sakatlanmış bir belleğin boşluklarını doldurabilmesi mümkün değildir.¹²⁵

Mübadil dernekleri, sadece geçmişe ait hatıraları muhafaza etmekle kalmayıp aynı zamanda bu hafızayı mekânda süreklilik arz edecek şekilde yeniden üretirler. Bu süreçte, kolektif hafızanın devletin politikaları ve söylemleriyle şekillendiği göz önüne alındığında, mübadele ile kaybedilen topraklara duyulan özlemin ve göç deneyimlerinin mekânla nasıl bir ilişki içinde inşa edildiğini anlamak önem taşır. Belleğin bu şekilde mekânda somutlaşması, mübadillerin kimliklerini nasıl yeniden kurduklarına ışık tutarken, devletin bu hafıza üzerindeki rolü de kimlik inşasında etkili olur. Bu nedenle, mübadillerin geçmişle ve devletle kurdukları bu karmaşık ilişkinin incelenmesi, kolektif hafıza, kimlik ve mekân arasındaki bağın anlaşılmasında kritik bir unsurdur. Bu ilişkiyi daha iyi kavrayabilmek için tarihsel çerçevede mübadele sürecinin nasıl şekillendiğini incelemek gerekmektedir.

1.2.Tarihsel Çerçeve

¹²⁵ Traverso, *a.g.e.*, s. 42.

Mübadil derneklerinin kolektif hafıza ve kimlik inşasında oynadığı rolü daha iyi kavrayabilmek için, bu toplulukların tarihsel arka planına ve yaşadıkları dönüşüme yakından bakmak gereklidir. Mübadelenin yarattığı travma, bireylerin ve toplulukların hafızasında yalnızca fiziksel bir yer değişimi olarak kalmamış, geçmişle olan bağlarını ve kimliklerini kökten şekillendirmiştir. Zorunlu göçün getirdiği sosyal, kültürel ve psikolojik etkiler, hemşehri derneklerinin kimlik ve hafıza yaratma süreçlerinde temel bir zemin oluşturmuştur. Bu topluluklar, kaybettikleri topraklara ve mekânlara duydukları özlem üzerinden, belleği mekânla yeniden kurmuşlar, bu da kimliklerinin ve aidiyetlerinin önemli bir parçası olmuştur.

Aynı zamanda, devletin bu hafıza üzerindeki kontrolü ve ulusal kimliğin inşasında oynadığı aktif rol, mübadil toplulukların hafızasında yer alan unsurları yönlendirmiştir. Zira, devlet politikaları, neyin hatırlanması ya da unutulması gerektiğini belirlerken, mübadillerin geçmişleriyle ve geldikleri topraklarla kurdukları ilişkiyi de etkilemiştir. Bu noktada, tarihsel arka plana bakmak, mübadil topluluklarının hafıza, kimlik ve mekân ilişkilerini anlamada hayati bir önem taşımaktadır. Zira belleğin mekânsal temsilleri, sadece bir geçmiş hatırası olmanın ötesinde, toplumsal bir aidiyetin ve kimliğin devamlılığını sağlamaktadır.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Lozan Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasındaki öncelikli sorunlardan birisi olmuş ve 30 Ocak 1923 yılında, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine İlişkin Mukavelename ve Protokol”ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur. Sözleşmenin 1. Maddesi'ne göre, “Türk topraklarında yerleşik Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (échange obligatoire) girişilecektir. Bu kimselerden hiçbirisi, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir”.¹²⁶ Türkiye ve Yunanistan devletlerinin karşılıklı isteği doğrultusunda ve konferansa katılan diğer ülkelerin onayıyla imzalanan sözleşmenin uygulanması, protokolün imzalanması kadar kolay olmamıştır. Hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan göçmenler, gittikleri

¹²⁶ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.82.

lkelerde pek çok zorluklarla karşılaşmış, trajik olayların ortaya çıkması engellenememiştir. Bu yüzden konunun tam olarak çözüme kavuşturulması 1930 Ankara Mukavelenamesi ile tam anlamıyla çözüme kavuşturulabilmiştir.¹²⁷

Mübadelenin resmi olarak sonuçlandırılması 1930 senesine kadar sürmüş olsa da bunun yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasal etkileri bundan çok daha uzun ve sancılı olmuştur. İki lke içerisinde toplamda iki milyona yakın insan zorunlu göç dolayısıyla yer değiştirmek durumunda kalmıştır. Mübadiller göç etmek zorunda kaldıkları bölgelerin dilini bilmedikleri için topluma uyum sağlayamamışlar ve bu durum yerli ve göçmen halk arasında geriliminin yaşanmasına sebep olmuştur.

Türkiye ve Yunanistan'ın kolektif hafızasının oluşumunda 1912-1923 arası dönem büyük önem taşımaktadır. Zira, her iki devlet ve toplumun ulusal kimliklerinin oluşumunda bahsi geçen dönemi irdelenmeden yapılacak her çalışma eksik kalacaktır. Türk ve Yunan ulusal kimliklerinin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olan bu on bir yılda yaşanan Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Trakya haricindeki Avrupa'daki bütün topraklarının kaybıyla sonuçlanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve hemen akabinde Rum ve Ermeni Tehcirleri, Dünya Savaşı sonrası Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu işgali ve Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çıkarılmasıyla Anadolu'daki Rum varlığının İstanbul, Bozcaada ve Gökçeada haricinde ortadan kalkışıyla sonuçlanacak olan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne sahne olmuştur. Yukarıda sayılan bu döneme damgasını vurmuş olaylar her iki toplumu da etkilemiş ve çakışan hafızalar yaratmış olsa da bahsi geçen her olay her bir toplum için birbiriyle zıt anlamlar taşımaktadır. Balkan Savaşları Türk toplumu için yoğun bir göçmen dalgası ile birlikte kolektif hafızada ciddi travmatik bir tecrübe olarak yer etmişse de Yunan toplumu için yeni toprakların kazanımı ve Osmanlı egemenliğindeki Yunanlıların özgürlüklerine kavuşmaları anlamına geliyordu. Keza, Birinci Dünya Savaşı sonrası Yunanlıların İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'yu işgalleri de Türk toplumunun kolektif hafızasında ciddi anlamda yer etmiş, Yunan toplumunun hatırasında bu durum Megali Idea'nın son aşamalarından birisini oluşurmaktaydı. Ancak 1922 senesinde Yunan Ordusu'nun bozguna uğramasıyla beraber geri çekilmesi, bununla beraber Anadolu'daki Rum varlığının ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Aynı şekilde Türk

¹²⁷ Damla Demirözü, *Savaştan Barişa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 87.

toplumu tarafından Kurtuluş Savaşı olarak bahsi geçen bu olay olumlu olarak anılırken, Yunan toplumu tarafından ise Küçük Asya Felaketi olarak sözü geçmekte ve Anadolu'daki Helenizm'in çöküşü olarak görülmektedir. Küçük Asya Felaketi sonrasında Türkiye ve Yunanistan devletlerinin bir araya gelerek zorunlu nüfus mübadelesi esaslarında anlaşarak iki milyona yakın insanın yer değiştirmesine yol açmış ve iki devletin nüfuslarını homojenleştirmesinde önemli rol oynamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türk ve Yunan toplumları yaşadıkları olaylar aynı olmasına, çakışık hafızalara sahip olmalarına rağmen birinin yaşadığı olumlu sonuç diğerini dışlamaktadır. Yani, birisi için zafer olarak sayılabilecek olan bir olay diğeri için bir travma sayılmaktadır. İşgal/kurtuluş, katil/kahraman, Kurtuluş Savaşı/Küçük Asya Felaketi, tehcir/soykırım gibi dikotomilerin kolektif hafızada edindikleri yer “biz” ve “öteki”nin belirlenmesi açısından da belirleyicidir. Geçmiş bu bağlamda, kültürel hassasiyetlere, etik sorgulamalara ve döneminin siyasal ihtiyaçlarına göre düzenlenip tekrardan yorumlandıktan sonra kolektif belleğe dönüşmektedir. Buna ek olarak bahsi geçen bu durum Eric Hobsbawm'ın “geleniğin icadı” olarak ifade ettiğii argüman ile de yakından bağlantılı olabilir. Gerçek veyahut mitik bir geçmişin çerçevesinde belli bir topluluğun homojenliğı sağlamak, bazı yapılara meşruiyet sağlamak ve topluma bazı değerleri aşlamak adına birtakım ritüel haline gelmiş uygulamalar inşa edilmektedir. Bir başka ifadeyle, hafıza, simgeler, değerler ve inançlar yöntemiyle Batı'nın bir anlamda sivil dini haline gelme aşamasındadır.¹²⁸ Bu düşünceden hareketle, hafıza şimdiki zaman içerisinde geçmişii inşa ederken toplumsal ve ulusal kimlikleri tarihsel bir süreklilik içerisinde ve kendi içerisinde anlam ve içerik bütünlüğü kurarak inşa eder.

Her koşulda, Türkiye ve Yunanistan'ın amacı, devlet aklı doğrultusunda kolektif bir hafıza yaratmak ve bununla çelişenleri ise unutmaktı. Toplu sürgün, yeniden iskân ve kültürel asimilasyon ile şekillenen ve Türkiye ve Yunanistan coğrafyalarının yıkımı ile sonuçlanan bu politikalar, zihinsel düzlemde yeni bir kolektif hafıza yaratılması büyük önem taşıyordu. Bu bağlamda, bir ulusal kimliğin tanımlanması ve istenen şekilde düzenlenmesi süreci, kolektif bir hafıza için de paralel bir süreç gerektiriyordu. Her iki ülkenin de “bakiyelerinin” 1912-1924 seneleri arasında yoğun göçü kimliğin ve hafızanın yeniden tanımlanması ve ulus-devletlerin amaçları doğrultusunda şekillendirmesi elzemdi. Yunanistan ve Türkiye hem düzensiz

¹²⁸ Enzo Traverso, *Geçmişii Kullanma Kılavuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 11.

hem de zorunlu göçün muhatapları olarak fiziksel ve söylemsel mekânı yeniden tanımlamaları ve bu doğrultuda inşa etmeleri, devletlerinin temelleri için büyük önem taşımaktaydı.

Türk ulusal hareketinden yaklaşık olarak yüz sene evvel, 1821 tarihinde başlayan Yunan bağımsızlık hareketi, 1829'da bağımsızlığını kazanarak bir ulus devlet kurmuştur. Ancak Yunan ulus devletinin kurulması ile beraber Yunan ulusunu kimlerin oluşturduğuna dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Farklı sınıfsal ve kültürel arka planlardan gelen ve farklı hedefleri benimsemiş olan milliyetçileri¹²⁹ birleştiren temel olgu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı duruşları idi. Buna ek olarak Yunan milliyetçiliğini güçlendiren faktörlerden biri de Aydınlanma düşüncesinin kökenlerinin Antik Yunan'la dayandırılması ve bundan dolayı duyulan hayranlıktır.

¹³⁰ Avrupa medeniyetinin bir parçası olmak ve “geri”, “barbar” Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik verilen mücadeleyle beraber Avrupalı Aydınlanmacı entelijansiya ve burjuvazinin Antik Yunan'a duydukları hayranlığı Yunan milliyetçiliğinin önemli unsurları olarak sayabilmek mümkündür. ¹³¹

Hobsbawm, bununla beraber Yunan milliyetçiliğine Osmanlı İmparatorluğu içerisinde dil ve dinsel ayrımlarının proto-milliyetçi faktörler olarak fırsat sağladığını vurgulamaktadır.¹³² Grigoriadis de aynı şekilde din ve onun kurumların Yunan ulusal kimliği için nasıl hayati bir kaynak olduğunun altını çizmektedir. ¹³³ Buna ek olarak Antik Yunan'ın mirasçıları olarak Yunan milliyetçileri daha evvelden önemsenmeyen ve unutulmuş bir geçmişin parçası olarak görülen antik şehirlerin, heykellerin, sütunların bulunduğu yerleri Yunan ulusu ve tarihinin bir parçası olarak görmeye başlamış ve “ulus”un sınırlarının tartışmasız işaretleri olarak algılanmaya başlamıştır.

¹²⁹ Bunlar arasında yerel Hristiyan toprak sahipleri, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde eğitim almış veya yahut yaşayan Yunanlılar, Armatol olarak da bilinen eşkıyalar, idealist ve eğitimli Ortodokslar sayılabilir. Etnik kökenlerine bakıldığında ise bu hareket sadece Yunanlıları değil aynı zamanda Arnavut ve Ulahları kendi bünyesinde barındırmaktaydı. Umut Özkırmı, Sypros A. Sofos. *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 44-45.

¹³⁰ A.g.e., s. 70.

¹³¹ A.g.e., s. 21.

¹³² Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay). 5. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 98-99.

¹³³ Ioannis Grigoriadis, *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılama*. Çev. İdil Çetin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 61-67.

¹³⁴ Antik anıtlar bireylerin Yunanlığına kanıt mahiyetinde olmasına karşın, kültürel ve dilsel özellikle daha arka planda yer alıyor olsa da Ortodoks Kilisesi'nin bir parçası olmak ise Yunan ulusal kimliğinin merkezi bir karakteristiği olarak yer almaktadır. ¹³⁵ Antik Yunan ile ilişkilendirilme sonrası süreçte daha öncesinde Doğu Roma İmparatorluğu'yla tarihsel anlamda sancılı olarak kurgulanmış olan ilişkiler tekrardan düzeltilmiş ve Yunan ulus devletinin kolektif hafızanın bir parçası olarak Ortodoks Kilisesi ile Doğu Roma'nın ilişkisi kurulmuştur. Antik Yunan ile Doğu Roma'nın mirası ile bir araya gelen siyasal hedef olarak *Megali İdea* da bu aşamada bütün Yunanlıların tek bir ulus devlet çatısı altında toplanacağı ve sınırlarının o ölçüde genişleyeceği tahayyülünü belirlemekteydi. Herkes tarafından kabul görmemiş olsa siyasal ve toplumsal hayatı büyük ölçüde etkilemiş olan bu düşünce özellikle 1922'ye kadar etkilerini devam ettirmiş, sonrasında Küçük Asya Felaketi ile birlikte etkisini kaybetmiştir.

Türk ulusal hareketini Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen gelişmelerle yakından ilişkilendirebilmek mümkündür. Zira dünyada siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşüme ayak uydurmanın sonucu ortaya çıkan bir milliyetçilik hareketinden bahsedilebilir. Başka bir ifadeyle, Sofos ve Özkırmımlı da Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaşlaşma çabaları ile birlikte ortaya çıkan kapsamlı değişimlerin sonucunda milliyetçilik düşüncesi ortaya çıktığının altını çizmektedirler. ¹³⁶ Özellikle 19. yüzyılın başından itibaren milliyetçi hareketlerin yükselişi -burada örnek olarak özellikle Sırp ve Yunan ayaklanmaları verilebilir- ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi, yüzyıllardır devam eden din temelli ilişkileri¹³⁷ de sarsmış ve yeni bir anlayışın da önünü açmıştır. ¹³⁸ Bu aşamada, Osmanlılık düşüncesi özellikle Türkler arasında "*İttihad-ı Anasır*" ifadesiyle savunulmaya devam etmiş ve 1908 Devrimi'ne giden

¹³⁴ Robert Shannon Peckham, "Map Mania: Nationalism and The Politics of Place in Greece, 1870-1922." *Political Geography* 19, no.1 (2000) 77-95.

¹³⁵ George Mavrogordatos, "Orthodoxy and Nationalism in the Greek Case." *West European Politics* 26 no.1 2003, s. 128-129.

¹³⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Umut Özkırmımlı, Sypros A. Sofos. *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

¹³⁷ Millet sisteminin buna verilecek en güzel örneklerden biridir. Daha fazla bilgi için bkz. Benjamin Braude, Bernard Lewis, ed. *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. Vol. 2. New York: Holmes & Meier Pub, 1982.

¹³⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011 s. 176-177.

süreç içerisinde Türk milliyetçiliğinden çok daha fazla taraftar toplamış, siyasal söylem ve devrimin ruhunu özellikle etkilemiştir. ¹³⁹

II. Meşrutiyet ile beraber Osmanlı İmparatorluğu eşitlikçi vatandaşlık ve Osmanlıcılık düşüncesi benimsenmiş olmasına rağmen, bu süreçle birlikte Türk milliyetçiliği de daha fazla mevzi kazanmaya başlamış ve İttihatçılar tarafından Türklerin egemen pozisyonunun sıklıkla vurgulanmıştır. ¹⁴⁰ Zira Hanioglu da İlinden Ayaklanması, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ve özellikle Balkan Savaşları ile birlikte Selanik'in kaybının bu bağlamda bir milat olduklarını ve Türk-Müslüman nüfusun varlığını sürdürebilmek maksadıyla milliyetçiliği bir tercih olarak benimsediğinin altını çizer. Bundan dolayı Türk milliyetçiliği diğer milliyetçi hareketlerden gelen sürekli tehditler karşısında buna reaksiyon gösteren ve bu doğrultuda kendisini inşa eden bir görünüm arz etmiştir. ¹⁴¹ Karpat, yüzyıllar boyunca ortak bir Müslümanlık kimliğinden bahsedilmenin mümkün olduğunu söylese de bu kimlik siyasal bir kimlik olmaktan ziyade edilgen bir kimlik mahiyetindedir; bunun Osmanlı Müslümanları arasında karşılıklı bir toplumsal farkındalık yaratmadığını vurgular. ¹⁴² Ancak Çağaptay da Hanioglu gibi gayrimüslimlerin isyan ve bağımsızlıkları karşısında Türk-Müslümanların hissettikleri güvensizliğin milliyetçilikle anlam bulduğunu ifade eder. ¹⁴³

Bu bağlamda Türk milliyetçileri ve yeni rejimin elitleri, birkaç prensip ile kodlanmış bir seçici hafıza anlatısı yarattılar. Bu prensiplerden birincisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde uygulanan ulus inşası sürecinde¹⁴⁴, Türkiye'deki gayrimüslim topluluklara yönelik duydukları güvensizlik olarak ifade edebiliriz. Bu

¹³⁹ Feroz Ahmad, 'Unionist relations with the Greek, Armenian and Jewish communities' in Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*, Vol. I. New York: Holmes & Meier, 1982, s. 401.

¹⁴⁰ Erol Ülker, "Contextualising 'Turkification': nation-building in the late Ottoman Empire, 1908-18." *Nations and Nationalism* 11 no.4, 2005, s. 617-619. M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution The Young Turks*, 1902-1908. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 295-302.

¹⁴¹ Nesim Şeker, "Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering." *European Journal of Turkish Studies Social Sciences on Contemporary Turkey* 16, 2013, s. 5.

¹⁴² Kemal H. Karpat, "The Hijra From Russia and The Balkans: The Process of Self- Definition in the Late Ottoman State." in *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and The Religious Imagination*, Vol. 9. edited by Eickelman, Dale F., and James P. Piscatori, 131-152. Berkeley: University of California Press, 1990, s. 131-137.

¹⁴³ Çağaptay, Soner. *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey – Who is a Turk?*. Abingdon: Routledge, 2006, s. 6.

¹⁴⁴ "Ulus inşası" ifadesi için bkz., Anthony Smith. "State-Making and Nation-Building" in John Hall (ed.), *States in History*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, pp. 228-263.

durumla alakalı olarak yapılan açıklama genellikle, gayrimüslim toplumların özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi olaylarda Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin düşmanları ile iş birliği yapmasıyla beraber bağımsızlık için ayaklanmalarıyla ilişkilendirilir.¹⁴⁵ Bu bağlamda “Türk ulusunun” düşmanları olarak kabul edilen gayrimüslim topluluklar sadece dışlanmakla kalmamışlar, boykot, tehcir ve hatta katliamlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁶ İkincisi ise, Türk milliyetçileri tarafından algılanan Türk milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklere göre - Ermeni ve Yunan milliyetçilikleri buna örnek verilebilir- gecikmişliği düşüncesinin özellikle Balkan Savaşları ile beraber tırmanışa geçmesidir. İttihatçı ve Kemalistlerin anıları bize Osmanlıcılık ideolojisinin başarısızlığı sonucu Türk milliyetçiliğinin ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Yani bu bağlamda bu kişiler Türk milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklere göre geç kalmış bir hareket olduğunu itiraf etmekle beraber Türk unsurunu millet-i hâkime olarak verili kabul ettiklerinden ötürü milliyetçiliklerini diğer hiçbir Osmanlı tebaasının sahip olmadığı devlet desteğiyle teçhiz edebilme olanağına sahiptiler.¹⁴⁷ Balkan Savaşları örneği İttihatçı ve daha sonra Kemalist elitler ve muhacirler için son derece travmatiktir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Balkanlarda kurulmuş ve orada gelişme olanağı bulmuş ve birçok üyesi de kaybedilen coğrafyada doğup büyüdüklerinden, Balkanları terk etmek zorunda kalmak, özellikle milliyetçiliğin İttihatçılar arasında ciddi anlamda taraftar kazanmasına yol açmıştır.¹⁴⁸ Bu yenilgi, Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren milliyetçi hareketlerin ulusal özerklik ve bağımsızlığa ilişkin taleplerini sona erdirmediklerini gözler önüne sermiş ve bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Osmanlıcılık politikasının işlevsiz olduğunu ve Türk milliyetçiliği için oldukça saldırgan bir politikanın takip edilmesi

¹⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B. Tauris, London: 2010, s. 71.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 195-196.

¹⁴⁷ Daha fazla bilgi için, François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876 - 1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999. Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2000. Fatma Müge Göçek, “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002 s. 63-76.

¹⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri ve sivil seçkinlerinin çoğunun Selanik, Manastır, Filibe, Köprülü, Niş, Üsküp, Yanya, Plevne, Girit ve Ege Adaları gibi bölgelerden pek çok insanı içermesi ilginçtir. Dolayısıyla, yeni rejimin seçkinlerinin çoğunun kendi memleketlerini kaybettiğini ve komite için çok önemli bir şehir olan Selanik'i kaybettiğini söylemek son derece önemlidir. Daha fazla bilgi için,, Erik Jan Zürcher, *Unionists and Kemalists: Refugees, Killers and Nation-builders*, draft paper, http://www.academia.edu/22981822/Unionists_and_Kemalists_Refugees_Killers_and_Nation-builders, [21.05.2018].

gerektiğine inandırmıştır.¹⁴⁹ Sadece birkaç hafta içinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının % 83'ünü ve Avrupa nüfusunun % 69'unu kaybetmiş olması ve bu kaybın, ekonomiyi yıllarca felç edecek 300.000 kişilik bir göçmen nüfusuyla birleşmesi ortaya çıkan bu sorunu daha da alevlendirmiştir.¹⁵⁰ Yani, Balkan Savaşları yenilgisi ve Balkanlarda faaliyet gösteren milliyetçilikler, İttihatçıları gayrimüslim topluluklarla iş birliğinin mümkün olmadığına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki varlığının bir “tehdit” olduğuna ikna etmiştir.¹⁵¹ Balkan Savaşları ile beraber yeni yaşadıkları tecrübelerden ötürü özellikle Hristiyanlara hınc duyan bir muhacir kitlesi Anadolu'ya gelmiştir. Bu süreçte tıpkı Çarlık Rusyası'ndan kovulan Çerkezler ve diğer Kafkas halklarıyla beraber Balkanlardan kovulan bu muhacirlerin nefretleri kullanılarak özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen tehcir ve kıyımların da failleri olarak yer almışlardır.¹⁵² Zürcher'e göre,

“... Genç Türklerin Makedonya (Rumeli)'da yaşadıkları, 1912'de Balkan bölgelerinin kaybının travmasından doğrudan etkilemiş ve geri kalan kısımlarında aldıkları dersleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan bölgelerinde, Ermeni kırımını da dâhil olmak üzere Anadolu'daki tüm politikalarının Balkanlar'da yaşanmış olan olayların bir daha tekrarlanmasını engellemeye çalışmışlardır.”¹⁵³

¹⁴⁹ Türk ve Ermeni milliyetçilikleri çatışma halinde oldukları ifade edilse de, Taşnaksutyun ve İttihat ve Terakki 1914 seçimlerine beraber girmişler, birliktelikleri 1915'in başlarına kadar sürmüş ve 1915'e giden süreçte tam olarak felç olmuşlardır. Daha fazla bilgi için, Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2013. İttihatçılar ve diğer politik gruplar arasındaki politika ve ittifaklar hakkında daha fazla bilgi için, Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, E.J. Brill, Boston: 2000.

¹⁵⁰ Stanford J. Shaw, E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, cilt 2*, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 359.

¹⁵¹ Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008, s. 83-84.

¹⁵² Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 250. Çerkezlerin Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde nasıl kullanıldıkları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge Yayınları, İstanbul: 2004.

¹⁵³ Erik Jan Zürcher, *Unionists and Kemalists: Refugees, Killers and Nation-builders, draft paper*, http://www.academia.edu/22981822/Unionists_and_Kemalists_Refugees_Killers_and_Nation-builders, [21.05.2017], Daha fazla bilgi için, Erik Jan Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B. Tauris, London: 2010. Erik Jan Zürcher “Macedonians in Anatolia: The Importance of the Macedonian Roots of the Unionists for their Policies in Anatolia after 1914”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 50, No. 6, 2014, s. 960-975.

Yani, yaşanan Balkan travması ile mağduriyet duygusu birbirini dışlayan iki unsur değildir, aksine birbirini besleyen ve İttihatçı ve Kemalistlerin daha sonraki eylemlerini “meşru” kılan bir aygıt dönüşmüştür. Bu bağlamda, Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları ile kırımların yarattığı mağduriyet duygusuyla beraber daha sonra Anadolu’da yapılan sürgün, tehcir ve katliamlar ve beraber gelen amnezi birbirini dışlamaz. Balkan Savaşları esnasında elitlerin deneyimleri İttihatçı ve Kemalistlerin neyi hatırlayıp neyi unutacağına dair belirleyici bir unsur olmuş ve Anadolu’yu Türk ulusunun “anavatanı” olarak yaratma işlevine hizmet edecek ulus devlet projesini eyleme geçirmiştir.

Balkan Savaşları, özellikle Türk toplumunda büyük bir travma yaratmış ve kolektif hafızanın oluşumunda ciddi etkisi olmuştur. Özellikle savaş esnasında Arnavutluk’un bağımsızlığını ilan etmesi, Türk toplumu ve elitlerinin Osmanlı İmparatorluğu’nda yer alan diğer Müslüman topluluklara yönelik şüpheli bakışlarına neden olmuştur. Ancak, kolektif hafızanın yeniden inşasında buna pek değinilmeyerek yenilginin sorumlusu olarak özellikle Rumlar gibi gayrimüslimler görülmüştür. Balkan Savaşları etnik kimlik politikalarının tetikleyicisi olsa da, bundan önce bu koşulların altyapısını oluşturmuş olan 1911 senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Selanik’teki kongresinden sonra, tam anlamıyla iktidara gelmeden evvel ortak bir şekilde mücadele verdiği gruplarla yaptığı iş birliğinden düşmanca bir tavır almaya yönelmiştir. Bunun nedeni, cemiyetin Osmanlıcı programı yerine Türkçü bir programı kabul etmiş olmasıydı.¹⁵⁴

Kimi yazarlara göre, Türkçülük ve Türk milliyetçiliği düşüncesi İttihat ve Terakki Cemiyeti gündeminde uzun süredir gizli bir ajanda olarak yer alması argümanları söz konusu olsa da¹⁵⁵ görünür olarak milliyetçiliği ancak bu savaşın sonucunda İttihatçılar milliyetçi bir politika izlemeye başlamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Balkan Savaşları’ndan hemen sonra daha agresif bir Türk milliyetçiliği politikasını sürdürmüş ve kadrolarını büyük ölçüde Türk kökenlilerden oluşturmaya başlamış ve farklı etnik ve dini kimliklerden olanları cemiyet içerisinde

¹⁵⁴ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-18)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 32.

¹⁵⁵ Sacit Kutlu, *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007, s. 405.

sınırlandırılmıştır. Bir yandan da Balkan Savaşları Türk milliyetçiliğinin oluşumunda “olumlu” bir katkı sağlamıştır. Balkan milliyetçilikleri Türk milliyetçiliğinin ulus devlet inşası ve ulus inşası pratiklerine ek olarak Türk milliyetçiliğinin saldırgan ve halkçı (popülist) bir siyasal hareket olarak ortaya çıkışında fikir ve eylem biçimi olarak hayati bir kaynak sunmuştur.¹⁵⁶ 1918 senesinde Edirne Mebusu Mehmet Faik Bey’in bu bağlamda kullandığı bir ifade özellikle çarpıcıdır: “*Fakat efendiler, düşününüz ki biz bu tehciri komşularımızdan öğrendik. Kendimiz yapmadık.*”¹⁵⁷ Bu da İttihatçı ve Kemalistlerin bir anlamda bir *tabula rasa* devralarak milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda seçici olarak ihtiyaç duyulan ve istenmeyen hatıraların belirlenmesinde yardımcı olduğu söylenebilir.

Bu noktada Fuat Köprülü'nün deyimiyle “merkezde Türklük, onu çevreleyen halka İslamcılık ve en dışta da bir Osmanlılık olacaktı”.¹⁵⁸ Bu doğrultuda, Türklüğünün “farkında olmayan” ve “unutmuş” olanlara Türklükleri tekrardan hatırlatılacaktı. Bu konuda, Türk kimliğinin inşasında özellikle Türkmen ve Alevi kesimlere dayanılmıştır. Müslüman olanlar ise “potansiyel” ve “müstakbel” Türk olarak görülecekler ve aynı dini paylaştıkları grupları asimile etme yoluna gideceklerdi. Ve en dış halkada yer alan gayrimüslimler ise ne İslamlaşabilecekleri ne de Türkleşebilecekleri için bu unsurlar potansiyel tehdit olarak anlaşılmakta ve gerektiğinde “dâhili tümörler” olarak çeşitli yöntemlerle bünyeden atılması öngörülmekteydi.¹⁵⁹

1.3. Literatür Özeti

Mübadeleye ve mübadil derneklerine ilişkin literatüre bakıldığında bu literatür iki ayrı şekilde sınıflandırılabilir. Birincisi, daha çok akademik nitelikte yer alan eserler iken ikincisi ise daha çok anı veya anı-roman temasında yayınlanan eserlerden meydana gelmektedir. Özellikle burada Müfide Pekin ile Çimen Turan

¹⁵⁶ Tanıl Bora, Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu. Kemâli Saybaşı - Gencer Özcan, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1997, pp. 183-207.

¹⁵⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* Devre 3 İçtima Senesi 5 Cilt 1 Yirmidördüncü İnıkad 11 Kanunuevvel 1334(1918), s. 297.

¹⁵⁸ Dündar, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁵⁹ Fuat Dündar, “İttihat ve Terakki'nin Göç ve İskân Politikası (1913-18)”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, 2007, s. 222-223.

tarafından hazırlanmış olan *Mübadele Bibliyografyası* bu konuda çalışma yapacakların başucu kaynağı olacak kıymette bir çalışma olarak yer almaktadır¹⁶⁰.

Türk ve Yunan akademisyenler arasında, ilk kez, Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesini tartışmak için ortak bir zemin açan, benzeri görülmemiş bir diyalog ortamı hazırlayan Renée Hirschon'un *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*¹⁶¹, bu akademik eserlerin önemli unsurlarından biri olarak görülebilir. Kemal Arı'nın *Büyük Mübadele Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*¹⁶² adlı doktora tezi çalışmasının yayınlanması mübadele üzerine hem ilgiyi arttırmış aynı zamanda da akademik çalışmaların ciddi anlamda artması sonucunu doğurmuştur. Mehmet Ali Gökaçtı'nın "*Nüfus Mübadelesi: Kayıp bir Kuşağın Hikâyesi*", Stephen Ladas'ın "*The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*" adlı kitapları mübadeleyi siyasal, ekonomik, idari, toplumsal ve kültürel açılardan inceleyen temel metinlerdir.

Mübadele ile alakalı olarak yapılmış ilk çalışma olarak Stephen P. Ladas'ın *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*¹⁶³ adlı çalışmasında temelde siyasal gelişmelerin gerginliğe yol açtığı, başvurulmuş yöntem olarak mübadelenin topluluklara yönelik şiddeti en aza indirdiği ve ancak bunun sorunsuz geçmediğini, hukuki birçok soruna yol açtığını ifade etmektedir.¹⁶⁴ Bu söylem ise, günümüze kadar gelen mübadele literatürünün temelini oluşturmuş ve diğer zorunlu veyahut gönüllü göç deneyimleri için de bir temel teşkil etmiştir.

Yunan milliyetçi tarih yazımında nüfus mübadelesi daha çok bir ulusal trajedi olarak Küçük Asya Felaketi'nin bir parçası ele alınması tercih edilir. Türkiye'deki milliyetçi tarih yazımı ise bu konuyu gene Yunanistan'daki tarih yazımına benzer bir biçimde Kurtuluş Savaşı'nın genel anlatısı içinde yorumlamayı tercih eder ve bununla

¹⁶⁰ Ç., Turan, & M. Pekin, (Dü). (2002). *Mübadele Bibliyografyası Lozan Nüfus Mübadelesi İle İlgili Yayınlar Ve Yayınlanmamış Çalışmalar*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

¹⁶¹ Renee Hirschon (Dü). *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

¹⁶² Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

¹⁶³ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: The Macmillan Company, 1932.

¹⁶⁴ "Mübadele Ana Anlatısının İki Savaş Arası Dönemde Biçimlenişi Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu*, APIKAM (Ahmet Pristina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir, Nisan 27-28, 2017, s. 239.

alakalı tarihsel gerçeklikleri genellikle görmezden gelmeyi tercih etmektedirler. İki milyona yakın insanın “zorunlu göç” bağlamında yer değiştirdiği bu olay, iki devletin siyasal tarihinde çeşitli vesilelerle “unutulmuş” veyahut sıklıkla “hatırlatılmıştır”.¹⁶⁵

Mübadele ile literatür yazımının Yunanistan’da çok daha erken bir tarihte başladığını söylemek mümkündür. Mübadele konusu Yunanistan’da 1930’lu yıllardan itibaren ciddi önem kazanmış ve yoğun bir biçimde tarihçiler, siyaset bilimciler, antropologlar ve sosyologlar tarafından tartışılan bir konu iken¹⁶⁶, Türkiye’de bu konunun akademide ve kamusal hayatta yaygın ölçekte tartışılabilir bir olay haline gelmiş olması ise ancak 1990’lara uzanmaktadır. Bu konuda özellikle Yunanistan’da yaşayan mübadillerin hafızasını kaydetme misyonunu kendisine biçerek otuz yıllık bir süre zarfında sözlü tarih çalışmaları yürütmüş Atina merkezli Küçük Asya Araştırmaları Merkezi’ni anmak çalışmaların ne kadar uzun zamandır yapıldığını göstermektedir.¹⁶⁷

Yunanistan’daki mübadeleye ilişkin literatürde mübadele Anadolu Rumlarının topraklarından koparılmasını ulusal trajedi teması altında işler. Bu bağlamda 9 Eylül 1922 tarihi mübadele için dönüm noktası olarak sayılan bir tarihtir ve Küçük Asya Helenizm’inin ortadan kalkışı vurgulanmaktadır.¹⁶⁸ Keza, mübadeleye giden süreç anlatılırken Balkanlardaki milliyetçilik akımları, Megali İdea düşüncesi etkisi altında Anadolu’ya asker çıkarmasına giden Yunan yayılmacılığı Yunan tarih yazımı içerisinde eleştirel bir biçimde ele alınmamaktadır. Buna ek olarak, literatürde Anadolu Rumlarının bölgesel ve kültürel farklılıkları yok sayılmakta, Helenizm’in Anadolu’daki taşıyıcıları olarak nitelendirilmekte ve Yunan ulusal kimliği için zaman ve mekânda süreklilik algısının oluşturulmasına katkıda bulundukları ifade edilmektedir. Zaman-mekân sürekliliği sadece bu bağlamda sürdürülmemekte, buna ek olarak Yunanistan’da mübadiller için kurulan şehirlerde Nea Smyrni/Yeni İzmir,

¹⁶⁵ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 27.

¹⁶⁶ Renee Hirschon (Dü). *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005; Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Serpil Çağlayan, 2005; Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri & Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010;

¹⁶⁷ Bu merkezin yaptığı çalışmaların özet mahiyetinde Türkçe çevirisi için Herkül Millas, (Dü.). *Göç Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

¹⁶⁸ Ayhan Aktar & Damla Demiröz. Yunan Tarih yazımında Mübadele Ve Göç. *Kebikeç*(22), 2006, s. 86.

Nea Karvali/Yeni Gelveri, Nea Peramos/Yeni Bandırma, Nea Makri/Yeni Fethiye, Nea Moudania/Yeni Mudanya gibi mübadeleden sonra kurulan eski isimli yeni yerleşimlere ilişkin çalışmalar yaygındır. Keza, Stelaku'nun çalışmasında hafıza-mekân-kimlik ilişkisi sadece isim üzerinden sağlanmamakta buna ek olarak, o şehrin koruyucu azizinin kemiklerinin getirilmesi de bu bağlamda sürekliliği sağlamaktadır.¹⁶⁹

Türkiye’de ise mübadele üzerine yapılan çalışmalar son derece az ve yeni olduğu söylenebilir. Ancak Kemal Arı temelde sorunun mübadeleye yönelik genel bir ilgisizlik olmasından ziyade yoğun bir göç trafiği içerisinde yer alsa da genel olarak Türkiye çapında göç çalışmalarına duyulan ilgisizlikle ve sosyolojik olarak göç konusunun Türkiye akademisinde pek rağbet görmemesi ile ilişkilendirir.¹⁷⁰ Bunun da ötesinde, Osmanlı Devleti’nde Türkiye’ye dönüşüm sürecinde yaşanan yoğun göç dalgası, mübadelenin de diğerleri ile aynı şekilde değerlendirilmesinin de önünü açmıştır. Mübadele Türk literatüründe daha çok Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sürecinde yer bulabilmiş ve ancak bir alt başlık olarak görünür olabilmıştır. Bunun da ötesinde, Türkçe mübadele literatüründe yazılana akademik eserler de büyük ölçüde devlet merkezli bir bakış açısıyla yazılmıştır. Bu anlamda literatürün olayın bireysel ve toplumsal boyutlarını önemli ölçüde göz ardı ettiğini söyleyebilmek mümkündür.

1990’lı yıllarda akademi ve sivil toplumda mübadeleye artan bir ilginin ortaya çıkması, konuyla ilgili geleneksel ulus-devlet anlatısına karşı eleştirel bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu, genç mübadil kuşakları tarafından geniş çapta kabul gören mübadele hakkında akademik araştırmaların ve edebi eserlerin yayınlanmasıyla anlamını bulmuştur.¹⁷¹ Ayrıca mübadil kimliğinin tekrardan keşfine paralel olarak ilk Girit Derneği de bu dönemde kurulmuştur. Türkiye’de mübadele ile ilgili literatür 1980’lere kadar büyük ölçüde sessiz kaldı. Bununla birlikte, sonraki on

¹⁶⁹ Vasso Stelaku, “Alan, Mekan ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşimde Bellek ve Din”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Dü.) Renee Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

¹⁷⁰ Kemal Arı, “Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması”, *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der. Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, s.124.

¹⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz. Herkül Millas, “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele: Benzerlikler ve Farklar.” *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, ed. Müfide Pekin, 125-154. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

yıllarda konu daha fazla dikkat çektiği için, mübadeleler ve yeni nesiller de konuyla ilgili literatüre eserler vermeye ve bunlarla ilgilenmeye başladı. Literatürdeki bu değişim, ülke içindeki nüfus mübadelesine ilişkin artan farkındalığı ve anlayışı yansıtmaktadır.

Nevzat Onaran'ın iki ciltlik "*Emval-i Metrukenin Tasfiyesi*", Murat Koraltürk'ün "*Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*", Ellinor Morack'ın "*The Dowry of the State? The Politics of Abandoned Property and the Population Exchange in Turkey 1921-1945*" ve Zafer Toprak'ın "*Milli İktisat, Milli Burjuvazi*" adlı kitapları mübadeleyi özellikle ekonomi politik ve mülk transferi açısından ele almaktadır.

Ümit Kurt ve Taner Akçam'ın birlikte yazdıkları "*Kanunların Ruhü: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*" adlı kitabı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ermeni ve Rumlardan kalan mülklerin hukuki geçmişini aydınlatmakta ve devlet tarafından nasıl el konulduğunu ve nasıl kullanıldığını anlatmaktadır. Başka bir çalışma olan Kurt ve Çeğin'in "*Kıyam ve Kıtıl Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet*", Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, tehcir ve mübadele ekseninde, mağduriyet ve boyun eğme ilişkisinin iç içe geçmesine odaklanmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini şekillendiren milliyetçi ideolojiler ile siyasal şiddet uygulamalarını farklı bakış açılarıyla gözden geçirerek ele almıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarını konu alan kitap, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında devletin demografik mühendislik ve homojenleşme projelerini incelemektedir.

Fuat Dündar'ın "*İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-18)*" adlı kitabı, Osmanlıcılığın Türkçülüğe doğru ideolojik dönüşümü doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı iskân politikalarını incelemektedir. Kitabında, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru yönelen ideolojik dönüşüme koşut olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Müslüman muhacirlerin sorunlarını nasıl çözmeye çalıştıklarını ve gayrimüslimlerin ulus-devlet bağlamından dışlanırken zorunlu göçlere ek olarak mülklerine el konulmasını nasıl çözmelerini ortaya koymaktadır. Fuat Dündar, "*Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite*

Mühendisliği (1913-1918)” adlı kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gayrimüslim gruplara yönelik demografik mühendisliğini gözden geçirip ve bu politikaların nasıl şekillendiğini ve nasıl ele alındığını tartışmıştır. Kitap aynı zamanda, Anadolu'nun Türkleşmesinin ve İslamileşmesinin, güvenilir unsurlarla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilik projesinin önemli bir yönü olduğunu ileri sürmektedir.

Ayhan Aktar “*Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*” adlı kitabının, Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle ilgili bölümünde, Türk ve Yunan milliyetçiliğinin devletlerini nasıl homojenleştirdiğini, insanların hayatlarını ve bu süreçte diplomasiyi nasıl etkilediğini tartışmakta, kitabın ekonomik hayatla ilgili başka bir bölümünde de Milli İktisat tartışmalarını dile getirmektedir. Ayhan Aktar'ın “*Varlık Vergisi ve Türkleştirme*” Politikaları adlı eseri, Varlık Vergisi'nin sadece vergi yasası olarak değil, aynı zamanda Türkleştirme politikasının bir aracı olarak uygulanmasını incelemektedir. Varlık Vergisi'nin uygulanmasına ek olarak, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve 1934 Trakya Yahudi olayları gibi, Lozan'dan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkleşmenin ilk dalgası içerisinde adım adım yükselen homojenleşmeyi anlatmakta ve özel olarak birinci bölümü mübadeleyi homojenleşme ve ekonominin Türkleştirilmesi ekseninde ele almaktadır.

Ekonominin Türkleştirilmesine ilişkin kitabında Murat Koraltürk, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan ekonomik dönüşümlere ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomideki gayrimüslim varlığın kademeli olarak nasıl ortadan kalktığına vurgu yapmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik alanın "ulusal"a açılması, yerli sermaye birikiminin sağlanması ve iş hayatının homojenleştirilmesi gibi çeşitli uygulamaları incelemekte ve kitabında ekonominin Türkleşmesini ve güçlenmesini tartışmaktadır. Yeni ulus-devleti ekonomik olarak, sermaye, emek ve mesleklerden faydalanmayı amaçlayan girişimleri ve uygulamaları sunarken, Türk ulus-devletinin ekonominin Türkleşmesine giden yolu nasıl hazırladığını kapsamlı bir şekilde tartışmakta ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde olan suiistimal ve yolsuzlukları açığa çıkararak Rum mülklerinin dağıtımındaki yolsuzlukları ortaya koymaktadır.

Mübadillerin kendileri tarafından verilen eserler ve onlar hakkında yapılan sözlü tarih çalışmaları arasında özellikle İskender Özsoy'un editörlüğünde toplanan

çalışmalar önemlidir. Bağlam Yayınları tarafından yayınlanan altı kitap olarak *Mübadelenin Yas Kardeşleri*¹⁷², *İki Vatan Yorgunları*¹⁷³, *Selanik'te Sela Sesi*¹⁷⁴, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*¹⁷⁵, *Ah Vre Memleket, Özü Sözü Yanya* mübadeleyi hatırlanan nostaljik unsurlarla beraber vermekte ve geçmişin nasıl hatırlandığına ilişkin örnekler olarak literatürde yer almaktadır. Bunlara ek olarak Kobakizade İsmail Hakkı'nın¹⁷⁶ ve Reşat D. Tesal'in¹⁷⁷ anıları da bu bağlamda mübadeleye dair literatüre katkı sunmaktadır. Bunun haricinde mübadeleye dair yayınlanan anı-roman türünde birçok eser de mevcuttur. Burada özellikle Belge Yayınları tarafından yayınlanan *Mare Nostrum* dizisinin bilhassa adını anmak önemlidir. Modern Yunan Edebiyatına ilişkin birçok eser bu dizi ile Kozmas Politis, Yorgo Andreadis, Dido Sotiriyu, Stratis Mirivilis ve Maria Yordanidu gibi önemli yazarların mübadele temalı eserlerini yayınlamışlardır. Türk yazınında ise Kemal Yalçın'ın¹⁷⁸ ve Ertuğrul Aladağ¹⁷⁹'ın yazdıkları, Müfide Pekin'in ise derlediği¹⁸⁰ edebi eserler de bahse değerdir. Bu eserler gerçekleşen mübadelenin yaşanan gerçekliğinin belli bir bölümünü yansıtır olsa da seçici hafızanın nasıl şekillendiğini göstermesi ve nasıl algılandığının anlaşılması açısından önemli kaynaklardır.

1990'lardan önce Türk edebiyatında mübadeleyi tema olarak alan eserler mevcut olsa da bunlar oldukça nadirdir. Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* (1927)¹⁸¹, Reşat Nuri Güntekin'in *Ateş Gecesi* (1942)¹⁸², Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama'sı* (1953)¹⁸³ konuyu dolaylı olarak ele alsa da Sabahattin Ali'nin *Çirkince öyküsünden* (1947)¹⁸⁴ evvel bu konuyu doğrudan ele almış olan herhangi bir çalışma yoktur. 1980'lerin sonuna kadar gelinmiş olan süreçte konuyu doğrudan ele almıyor olsa da Orhan Kemal'in *Murtaza'sı* (1952)¹⁸⁵ Hasan İzzettin Dinamo'nun *Ateş Yılları*

¹⁷² İskender Özsoy. *Mübadelenin Yas Kardeşleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2014.

¹⁷³ İskender Özsoy. *İki Vatan Yorgunları Mübadale Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

¹⁷⁴ İskender Özsoy. *Selanik'te Sela Sesi Mübadelenin Son Tanıkları Anlatıyor*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2014.

¹⁷⁵ İskender Özsoy. *Mübadelenin Öksüz Çocukları*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

¹⁷⁶ Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

¹⁷⁷ Reşat D. Tesal, *Selanik'ten İstanbul'a Bir Ömrün Hikayesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

¹⁷⁸ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2017.

¹⁷⁹ Ertuğrul Aladağ, *Filvari Usta Muğlalı Mimar Mihail Kostantinoğlu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2016; Ertuğrul Aladağ, *Maria Göç Acısı*, İstanbul: Belge Yayınları, 1999.

¹⁸⁰ Müfide Pekin (Dü.), *Mübadele Öyküleri*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2009.

¹⁸¹ Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940.

¹⁸² Reşat Nuri Güntekin, *Ateş Gecesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975.

¹⁸³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1953.

¹⁸⁴ Sabahattin Ali, *Sırça Köşk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947.

¹⁸⁵ Orhan Kemal, *Murtaza*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1952.

(1968)¹⁸⁶ ve Açlık (1980)¹⁸⁷ adlı eserleri, Kemal Tahir'in Kurt Kanunu (1969)¹⁸⁸ gibi eserler sayılabilir. 1990'lardan itibaren Türk edebiyatında mübadeleye dair adeta bir patlama olmuş, Yaşar Kemal'in Bir Ada Hikayesi adlı roman serisi – Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana (1998)¹⁸⁹, Karıncanın Su İçtiği (2001)¹⁹⁰, Tanyeri Horozları (2002)¹⁹¹ ve Çıplak Deniz Çıplak Ada (2012)¹⁹²-, Feride Çiçekoğlu'nun Suyun Öte Yanı (1991)¹⁹³, Kemal Anadol'un Büyük Ayrılık'ı (2003)¹⁹⁴ ve Yılmaz Karakoyunlu'nun Mor Kaftanlı Selanik'i (2012)¹⁹⁵ önemli eserler verilmiştir. 1990'larda Türk-Yunan Mübadelesi gündeme gelmiş ve mübadil derneklerinin kurulmaya başlaması ile beraber konuyla alakalı olarak birçok edebi metin yayınlanmaya başlamıştır. 1990'larda Türk-Yunan Mübadelesi'nin yeniden gündeme gelmesi ve mübadil derneklerinin kurulması, sanat ve edebiyatta bu konunun ele alınmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, mübadele ile ilgili olarak artan sanatsal ve edebi üretim, toplumsal hafızanın canlanmasına ve mübadillerin deneyimlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlamıştır. Özellikle edebi eserlerde ve sanatsal çalışmalarda mübadele teması işlendikçe, geçmişte yaşanan bu büyük nüfus hareketinin etkileri yeniden hatırlanmış ve toplumun farklı kesimleri arasında daha fazla ilgi uyandırmıştır. Bu süreç, mübadillerin kendi hikayelerini paylaşma ve bir araya gelme ihtiyacını doğurmuş, bunun sonucunda mübadil dernekleri kurulmaya başlamıştır. Bu dernekler, mübadele ile ilgili anıların, kültürel mirasın ve yaşanmışlıkların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla faaliyet göstermeye başlamış, aynı zamanda sanatsal ve edebi üretimi de desteklemiştir.

Öte yandan Lozan Mübadilleri Vakfı, 1990'lardan bu yana Türkiye'de yükselişe geçen mübadele literatürüne önemli katkılarda bulunmaktadır. Vakıf, mübadele literatürüne ilişkin çeşitli faaliyetlerle, mübadele sürecinde yaşanan tarihsel olayların ve bu olayların insanlar üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Özellikle belge toplama, sözlü tarih çalışmaları, kültürel değerlerin korunması ve araştırma faaliyetleriyle literatüre ciddi anlamda katkı

¹⁸⁶ Hasan İzzettin Dinamo, *Ateş Yılları*, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968.

¹⁸⁷ Hasan İzzettin Dinamo, *Açlık*, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1980.

¹⁸⁸ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

¹⁸⁹ Yaşar Kemal, *Bir Ada hikayesi 1 Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.

¹⁹⁰ Yaşar Kemal, *Bir Ada hikayesi 2 Karıncanın Su İçtiği*, İstanbul: Adam Yayınları, 2001.

¹⁹¹ Yaşar Kemal, *Bir Ada hikayesi 3 Tanyeri Horozları*, İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

¹⁹² Yaşar Kemal, *Bir Ada hikayesi 4 Çıplak Deniz Çıplak Ada*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

¹⁹³ Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, İstanbul: Can Yayınları, 1994.

¹⁹⁴ Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık*, İstanbul: Doğan Kitap, 2003.

¹⁹⁵ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

sağlayan vakıf, bu bağlamda mübadillerin hafıza, mekân ve kimlik ilişkilerinde sürekliliği sağlamada önemli bir misyon üstlenmektedir.

Lozan Mübadilleri Vakfı'nın bu misyonu, sadece mübadil hafızasını yaşatmakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda düzenli olarak mübadele literatürüne katkı sunmayı da kapsamaktadır. Vakıf, mübadillerin geride bıraktıkları kültürel mirasın korunması, envanterinin çıkarılması, onarım ve bakımının sağlanması için çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar arasında, Türkiye ve Yunanistan'da mübadillerin göç ettikleri yerleşim yerleriyle geldikleri yerleşim yerlerinin kardeş yerleşim yerleri olması için yerel yönetimlerle iş birliği yapmak, kültür, sanat ve turizm etkinlikleri düzenlemek, mübadiller arasında dostluk ve sevgi bağlarını kuvvetlendirmek yer almaktadır. Ayrıca vakıf, Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluk ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemekte ve her iki ülke arasındaki kültürel bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Lozan Mübadilleri Vakfı, aynı zamanda mübadiller ve sonraki kuşaklar arasında sosyal ve kültürel dayanışmayı sağlamak amacıyla da faaliyetler yürütmektedir. Vakfın çalışmaları, İstanbul, Selanik, Kavala, Drama, Yanya, Girit gibi yerlerden zorunlu olarak gönderilen mübadillerin çocuk ve torunlarının kurduğu derneklerle iş birliği içinde gerçekleşmektedir. Bu dernekler, mübadil hafızasını yaşatmak, mübadil kültürünü korumak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Vakıf ayrıca, bu alanda bilimsel çalışmalar yaparak mübadele tarihini araştırmakta, belgelemekte ve bu çalışmaları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Vakfın amacı, yalnızca mübadil kültürünün yaşatılması değil, aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan arasındaki barış kültürünün yerleşmesi için de çaba göstermektedir.¹⁹⁶

Bu kapsamda, Lozan Mübadilleri Vakfı, mübadillerin tarihini ve kültürel mirasını araştırmak ve belgelemek, mübadil hafızasını canlı tutmak ve mübadil topluluklarının tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendirmek amacıyla önemli çalışmalar

¹⁹⁶ Lozan Mübadilleri Vakfı, “Kısaca Mübadele”, <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/>, Erişim Tarihi: 15.08.2024.

yapmaktadır. Vakıf, mübadele literatürüne düzenli olarak katkıda bulunarak, bu alandaki bilgi birikimini zenginleştirmekte ve geleceğe ışık tutmaktadır.

Buna ek olarak, yukarıda da ifade edildiği üzere, Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KMS) yalnızca mübadillere yönelik sözlü tarih çalışmaları yürütmekle kalmamakta, aynı zamanda bu alanda yapılan çalışmaları geniş bir yelpazede desteklemektedir. KMS'nin temelleri, 1925 yılında Atina'ya yerleşen Melpo Logotheti Merlier ve eşi Oktav Merlier tarafından atılmıştır. Merlier çifti, Küçük Asya'dan zorunlu göçe tabi tutulan Rumların kültürel mirasını koruma amacıyla kapsamlı bir sözlü tarih çalışması başlatmış ve bu bağlamda 1930 yılında Müzik ve Folklorik Arşiv'in (bugünkü KMS'nin öncüsü) kurulmasına öncülük etmişlerdir.

KMS, 1922'de yaşanan Mübadele sonrası, Küçük Asya'dan göç eden yaklaşık 5.051 mübadilden toplanan 300.000 sayfa civarındaki anıları arşivleyerek, Yunanistan'ın ve hatta Avrupa'nın en önemli sözlü tarih koleksiyonlarından birini oluşturmuştur.¹⁹⁷ Bu arşiv, mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerdeki sosyal yaşamları, dini inançları, eğitim düzeyleri ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi idari yapıları gibi konularda derinlemesine bilgiler sunmaktadır. Toplanan bu veriler, KMS'nin 1977 yılında yayımlamaya başladığı bilimsel dergi *Deltio KMS* ve mültecilerin yaşadıkları trajik göç sürecini detaylı bir şekilde ele alan beş ciltlik *Exodos* gibi önemli eserlerde kullanılmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, “το ίδρυμα”, <https://www.kms.org.gr/to-idryma/>, Erişim Tarihi: 15.08.2024. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1930 ile 1975 yılları arasında mübadele kapsamında Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmış olan yaklaşık olarak 5000 mübadil ile sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirmiş ve bu çalışmanın sonucunda yaklaşık olarak 300.000 sayfalık bir materyal oluşturma imkânı olmuştur. Bu çalışmanın sonucunda, bu arşivin küçük bir bölümü 1980 ve 1982'de iki cilt olarak yayınlanmış, Türkçe olarak ise bu iki ciltten seçilen mülakatlar yayınlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

¹⁹⁸ P. Kitromilides, ve A. Alexandris. «Ethnic survival, nationalism and forced migration: The historical demography of the Greek community of Asia Minor at the close of the Ottoman era.» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 5 (1984): 9-44. Paschalis M. Kitromilides, «The End of Empire, Greece's Asia Minor Catastrophe and The Ecumenical Patriarchate.» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 17 (2011): 29-42. Giorgos Kritikos, «Motives for compulsory population exchange in the aftermath of the Greek-Turkish War: (1922-1923).» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 13 (1999): 2009-224. Harry Psomiades, «Fridtjof Nansen and the Greek refugee problem (September-November 1922).» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 16 (2009): 287-346. Angeliki Sokou, «Reconstructing the past through unreliable voices: A comparison between oral and literary testimonies on the Asia minor disaster of 1922.» *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 14 (2004): 279-310.

KMS ayrıca, sadece sözlü tarih çalışmaları ile değil, mübadele literatürüne ilişkin düzenli olarak gerçekleştirdiği yayınlar ve bilimsel etkinliklerle de tanınmaktadır. Örneğin, KMS'nin zengin kütüphanesi, Küçük Asya'daki Rum yerleşim bölgelerine dair nadir kitaplar ve haritalar gibi benzersiz belgeleri içermektedir. Merkezin dijitalleştirilmiş arşivleri ise araştırmacılara çevrimiçi erişim imkanı sunarak, bu tarihi ve kültürel mirasın korunmasını ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Kısacası, KMS, sadece mübadillerin anılarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda bu alanda yapılan akademik çalışmalarla ilgili olarak da önemli yayınlar yapmakta ve bu alandaki bilimsel tartışmalara katkıda bulunmaktadır. Bu şekilde, mübadele ve Küçük Asya Rumları üzerine yapılan araştırmaların sürekli olarak güncellenmesi ve derinleşmesi sağlanmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Lozan Mübadilleri Vakfı ve Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KMS), Türk-Yunan Mübadelesi'nin farklı unsurlarını derinlemesine inceleyen ve bu konudaki literatüre önemli katkılar sunan iki önde gelen kuruluş olarak öne çıkmaktadır. Lozan Mübadilleri Vakfı, 1990'lardan bu yana mübadele literatürüne olan katkılarıyla tanınmakta, bu süreçte yaşanan tarihsel olayların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla belge toplama, sözlü tarih çalışmaları, kültürel mirasın korunması ve araştırma faaliyetleri gibi pek çok alanda çalışmalar yapmaktadır. Vakıf, mübadillerin hafıza, mekân ve kimlik ilişkilerinde sürekliliği sağlama misyonunu üstlenirken, aynı zamanda düzenli olarak mübadele literatürüne katkıda bulunmakta ve bu konudaki bilgi birikimini sürekli olarak zenginleştirmektedir.

Öte yandan, KMS de benzer bir misyonla hareket etmekte ve Küçük Asya Rumlarının kültürel mirasını koruma, arşivleme ve bu mirası gelecek kuşaklara aktarma konusunda kapsamlı çalışmalar yürütmektedir. KMS'nin temelleri, 1925 yılında Atina'ya yerleşen Melpo Logotheti Merlier ve eşi Oktav Merlier tarafından atılmış olup, özellikle mübadele sonrası yerlerinden edilen Rumların anılarını belgelemeye yönelik sistematik bir sözlü tarih çalışması başlatmışlardır. KMS, bu çerçevede toplanan yaklaşık 300.000 sayfa tutarındaki anıları arşivlemiş ve bu anılar, Yunanistan'ın en önemli sözlü tarih koleksiyonlarından biri haline gelmiştir. Bu

arşivler, mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerdeki sosyal yaşam, dini inançlar, eğitim ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi idari yapıları gibi birçok konuda derinlemesine bilgiler sunmaktadır.

Her iki kuruluş da sadece bu alanlarda yapılan bilimsel çalışmalara ve literatüre katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda düzenli olarak çeşitli yayınlar yaparak, bu konuların akademik ve toplumsal düzeyde tartışılmasına da olanak sağlamaktadır. Lozan Mübadilleri Vakfı ve KMS'nin yayımladığı eserler, ulusal ve uluslararası akademik literatüre önemli katkılar sunarken, aynı zamanda mübadele süreci ve sonrasını mübadil derneklerinin bakış açısından değerlendirmemize de imkân tanımaktadır. Bu eserler, mübadillerin tarihini, kültürel mirasını ve bu mirasın korunması gerektiğini vurgulayarak, Türk-Yunan ilişkilerinde barış ve iş birliği kültürünün gelişmesine de hizmet etmektedir. Kısacası, her iki kuruluşun da çalışmaları, mübadele ve Küçük Asya Rumları üzerine yapılan araştırmaların sürekli olarak güncellenmesini ve derinleştirilmesini sağlamaktadır.

Bu literatür özeti, Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve bu mübadeleye dair literatürün zamanla nasıl evrildiğini detaylı bir şekilde incelemektedir. Literatür, akademik çalışmalar ve anı-romanlar olmak üzere iki temel kategoride ele alınmış ve her iki kategorinin de bu önemli tarihi olayın anlaşılmasına nasıl katkıda bulunduğu üzerinde durulmuştur. Akademik eserler, mübadelenin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarını derinlemesine analiz ederken, anı-romanlar ise bireysel deneyimlere, hafızaya ve toplumsal belleğin inşasına odaklanmaktadır. Müfide Pekin ve Çimen Turan'ın hazırladığı Mübadele Bibliyografyası gibi kaynaklar, bu alanda çalışacak araştırmacılar için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

Yunanistan'da mübadele literatürü, 1930'lu yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamış ve Renée Hirschon gibi akademisyenlerin çalışmalarıyla ciddi bir akademik tartışma zemini oluşturulmuştur. Yunan tarih yazımında, mübadele genellikle Küçük Asya Felaketi'nin bir parçası olarak ulusal bir trajedi çerçevesinde ele alınmıştır. Yunanistan'da özellikle Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KMS), mübadil hafızasının korunması ve bu alanda yapılan çalışmaların desteklenmesi konusunda büyük rol oynamış, kapsamlı sözlü tarih çalışmaları ile mübadele literatürüne zengin bir katkı sunmuştur.

Türkiye’de ise mübadele üzerine yapılan çalışmaların 1990’lara kadar sınırlı kaldığı, ancak bu dönemde artan ilgiyle birlikte literatürün önemli ölçüde genişlediği gözlemlenmektedir. Kemal Arı’nın ve diğer akademisyenlerin öncülüğünde yapılan çalışmalar, Türkiye’de mübadeleye yönelik akademik ilginin artmasına ve bu konunun daha geniş bir kitle tarafından tartışılmasına olanak sağlamıştır. Bu süreçte, Lozan Mübadilleri Vakfı, Türkiye’de mübadele literatürüne yaptığı katkılarla öne çıkmış, hem akademik çalışmalara hem de toplumsal hafızanın korunmasına yönelik önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Vakıf, mübadillerin hafıza, mekân ve kimlik ilişkilerini inceleyen çalışmalarıyla bu literatüre değerli katkılar sunmuş, ayrıca Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde barış ve iş birliğini güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır.

1990’lar sonrası, Türk edebiyatında mübadeleye dair eserlerin sayısında bir patlama yaşanmış, Yaşar Kemal, Feride Çiçekoglu, Kemal Anadol gibi yazarlar mübadeleyi konu alan önemli romanlar kaleme almıştır. Bu edebi eserler, mübadelenin toplumsal hafızadaki yerini güçlendirmiş ve geniş kitleler arasında bu konunun yeniden gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca mübadil derneklerinin kurulması ve bu derneklerin hafızayı canlı tutma çabaları, mübadil kimliğinin yeniden keşfedilmesine ve bu konunun toplumsal bellekte daha fazla yer bulmasına olanak tanımıştır.

Kısacası, Türk-Yunan nüfus mübadelesi literatürü hem Türkiye hem de Yunanistan’da zamanla gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Türkiye’de Lozan Mübadilleri Vakfı ve Yunanistan’da Küçük Asya Araştırmaları Merkezi gibi kurumlar, mübadele literatürünün zenginleşmesine ve bu tarihsel sürecin farklı boyutlarıyla ele alınmasına önemli katkılar sunmuştur. Sonuç olarak, mübadeleye dair literatür, geçmişin izlerini bugünün toplumsal hafızasında canlı tutmak ve gelecek kuşaklara aktarmak adına önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, akademik çalışmaların, edebi eserlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çabalarıyla desteklenmekte ve bu tarihi olayın etkilerinin daha geniş kitleler tarafından anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

2. YÖNTEM VE ÖRNEKLEM

1960'lı yıllardan itibaren tarih disiplininde yaşanan dönüşümler, tarihin yalnızca büyük olaylar ve ünlü kişiler üzerinden yazılmasına yönelik eleştirilerle birlikte, sıradan bireylerin, işçilerin, azınlıkların, marjinal grupların ve kadınların tarihsel süreçlere olan etkilerinin de araştırılması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu dönüşüm, Fransa'da özellikle Annales Okulu'nun 1920'lerden itibaren geliştirdiği yaklaşımla başlamış ve tarih çalışmalarına "aşağıdan tarih" (history from below) anlayışını kazandırmıştır. Annales tarihçileri, sıradan insanların deneyimlerini, sosyal ve ekonomik yapılar içinde anlamlandırmaya çalışmış, bu sayede tarihin sadece elitlerin değil, toplumun bütün kesimlerinin katkısıyla şekillendiğini göstermiştir.

Bu bağlamda, Türk-Yunan Mübadelesi de Türkiye'de daha önce yeterince ele alınmamış tarihsel konular arasında yerini almıştır. 1923 yılında gerçekleştirilen bu zorunlu nüfus değişimi, her iki ülkede de derin sosyokültürel izler bırakmış, ancak uzun yıllar boyunca tarih yazımında yeterince yer bulamamıştır. Bu durum, mübadelenin travmatik etkilerinin ve bu süreçte yerinden edilen bireylerin yaşam öykülerinin akademik alana taşınmasını geciktirmiştir. Ancak, özellikle mübadillerin bireysel tanıklıkları ve hatıralarının gün yüzüne çıkmasıyla, bu konuya olan ilgi artmış ve akademik çalışmaların odağına girmiştir.¹⁹⁹

Bu çalışma, mübadil derneklerinin mekân, kimlik ve hafıza ilişkisini nasıl kurguladıklarını ve mübadil kimliği ile hafızasını nasıl aktararak yeniden ürettiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, bu derneklerin yöneticileri ve üyeleri ile yapılan nitel araştırmalar ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler analiz edilecektir. Bu analiz, mübadil derneklerinin hem bireysel hem de kolektif hafızayı nasıl şekillendirdiklerine ve bu hafızanın gelecek nesillere nasıl aktarıldığına dair

¹⁹⁹ Hirschon, A.g.e., s. 19-20.

önemli bilgiler sunacaktır. Ayrıca, mekân kavramının, kimlik inşasında nasıl merkezi bir rol oynadığını ve hafızanın mekânla olan ilişkisini irdelemeyi hedeflemektedir.

Her iki yakadaki mübadillerin kolektif hafızalarını inşa etme sürecinde, bellek çalışmalarının rolü oldukça önemlidir. Yunanistan'da 1920'lerden itibaren örgütlenen mübadil derneklerinin faaliyetleri, bellek çalışmalarının yürütülmesi bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmalar, kolektif hafızanın oluşturulması ve yeniden üretilmesi konusunda kilit bir rol oynamaktadır.²⁰⁰ Özellikle Yunanistan'da, mübadil ifadesi ve kimliği ile “mülteci” kimliği ve söylemi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, "mülteci" kimliğinin inşa edilmesinde, kovulma ve sınır dışı edilme gibi kavramlar vurgulanarak, bu kimliğin bir parçası olarak "mülteci ideolojisi" oluşturulmuştur. Küçük Asya Felaketi ve mübadele sözleşmesinin imzalanmasının ardından, Yunanistan'ın karşılaştığı devasa mülteci akını, tek başına yardımcı olacak bir düzenin olmaması nedeniyle sorunlara yol açmıştır. Mültecilerin mevcut toplumsal ve siyasal düzene uyum sağlaması zaman almıştır. Bu zorlu koşullar altında, mülteciler, proaktif bir yaklaşımla, topluma entegre olmak ve yaşadıkları sıkıntıları hafifletmek amacıyla dernekler kurmuşlardır. Sonuç olarak, mübadillerin yaşadığı deneyimler ve bu deneyimlerin toplumsal hafıza üzerindeki etkisi, bellek çalışmalarının ve kurulan derneklerin katkılarıyla şekillenmiştir.²⁰¹

Öte yandan, Türkiye'de Yunanistan'daki duruma benzer bir şekilde, mülteci yerine mübadillik ve mübadil kimliği daha fazla öne çıkmıştır. Mübadiller, mevcut siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarla bütünleşme çabalarını genellikle dernekler aracılığıyla sürdürmeye çalışmışlardır. Ancak, Yunanistan'daki mübadil dernekleri gibi Türkiye'deki dernekler de tarih ve mübadil kimliği arasında "kayıp vatan" kavramını arabuluculuk yaparak ulus devletin genel anlatısına yerleştirmeyi amaçlamamışlardır. Bunun yerine, mübadele sonucu ortaya çıkan haklar için devletle ilişki kurmuşlardır. Ancak, bu ilişkinin Yunanistan'daki mübadil dernekleri ile aynı rolleri taşıdığını söylemek pek mümkün değildir, çünkü Türkiye'de 1920'ler ve 1930'lar boyunca faaliyet gösteren derneklerin varlığı kalıcı olmamıştır. Türkiye'de bu dönemde faaliyet gösteren Makedonyalılar Cemiyeti, Şarki Makedonya Cemiyeti,

²⁰⁰ Bu durumun en büyük istisnası olarak Melpo ve Oktavios Merlie tarafından kurulan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'dir.

²⁰¹ Aytek Soner Alpan, “But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange”. *The Historical Review/La Revue Historique*. 9, 2013, s. 219.

Mübadele Cemiyeti, İskân ve Teavün Cemiyeti gibi dernekler, her ne kadar mübadillerin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarla bütünleşme çabalarına katkı sağlamaya çalışmışlarsa da, bu çabalar uzun vadede sürdürülememiştir.²⁰² Bu derneklerin etkinliklerinin kalıcı olamamasının arkasında, dönemin siyasal baskıları, merkezîyetçi devlet yapısının baskın ideolojisi ve ekonomik zorluklar gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yeni kurulan Cumhuriyet rejimi, merkezîyetçi bir yapı ve ulusal kimlik inşasına odaklanırken, mübadillerin geçmişe dair kolektif hafıza oluşturma çabaları bu resmî ideoloji tarafından arka plana itilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'deki mübadil dernekleri, Yunanistan'dakiler gibi kalıcı yapılar oluşturmamış, daha çok mübadillerin devletle olan ilişkilerini düzenlemeye odaklanmışlardır.²⁰³ Bu bağlamda, mübadele ve getirdikleri etrafında bir kimlik oluşturma süreci başlamıştır. Yunanistan ve Türkiye arasındaki temel fark, ortak tarihsel deneyimin nasıl hatırlandığıdır.²⁰⁴ Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadiller için, yeni kimliklerini inşa etmenin duygusal temeli geçmişte değil, aksine Türk mübadiller için yeni cumhuriyete olan bağlılıkları ve milliyetçilikleriyle şekillenmiştir. Bu noktada, Türk mübadillerin topraklarını terk etmelerinin yarattığı moral boşluğunun, göç ettikleri yeni topraklara yönelik soyut bağlılıklarla doldurulabileceği ifade edilmiştir. Türk milliyetçiliği ve resmi ideoloji, moral boşluğu doldurarak mübadillerin yeni kimlik ve değerlerini inşa etmelerinde önemli bir rol oynamıştır.²⁰⁵ Türk-Yunan Mübadelesi üzerine yapılan çalışmaların sayıca azlığı ve mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunun resmi söylemin sınırları içinde kalması, bu dönemde oluşan aidiyet ilişkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Mübadelenin hem Türkiye hem de Yunanistan için derin toplumsal, kültürel ve psikolojik etkileri olmasına rağmen, uzun süre bu

²⁰² Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Öz & Ferhat Berber, "Mübadele Sürecinde Yaşanan Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26 Sayı 78, Yıl 2010, s. 461-504. Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı". *Atatürk Yolu Dergisi* 2/5 Mayıs 1990. Esat Halil Ergelen, "İskân ve Teavün Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası", *Balkanlar: Orada Kalanlar & Oradan Gelenler*, Samsun: Samsun Mübadele Derneği Yayınları, 2010 s. 131-136. Seydi Vakkas Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması". *Türkiyat Mecmuası* 25 / 1 Haziran 2015, s. 253-273.

²⁰³ Nutuk'ta Atatürk'ün bu konudan bahsederken mübadele ile alakalı konuların görüşülürken milletvekillerinin konu ile alakalı olarak Mübadele, İmar ve İskân ve Dahiliye Vekaletlerine gensoru verirken aslında kendisine karşı destek alabilmek maksadıyla "komplo" kurmayı tasarladıklarını ifade eder. Bu ifade konunun ne kadar hassas olduğu ve nasıl güvenleştirildiğini anlamak açısından önemlidir. Türkiye'de faaliyet gösteren mübadil derneklerinin varlığını sürdürmesinin mübadele sürecinin yürütülmesini sürekli olarak tartışmaya açabilme potansiyelinin oluşu, bu derneklerin sonunu getirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015, s. 639-647.

²⁰⁴ Alpan, *a.g.e.* s. 222.

²⁰⁵ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 166.

etkilerin kapsamlı bir şekilde araştırılmaması dikkat çekicidir. Bu durum, bir yandan ulus-devlet inşa süreçlerinin getirdiği ideolojik sınırlamalarla, diğer yandan bireylerin yaşadığı travmaların ve kimlik mücadelesinin göz ardı edilmesiyle yakından ilişkilidir.²⁰⁶

Ancak, 1980'li yıllardan itibaren bellek çalışmaları gibi yeni araştırma yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu tablo değişmeye başlamıştır. Bu yeni yöntemler, resmi tarihin genellikle göz ardı ettiği bireysel ve toplumsal deneyimlere odaklanarak, mübadeleye dair daha geniş ve derinlemesine analizler yapılmasına olanak tanımıştır. Bellek çalışmaları, mübadillerin ve onların torunlarının yaşadıkları zorunlu göç sürecini, yerinden edilmenin getirdiği zorlukları, kimlik inşa süreçlerini ve kolektif hafızalarını anlamada kritik bir araç haline gelmiştir. Bu sayede, resmi söylemin dışında kalan ve daha önce dikkate alınmayan hikayeler, deneyimler ve travmalar araştırma konusu haline gelmiş, literatürde yer bulmuştur.²⁰⁷

Özellikle bellek çalışmaları, mübadele sürecinde yaşananları anlamak için yeni bir perspektif sunmuştur. Mübadillerin, yaşadıkları travmaların bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl bir iz bıraktığını, nasıl bir kimlik mücadelesine girdiklerini ve bu süreçlerin kuşaklar arası nasıl aktarıldığını ortaya koymak, bu çalışmaların odak noktası olmuştur. Böylece, resmi tarihin çizdiği sınırların ötesine geçilerek, mübadeleye dair daha kapsayıcı, çok boyutlu ve insani bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu dönemde yapılan araştırmalar, aynı zamanda, mübadelenin sadece bir ulusal sorun değil, bireylerin yaşamını derinden etkileyen ve onların aidiyet duygularını şekillendiren bir olay olduğunu da göstermiştir.

Türkiye'de bellek çalışmaları, özellikle 1980 sonrası toplumsal gelişmelerin etkisiyle önemli bir alan olarak ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin toplumsal ve siyasal düzlemlerde yarattığı derin etkiler, siyasal baskılarla birlikte küreselleşmenin kültürel ve öznel kimlik arayışlarını artırmıştır. Bu dönemde "yerlilik" ve "köklerini bulma" temaları üzerinden etnik ve dinsel kimlikler daha açık

²⁰⁶ Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması", *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der. Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, s.125.

²⁰⁷ Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış," *Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (Yaz 2017), ss. 29-54, s. 41-42.

bir şekilde ifade edilebilir hale gelmiş, küresel-yerel kavramları popülerleşmiş ve bu durum bellek çalışmaları için önemli bir döneme işaret etmiştir.²⁰⁸ 1980'ler, yerel olanın kimin tarafından sahiplendiğinin yoğun bir şekilde tartışıldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu süreçte, kültürel kimlikler siyasetin etkisi olmaksızın ifade edilebilir ve temsil edilebilir hale gelmiştir. Yerel duyguların geliştiği bu dönem, kültürel kimliklerin daha önce olmadığı kadar özgürce ifade edildiği bir atmosfer yaratmıştır.²⁰⁹ Bu bağlamda, bellek çalışmaları, yerel olanın derinlemesine incelenmesini sağlamıştır. 1980'lerde, kültürel kimliklerin ve yerel hafızaların siyasetin etkisi olmaksızın nasıl şekillendiği ve ifade edildiği konusunda önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin kültürel ve toplumsal dokusunu anlamak ve geçmişle yüzleşmek için önemli bir çerçeve oluşturmuştur.²¹⁰

Bu dönemde, geçmişe olan ilginin artması ve yeni medyanın iletişim olanaklarının genişlemesiyle birlikte Türkiye toplumu ve entelijansiyası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir siyasal proje olarak ortaya çıkışını tartışmaya başlamıştır. Bu artan ilgi, daha önce pek tartışılmamış olan birçok travmatik konunun gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. Ermeni Tehciri, Türk-Yunan Mübadelesi, 1934 Trakya Olayları, Dersim 1938, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 olayları, 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri, Kürt sorunu gibi meseleler, yakın tarih perspektifiyle tekrar değerlendirilmeye başlanmıştır.²¹¹ Günümüze baktığımızda, geçmişe yönelik anlatıların artık tek bir bakış açısına indirgenmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkiye'nin ilk on yılını etkileyen konulardan biri olan Türk-Yunan Mübadelesi, 1980'lerdeki bu eğilimlerin etkisiyle yeniden değerlendirilmiş ve mübadele ile ilgili resmi anlatının bazı unsurları bu tartışmalarla birlikte aşınmaya başlamıştır.

Bu dönem, toplumun geçmişini sorgulama ve farklı perspektiflerden bakma isteğini yansıtmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin tarihindeki olayların ve politikaların

²⁰⁸ Leyla Neyzi, "Oral History and Memory Studies in Turkey," *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century içinde*, ed. Celia J. Kerslake, Kerem Öktem, and Philip Robins (Palgrave Macmillan, 2010), 443-460, s. 448-449.

²⁰⁹ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. Vi.

²¹⁰ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, s. 9.

²¹¹ Leyla Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 4.

çeşitli açılardan anlaşılması için bir zemin oluşturmuştur. Bu tür tartışmalar, tarih algısının daha zenginleşmesine ve toplumsal belleğin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Toplumun geçmişi sorgulama ve farklı bakış açılarından değerlendirme isteği, Türkiye'nin tarihindeki önemli olayların ve politikaların daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu süreç, resmi tarih anlatısının ötesine geçilmesine ve alternatif tarih okumalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, geçmişin farklı yönleri ve deneyimleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, toplumun tarihine daha derinlemesine bir bakış sunarak tarih algısının çeşitlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu tartışmaların, sadece geçmişin eleştirisi değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir anlayışın geliştirilmesine de katkı sağladığı görülmektedir. Farklı perspektiflerden gelen tarih anlatıları, toplumun kendi kimliğini, kültürünü ve değerlerini daha geniş bir bağlamda anlamasına yardımcı olmuştur. Bu şekilde, toplumun tarihle olan ilişkisi daha bilinçli ve çeşitli hale gelmiştir.

1990'larla başlayan mübadele ile ilgili akademik ve hatırat türündeki eserlerin yayınlanma furusu, özellikle ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin "köklerini merak etme" düşüncesinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde, ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller, mübadele tarihini, mübadil kültürünü ve ailelerinin yaşadıklarıyla ilgili eserler yayınlamaya konunun toplum içinde daha görünür olmasını sağlamıştır. Bu eserler, devletin resmi söyleminden tamamen bir kopuş olmasa da mübadele konusunda farklı bir perspektif sunarak bir farklılaşma yaratmıştır. Yunanistan'da Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin birinci kuşak mübadillere yönelik gerçekleştirdiği başarılı sözlü tarih çalışmalarının Türkiye'de benzerinin az olduğu söylenebilir. Ancak, bahsedilen çalışmalar, mübadillerin tarihini ve kültürünü anlama konusunda ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda, özellikle mübadele ve mübadiller konusunda eser veren isimler arasında Ahmet Yorulmaz, Ertuğrul Erol Ergir²¹², Leman Ertürk²¹³, Belkıs Öztin Koparanoğlu²¹⁴, Lütfi Kuzucu²¹⁵,

²¹² Bkz. Ertuğrul Erol Ergir, *Unutmadığım Karşıyakam ve İzmir*, İzmir: Tükelmat A.Ş., 1999. Ertuğrul Erol Ergir, *Giritli Mustafa*, İzmir, Tükelmat A.Ş., 2000.

²¹³ Bkz. Leman Ertürk, *Girit'ten Anadolu'ya Anılarım*, İzmir: Etki Yayınları, 2005.

²¹⁴ Bkz. Belkıs Öztin Koparanoğlu, *Karşı Kıyılardan Bodrum'a*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006. Belkıs Öztin Koparanoğlu, *Vira Vira Bodrum'a Hüzünlü Göç*, İstanbul: İleri Kitabevi, 2014.

²¹⁵ Bkz. Lütfi Kuzucu, *Krişçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2008.

İlhami Gülcan²¹⁶, Ayşe Nühket-Nuri Adıyeke²¹⁷ ve İskender Özsoy²¹⁸ gibi akademisyenlerin adlarını anmak önemlidir. Bu isimler, mübadele konusunda derinlemesine çalışmalar yaparak toplumun bu önemli tarihî olayı daha iyi anlamasına katkıda bulunmuşlardır.

Ancak bu müstakil çalışmalar, mübadillerin bireysel hafızasına dair anıları tek başına canlandırmaya yetmez. Anıların kolektif düzeyde gerçekleşmiş olmaları, onları anlamlı kılan önemli bir faktördür.²¹⁹ Halbwachs'a göre, hafıza diğer bireysel hafızalardan yardım almadan canlanamaz. Aynı zamanda hafıza, diğer hafızalarla uyum içinde olmalı ve hatırlanan olayın ortak bir temel üzerine oturabilmesi için yeterince temas noktasına sahip olmalıdır.²²⁰ Halbwachs, hatırlamanın nesnel bir hafıza eylemi olarak değil, toplumsal bir inşa olarak görür. Ona göre, hafıza geçmişin sürekli olarak yeniden inşa edildiği bir alandır ve hatırlama, gerçekte meydana gelen olayları değil, daha sonradan bir hikâyeye dönüştürülmüş olayları ifade eder.²²¹ Bu noktada, mekânın önemi ortaya çıkar. Assmann, belleğin mekâna ihtiyaç duyduğunu ve mekânsallaştırma eğilimi içinde olduğunu belirtir.²²² Topluluk ve mekân, bireyin kimliğinin sembolüdür. Birey ve topluluk, sembolik mekanlar aracılığıyla ortak değerleri, paylaşımları, anıları ve yaşam referanslarını canlı tutarlar. Bu sembolik mekanlar, topluluğun bir arada tutulmasında önemli bir rol oynar. Bu mekanlar, topluluğun hafıza ve kimliğinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak oluşturulur ve korunur.²²³

Bu noktada, mübadillerin kimliğinin ve hafızasının kurgulanması ve yeniden üretilmesinde, mübadil dernekleri kolektif hafızanın bir temas noktası olarak örnek

²¹⁶ Bkz. H. İlhami Gülcan, *Mübadil İnsanlar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2010.

²¹⁷ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000. Ayşe Nühket Adıyeke & Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2007. Ayşe Nühket Adıyeke & Nuri Adıyeke, *Girit Nikah Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2011.

²¹⁸ Bkz. İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları- Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003. İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007. İskender Özsoy, *Özü Sözü Yanya Bilge Mübadil Lütfü Karadağ'a Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014. İskender Özsoy, *Ah Vre Memleket Mübadele Öyküleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014. İskender Özsoy, *Mübadelenin Yas Kardeşleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014. İskender Özsoy, *Selanik'te Sela Sesi Mübadelenin Son Tanıkları Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.

²¹⁹ Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, (Çev.: B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara 2016, s. 44-45.

²²⁰ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, (Çev.: B. Barış), Heretik Yayınları, Ankara 2017, s. 20.

²²¹ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 43.

²²² Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, (Çev.: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 47.

²²³ Assmann, *a.g.e.* s. 47.

olarak gösterilebilir. Bu dernekler, mübadillere hem bir hafıza mekânı sağlar hem de hafıza kurgulaması ve yeniden üretimi konusunda aktif bir rol oynar. Derneklerin düzenlediği etkinlikler, konserler, toplantılar, konferanslar ve yayınladıkları kitaplar ve dergiler aracılığıyla mübadiller, sadece edilgen bir konumda kalmazlar, aksine hafızanın nasıl şekilleneceği ve yeniden üretileceği konusunda son derece aktif bir konumda yer alırlar.

2.1. Görüşme ve Derinlemesine Görüşme

Nitel araştırma, araştırmacının verileri topladığı, yorumladığı ve araştırmacının, katılımcılar ve sağladıkları veriler kadar araştırma sürecinin bir parçası haline geldiği bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma, açık ve esnek bir tasarım kullanır ve bu, nicel araştırmalarda genellikle vurgulanan titizlik kavramıyla çelişir. Genellikle katılımcıların iç deneyimlerini keşfetmeyi, anlamların nasıl oluştuğunu ve dönüştüğüne dair anlayış geliştirmeyi, henüz tam olarak araştırılmamış alanlar hakkında bilgi sahibi olmayı, daha sonra nicel araştırma biçimleriyle test edilebilecek değişkenleri keşfetmeyi ve bütünsel bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlar. Ayrıca, nitel yöntemin akışkan, gelişen ve dinamik doğası, daha yapılandırılmış nicel yöntemlere göre tercih edilir.²²⁴ Bir nitel araştırma tekniği olarak "görüşme", insanların deneyimlerine, algılarına, tutumlarına ve gerçeklik algılarına erişmek için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Yapılandırma derecesine göre görüşmeler, yapılandırılmış görüşmeler, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve yapılandırılmamış görüşmeler olarak üç kategoriye ayrılır.²²⁵

Görüşme, genellikle sözlü iletişim yoluyla ve yüz yüze olarak gerçekleştirilen bir veri toplama yöntemi olarak tanımlanabilir. ²²⁶ Millar, Crute ve Hargie, görüşmeyi daha detaylı bir şekilde açıklarken, görüşmeyi bir bireyin görüşmeci rolünü üstlendiği ve diğerinin görüşülen kişi rolünü oynadığı, yüz yüze gerçekleşen ikili bir etkileşim süreci olarak tanımlarlar. Her iki katılımcının da bu roller konusunda belirli davranışsal ve tutumsal beklentilere sahip olduğu bir süreçtir. Görüşme, bir

²²⁴ J. Corbin, & A. Strauss, *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage Publications, Inc., 2008, s. 26-27.

²²⁵ Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks :SAGE, 2011, s.1001.

²²⁶ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1984, s. 174.

katılımcının belirli bir amaç için talep ettiği ve her iki katılımcının da bu sürece gönüllü bir şekilde katkıda bulunmasıyla gerçekleşir.²²⁷ Bu tanım, görüşmenin temel özelliklerini üç ana noktada özetler: görüşmenin ikili doğası, katılımcıların oynadığı farklı roller ve görüşmenin belirgin bir amacı. Başka bir tanımlamaya göre, görüşme, görüşmeci tarafından başlatılan ve araştırma hedefleri doğrultusunda belirlenen içeriğe odaklanan, bilgileri elde etmek amacıyla gerçekleştirilen iki kişilik bir sohbet olarak ifade edilebilir.²²⁸

Peter Burke, görüşme yönteminin ortaya çıkışında, bilgi toplama esnasında görmeye ek olarak iştmenin eşlik etmesinin işlevsellik kazandırması fikrinin etkili olduğunu ifade eder.²²⁹ Derinlemesine görüşme, gündelik konuşmalardan farklı olarak görüşmeci veya araştırmacının diyalogu yönlendirdiği ve süreç içinde konuyu aydınlatmak için sorular sorduğu bir bilgi edinme sürecini tanımlar. Bu yöntem, görüşülen kişinin sözünü kesmeden, engellenmeden kendisini rahat bir şekilde ifade edebildiği bir süreci içerir. Derinlemesine görüşme, katılımcının düşüncelerini ve duygularını daha derinlemesine anlamak, kompleks konuları keşfetmek ve katılımcının deneyimlerini ayrıntılı bir şekilde anlamak amacıyla kullanılır. Görüşme sırasında araştırmacı, katılımcıya önceden belirlenmiş sorular sorabilir veya konuşmaları daha serbest bir akışa bırakarak katılımcının kendi hikayesini anlatmasına olanak tanıyabilir. Bu yöntem, araştırmacıya katılımcıların düşünce süreçlerini ve deneyimlerini daha derinlemesine anlama fırsatı sunar, bu da araştırma sürecine zengin ve detaylı verilerin entegre edilmesini sağlar.

Görüşme biçimleri incelendiğinde, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler olarak birbirinden ayrılabilir. Bu ayrımın temel noktası, etkileşime maruz bırakılan yapının kapsamına ve genellikle görüşmede aranan yanıtın derinliğine dayanmaktadır.²³⁰ Yapılandırılmış görüşmeler, önceden hazırlanmış birtakım soruların bir listesini sabit bir sırayla, standartlaştırılmış ifadeler kullanarak ve genellikle sınırlı sayıda yanıt seçeneği ile gerçekleştirilir. Bu görüşmeler, temelde

²²⁷ R. Millar, V. Crute, & O. Hargie, *Professional Interviewing*. London, UK: Routledge, 1992, s. 2.

²²⁸ C. F. Cannell, & R. L. Kahn, Interviewing. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (Vol. 2, pp. 526–595). Reading, MA: Addison-Wesley, 1968, s. 530.

²²⁹ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 44.

²³⁰ C. Robson, *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner Researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell, 2002.

kişisel olarak uygulanan anketlerle benzerlik gösterir. Yapılandırılmamış görüşmeler ise, görüşme süreci boyunca daha fazla esneklik sağlar ve görüşmenin araştırmanın genel odağı içinde gelişmesine olanak tanır. Bu bağlamda, açık uçlu cevapları ortaya çıkarmak için sorular hazırlanmalı ve gerektiğinde verili duruma uyarlanmalıdır. Yapılandırılmamış görüşmeler, katılımcının düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini daha serbest bir biçimde ifade etmesine izin verir, bu da daha derin ve zengin veri elde etme şansı sunar.²³¹

Yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler, görüşme biçimlerinin iki uç noktası olarak görülebilir. Bu iki görüşme tipinin arasında ise yarı yapılandırılmış görüşmelerden bahsedilebilir. Bu tip görüşmeler önceden belirlenmiş birtakım sorulara sahiptir, ancak görüşmecinin soruları uygun bulup bulmadığına dair algısı ile bağlantılı olarak değiştirilebilir. Sorularda yer alan ifadelerde değişiklik yapılabilir, soruyu netleştirmek adına açıklama yapılabilir; herhangi bir görüşmeci için uygunsuz veya alakasız olarak görünen belirli sorular göz ardı edilebilir veya bunlara ilave sorular eklenerek görüşme yapılan kişinin kendini daha iyi ifade edebilmesine olanak sağlanabilir.²³² Yarı yapılandırılmış görüşmeler, görüşmeciye görüşme devam ederken soruları yeniden düzenleyebilme ve belirli bir katılımcının önceden belirlenmiş birtakım sorulara verdiği yanıtların çok daha ötesine geçebilme özgürlüğü vermektedir. Belirli bir konu üzerinde çalışan araştırmacılar genellikle yarı yapılandırılmış görüşmeleri kullanmayı tercih etmelerinin sebebi de tam olarak budur. Çünkü araştırmacı, bireylerin dünyayı farklı biçimlerde algıladıklarının farkında olarak hareket etmektedir. Çalıştıkları konu hakkında her bireyin bakış açısından, bireyin nasıl algıladığı ile alakalı olarak bilgi edinmek istemektedirler. Görüşmeci, gevşek bir biçimde yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu olarak bir temalar listesi ve ilgili sorularla başlayacak ve belirli konuları açıklığa kavuşturması, detaylandırması veya derinleştirmesi için ek sorularla ayrıntılandırabilecektir.²³³ Kısacası, yarı yapılandırılmış görüşmeler, yapılandırılmış görüşmelere nazaran daha esnek ve daha fazla hareket alanı içermekle beraber diyalogu güçlendirme ve ilerletme açısından yapılandırılmamış görüşmelere göre çok daha organize ve sistematiktir.

²³¹ B. L. Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston, MA: Allyn and Bacon, 2001.

²³² Robson, *a.g.e.*, s. 270.

²³³ Berg, *a.g.e.*

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, belirlenen anahtar konular ve sorular etrafında esneklik sağlayarak derinlemesine bilgi edinmeyi mümkün kılar. Bu yöntem, özellikle mübadele ve göç süreçlerini inceleyerek bireylerin ve toplulukların deneyimlerini anlamada etkili bir araçtır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin tercih edilmesinin nedenleri ve bu yöntemin potansiyel mahzurları aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Bu yöntemin tercih edilmesinin başlıca nedeni, esneklik ve derinlemesine bilgi edinme imkânı sunmasıdır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden belirlenmiş soruların yanı sıra katılımcının yanıtlarına göre yeni sorular sormayı mümkün kılar. Bu, mülakatın doğal bir akış içinde ilerlemesini sağlar ve katılımcının deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını daha ayrıntılı bir şekilde ifade etmesine olanak tanır. Böylece, katılımcıların kendi hikayelerini, göç süreçlerindeki deneyimlerini ve bu süreçlerin kimlik oluşumlarına etkisini detaylı bir şekilde anlamak mümkün olur. Bu yöntem, aynı zamanda beklenmedik veya önceden tahmin edilemeyen konuların ortaya çıkmasına da olanak tanır, bu da araştırma için değerli bilgiler sağlayabilmektedir.

Katılımcı odaklılık ve güven inşa etme, yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin önemli avantajları arasında yer almaktadır. Katılımcıların kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri, görüşmenin kalitesini ve doğruluğunu doğrudan etkiler. Bu güven ortamını oluşturmak için, görüşmeci ve katılımcı arasında ortak bir zemin oluşturmak büyük önem taşır. Katılımcı odaklılık, görüşmenin samimiyetini ve açıklığını artırır. Katılımcının konforunu ve ilgisini ön planda tutarak, onların daha açık ve dürüst bir şekilde yanıt vermelerini sağlar. Bu, özellikle hassas konular, örneğin göç ve mübadele gibi, üzerinde konuşulan konular olduğunda kritik bir öneme sahiptir. Katılımcının kendini güvende hissetmesi, görüşmeye daha içten bir şekilde katılmasını ve deneyimlerini daha detaylı bir şekilde paylaşmasını sağlar. Güven inşa etmek için, ortak bir arka plan oluşturmak ve katılımcının sizi tanımasını sağlamak etkili stratejilerdendir. Ortak geçmiş veya deneyimlere sahip olmak, katılımcıların sizi daha iyi anlamasına ve size daha fazla güven duymasına yardımcı olabilir. Ayrıca, birinin sizin için referans olması da güven oluşturma sürecini destekler. Başarıyla gerçekleştirilen bir görüşme, bu güven ortamının sağlanmasına bağlıdır. Görüşmecinin dürüst, açık, adil ve kabul edici bir tavır sergilemesi, katılımcının kendisini rahat

hissetmesini ve daha açık bir şekilde bilgi vermesini teşvik eder. Bu güven ilişkisi, verilerin kalitesini artırır ve araştırmanın başarısına katkıda bulunur.²³⁴

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, ayrıca araştırmacının belirli konulara odaklanmasını sağlar. Görüşme sırasında belirlenen anahtar konulara sadık kalınarak, araştırmanın hedeflerine uygun veriler toplanır. Bu durum mübadele ve göç sürecinin belirli yönlerini derinlemesine incelemeyi ve analiz etmeyi kolaylaştırır. Araştırmacı, ana hatları belirlenmiş bir çerçevede kalarak, gerektiğinde konuyu genişletebilir ve derinlemesine sorular sorabilir. Bu esneklik, katılımcının benzersiz deneyimlerini ve perspektiflerini tam olarak keşfetmeye yardımcı olur.

Ancak bu yöntemin bazı mahzurları da bulunmaktadır. İlk olarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler zaman alıcıdır. Her bir görüşme, detaylı bilgi toplamak amacıyla uzun sürebilir ve bu da araştırma sürecinin uzamasına neden olabilir. Ayrıca, görüşmelerin analizi de zaman ve emek gerektirir, çünkü elde edilen verilerin niteliksel olarak kodlanması ve yorumlanması gerekir. Bu, araştırmacının dikkatli ve sistematik bir şekilde çalışmasını gerektirir ve bu süreç, genellikle çok sayıda görüşmenin gerçekleştirilmesi durumunda oldukça zahmetli olabilir.

İkinci olarak, bu yöntem, görüşmecinin becerilerine ve yetkinliklerine bağlıdır. Görüşmecinin, katılımcıyla etkin iletişim kurabilmesi, uygun soruları sorabilmesi ve görüşmenin akışını kontrol edebilmesi önemlidir. Yeterli deneyime sahip olmayan bir görüşmeci, katılımcının önemli bilgiler paylaşmasını teşvik edemeyebilir ve bu da verilerin kalitesini düşürebilir. Bu nedenle, görüşmecinin iyi eğitim almış ve deneyimli olması, yarı yapılandırılmış görüşmelerin başarısı için kritik bir faktördür.

Son olarak, yarı yapılandırılmış görüşmelerde elde edilen veriler, genellikle genelleştirilemez. Bu yöntem, bireylerin ve küçük grupların deneyimlerine odaklanır ve bu nedenle elde edilen bulgular, geniş bir topluluğa genellenemeyebilir. Ancak bu durum, derinlemesine bilgi edinmenin ve karmaşık sosyal süreçleri anlamının önemi göz önüne alındığında, çoğu durumda kabul edilebilir bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın amacı, geniş bir örneklem üzerinden genelleme

²³⁴ Herbert J. Rubin & Irene S. Rubin, *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* (3. baskı). SAGE Publications, Inc, 2011, s. 79.

yapmak yerine, belirli bir bağlamda derinlemesine anlayış geliştirmek olduğunda, bu sınırlılık bir dezavantaj olarak görülmeyebilir.²³⁵

Görüşme kılavuzu oluşturma süreci genellikle çalışmanın hedefleriyle ilgili ana temaların bir özetiyle başlatılabilir. Her tema ile alaka olarak sorulması gereken sorular listelendikten sonra, ana temaların tercih sırasına ve temalar ile ilişkili soruların sırasına karar verilecektir. Bir görüşme yapılmadan önce dikkatli bir hazırlık yapılması gerekmektedir. Görüşme için uygun bir yer seçmek, görüşme zamanını belirlemek, beklenmedik bir erteleme gerçekleşmesi durumunda yeniden planlama yapmak, planlanan görüşme ile alakalı olarak birkaç gün önceden bir hatırlatma göndermek gibi unsurlar görüşme gerçeklemeden evvel yapılması gereken hazırlıklar olarak düşünülebilir. Bütün bunlara ek olarak görüşmeden evvel ses kaydedici veya benzer kayıt araçları da ayarlanmalıdır.²³⁶ Bu planlamalar gerçekleştirildikten sonra, görüşmecinin bir görüşme esnasında takip etmesi gereken birtakım adımlar mevcuttur.²³⁷

1. Giriş: Görüşmeci bu aşamada kendini tanıtarak, görüşmenin amacı hakkında görüşülen kişiye bilgi verir, gizliliğin sağlanacağına dair taahhütte bulunur ve kayıt almak ve/veya not tutmak için izin ister.

2. "Isınma": Başlangıçta hem görüşmeciyi hem de görüşülen kişiyi sakinleştirmek amacıyla kolay, tedirginlik yaratmayacak birtakım sorular yöneltilir.

3. Görüşmenin ana gövdesi: Mülakatı yapan kişinin mantıksal bir silsile halinde gördüğü konuda görüşmenin ana amacını ele alır. Yarı yapılandırılmış görüşmede, bu sıra, verilen yanıtlardan yararlanarak değiştirilebilir. Katılımcının uygunsuz veya gereksiz görünmedikçe 'gözden kaçan' konulara geri dönülmesini sağlamak bütünlüğün sağlanması anlamında yardımcı olacaktır. Görüşülen kişi devam etmeyi reddederse, daha az bilgi kaybedilmesi için, herhangi bir "riskli" soru sıralamada nispeten geç olmalıdır.

²³⁵ Michele J. McIntosh & Janice M. Morse, "Situating and Constructing Diversity in Semi-Structured Interviews," *Global Qualitative Nursing Research* 2 (2015), 1-12, s. 2.

²³⁶ Barbara M. Wildemuth (ed), *Applications Of Social Research Methods To Questions in Information and Library Science*, California: Libraries Unlimited, 2017, s. 249-252.

²³⁷ Robson, a.g.e., s. 290.

4. "Soğuma": Oluşabilecek herhangi bir gerilimi yatıştırmak maksadıyla sonunda birkaç basit soru ile devam edilir.

5. Kapanış: Bazen danışma seanslarının sonunda bulunan "kapıdaki el" kavramı görüşmelerde de sıklıkla uygulanan bir yöntem olarak yer almaktadır. Görüşülen kişiler, kayıt cihazı kapatıldığında veya not defteri kaldırıldığında birçok ilginç malzeme ortaya çıkabilmektedir.

Görüşme sırasında, görüşmeci aynı zamanda kendi ses tonunun da farkında olmalıdır. Görüşmeyi yapan kişi, özne ile yüz yüze iletişim kurduğundan, soru sorma veya yanıtlara yönelik tepki verme şekli, görüşülen kişinin tepkilerini etkileyebilir ve toplanan verilerde önyargı yaratabilir. Bu nedenle, görüşmeci görüşme boyunca tarafsız bir duruş sergilemelidir.²³⁸ Nitel araştırmanın her aşamasında önemli unsurlardan biri, araştırma sürecinin tümevarımsal ve yinelemeli doğasıdır. Kelimeler ve diyalog temel veri kaynağıdır ve bu nedenle katılımcıların konuşmaya istekli olması çok önemlidir. Bu nedenle araştırma sürecinin bir kısmı, katılımcıları incelenen konuları açık bir şekilde konuşmaya veya tartışmaya teşvik etmenin en iyi yollarını belirlemektir. Ancak, insanların konuşma şekilleri, ne hakkında, kiminle ve hangi koşullar altında konuşmak istedikleri, sadece veri toplamanın değil, aynı zamanda analiz ve yorumlamanın da ayrılmaz bir parçasıdır.

Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan veri toplama tekniklerinden biri olan görüşme tekniği, görüşülen kişilere bizzat kendilerini ifade etme fırsatı sunarak, aynı zamanda görüşmecinin gözlemlenemeyen, yüzeysel bakıldığında fark edilemeyen davranışları, derinlemesine incelenerek anlamlı sonuçlara ulaşmayı sağlar. Bu yöntem, katılımcıların anlam dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ve dış dünyaya yönelik algılarını nasıl işlediklerini anlamak adına önemli bir rol oynar. Punch'un ifadesiyle, *"İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir."*²³⁹ Bu yöntemin güçlü olması, sorunsuz olduğu anlamına gelmez. Görüşülen kişilerin konuşup konuşmama, olayları doğru hatırlayıp hatırlamama ve hatta "gerçeğin" kendisini manipüle edip etmeme gibi sorular son

²³⁸ P. D. Leedy, & J. E. Ormrod, *Practical Research: Planning and Design* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall, 2001, s. 209.

²³⁹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş*, çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, s. 166.

derece karmaşık ve düşünce gerektiren sorulardır. Neuman, bu konuda net bir açıklama yaparak, anlatılanın doğru olup olmamasından çok daha önemli olanın, nesnel gerçeklikten ziyade görüşülenin geçmişi nasıl algıladığı ve inşa ettiği olduğunu vurgular.²⁴⁰

Yöntem olarak sözlü tarih ve biyografi tarih, sosyoloji ve psikoloji alanlarında önemli teorik yönelimler haline gelmiştir. Ancak bu yaklaşımlar, aynı zamanda son derece öznel bir bakış açısı sunduğu için eleştirilere maruz kalmıştır. Kuşaklar boyunca aktarılan hikayeler, ailelerimizin ve atalarımızın deneyimleri ve duyguları hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Tarihsel anlatılar nesnel gerçekleri sunarken, sözlü gelenekler, tarihsel dönemlere ve olaylara tanık olanların bireysel deneyimleri ve duygularıyla bağlantı kurmamıza olanak tanır. Geleneksel topluluklarda bu hikayeler, değerleri ve "yaşamın zamansız unsurlarını" gelecek nesillere aktarmanın bir yolu olarak hizmet eder.²⁴¹ Ayrıca, köklerimizle bağlantı kurmamıza ve dünyadaki yerimizi anlamamıza yardımcı olurlar.

Baker'e göre mevcut sosyoloji, insanların zaten sahip oldukları fikirleri toplamaya ve analiz etmeye odaklanmaktadır.²⁴² Bu, çeşitli araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen katılımcı gözlem, anketler, vaka çalışmaları ve saha çalışmalarını içerir. Bu çalışmalar, yerel, bireysel deneyimler, alternatif tarihler ve bireylerin günlük yaşamları hakkında bilgi sağlamaktadır.

Bireylerin benzersiz bakış açılarını gerçekten anlamak için, onların kendi hesaplarına ve deneyimlerine güvenilmelidir. Onların alternatif tarihlerini dinleyerek atalarının hikayelerini nasıl yeniden anlattıklarını gözlemleyerek hem bireyin hem de grubun duygu ve görüşleri hakkında fikir edinilebilir. Bu öznel bakış açısı, bireyin gerçekliğini ve dünyadaki yerini anlamada çok önemlidir.²⁴³ Mübadillerin yerel tarihlerini ve deneyimlerini öğrenmek, grup ilişkilerini ve etkileşimlerini daha iyi anlamak için, birinci kuşak mübadillerin artık kalmadığı bu süreç içerisinde sonraki

²⁴⁰ Neuman, *a.g.e.*, s.567-568.

²⁴¹ Robert Atkinson, "The Life Story Interview", *Handbook of Interview Research: Context and Method*, Jaber F. Gubrium and James A. Holstein ed., (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 2002), s. 121.

²⁴² Bkz. Ulus Baker, *Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

²⁴³ Atkinson, *a.g.e.*, s. 124.

kuşak mübadillerle görüşmenin, veri ve bilgi toplamanın en etkili yol olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada ise, bireylerin yaşamlarında önemli bir tarihi olaydan sonra oluşan hafızanın toplanması ve anlaşılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte, bu kolektif hafıza içerisinde mübadil derneklerinin rolünün ne ölçüde olduğunun anlaşılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, niteliksel veri elde etmek amacıyla Türkiye'de kurulmuş olan mübadil dernekleri yöneticileri ve üyeleri -ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller- ile yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılması hedeflenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, yapılandırılmamış ve yapılandırılmış görüşmelerin özelliklerini içerdiğinden, her ikisinin de avantajlarına sahiptir. Görüşmecilere, yarı yapılandırılmış görüşme ile düşüncelerini rahatça ifade etme ve soru sorma imkânı sağlanarak, nitel araştırmanın konularına dair düşüncelerini paylaşmaya teşvik edilmektedir. Ayrıca, yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılandırılmış bölümü, güvenilir niteliksel veriler sunarak görüşmeler yapan kişilere daha fazla güvenilirlik kazandırmaktadır. Yapılan görüşmelerle bireylerin yaşamları, aidiyetleri, kimlikleri ve hafızaları üzerine çeşitli çıkarımlar yapılması amaçlanmıştır.

Görüşmelerde özellikle bireylerin yaşamları ve aidiyet duyguları, bugünkü kimlikleri ve geçmişlerine ve mübadil kimliğine olan ilgileri sorgulanmaktadır. Bu görüşmeler, mübadillerin toplumdaki deneyimleri, duyguları, algıları, ilişkileri, konumları ve düşüncelerini anlamlandırmaya yönelik olup, toplumsal ve tarihsel gerçeklikler içinde ortak özelliklerin tespit edilmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca, görüşmeler sadece mübadil derneklerinin nasıl birer hafıza adacığı olarak hareket ettiklerine değil, aynı zamanda nesiller arasında anlayış ve bakış açısı farklılıklarına, bir topluluk olarak kendilerini nasıl tanımladıklarına, kendilerini Türk ve Yunan toplumları içinde ve bu toplumsal tarihsel ve toplumsal gerçeklik içinde nasıl konumlandıklarına da ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, özellikle mübadil derneklerine üye olan mübadillerin aidiyet ve kimlik duyguları ile geçmişlerine ve mübadil kimliklerine olan ilgilerini, duygu ve düşüncelerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Kolektif hafıza için bir ortam görevi gören bu göçmen dernekleri bağlamında, mikro düzeydeki sosyal etkileşimlerin bireyleri nasıl etkilediğini ve ilişkilerini, davranışlarını ve kimliklerini nasıl şekillendirdiğini

görüşmeler aracılığıyla inceleyecektir. Makro düzeydeki sosyolojik faktörlerin toplumu şekillendirmedeki rolü ve farklı kuşakların ortak özellikleri tarihsel ve toplumsal bağlamları içinde ele alınacaktır. Bu çalışmanın odak noktası, bireylerin sosyolojisi ve geçmişlerini nasıl yorumladıkları, özellikle de bu mübadil dernekleri bağlamında çalışma katılımcılarının grup dinamiklerini ve kimliklerini ve bunların kolektif hafıza için bir araç olarak rollerini anlamaya vurgu yapmaktadır.

Araştırmanın bir diğer önemli boyutu, görüşülen kişilerin ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller olmasıdır. Bu nesiller, mübadele sürecini bizzat deneyimlememiş, ancak atalarından bu hikayeleri dinleyerek veya herhangi bir bilgi aktarılmadan büyümüşlerdir. Bu durum, yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin avantajlarını ve dezavantajlarını yeniden değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir faktördür.

İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillerle yapılan görüşmelerde, bu bireylerin atalarından duydukları hikayeler veya aile içi sessizlikler üzerine yoğunlaşmak gerekecektir. Bu nesiller, mübadele sürecinin doğrudan tanıkları olmadıkları için, onların algıları ve kimlik oluşumları, büyük ölçüde anlatılan hikayeler, aile içi bellek ve toplumsal hafıza tarafından şekillendirilmiştir. Bu nedenle, yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, bu katılımcıların deneyimlerini ve atalarının hikayelerinin onların kimliklerine nasıl yansıdığını anlamak için özellikle uygundur.

Bu nesillerin deneyimlerini anlamak, mübadele sürecinin uzun vadeli etkilerini ve bu süreçlerin sonraki kuşakların kimlik ve aidiyet duygularını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak açısından kritik öneme sahiptir. İkinci ve üçüncü kuşak mübadiller, atalarının yaşadıklarını dinleyerek büyümüş ve bu hikayelerle kendi kimliklerini oluşturmuşlardır. Dördüncü kuşak ise, çoğu zaman bu hikayeleri duymadan veya sadece dolaylı yoldan bilgi edinerek büyümüştür. Bu farklılıklar, her kuşağın mübadele sürecini ve bu süreçle ilgili anlatıları nasıl algıladığını ve benimsediğini anlamak için önemli ipuçları sunar.

İkinci kuşak mübadiller, mübadeleyi doğrudan deneyimlememiş olsa da, bu olayın etkilerini aile içindeki sohbetler, anlatılar ve gelenekler aracılığıyla öğrenirler. Birinci kuşak mübadiller, çoğu zaman travmatik ve zorlayıcı olan bu deneyimi

çocuklarına aktarırken, olayın detaylarından ziyade hissettikleri duygulara odaklanırlar. Bu anlatılar genellikle yaşanan kayıplar, geride bırakılan topraklar ve kültürel bağlar üzerine yoğunlaşır. Bu kuşağın, mübadelenin neden olduğu kimlik arayışı ve aidiyet duygusuyla şekillenen bir anlayışı vardır. Onlar için, anne babalarının ve diğer aile üyelerinin anlattığı hikayeler, sadece birer hatıra değil, aynı zamanda kendi kimliklerinin de bir parçasıdır. İkinci kuşak mübadiller, ailelerinden aldıkları bu anlatıları koruma ve gelecek nesillere aktarma sorumluluğu taşırlar. Bu süreçte, mübadele ile ilgili anılar, bir tür "kolektif travma" olarak içselleştirilir ve bu travma, onların kimlik ve aidiyet duygularını derinlemesine etkiler. Bu kuşak, mübadelenin neden olduğu sosyo-kültürel değişimlerle başa çıkma sürecini de bu anlatılar üzerinden yürütür.

Üçüncü kuşak mübadiller ise, ailelerinin mübadeleyle ilgili anlatılarına daha mesafeli bir yerden bakma eğilimindedir. Bu kuşak, mübadelenin etkilerini genellikle tarihsel ve akademik bir merakla araştırır. Birinci ve ikinci kuşaklardan farklı olarak, üçüncü kuşak, bu anıları daha geniş bir toplumsal ve tarihsel bağlam içinde anlamlandırma çabası içindedir. Üçüncü kuşak mübadiller, genellikle yazılı ve görsel kaynaklarla desteklenen bir bellek inşa sürecine girerler. Onlar için, mübadele sadece ailelerine özgü bir olay değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası tarihin bir parçasıdır. Bu kuşak, mübadeleyle ilgili bilgileri dernekler, akademik çalışmalar ve belgesel projeler gibi çeşitli kanallardan öğrenir ve bu bilgileri aile hikayeleriyle birleştirerek, kendi kimliklerini inşa ederler. Bu süreçte, mübadelenin bir "kimlik oluşturma aracı" olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Üçüncü kuşak mübadiller, ailelerinin kökenlerini ve bu kökenlerin bugünkü kimliklerine nasıl etki ettiğini araştırırken, aynı zamanda bu tarihsel olayı kamusal alanda görünür kılma çabası içindedirler. Mübadillerin oluşturduğu dernekler ve bu derneklerin faaliyetleri, bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu dernekler, mübadele hafızasını canlı tutarak, bu hafızayı gelecek nesillere aktarma misyonunu üstlenirler.

İkinci ve üçüncü kuşak mübadillerin anlatıları, toplumsal belleğin bir parçası haline gelmiş mübadele olgusunu farklı açılardan ele alır. İkinci kuşak, aileden alınan anlatıları koruma ve aktarma görevini üstlenirken, üçüncü kuşak bu anlatıları daha geniş bir tarihsel perspektif içinde anlamlandırmaya çalışır. Bu kuşaklar, mübadelenin

hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl algılandığını, hatırlandığını ve yeniden inşa edildiğini gösteren önemli örnekler sunar.

Mübadillerin zihinsel dönüşümü, bu anlatılar aracılığıyla takip edilebilir. Birinci kuşak, yaşadıkları travmaları aktarırken, ikinci kuşak bu travmaları anlamlandırır ve içselleştirir. Üçüncü kuşak ise, bu travmaları akademik ve toplumsal bir bağlamda değerlendirerek, yeni anlamlar yükler. Böylece, mübadeleye dair hatıralar, her kuşakta farklı bir biçimde yeniden inşa edilir ve toplumsal belleğin dinamik bir parçası haline gelir.

Bu süreç, mübadil kimliğinin zamanla nasıl şekillendiğini ve dönüştüğünü anlamamıza yardımcı olur. Her nesil, mübadeleyi kendi deneyimlerine ve sosyal bağlamlarına göre yeniden yorumlayarak, bu tarihsel olayı canlı tutar ve anlamlandırır. Bu da, mübadillerin zihin dünyalarının nasıl şekillendiğini ve zamanla nasıl dönüşüme uğradığını anlamada önemli ipuçları sağlar.

Ancak bu durum, aynı zamanda görüşmelerin daha karmaşık ve zaman alıcı olmasına da yol açabilmektedir. Katılımcıların, aile geçmişleri ve mübadele süreci hakkında sahip oldukları bilgilerin doğruluğu ve detayları değişkenlik gösterebilir. Ayrıca, bazı katılımcılar bu tür konular hakkında konuşmakta zorlanabilmekte veya çekingen davranabilmektedir. Bu nedenle, görüşmecinin bu tür durumlara karşı duyarlı ve hazırlıklı olması, katılımcının güvenini kazanarak onların rahatça konuşmalarını sağlayacak bir ortam yaratması gerekmektedir.

Özetle, yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, mübadele ve göç süreçlerini derinlemesine anlamak için etkili bir yöntemdir. Esneklik, katılımcı odaklılık ve belirli konulara odaklanma gibi avantajlarının yanı sıra, zaman alıcı olması, görüşmecinin yetkinliklerine bağlı olması ve verilerin genelleştirilememesi gibi mahzurları da bulunmaktadır. Görüşülen kişilerin ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller olması, bu yöntemin uygunluğunu artırmakta, ancak aynı zamanda görüşmelerin karmaşıklığını da artırmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların atalarının hikayelerini, bu hikayelerin kendilerine nasıl aktarıldığını ve bu anlatıların onların kimliklerine ve aidiyet duygularına nasıl etki ettiğini anlamak için ideal bir yöntemdir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, bu avantajların araştırmanın

hedefleri ve kapsamı doğrultusunda önemli katkılar sağlayacak olmasıdır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların deneyimlerini daha derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerin araştırma soruları ile bağlantılarını ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

Görüşmeler, Türkiye’deki mübadil dernekleri yöneticileri ve üyeleri ile gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme öncesinde, katılımcılara gizlilikleri korunarak çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve izinleri alınarak ses kaydı yapılmıştır. İsimlerini veya kişisel bilgilerini paylaşmak istemeyen katılımcılar için gizlilik ön planda tutularak, farklı bir isim kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerin, katılımcıların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak adına evlerinde veya sosyal mekanlarda yapılması tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, görüşmecilerin daha rahat hissetmelerini sağlamış, soruların anlaşılır bir şekilde iletilmesini ve cevaplanmasını kolaylaştırmıştır.

Katılımcılara, görüşme öncesinde sorular ve araştırmanın genel amacı hakkında bilgi verilmiş ve katılımcılardan gönüllü olarak çalışmaya katılmaları istenmiştir. Katılımcılardan alınan onay formunda, çalışmanın süresi ve genel tanımı yer almıştır. Ayrıca, katılımcıların isimleri anonim tutularak, rastgele seçilen takma adlar kullanılmış ve sadece takma adları, kuşakları ve yaşları belirtilmiştir.

Bu çalışmada mübadil dernekleri, hem kimlik mekanları hem de kimlik aktörleri olarak ele alınmıştır. Görüşmeler, mübadil derneklerine üye olan bireyler arasından seçilerek gerçekleştirilmiş ve bu sayede mübadil kimliği ve deneyimleri daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.2. Temalar ve Sorular

Belirli bir topluluk veya grup üzerine yapılan çalışmalarda, araştırmacının mümkün olduğunca nesnel ve yargısız bir biçimde hareket etmesi beklenir. Ancak, Schuman'ın belirttiği gibi, katılımcıların kültürel arka planları, görüşmelerin yanıtlarını tahmin edilemeyen şekillerde etkileyebilir. Ayrıca, bazı kişiler görüşlerini ifade etmekte çekimser davranabilir veya konuşmalar sırasında duygularını daha az

belli edebilirler.²⁴⁴ Bu durumda, araştırmacının çalışılan topluluk hakkında yeterli bilgiye sahip olması ve onların kültür ve değerlerine dair belirli bir hakimiyeti olması, konuyu araştırmacı için daha anlaşılır hale getirecektir.

Görüşme için hazırlanan sorular, yönlendirici bir nitelik taşımamak üzere tasarlanmıştır. Görüşme sürecinde aşağıda belirtilen soruların katı ve standart bir biçimde sorulması yerine, görüşmenin hayat tecrübeleri doğrultusunda esnek bir yapıya sahip olmasına özen gösterilecek ve yapılandırılmış bir görüşme biçiminden kaçınılmıştır. Esnek ifadesi, kişilerin yanıtlamakta isteksiz olduğu sorular olduğu, sağlık sorunlarının görüşülen kişinin uzun süre boyunca görüşme yapılmasına engel teşkil ettiği, sorulan bazı soruların kişilerin yaşadıkları deneyimlerle bağlantısı olmaması ve görüşülen kişinin uzun bir süre boyunca görüşmeye müsaade etmemesi gibi koşullarda, görüşülen kişinin kendi şartlarına göre uyarlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca, görüşmelerde birtakım açık uçlu soruların sorulması tercih edilmiş ve gerektiğinde görüşme esnasında verilen cevapların doğrultusunda bazı soruların sorulmayacağı, bazı durumlarda ise konuya daha fazla açıklık getirebilmesi amacıyla ek soruların sorulabileceği bir yaklaşım benimsenmiştir. Aşağıda, her bölümde sorulan soruların bazı örnekleri ve temalar verilmiştir, ancak bunların çoğunlukla bir kılavuz olarak kullanıldığı ve her mübadilin bireysel deneyimlerine uyacak şekilde özelleştirildiği unutulmamalıdır. Sorular kelimesi kelimesine her görüşmede sorulmamıştır. Yani, sorular gerektiğinde kişilerin yaşadıkları hayat tecrübelerine göre güncellenebilecek ve daha net bir biçimde anlaşılabilmesi için uyarlanabilecektir. Görüşme süresi yaklaşık olarak bir saat olarak düşünülmüş ancak kişilerin durumlarına göre süre güncellenebilecek, ek sorularla süre uzatılabilecek ve yaş veya iş durumlarından kaynaklanan engeller nedeniyle bu sürenin daha kısa tutulmasına çalışılmıştır.

Aşağıda Türkiye'de kurulmuş olan ve görüşme yapılabilecek mübadil derneklerinin bir listesi çıkarılmıştır.

1. Akdağmadeni Lozan Mübadilleri Kültür, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
2. Alaçam Mübadele Müzesi

²⁴⁴ Leedy, & Ormrod, *a.g.e.*, s. 277.

3. Amasya Mübadiller ve Balkan Türk Kültürünü Yaşatma Derneği
4. Ankara Lozan Mübadilleri Derneği
5. Asarağaç Mahallesi Yardımlaşma Dayanışma Ve Eğitim Derneği
6. Ayvalık Giritliler Derneği
7. Bafra Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği
8. Bafra Sürmeli Mahallesi Derneği
9. Beylikdüzü Gürpınar Trakya ve Rumeliler Derneği
10. Bodrum Girit ve Yunanistan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
11. Bornova Giritli ve Mübadiller Derneği
12. Bursa Lozan Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği
13. Bursa Lozan Mübadilleri Kültür ve Derneği
14. Büyük Mübadele Derneği
15. Çatalca Mübadele Müzesi
16. Çatalca Trakya Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği
17. Çeşme Rumeli Mübadilleri Derneği
18. Çukurova Girit Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği
19. Demirtaş Lozan Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği
20. Edirne Lozan Mübadilleri Derneği
21. Erdek Girit ve Rumeli Mübadilleri Dostluk ve Dayanışma Derneği
22. Erzin Turunçlu İmraniye Girit Türkleri Kültür Derneği
23. Eşrefpaşa Giritliler Derneği
24. Fethiye Muhacir Romanlar Sosyal Dayanışma Derneği
25. Gelibolu Lozan Mübadilleri Derneği
26. Gemlik Girit ve Rumeli Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği
27. Giresun Lozan Mübadilleri ve Balkan Kültürü Araştırmaları Derneği
28. Giritliler Federasyonu
29. Giritliler Kültür Dostluk ve Yardımlaşma Derneği
30. Isparta Lozan Mübadilleri Derneği
31. İçel İli Girit Türkleri Derneği

32. İhsaniye Melemez Girit Kültürünü Yaşatma ve Dayanışma Derneği

33. İki Yaka Mübadilleri Derneği

34. İlyasköy Mübadele Türkleri Kültür Yardımlaşma ve Haberleşme Derneği

35. İzmir Giritliler Derneği

36. Kapadokya Rumeli Mübadilleri Sosyal Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

37. Karadeniz Rumeli Dernekleri Federasyonu

38. Kartal Rumeli Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği

39. Lozan Mübadilleri Vakfı

40. Lozan Mübadilleri Vakfı İzmir Bölge Temsilciliği

41. Lozan Mübadilleri Vakfı Mudanya Bölge Temsilciliği

42. Mersin Girit Türkleri Kültür Dostluk ve Yardımlaşma Derneği

43. Mersin Hebilli-Kale Giritliler Kültür Derneği

44. Mudanya Giritliler ve Yanyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği

45. Mudanya Giritliler Derneği

46. Muratpaşa Belediyesi Giritli Kültür Evi ve Kadın Danışma Merkezi

47. Nevşehir Lozan Mübadilleri ve Balkan Kültürü Araştırmaları Derneği

48. Rumeli Balkan Dernekleri Federasyonu

49. Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği

50. Samsun Selanik Romanlar Koruma Folklor ve Yardımlaşma Derneği

51. Sarıyer Lozan Mübadilleri Derneği

52. Selanik 1924 Mübadilleri Derneği

53. Selanik Mübadele Muhacirleri Derneği

54. Selanik Mübadili ve Göçmenleri Eğitim Kültür Ve Dayanışma Derneği

55. Selanik Mübadilleri ve Rumeli Göçmenleri Kültür Ve Dayanışma Derneği

56. SELTÜRK Selanik Türkleri ve Buca Yaylacıkları Eğitim Kültür Dayanışma Derneği

57. Silifke Giritliler Derneği

58. Sinop Mübadele Derneği

59. Tarsus Girit Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği

60. Tepecik Trakya Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği

61. Tokat Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği

62. Tokat Erbaa Balkan Türkleri Derneği

63. Yanyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği

Türkiye'de kurulmuş olan mübadil derneklerinin bir listesi yukarıda sunulmuştur. Bu dernekler, mübadele tarihini yaşatmak, kültürel değerleri korumak ve toplum içindeki dayanışmayı artırmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Liste oluşturulurken, derneklerin hem zaman hem de yer açısından belirli sınırlamaları göz önünde bulundurulmuş ve aktif faaliyet gösteren dernekler tercih edilmiştir. Ayrıca, aktif derneklerin az olduğu bölgelerde daha kapsayıcı olunmaya çalışılmıştır.

Tablo 2.1: Mübadil Yerleşimleri, Dernekleri, Ziyaret Edilen Dernekler²⁴⁵

²⁴⁵ Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2017. Sevan Nişanyan, *Nişanyan Yeradları*, Son erişim: 2 Eylül 2024, <https://www.nisanyanyeradlari.com>.

Bu bağlamda, Türkiye'deki mübadil derneklerinden 17 tanesi ile detaylı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin amacı, derneklerin faaliyetlerini, hedeflerini ve karşılaştıkları zorlukları daha iyi anlayabilmektir. Belirtilen derneklerden 17 tanesi ile görüşmeler yapılmış olup, bu dernek, vakıf ve temsilcilikler şunlardır:

1. Amasya Mübadiller ve Balkan Türk Kültürünü Yaşatma Derneği
2. Bodrum Girit ve Yunanistan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
3. Bursa Demirtaş Lozan Mübadilleri Derneği
4. Bursa Lozan Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği
5. Gemlik Girit ve Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği
6. Giritliler Federasyonu
7. Güzelçamlı Mübadele ve Yerel Tarih Kültür Derneği
8. İki Yaka Mübadilleri Derneği
9. Kuşadası Selanik Mübadilleri ve Rumeli Göçmenleri Derneği
10. Lozan Mübadilleri Derneği
11. Lozan Mübadilleri Vakfı
12. Lozan Mübadilleri Vakfı İzmir Bölge Temsilciliği
13. Lozan Mübadilleri Vakfı Mudanya Bölge Temsilciliği
14. Mahmutbey Selanikliler Sosyal ve Yardımlaşma Derneği
15. Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği
16. Tekirdağ Işıklar Köyü Selanikliler Derneği
17. Uluslararası Giritliler ve Mübadiller Federasyonu

2.2.1. Kişisel Sorular

Görüşmelerde kişiyi hem konforlu hissettirmek hem de konuya doğrudan girmeden önce kişi hakkında bilgi edinmek amacıyla öncelikle kişisel sorularla başlamak tercih edilmiştir. Bu aşamada elde edilen bilgiler, daha sonra yönlendirilecek ek soruların belirlenmesine ve bazı konuların daha somut bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Görüşmelerin başlangıcında kişisel sorulara odaklanmak, sadece katılımcıların mübadele deneyimlerini paylaşmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onlarla güçlü bir bağ kurmaya da yardımcı olur. Bu, katılımcıların kendilerini daha açık bir şekilde ifade etmelerine, kendi bakış açılarından hikayelerini anlatmalarına olanak tanır.

Her bireyin geçmişi benzersizdir ve kişisel sorular bu benzersizliği ortaya çıkarmak için bir fırsattır. Örneğin, isim, yaş, memleket gibi genel bilgiler sadece bir başlangıç noktasıdır. Bu bilgiler, katılımcıların kimliklerini anlamak ve onların hikayelerine daha derinlemesine dalmak için kullanılabilir. Buna ek olarak, atalarıyla ilgili sorular geçmişle bağlantı kurmada önemli bir rol oynar. Aile geçmişi, genellikle kültürel mirası, dilin evrimini ve aile değerlerini anlamamıza yardımcı olur. Ataların meslekleri, ailedeki geleneklerin ve değerlerin nasıl şekillendiğine dair değerli bir bakış sunabilir.

Görüşmelerin bu "ısınma bölümü", katılımcıların rahatlamasını sağlamak ve samimi bir atmosfer yaratmak için idealdir. İlk sorular, katılımcıların geçmişlerine dair anıları paylaşmalarını kolaylaştırırken, aynı zamanda daha derinlemesine konulara geçiş yapmaya hazırlıklı hale getirir. Çalışmanın odak noktası olan mübadele deneyimine direkt olarak girme yerine, kişisel sorularla ısınma aşamasına geçmek, görüşme atmosferini olumlu bir şekilde etkileyebilir. Bu yaklaşım, görüşmeye katılan kişilere daha geniş bir perspektiften bakma şansı tanırken, aynı zamanda onların hikayelerini daha samimi bir şekilde paylaşmalarını teşvik edebilir.

Görüşmelerin başlangıcında, isim, yaş, memleket, ve meslek gibi genel bilgilerle başlamak, kişilerin kendilerini ifade etmelerine ve rahatlamalarına yardımcı olabilir. Bu bilgiler aynı zamanda geçmişle ilgili anlatılacak detaylara bağlam sağlar.

İlk bölümdeki soruların yanı sıra, atalarıyla ilgili soruların da ek bilgiler sağlayacağı düşünülmüştür. Bu sorular, aile geçmişi hakkında daha fazla bilgi

edinmenin yanı sıra, kişilerin geçmişlerine dair hatırladıkları detayları da ortaya çıkarabilir. Görüşmenin bu kısmı, bir nevi "ısınma bölümü" olarak adlandırılabilir ve sonraki sorulara daha rahat bir geçiş sağlayabilir.

Doğum tarihi, anavatan, Türkiye'deki memleket, ailenin anadili ve ataların meslekleriyle ilgili detaylı sorular, katılımcıların geçmişlerini anlamamıza ve onlarla derin bir bağ kurmamıza olanak tanır. Bu yaklaşım, görüşmeleri sadece bilgi dolu değil, aynı zamanda duygusal ve zengin bir deneyim haline getirir.

Sonuç olarak, kişisel sorularla başlama stratejisi, görüşmelerin daha derinlemesine ve samimi bir şekilde ilerlemesine olanak tanıyan etkili bir yöntemdir. Bu, katılımcıların hikayelerini daha açık bir şekilde paylaşmalarına ve bu önemli deneyimleri daha derinlemesine anlamamıza olanak tanır.

2.2.2. Mübadele Öncesi ve Sonrasına Dair Deneyim Ve Uyum Süreci

İkinci bölümde, kimliklerle ilgili sorulara devam edilmesi ve mübadele deneyimi ile ilgili bilgilerin toplanması planlanmaktadır. Zorunlu göç süreciyle ilgili soruların yanı sıra, mübadillerin göç deneyimlerinin sonraki nesillere nasıl aktarıldığı ve nasıl hatırlandığı konusunu anlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca, bu bölümde, kökenlerle ilgili sorulara verdikleri cevaplar üzerine odaklanılmıştır. Önceki nesillerden aktarılan kimlik ve hafızanın sonraki kuşaklara ne ölçüde geçtiği ve ne kadar hatırlandığı da bu bölümün hedefleri arasındadır. Mübadillerin, azınlık olarak algılanabilir bir grup olarak, "mübadillik" kaynaklı yaşadıkları sorunlar, azınlık olarak hissedip hissetmedikleri ve alışma süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sorular dizisi, mübadele olayını sadece toplumsal bir boyuta odaklanmamakta, aynı zamanda yerel ve bireysel düzeyde kimliklerin ve hafızanın nasıl inşa edildiğini anlamak için gözlemlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bölümde, kişisel sorularla başlayan temayı sürdürerek, görüşme yapılan kişilerin atalarının Yunanistan'ın hangi bölgesinden geldiklerini, Türkiye'de nereye iskan edildiklerini, daha sonra yer değiştirip değiştirmediğini, mübadele öncesinde Yunanistan'da sahip oldukları mülkler hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını, mübadele öncesinde ve sonrasında karşılaştıkları zorlukları, uyum sürecini ve

mübadele öncesinde Yunan toplumu ile, mübadele sonrasında ise yerlilerle yaşadıkları anılarını içeren sorular yöneltilmesi planlanmaktadır.

2.2.3. Mekân, Hafıza Ve Kimlik

Üçüncü bölümdeki sorular, mekân ve kimlik ilişkisini sorgulayarak, bireyin kendisini bir coğrafya ile nasıl ilişkilendirdiğini anlamak ve bu ilişkiyi değerlendirmek amacını taşımaktadır. Bu durum, sadece fiziksel bir mekânla sınırlı kalmayıp aynı zamanda dil, gelenek, görenekler gibi taşıyıcı unsurların etkileşimini içermektedir. Sorular, eski mekân ile olan ilişkinin fiziksel bağlamdan çok, dil, gelenek, görenek ve toplumsal grup farkındalığı gibi unsurlar aracılığıyla sürdürülüp sürdürülmediğini anlamaya yöneliktir.

Dil konusunda, mübadil ailelerin ağırlıklı olarak geldikleri yerlere bağlı olarak Rumca, Makedonca, Pomakça veya Türkçe konuşup konuşmadıkları hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Bu, mübadil kimliğinin yanı sıra dilin de önemli bir belirleyici unsur olduğunu vurgular. Ayrıca, bireylere mübadil olduklarını ne zaman öğrendikleri, memleketleriyle ilgili sorulara verdikleri cevaplar ve mübadelik durumlarını açıklayıp açıklamadıkları konularındaki bilgiler de toplanacaktır.

Bu bölüm aynı zamanda kimlik ve hafıza farkındalığıyla yakından ilişkilidir. Bireyin hafızasının toplumsal ve siyasal faktörlerle nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla sorular, süreci aydınlatmaya yöneliktir. Zorunlu göç deneyiminin bireysel ve toplumsal önemini ve sembolik düzeyde hatırlatıcı unsurların varlığını sorgulayarak, bireylerin mübadele, soykırım ve felaket gibi kavramları nasıl algıladıklarını ve bu kavramların toplumsal kimlikleri üzerindeki etkilerini anlamaya çalışır. Mübadil kimliğinin ve bu tür kavramların birey düzeyinde nasıl anlaşıldığını sorularla keşfetmek, bu bağlamda önem taşır.

Bu bölümde yapılan görüşmeler, mekân, kimlik ve hafıza arasındaki ilişkiyi mübadiller bağlamında daha iyi anlamak ve bu bağlamda nasıl inşa edildiklerini anlamlandırmak amacını taşımaktadır. Dil konusundaki ayrıntılar, mübadillerin kimlik ve hafıza inşasındaki önemli unsurları ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, mübadele, soykırım ve felaket gibi kavramların bireyler üzerindeki etkilerini anlamak için

yapılan sorular, bu deneyimlerin bireylerin kişisel ve toplumsal kimlikleri üzerindeki derin etkilerini aydınlatmaya yöneliktir.

2.2.4. Mübadil Dernekleri ve Üyeleri Arasındaki İlişki

Bu bölümde, dernek üyeleri ile dernek arasındaki ilişkinin doğasına dair düşüncelerini paylaşmaları için sorular yöneltmiştir. Aynı zamanda, derneklerin yapısıyla ilgili sorularla, kişilerin üye oldukları veya etkinliklere katıldıkları bu kuruluşlar hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını anlamayı amaçlamaktadır. Kendi üyelikleri yanı sıra, aile üyelerinin de dernek üyesi olup olmadığını, bu derneklerin hangi etkinliklerine katıldıklarını ve derneklerden neler beklediklerini sorgulamayı hedeflemektedir. Dernek üyelerinin grup içi ilişkilerini güçlendirmek için bir araya gelip gelmedikleri de sorulacaktır. Son olarak, mensubu oldukları veya etkinliklere katıldıkları derneklerin simgelerinin ne anlama geldiğini ve neyi simgelediğini anlamak amacıyla görsel ve sembolik düzeyde ifade ettikleri konusunda bilgi almak istenmektedir.

Mübadil dernekleri ile üyeleri arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerine soruların yönlendirileceği bu bölümde etkinlik gösteren mübadil derneklerinin, kolektif hafızayı güçlendirip oluşturmaya mı yoksa kolektif hafızanın aktarıldığı bir mekan olarak mı hizmet ettiği sorusuna da yanıt aranacaktır. Hafıza mekanı olarak kabul edilebilecek mübadil dernekleri, mübadillığe dair birçok unsurun - eski resimler, eşyalar - yer aldığı bir ortam olarak varlık gösterirken, aynı zamanda yapılan akademik yayınlar, dergiler ve etkinliklerle mübadil kimliğinin kurgulanması ve yeniden üretilmesine katkıda bulunarak, entelektüel düzlemde kurgulanan hafızayı sürekli olarak beslemektedir.

Bu tema çerçevesinde görüşülen kişilere, aile üyeleri arasında başka üyeler olup olmadığı ve mübadil derneklerine üye oldukları zamanın motivasyonu gibi konular sorulacak, üyelerin mübadil derneklerinden beklentileri, mensubu oldukları derneklerin faaliyetleri hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, hangi faaliyetlere katıldıkları ve dernek üyeleri ile bir araya gelmek amacıyla toplantılar düzenleyip düzenlemedikleri de sorulacaktır.

2.2.5. Mübadeleye Dair Genel Düşünceler ve Sonuç

Bu aşamada, katılımcıların mübadeleyi bir zorunlu göç deneyimi olarak nasıl değerlendirdikleri konusunda derinlemesine bilgi almak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, farklı kuşaklardaki bireyler arasında mübadeleye yönelik algı farklılıklarını incelemek ve değerlendirmelerde bulunmak hedeflenmektedir. Bu çerçevede, katılımcılardan mübadeleyle ilgili düşüncelerini paylaşmaları, bu sürecin mübadiller açısından yaşamlarını nasıl değiştirdiğine dair görüşlerini dile getirmeleri istenmiştir.

Katılımcılardan, mübadele sürecinin onlar için ne ifade ettiğini ve bu deneyimin yaşamlarını nasıl etkilediğini anlatmaları istenmiştir. Ayrıca, farklı kuşaklardaki bireyler arasında mübadeleye dair algı farklılıklarını belirlemek adına sorular yönlendirilecek ve katılımcıların bu konudaki görüşleri değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, katılımcılardan mübadele süreciyle birlikte neyin kaybedilip kazanıldığına dair düşüncelerini açıklamaları ve genel bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Ayrıca, mübadil kimliği ve hafızasının geleceği hakkındaki düşüncelerini paylaşmaları beklenerek, kimliğe ve görüşülen kişilerin hafızaya yönelik değerlendirmeleri hakkında derinlemesine bir bilgi edinme amaçlanmıştır.

Bu görüşmeler, mübadele deneyimine dair çeşitli bakış açılarını anlamak ve mübadillerin bu önemli tarihî olaya nasıl yaklaştığını daha iyi anlamak adına kapsamlı bir analiz sunacaktır.

Derinlemesine görüşme yöntemi, büyük insanlar, liderler, tarihi olaylar ve toplumsal yapılar etrafında şekillenen yaygın tarih anlatılarından dışlanan bireyleri, toplulukları ve sınıfları tarihin merkezine koyma potansiyeline sahiptir. Bu yaklaşım, klasik tarih anlayışına meydan okuyarak, "aşağıdan yukarıya" bir tarih perspektifini adil ve demokratik bir şekilde inşa etme çabasıyla ortaya çıkmıştır. Bu çaba, tarihin yazılma sürecine ve yöntemine yeni bir bakış açısı getirerek, tarih anlayışını yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, sözlü şahitliklerin görüşme yöntemiyle belgelenmesi, tarihi anlatılardan dışlanmış bireylerin kendi hikayelerini anlatma şansını yaratmaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, dernek üyesi mübadillere çeşitli temalarda sorular yönelterek mekân, hafıza ve kimlik ilişkisi üzerinde derinlemesine bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, mübadil dernekleri, kimliğin ve kolektif hafızanın oluşturulması ve yeniden üretilmesinde etkin bir rol oynamaktadırlar; hem bir aktör hem de bir araç olarak faaliyet göstermektedirler.

Bu yöntem, tarihin sadece belirli bir bakış açısıyla değil, toplumun her katmanını kapsayan çeşitli perspektiflerle ele alınmasını sağlamak adına güçlü bir araçtır.

3. GÖRÜŞMELER VE BULGULAR

Bu bölümde, 1923'te başlayan nüfus mübadelesi sürecinde göç etmiş olan bireylerin torunlarının düşüncelerini, kimliklerini ve deneyimlerini anlamak amacıyla mübadillerle gerçekleştirilen görüşmeler incelenecektir. Analiz, nüfus mübadelesi sürecinin kendisi ile birlikte bu bireylerin günümüzdeki ilişkilerini ve kurdukları mübadil dernekleriyle olan bağlantılarını odak noktasına alacaktır. Bulguların anlamını tam olarak kavrayabilmek adına, farklı kuşaklardan gelen mübadillerin nüfus mübadelesi olaylarına dair bilgileri karşılaştırılacak ve önceki bölümlerde tartışılan kavram ve teorilerle birlikte ele alınacaktır. Bu analiz, mevcut literatüre katkı sağlamayı, mübadillerin deneyimlerini daha geniş bir perspektiften anlamayı ve kurdukları mübadil dernekleriyle ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Görüşmelerin ilk bölümünde, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin mübadele süreciyle ilgili genel bir bilgi edinmek ve bu mübadiller arasında karşılaştırmalar yapmak amaçlanmıştır. Özellikle, 1920'lerde birinci kuşak mübadillerin kararlarının, sonraki kuşak mübadillerin hayatları üzerinde hala etkili olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların çoğunun ataları, hem Yunanistan'da hem de sonrasında göç ettikleri Türkiye'de köylü/çiftçi olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Benzer şekilde, şehirlerden göç eden, örneğin Selanik'ten gelen birinci kuşak mübadillerin çoğu çiftçi veya memurdu, ancak aralarında ticaretle uğraşanların sayısı oldukça azdı. Yapılan görüşmelerde mübadiller, Türkiye'ye göç ettiklerinde devlet tarafından sağlanan imkânları mümkün olduğunca değerlendirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Devlet tarafından kendilerine verilen arsa ve konutlar nedeniyle genellikle devletin belirlediği yerlerde ikamet etmeyi tercih etmişler ve meslek tercihleri ikamet ettikleri bölgeye göre değişiklik göstermiştir. Hükümet, gelen mübadilleri geldikleri yer ve geçim kaynaklarına göre sınıflandırmış ve onları tütüncüler, çiftçiler, bağcılar ve zeytinciler

olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır.²⁴⁶ Bu sınıflandırma ve iskân durumunun, görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, sonraki nesiller üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Özellikle kırsal alana yerleştirilen mübadillerin konumları, büyük ölçüde ekonomik faktörler tarafından belirlenmiştir. Nansen'in raporunda vurgulandığı gibi, iskân sürecinin temel amacı, tarımsal üretimi artırmak olmuştur.²⁴⁷ Bu nedenle, birçok mübadil, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine katkıda bulunabilecekleri kırsal alanlara yerleşmeye teşvik edilmiştir. Ancak, kentsel yaşam alışkanlığına sahip olan bazı mübadiller için, kırsal yaşama geçiş her zaman kolay olmamıştır. Bu göçmenler, yerleştirildikleri köylerde uygun bir iş bulmakta zorlanmışlardır; bu nedenle, bir kısmı şehirlere geri dönmüş, diğerleri ise tarımsal faaliyetler için daha uygun koşullara sahip yeni yerleşim yerleri aramışlardır.

Ek olarak, özellikle şehir merkezlerinden gelen bazı mübadiller, bir köy yaşamına uyum sağlamak yerine, Türkiye'deki şehirlerde kentsel yaşam tarzlarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Alıştıkları ortamda daha rahat yaşayabileceklerini ve şehirde daha iyi iş fırsatlarına sahip olabileceklerini düşündükleri için şehirlere göç etmişlerdir.

Genel olarak, belirli bir yerleşim yerine karar verme süreci, çoğunlukla ekonomik kaygılar ve göçmenlerin daha önce alıştıkları yaşam tarzını sürdürme isteği tarafından yönlendirilmiştir. Tarımsal faaliyetlerle uğraşan mübadil topluluklar, yeni hayatlarını öncekine benzer bir çevrede sürdürme arzusuyla hareket etmiş, önceden kent merkezlerinde yaşayanlar ise genellikle kentsel bir ortamda hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Buna ek olarak, yerleşim yerlerindeki hava ve toprak koşulları, göçmenlerin menşe ülkelerindekilerden farklı olabilir. Bu durum, mübadilleri, ihtiyaçlarına uygun koşulları sunan, alıştıkları ürünleri yetiştirebilecekleri veya iklimin daha elverişli olduğu yeni yerler arayışına itebilir.

Görüşmeler sırasında elde edilen bilgiler ışığında, mübadillerin yeni yerleşim yerlerini seçerken karar alma sürecinde sosyal ağların hayati bir rol oynadığı ortaya

²⁴⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 140.

²⁴⁷ *A.g.e.*, s. 57.

çıkmaktadır. Bu ağlar, aile ve akraba ilişkilerini içererek göçün belirli bölgelere yoğunlaşmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir.²⁴⁸ Eski göçmenlerin belli bir bölgede varlığı, genellikle sonraki göçmenlerin yerleşim yerleri üzerinde etkili olarak, hükümet tarafından belirlenen göç bölgelerine ek olarak şehirlerin çevresine yayılmasına neden olmuştur. Bu durum, Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller için özellikle akrabalık ve aile bağlarının, hareket etme konusunda güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu durumlarda geçerli olmuştur.²⁴⁹

Stone soy kavramı ve ikamet örüntülerini inceleyerek, akrabalık ilişkisi olan kişiler arasındaki fiziksel yakınlığın, aralarındaki bağların gücü üzerinde önemli bir etkisi olduğunu vurgular.²⁵⁰ Grup üyeleri birbirlerine yakın olduğunda, zorluklarla başa çıkma konusunda daha büyük bir güven ve destek duygusuyla "sağlam bir grup" olarak işlev görmeleri daha olasıdır.

Sonuç olarak, göçmenlerin geçiş sürecinde destek sağlamak için bir akraba veya tanıdığın bulunduğu yerleşim yerlerini seçmeleri oldukça yaygındır. Bu, daha fazla rahatlık ve güvenlik duygusunu yanı sıra kültürel ve finansal kaynaklara erişim sağlar. Devlet yardımına güvenmeyen *serbest göçmenler*²⁵¹ için, önceden yerleşmiş göçmenlerin varlığı genellikle yerleşim kararlarında önemli bir rol oynar. Genel olarak, sosyal ağlar ve grup üyelerinin yakınlığı, göç sürecinde ve belirli bir yere yerleşme kararında kilit faktörlerdir.²⁵²

Saha çalışması kapsamında Amasya'da biri erkek, ikisi kadın olmak üzere üç kişi; Aydın'da ikisi erkek, dördü kadın olmak üzere altı kişi; İzmir'de biri erkek, biri kadın olmak üzere iki kişi; Samsun'da iki erkek; Tekirdağ'da bir erkek; Bursa'da sekiz erkek; İstanbul'da beş erkek; ve Muğla'da bir kadın ile görüşülmüştür. Toplamda beş

²⁴⁸ Alisa Garni & Arpi Miller, "Localized Immigration Policy and Migrant Life Experiences: The Case of Mexican Migrants in Southern California", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, Issue 6, No.3, (2008), s. 438.

²⁴⁹ Clifford J. Jansen, *Readings in the Sociology of Migration*, 1st ed. (Oxford, London, Braunschweig: Pergamon Press, 1970), s. 22.

²⁵⁰ Linda Stone, *Kinship and Gender*, (Boulder: Westview Press, 2010), s.15.

²⁵¹ Serbest göçmen kavramı, gerçekleşen Türk-Yunan Mübadesi sonrası iskan edildikleri yerlerde kalmaya devam etmeyip, ellerindeki mevcut mülk ve kaynaklardan feragat ederek başka yere göç etmeyi tercih eden mübadiller ve diğer göçmen grupları için kullanılmaktadır.

²⁵² Lloyd Kramer, *Nationalism: Political Cultures in Europe and America, 1775-1865*, (New York: Twayne Publishers, 1998), s. 5.

ikinci kuşak, yirmi bir üçüncü kuşak ve iki dördüncü kuşak mübadille görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırma, mübadillerin uzun vadeli deneyimlerini ve perspektiflerini daha iyi anlamak amacıyla yapılmıştır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillere odaklanılarak, atalarının göçünün bireyleri nasıl etkilediğini incelemek ve zaman içinde ilişki ve kimliklerin nasıl değiştiğini gözlemlemek hedeflenmektedir. Bu, nesillerin deneyimlerini ve görüşlerini karşılaştırarak benzerlikleri ve farklılıkları araştırma amacını taşımaktadır.

Tablo 3.1: Görüşme Yapılan Kişilerin Bilgileri

Müstear İsim	Şehir	Kuşak	Cinsiyet	Meslek	Eğitim	Doğum Tarihi	Yaşı
Aslan	Amasya	2	Erkek	İş İnsanı	İlköğretim	1942	82
Ateş	Bursa	3	Erkek	Esnaf	Ortaöğretim	1953	71
Barış	Bursa	3	Erkek	Gazeteci	Yükseköğretim	1966	58
Behlül	Aydın	3	Erkek	Esnaf	Ortaöğretim	1974	50
Bektaş	İstanbul	3	Erkek	Özel Sektör	Yükseköğretim	1967	57
Beyaz	Aydın	3	Kadın	Çalışmıyor	Yükseköğretim	1973	51
Cem	Bursa	3	Erkek	Politikacı	Yükseköğretim	1968	56
Dede	Bursa	3	Erkek	Özel Sektör	Yükseköğretim	1965	59
Deniz	Muğla	3	Kadın	Yazar	İlköğretim	1954	70
Ekin	İstanbul	3	Erkek	Özel Sektör	Ortaöğretim	1968	56
Elif	İzmir	3	Kadın	Özel Sektör	Yükseköğretim	1955	69
Elmas	Bursa	3	Erkek	Sendikacı	Ortaöğretim	1969	55
Işık	Amasya	3	Kadın	Öğretmen	Yükseköğretim	1976	48
Kamer	Tekirdağ	3	Erkek	Memur	Ortaöğretim	1979	45
Kemal	Bursa	4	Erkek	Politikacı	Ortaöğretim	1994	30
Konur	Aydın	3	Erkek	Politikacı	Yükseköğretim	1962	62
Korkmaz	İstanbul	2	Erkek	Mühendis	Yükseköğretim	1953	71
Lale	Amasya	2	Kadın	Öğretmen	Yükseköğretim	1945	79
Nazım	Samsun	3	Erkek	Mühendis	Yükseköğretim	1971	53
Necmi	İzmir	3	Erkek	İş İnsanı	Yükseköğretim	1963	61
Özdemir	Bursa	2	Erkek	Esnaf	Yükseköğretim	1955	69
Selcen	Aydın	3	Kadın	Çalışmıyor	Yükseköğretim	1973	51
Sueda	Aydın	4	Kadın	Öğretmen	Yükseköğretim	1984	40
Uğur	Aydın	3	Kadın	Çalışmıyor	Yükseköğretim	1972	52
Vural	Samsun	2	Erkek	Özel Sektör	Ortaöğretim	1946	78
Yalçın	İstanbul	3	Erkek	Halk Oyunları Eğitmeni	Yükseköğretim	1983	41
Yıldırım	İstanbul	3	Erkek	Spor Kulübü Yöneticisi	Ortaöğretim	1962	62
Yılmaz	Bursa	3	Erkek	İş İnsanı	Ortaöğretim	1973	51

Görüşme yapılan kişilerin yaş seçimi, çeşitli deneyimlerin temsil edilmesine olanak sağlamıştır. Yaşanan savaş döneminden sonra gerçekleşen nüfus mübadelesinin, insanları yaşlarına, cinsiyetlerine, mesleklerine veya herhangi bir kategorizasyona göre sınırlandırmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle, ilk kuşak mübadilleri, tüm yaş, cinsiyet ve meslek gruplarını içeriyordu. Ancak, bugün anılarını bizimle paylaşabilen hayatta kalan ilk nesil mübadilleri bulmak artık bir hayli zordur. Bu nedenle, bu araştırmanın odak noktası ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller olmuştur.

Çalışmada mübadillerin deneyimlerini ve kimliklerini anlamaya yönelik olarak, ikinci ve üçüncü nesil mübadillere odaklanılmıştır. Bu sayede uzun vadeli anlamlar çıkartılabilecek ve topluluklar içindeki ilişkilerin değişen şemalarını incelenebilecektir. Kişilerle yaptığımız derinlemesine görüşmelerde ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil mübadiller bir arada incelenmiştir. Böylelikle bu iki nesil arasındaki karşılaştırmalar yaparak, hafıza edinme yöntemleri ve ilişkilerin değişen algıları analiz edilmiştir.

Görüşmelerin yanı sıra, yazılı biyografi ve otobiyografiler de bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklar, Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yaşayan mübadillerin deneyimlerine dair geniş bir perspektif kazanmamıza yardımcı olmuştur. Bu çalışmalar ile beraber, röportaj yaptığımız kişilere ek olarak, onların deneyimleriyle karşılaştırmalar yaparak, mübadillerin karmaşık deneyimlerini ve kimliklerini anlamaya yardımcı olmuştur.

Katılımcıların tamamı bulundukları şehirlerin mübadil derneklerinde faaliyet göstermekte, dernek başkanı ya da yönetim kurulu üyeleri olarak görev almışlardır. Ayrıca, katılımcılar kendi bölgelerinde kurulan mübadil derneklerinin kurulmasında aktif olarak yer almışlar veya kuruluşundan sonra derneklere katılarak aktif rol almışlardır. Dolayısıyla görüşülen kişilerin kendi kimliklerinin bilincinde olan mübadiller olduklarını ifade etmek yanlış bir yorum olmayacaktır. Ancak mübadillerin kendi kimliklerini algılaması konusunda belirgin farklılıklar olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu durum, sonraki bölümde daha ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Samsun, Amasya, Bursa, İstanbul, Aydın, Muğla, İzmir ve Tekirdağ gibi çeşitli illerde gerçekleştirilen saha çalışması, geniş bir perspektiften toplanan verilerle zenginleşmiş ve çeşitli temaların öne çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu görüşmeler, çalışmanın önemli bir bileşeni olarak katılımcıların deneyimlerini, görüşlerini ve yaşadıkları bölgesel dinamikleri yansıtmaktadır. Elde edilen bu veriler, mübadele sonrası süreçlerin ve toplumsal değişimlerin yerel ölçekte nasıl yaşandığına dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır.

Saha çalışması, her bir bölgede gerçekleştirilen görüşmelerin toplamını içerdiği için coğrafi çeşitlilik, kültürel farklılıklar ve yerel dinamiklerin analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dört bir yanına yayılan geniş yelpazedeki görüşmeler, mübadillerin yaşamları üzerindeki etkilerini bölgesel bazda ele almamıza olanak sağlamaktadır.

Saha çalışmasının öne çıkardığı temalar arasında, mübadillerin iskan edildikleri yerlerdeki toplumsal uyum süreçleri, kültürel etkileşimler, yerel halkla ilişkileri ve devlet politikalarının etkisi gibi konular bulunmaktadır. Bu temalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarıyla birlikte mübadele sürecinin toplum üzerindeki derin etkilerini anlamak adına önemli birer anahtar sunmaktadır.

Çalışmanın ana materyalini oluşturan bu görüşmeler, notlar, ses kayıtları veya diğer belgeleme materyalleri aracılığıyla zenginleştirilmiş, böylece mübadillerin hikayeleri ve deneyimleri daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmıştır. Bu veriler, mübadele sürecinin ardından geçen zaman içinde nasıl evrildiğini, toplumların nasıl değiştiğini ve mübadillerin adaptasyon süreçlerini daha detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, mübadillerin kimliklerini yeniden inşa etme süreçlerini üç ana tema çerçevesinde ele almaktadır: "Benzerlik ve Kök Arayışı", "Kimliği Yeniden Kurgulamak ve Örgütlemek" ve "Farklılıkları Vurgulama". Bu temalar, mübadillerin geçmişleriyle olan bağlarını nasıl yeniden kurduklarını, yeni toplumsal yapılar içinde kimliklerini nasıl şekillendirdiklerini ve farklılıklarını nasıl koruyup vurguladıklarını anlamak açısından önemli başlıklar sunmaktadır. Her bir tema, mübadillerin zorunlu

göç sonrası kimlik mücadelesini farklı açılardan ele almakta ve onların yeni yerleşim yerlerindeki toplumsal uyum süreçlerini derinlemesine incelemektedir.

Birinci bölümde, mübadil topluluklarının zorunlu göç sonrası yeni yerleştikleri coğrafyalarda, geçmişle bağ kurma ve kimliklerini yeniden inşa etme süreçleri ele alınacaktır. Mübadillerin, tarihsel ve kültürel köklerine dair arayışları, benzerlikler ve ortak deneyimler üzerinden şekillenmiş; bu arayış, toplumsal uyumun temel bir parçası haline gelmiştir. Kendi kültürel değerlerini koruma çabası ve yerleştikleri toplumlarla kurdukları ilişkiler üzerinden bir kimlik oluşturma süreçleri analiz edilecektir.

İkinci bölüm, mübadillerin farklılıklarını nasıl vurguladıkları ve bu farklılıkların kimliklerini şekillendirme süreçlerindeki rolünü irdedeleyecektir. Dil, inanç, gelenek ve diğer kültürel unsurların topluluklar arası entegrasyon ve kültürel süreklilik üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Farklılıkların korunması ve toplumsal kimliklerin bu süreçte nasıl yeniden şekillendiği detaylandırılacak, yerleştikleri toplumlarla ilişkilerinde bu unsurların nasıl öne çıktığı analiz edilecektir.

Son bölümde ise, mübadillerin yeni yerleşim yerlerinde kimliklerini nasıl yeniden kurguladıkları ve toplumsal örgütlenme süreçleri incelenecektir. Zorunlu göçle birlikte karşılaşılan sosyal ve kültürel zorluklar, mübadillerin topluluk olarak kimliklerini koruma ve güçlendirme çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu süreç, mübadil dernekleri ve topluluk içi dayanışma mekanizmalarıyla şekillenirken, kimliğin yeniden kurgulanması ve örgütlenmesi üzerinde de derin etkiler bırakmıştır.

3.1. Benzerlik ve Kök Arayışı

Bu bölümde, mübadil topluluklarının yerleştikleri yeni coğrafyalarda, geçmişle bağlarını yeniden kurma ve yeni toplumsal düzen içinde köklerini arama çabaları incelenecektir. Zorunlu göçle birlikte mübadiller, yalnızca fiziksel olarak değil, kültürel ve toplumsal anlamda da köklerinden koparılmışlardır. Bu süreç, kimliklerinin yeniden şekillenmesine neden olurken, aynı zamanda geçmişlerine ve benzer deneyimlere sahip topluluklarla bağlantı kurma gerekliliğini de doğurmuştur. Bu

noktada mübadiller, yeni yerleşim yerlerinde, geçmişten getirdikleri kültürel mirasları ve toplumsal değerleri yaşatma ve devam ettirme arayışına girmişlerdir.

Benzerlikler üzerinden bir kök arayışı, mübadillerin kimliklerini yeniden inşa etmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Kültürel unsurlar, dil, gelenekler ve dini ritüeller gibi kimliğin temel taşları, mübadillerin yeni yerleşim yerlerinde aidiyet duygusu geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Ancak bu süreç, yalnızca geçmişin izlerini sürmekle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mübadillerin yeni toplumla kurdukları ilişkiler ve entegrasyon çabalarını da kapsamıştır.

Bu bölümde, mübadillerin geçmişle olan bağlarını nasıl yeniden kurdukları, yeni çevrelerinde benzerlikler ve ortaklıklar üzerinden nasıl bir kimlik inşa ettikleri üzerinde durulacaktır. Kök arayışı ve benzerlikler, toplumsal uyum sürecinin yanı sıra, bireylerin ve toplulukların kimliklerini koruma mücadelesinde kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda, mübadil topluluklarının, yeni hayatlarına adaptasyon süreçlerinde geçmişlerinden nasıl güç aldıkları ve bu arayışın kimliklerini nasıl şekillendirdiği analiz edilecektir.

3.1.1. Birinci Kuşak: Kayıp Anılar, Yeni Kimlikler

Mübadillerin öyküsü, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı döneme odaklanarak, göç ettikleri zamanın toplumsal ve tarihsel dinamikleri ile iç içe geçmiş bir anlam taşımaktadır. Osmanlı Devleti vatandaşları olarak Türkiye'ye ayak basan mübadiller, bu süreçte devletle kurdukları ilişki, yerel halkla etkileşim ve kimlik oluşturma süreçleri açısından benzersiz bir deneyim yaşamışlardır. Bu bağlamda, mübadele süreci ve Türkiye'nin kuruluş yılları, mübadil toplulukların hem kendi öz kimliklerini hem de Türkiye'nin genel kimlik yapısını şekillendirme çabalarını anlamak adına zengin bir araştırma alanı sunmaktadır.

Üçüncü kuşak mübadillerin ilgisi, ülkede ve dünyada yaşanan tarihsel ve toplumsal değişimlerle paralellik göstermiştir. Bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına denk gelmektedir. Göç ettikleri için hemen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul edilen mübadiller, resmi kimlik sorunu yaşamamışlardır, zira Osmanlı Devleti vatandaşlarıydılar. Aydın'ın vurguladığı gibi, vatandaş-devlet ilişkisi,

korku ve güvenlik gibi ikili beklentiler tarafından belirlenmiştir. Devlet, aile reisinin rolünü taklit eden bir yapı olarak algılanır ve kavramsallaştırılır. Birçok vatandaş, devleti, içindeki ideolojik tehditler dahil olmak üzere korunması gereken bir kurum olarak görmektedir.²⁵³

Devletin otoritesi, mübadillerin resmi olarak topluma kabul edilmesini kolaylaştırmıştır; ancak yerel halk, günlük yaşamdaki etkileşimlerinde mübadillere karşı dikkatli davranmıştır. Türkiye'deki yerel halk, hükümetin düzenlemelerine karşı çıkmamış, ancak alıştıklarının dışındaki şeylerden korkmuş ve bunların toplumlarını ve vatandaşlarını bozabileceğinden endişe etmiştir.

Mübadiller için de durum benzerdir; yeni bir ortama girmek, yeni insanlarla tanışmak ve hayatlarını değiştirmekten korksalar da iskan edildikleri yeri, devletin yaptığı düzenlemeleri kabul etmeye eğilimlidirler. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte gelen tüm dönüşüm ve değişimler, insanları "arada" bırakmıştır. Mübadiller Müslüman olmalarına rağmen, çeşitli etnik kökenlere ve kültürlerle sahip oldukları için yerleştikleri topluluklardan farklı bir geçmişe sahiptirler. Türkiye, kendi kimliğini inşa etmeye çalışırken, mübadiller de bu süreçte büyük resmin bir parçası olmuştur. Bu nedenle, birçok mübadil de kültürel farklılıklardan ziyade genellikle Müslüman ve Türk olmaktan söz ederek benzer geçmişlere dikkat çekmişlerdir. Topluluğa entegre olmanın, zihinsel, sosyal ve ekonomik açıdan daha müreffeh bir hayata yol açacağını düşünmüşlerdir.

Mübadile diğer göç vakaları için tartışma konusu olan büyük bir sorunu ortadan kaldırmıştır. Mübadiller zorla göç ettirildikleri ve bir sözleşme dahilinde göç ettikleri için Türkiye'ye adım attıkları anda 'vatandaşlık' statüsü verildi. Bu nedenle, hukuki açıdan karşılarına herhangi kısıtlayıcı önlem çıkarılmadı ve tam vatandaşlık hakları tanındı, bu da günlük rutin aktivitelerini yerine getirmelerine, ülkede serbestçe seyahat etmelerine ve yerel halkla etkileşimde bulunmalarına olanak tanıdı. Ancak, kabul edilmek adına 'tek bir kültür'e ve homojen bir topluma dahil olmak zorunda oldukları için farklılıklar konusunda sessiz kalmak zorunda kaldılar. Bu da ikinci kuşağın geçmiş olaylar hakkındaki bilgisini etkiledi ve birinci kuşağı 'arada' bir

²⁵³ Suavi Aydın, **Amacımız Devletin Bekası: Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar**. İstanbul, TESEV Yayınları, 2009, s. 8.

konumda bıraktı. Bu koşullar içinde, dil, Kristeva'nın belirttiği gibi hem mübadiller hem de yerel halk için 'öteki' oluşturmak açısından önemli bir unsur haline gelmiştir, zira Kristeva kültürün dil tarafından desteklendiğini ve insan türünü farklı kılan şeyin anlamlandırma etkinliği olduğunu iddia etmektedir.²⁵⁴

Ulusal dilin vurgulanması, ulusal kimliği kurmanın önemli bir parçası haline getirildi. Türkiye’de iskân edilen birçok mübadil Türkçeden farklı bir dil konuşmaktaydı (Rumca, Makedonca, Pomakça, Arnavutça, Ulahça). Çatalca, Mudanya, Edirne ve Ayvalık gibi bölgelerde iskân edilen birçok mübadil farklı diller konuşuyordu ve bu durum günümüze kadar devam etti. Tabii ki Drama, Kavala ve Selanik gibi bölgelerden gelen ve anadili Türkçe olan birçok mübadil de vardı. Yapılan görüşmelerde birçok kişi ilk kuşak mübadillerin, Türkçeyi düzgün bir biçimde konuşmayı öğrenemediğini ve daha sonrasında Türkçe olarak eğitim almış olan ikinci kuşak mübadillerin desteğiyle iletişim kurabildiklerini ifade ettiler. Aynı zamanda birçok görüşmeci, bu süreçte birinci kuşakların kendi anadillerini -bunun istisnaları olsa da- bilinçli bir biçimde sonraki kuşaklara aktarmayı reddetmesi de söz konusudur. Bahsi geçen dil meselesinin, yerel halkın mübadilleri kabul etmesinde büyük bir engel teşkil ettiği birçok görüşmede vurgulanmıştır, ancak bu reddetme tutumu zaman içerisinde yumuşamıştır. Tüm katılımcılar, birinci kuşağın mübadele sürecinde, kültür ve geleneklere dair deneyimlerini ve farklılıklarını içselleştirdikleri bir suskunluk evresi geçirdiklerini ifade ettiler. Bu evreye dair çeşitli nedenler düşünülebilir. Öncelikle, bireyin yaşamındaki çevresel ve yapısal etkenlerden kaynaklanan yeni etkileşimler, yeni bir toplum, yeni komşular ve yeni bir yerleşim gibi unsurları içermektedir. İlki ile bağlantılı olarak, göçmenler arasında başlayan belirsizlik ve korkunun, bu süreci başlatan etkenlerden biri olduğu da gözlemlenmiştir. Bu suskunluk döneminin nedenleri ne olursa olsun, uzun vadede geline yere dair ciddi

²⁵⁴ Julia Kristeva, “The Impudence of Uttering: The Mother Tongue”, <http://www.kristeva.fr/impudence.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2023. Daha fazla bilgi için, Julia Kristeva, **Strangers to Ourselves**, çev. Leon Raudiez, New York, Columbia University Press, 1991. Ayrıca bkz, Evangelia Balta, Aytek Soner Alpan, **Muhacirname Karamanlı Muhacirler İçin şiirin Sedası**, İstanbul, İstos Yayın, 2016; Stavro Stavrides, **Anatol Türküleri 1896 Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Türkü Mecmuası**, çev. Evangelia Balta, Ari Çokona, İstanbul, Literatür Yayınları, 2017; Evangelia Balta, **Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019; Evangelia Balta, **Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Sözleriz Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2022; Evangelia Balta, Mehmet Ölmez (ed), **Between Religion And Language Turkish Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire**, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2022.

bir hafıza kaybına ve maddi kültürün sonraki kuşaklara aktarılırken sürekliliğinin bozulmasına neden oldu.

Bu durum, sonraki kuşaklara birinci kuşak mübadiller hakkında sorular sorduğumuzda da açıkça görülmektedir. Bu bağlamda mübadillerin o zamana kadar tecrübe ettikleri anıları, kültürel sermayesi ve toplumsal mirası, bu deneyimleri bir sonraki kuşağa taşıyacak olan aktörlerin çok genç yaşlarda birbirinden ayrılmasından, ölmesinden veya farklılıklarını paylaşmaktan kaçınmasından dolayı erimeye başlamış ve çok az bir kısmı sonraki kuşaklara aktarılabilmiştir. Mübadiller, mübadele ile birlikte Türkiye'ye getirdikleri kültür birikimini beraberlerinde taşımış olsalar da birinci kuşak mübadillerin çoğunluğu, belleklerini yazılı bir biçimde aktaramamış ve bu anıları genellikle sözlü tarih çalışmalarıyla paylaşabilmiştir. İskender Özsoy'un birinci kuşak mübadillerle gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmaları, bu anıların bir kısmını kitap veya video formatlarında yayınlanabilir kılmıştır. Diğer birçok mübadil ise bu anıları genellikle kahvehanelerdeki sohbetlerde veya büyükannelerinden büyükbabalarından dinlemiştir. Bu koşullar altında mübadeleyi deneyimlemiş olan kuşak ile sonraki kuşaklar arasında ciddi bir kopukluk görmektediriz. Bu bağlamda, Mannheim'ın tartıştığı şekliyle hafıza ve nesil kavramı, kültürel hafızanın ve sosyal mirasın nesiller arası aktarımında açıkça görülmektedir. Bu aktarım, ilk kuşağın deneyimleri, mübadeleyle gelen mübadillerin karşılaştığı zorluklar, tarihi olayların aile dinamikleri üzerindeki etkisi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir.²⁵⁵

Dahası, birinci kuşak göçmenlerde, olayları anlatmış olsalar bile, genellikle geçmişini ikinci kuşakla 'tamamen' paylaşmaktan kaçınma eğilimi görülmektedir. Bu nedenle, hayatta olan birinci kuşak mübadilin kalmamasının yanı sıra, birinci kuşağın anılarını paylaşma konusundaki isteksizliği, takip eden kuşağın bu anıları taze iken

²⁵⁵ Karl Mannheim, **Essays on the Sociology of Knowledge**, ed. Paul Kecskemeti, New York and London, Routledge and Kegan Paul, 1952, s. 294. Buna benzer diğer örnekler için bkz. Aline Cordonnier, Pierre Bouchat, William Hirst, Olivier Luminet, Intergenerational transmission of World War II family historical memories of the Resistance, **Asian Journal of Social Psychology** Vol. 24: 3 Special Issue: Collective Remembering of Living Historical Memories, September 2021, s. 302-314; Connie Svob, Norman R. Brown, Vladimir Takšić, Katarina Katulić & Valnea Žauhar, Intergenerational Transmission of Historical Memories and Social-Distance Attitudes in Post-War Second-Generation Croats, **Memory & Cognition** Vol. 44, 2016, s. 846-855, Pumla Gobodo-Madikizela, **Breaking Intergenerational Cycles of Repetition: A Global Dialogue on Historical Trauma and Memory**, Stuttgart, Verlag Barbara Budrich, 2016; Victoria Aarons, Alan L. Berger, **Third-Generation Holocaust Representation: Trauma, History, and Memory**, Evanston, Northwestern University Press, 2017.

toplamasını zorlaştırmıştır. Ancak bu durumu Halbwachs üzerinden okumaya devam edecek olursak “*Bu hafızanın bu kadar çok sayıda eski olayı ve figürü unutmaması, kötü niyet, antipati, tiksinti ya da umursamazlıktan kaynaklanmaz. Unutmasının sebebi, bu olayların hatırasını taşıyan grupların ortadan kaybolmuş olmasıdır... Her halükârda, bir toplumun hafızasının, özellikle de en yaşlı bireysel üyelerinin ortadan kaybolduğu ya da izole olduğu ölçüde sınırlarını belirleyen kenarları zamanla aşınacağından, hafıza dönüşüm geçirmeye son vermez ve grubun kendisi de sürekli değişir.*”²⁵⁶. Birinci kuşak mübadillerin Türkiye'ye göç etmeleri, geçmiş hayatlarını adeta unutmuş gibi yeni bir başlangıç yapmalarına neden olmuştur. Göçten hemen sonra, geçmişleriyle şimdiki zamanlarını birleştirmeye veya aktarmaya yönelik bir çaba göstermemeleri, sonraki kuşaklarla aralarında bir kopukluk yaratmıştır.

Hafıza ve kimlik oluşumu konuşulurken, kuşaklar arasındaki kopuşu pekiştiren bir diğer önemli husus, mübadillerin geride bıraktıkları eşyalar ve mal varlıklarıdır. İncelenen kişiler arasında, Türkiye'ye gelmeden önce mal ve mülklerini satma konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Hatta yapılan birçok görüşmede sıkça dile getirilen bir ifade, bireylerin Yunanistan'da varlıklı oldukları, ancak Türkiye'ye zorunlu göç etmeleri sonucunda her şeyi geride bırakmak zorunda kaldıklarıdır.²⁵⁷ Görüşülen kişilerin tamamı, yerel halk, haydutlar veya kolluk güçleri tarafından öldürülme veya işkence görmek korkusuyla mal ve mülklerini hızla terk etmek zorunda kalmaları, atalarının yanlarında sadece birkaç eşya getirebildikleri gerçeğini vurgulamıştır. Bu zorlu şartlar altında, yanlarında çok sayıda eşya getirmenin mümkün olmaması anlaşılır bir durumdur.

Mübadillerin Türkiye'ye iskan edilmesi sürecinde çeşitli şikayetler de dile getirilmiştir. Bazı mübadiller, ailelerinden ayrılarak farklı yerlere yerleştirilirken, diğerleri ise yeni iskan edildikleri bölgelerin iklimi ve atmosferine yabancı kalmışlardır. Bu konulara ek olarak, arazi dağılımındaki eşitsizliklere, yağma ve müsadere olaylarına dair şikayetlerin yanı sıra, bazı mübadillerin arazi tapuları

²⁵⁶ Maurice Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, Ankara, Heretik Yayınları, 2017 s. 80-81.

²⁵⁷ “Zenginlikten sefaletе sürüklenme ve tekrar ayağa kalkma” teması birçok mübadil anlatısında mevcuttur. Mübadelenin aciliyeti dolayısıyla geçici olarak iskan edilmişler ve sonraki süreçte geride bıraktıkları ve kaybettikleri mallarının tazmininin burada gerektiği gibi yapılmamıştır. Bu durum, özellikle birçok belgeye yansımaktadır. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 93.

karşılığında çok az mal ve mülk alırken, bazılarının geldikleri yerlerde daha az mal varlığı olmasına rağmen daha büyük araziler aldığına dair şikayetler de mevcuttur.²⁵⁸

Diğer yandan geride bırakılan eşyalar, mobilyalar, diğer kişisel eşyalar ve hatta sahip olunan hayvanlar, bireylerin geçmişlerinin bir parçasını temsil etmekteydi. Maddi değerlerinin yanı sıra, bu eşyalar sahipleri için maddi olmayan değerlere de sahipti. Belk'in ifadesiyle, "Sahip olduklarımız, kimliklerimize önemli bir katkı ve yansıma sağlar." ²⁵⁹ Terkedilmiş eşyalar, sadece nesnelerden ibaret değildi; aynı zamanda bireylerin kimliklerinin ve dünyadaki yerlerinin bir yansımasıydılar. Ev, hayvan ve toprak gibi mülk kaybının bir birey üzerindeki etkisinin büyüklüğünü anlamak kolay değildir. Duygusal olarak bağ kurulan bir nesnenin bile bir insan için ne kadar önemli olduğunu düşündüğümüzde, onları kaybetmenin ne kadar yıkıcı olabileceğini sadece tahmin edebiliriz. Mübadiller, geçmişlerinden uzaklaşmak ve onlara geçmişi hatırlatan her şeyi geride bırakmak zorunda kalarak eşyalarını bıraktılar. Bu durumun hem maddi hem de psikolojik sonuçları oldu, çünkü daha önce güvendikleri tanıdık unsurlar olmadan hayata yeniden başlamak zorunda kaldılar. Bu bağlamda, daha önce sahip olduklarından zorunlu olarak vazgeçme eylemi, kimlik duyguları ve geçmişle kurdukları bağlar üzerinde önemli bir travmatik etkiye sahipti.

Tam da bu nedenle, ikinci kuşağın çocukluk veya ergenlik yıllarında aileden öğrenilen veya edinilen anılar ve kültürel değerler, aslında ailenin onlara anlatmaya karar verdiği unsurlardır. Bu sebeple, birinci kuşak mübadillerin geçmişleriyle ilgili suskun bir dönem geçirmesi ve bu geçmişi seçici bir şekilde anlatma tercihi, takip eden kuşaklara geçmişlerini tam anlamıyla aktarma konusunda zorluk yaşatmış olabilir. Bu süreç, sonraki kuşakların olaylara ve kendi kimliklerine dair anlamlarını oluşturması ve bilgi edinmesi açısından kolektif hafıza transferini derinlemesine etkiledi. Ancak Halbwachs bu konu hakkında şöyle bir yorumda bulunur: "...kolektif hafıza, insan hayatı süresini geçmeyen bir dönemde, grubun içeriden incelenmesidir. Kolektif hafıza gruba, geçmişi söz konusu olduğu için şüphesiz zaman içerisinde gelişen fakat hep bu ardışık imgelerle tanınacağı biçimde ilerleyen kendi tablosunu sunar. Kolektif hafıza bir benzerlikler tablosudur ve grubun aynı kaldığına ve kalmış olduğuna kendisini ikna

²⁵⁸ İskan sorunları ve göç sonrası mübadil meseleleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*, s. 90-100.

²⁵⁹ Russell W Belk, "Possessions and the Extended Self", *Journal of Consumer Research*, Issue 15 /2, (1988), s. 139.

etmesi doğaldır çünkü dikkatini grup üzerinde yoğunlaştırır. Değişmiş olan tek şey ise, grubun diğerleriyle ilişkileri veya temaslarıdır."²⁶⁰ Kuşaklar arası bilgi aktarımında, bireyler çoğunlukla aileleri, yaşlıları ve çevrelerindeki diğer deneyimlere dayanarak geçmişle ilgili bilgileri öğrenirler. Kuşaklar arasındaki bilgi aktarımı, çeşitli faktörlerden dolayı yetersiz olabilir veya hiç gerçekleşmemiş olabilir. Bu durum, genellikle toplumun geçmişiyle ilgili önemli bilgilerin eksik veya sınırlı bir şekilde iletilmesinden kaynaklanır. Ancak, bu kuşaklar, bu bilgi eksikliğinin farkındadır ve bu boşlukları doldurmak için toplumsallaşma sürecinde elde ettikleri anılar ve hatıralara dayanma eğilimindedirler. Bu çerçevede toplumsallaşma, bireyin toplum içindeki deneyimleri, değerleri ve normları öğrenmesini sağlayan bir süreçtir. Toplumsal etkileşim ve iletişim, bu boşlukları doldurmak için önemli bir rol oynar. İnsanlar, yaşadıkları topluluğun ortak geçmişine dair konuşarak, hikayeler anlatarak ve deneyimlerini paylaşarak bilgi aktarımını sağlarlar. Bu süreç, kuşaklar arasında bir bağ kurulmasına ve toplumsal hafıza oluşturulmasına katkıda bulunur. Böylece, kuşaklar arasındaki bilgi aktarımındaki eksiklikleri gidermek ve toplumsal hafızayı güçlendirmek, bireylerin kendi yaşamlarıyla geçmiş arasında daha sağlıklı bir bağ kurmalarına ve toplumsal sürekliliği sürdürmelerine yardımcı olabilmektedir.

3.1.2. Tutunmak, Kök Salmak ve Geçmişini Aramak: Nesiller Boyunca Dönüşen Kimlik

Kimlik meseleleri gündeme geldiğinde, birçok etmeni dikkate alabiliriz; bu etmenler arasında çevresel koşullar, devletin hem yerli hem de göçmen vatandaşlarına yönelik tutumları, teknolojinin ilerlemesi, nesiller arası değişimler ve yaşlılarla olan ilişkilerin nesilden nesile nasıl evrildiği yer alır. Özellikle, göçmen kökenli üçüncü nesil, atalarının kimliklerini daha iyi anlayabilecekleri ve bu kimliğe daha yakın bir çevrede büyüme fırsatı buldu. Ayrıca, bu nesil ikinci kuşaklara kıyasla yaşlılarla daha samimi ve yakın ilişkiler kurdu.

Mübadeleden sonra uzun bir zaman diliminin geçmesi ile ilk neslin yaşadığı travmalar ve korkular eskisine göre azalmaya başladı. Bu durum, mübadele döneminin tanıklarının yaşadıklarını anlatma ve bu anıları paylaşma zamanının geldiğini gösteriyor. Bütün bunlara rağmen bugün bile, geçmişin acı verici olayları ve yaşanan

²⁶⁰ A.g.e., s. 85.

zulümler hakkında birinci kuşakta konuşmaktan çekinen ve bunları sonraki kuşaklara bilinçli bir şekilde aktarmayan birçok mübadil olduğu da gözlemlenmektedir.

Farklı bir tarihsel dönemde büyüyen üçüncü kuşak, atalarını araştırmak için hem imkanlara sahipti hem de dönemin ruhu böyle bir imkânın gerçekleştirilebilmesi için gerekli koşulları da oluşturmaktaydı. Üçüncü kuşak, röportajlarda, kimlikleri hakkında bilgi edinmelerini tetikleyen şeylerin başında büyükanne ve büyükbabalarının hikayelerine ve deneyimlerine olan merakları olduğunu; ikincisi ise bu deneyimler ve hikayeler hakkında daha fazla bilgi edinmek istediklerinde ulaşabilecekleri kaynakların varlığı olduğunu belirtti. Halbwachs, üçüncü kuşaklar ile birinci kuşaklar arasındaki bu ilişkiyi ve aktarımı şöyle ifade eder:

“Çocuk, daha yaşlı ebeveynleriyle de temas halindedir ve onlarla daha da eski bir geçmişe kadar gider. Yaşlı ebeveynler çocuklarla yakınlaşır çünkü belki de, elbette farklı sebeplerden dolayı, her iki grup da ebeveynlerin dikkatlerini odakladıkları dönem olaylarıyla ilgilenmez. ‘Kırsal topluluklarda, der Marc Bloch, gün içerisinde baba ve anne tarlayla ya da evin binbir işleriyle meşgul olurken, çocuklar ‘yaşlıların’ gözetimine bırakılır ve onlardan, miras bırakılmış her çeşit gelenek ve göreneği, doğrudan ebeveynlerinin verdikleri kadar hatta onların verdiklerinden daha fazla alırlar... Burada, daha yaşlı ebeveynler, bugünün yaşama ve toplumuna bütünüyle dahil olmamış halleriyle, çocuğun doğrudan ebeveynlerinin yerini alır; çocuğun kendisi de bunu fark eder.”²⁶¹

Bu tarihsel ve kültürel aktarım süreci, modern çağın getirdiği değişimlerle daha da önem kazandı. Teknolojik ilerlemeler ve globalleşen dünya, geçmiş kuşakların deneyimlerine ulaşmayı ve bu deneyimleri daha geniş bir perspektifle değerlendirmeyi mümkün kıldı. Üçüncü kuşağın, atalarının yaşadıkları dönemlere olan bu derin ilgisi, onların kendi kimliklerini ve köklerini daha iyi anlamalarına olanak tanıdı. Bu süreçte, bireylerin geçmişle olan bağlarını güçlendirme ve bu bağları kendi çağdaş yaşamlarıyla bütünleştirme çabaları dikkat çekici oldu. Teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesi, geçmiş ve bugün arasında köprüler kurarak, farklı nesillerin deneyimlerinin paylaşılmasını ve anlamlandırılmasını kolaylaştırdı.

²⁶¹ Halbwachs, a.g.e., s. 59-60.

Özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'de kimlik meselesi özellikle siyasi ve kültürel alanda yeniden önem kazandı. Görüşmelerde, özellikle 1990'lardan sonra özellikle üçüncü neslin, onları takip eden ikinci nesle birlikte geçmişe ve kimliklerine daha fazla merak duyduğu vurgulandı. Zamanın getirdiği ilgilerle birlikte, iletişim ve ulaşım kolaylaştı; bu da bireylerin ve bilginin geçmişe göre daha rahat seyahat etmesini ve erişimini sağladı.

Bilimsel gelişmeler ve internetin hayatımıza girmesi insan hayatında birtakım sosyal ve kültürel dönüşümler yarattı. Teknolojik gelişmeler, mobil ve akıllı telefonlar, çeşitli grupların birbirleriyle iletişim kurmasını ve bağlantı kurmasını kolaylaştırdı. Bu ağlar sayesinde insanlar, fiziksel olarak orada olmasalar bile kendileriyle ilgili olayları görebilir, konuşabilir, takip edebilir ve öğrenebilir duruma geldiler. Mübadillerin birçoğu, internet üzerinden Yunan halkı ve diğer mübadillerle iletişim kurduklarını ve bu araçlar yardımıyla etkinlikler düzenlediklerini belirtti. Bu ağlar, onların kendileri gibi insanlarla bağlantı kurmalarına, kültürlerini daha fazla öğrenmeye devam etmelerine ve birçok insanın farkındalığını artırarak kültürlerini sürdürmelerine olanak tanıdı.

Son yıllarda mübadiller daha fazla farkındalık kazanmış ve kendi içlerinde daha organize bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Yapılan görüşmeler ışığında, artan iletişim ve ulaşım ağları sayesinde hem kendi topluluklarındaki insanlara hem de başka yerlerde yaşayan mübadillere ulaşma fırsatları artmıştır.

Her ne kadar aralarından ikinci kuşaklar yer alsa da toplumsal düzeydeki bu bilinçlenmeyi esas olarak üçüncü kuşak başlatmıştır. Bu kuşağın merakı ve ilgisi daha sonra ikinci kuşağı da etkilemiştir. Bir diğer faktör ise Türkiye ve Yunanistan arasındaki siyasi yakınlaşmadır.²⁶² Bu durum dönüşümü ve ilgiyi arttıran önemli etmenlerden birisi olarak sayılabilir. Bu gelişmeler, kültür ve kimliklerin insanlar için

²⁶² Daha fazla bilgi için bkz., Ziya Öniş, & Şuhnaz Yılmaz. Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality? *Political Science Quarterly*, 123(1), 123–149, 2008. <http://www.jstor.org/stable/20202974>; Erik Siegl. "Greek-Turkish Relations—Continuity or Change?" *Perspectives*, no. 18, 2002, 40–52. <http://www.jstor.org/stable/23615826>; George Koukoudakis. "Explaining the Endurance of Greek-Turkish Rapprochement Process." *Uluslararası İlişkiler / International Relations* 11, no. 44, 2015: 81–100. <http://www.jstor.org/stable/43925874>; N. Emel Ganapati, Ilan Kelman, & Theodore Koukis. "Analysing Greek–Turkish Disaster Related Cooperation: A Disaster Diplomacy Perspective." *Cooperation and Conflict* 45, no. 2 2010: 162–85. <http://www.jstor.org/stable/45084601>; Ahmet O. Evin, 2 Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement, *Turkish Studies* 5/1, 2004, 4-20.

önemini daha iyi anlamamızı sağlamıştır. Tüm bunlar, ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin geçmişlerini öğrenme ve atalarının doğdukları yerleri ziyaret etme isteklerinde etkili olmuştur.

Bu durum aynı zamanda küreselleşme çağının bir sonucudur. Küreselleşme, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük değişiklikler yaratmış, bir yandan homojenleşme ve evrenselleşme, diğer yandan yerelleşme ve farklılaşma süreçlerini tetiklemiştir. Ayrıca kimlik, yabancılaşma, öteki, azınlık ve göçmen gruplar üzerine çalışmaların artmasına neden olmuştur.²⁶³ Bu ortamda Türkiye’de doğan veya büyüyen üçüncü kuşak, doğal olarak geçmiş olayları ve kökenlerini öğrenme konusunda daha meraklı ve araştırmacı hale gelmiştir. Aidiyet, etnik köken, yabancılaşma, farklılıklar ve benzerlikler üzerine tartışmalar popülerlik kazanmış, bireyler geçmişleri hakkında daha fazla merak duymaya başlamışlardır.

Ayrıca, yapılan görüşmelerde elde edilen bilgi, 1990'lardan itibaren mübadillerin Yunanistan'ı ziyaret etmeye başlamış olmasıdır. Mübadillerin çoğu, 1990'lar ve 2000'ler öncesinde köken ülkeleri olan Yunanistan'ı ziyaret etme fırsatı bulamamıştır. Yunanistan'a gitmek, tüm mübadilleri (birinci, ikinci ve üçüncü kuşak) derinden etkilemiş ve geçmişleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Mübadillerin çoğu, Yunanistan'a gitme fırsatı bulduğunda, ilk olarak ebeveynlerinin bir zamanlar yaşadığı toprakları görmek için yola çıkmışlardır. Bazıları, eski evlerin yerini bulmakta ve şimdiki komşularla iletişim kurmakta hiçbir sorun yaşamamıştır. Nüfus mübadelesi sürecinden yıllar sonra bile, ilk kuşak göçmenler, gelecek kuşaklara eski yerlerini tanımlayabilecek veya hakkında düşünebilecekleri ipuçları verebilecek şekilde tasvir edebilmişlerdir. Birçok görüşmeci, atalarının yaşadıkları yerlerdeki yeni mahalle sakinleriyle bir araya gelip birlikte duygusal anlar yaşadıklarını ifade etti. Atalarının mezarlarını görememenin, çoğu için derin bir acı kaynağı olduğunu belirttiler. Bazıları ise cetlerinin defnedildiği yerleri bilmemekten kaynaklı belirsizlikle başa çıkmak adına, henüz yıkılmamış Müslüman mezarlıklarında dua ettiklerini dile getirdi.

²⁶³ Daha fazla bilgi için bkz., Ronald Niezen. **A world beyond difference: Cultural identity in the age of globalization**. John Wiley & Sons, 2008; Ayhan Kaya, **Turkish Origin Migrants and Their Descendants Hyphenated Identities in Transnational Space**, Palgrave Macmillan, 2019.

Yunanistan'daki ata toprağı ikinci, üçüncü ve hatta dördüncü nesil mübadiller için bile hala büyük bir öneme sahiptir. Çoğu mübadil, Yunanistan'dan geldikleri toprakları için “anavatan” veya “memleket” ifadesini kullanırken, şu anda bulundukları Türkiye için ise "vatan" kelimesini tercih etmişlerdir. İfadelerinde dikkat çekici olan nokta, hem “memleket”lerinden hem de “vatan”larından övgüyle bahsetmeleridir. Her iki yer de onlar için değerlidir. Mübadele sürecine dair düşünceleri sorulduğunda, genellikle ataların doğdukları topraklarına duydukları sevgiyi sıklıkla dile getirmekle beraber, bu topraklarda yaşamının artık olanaksız hale gelişiyile Türkiye'ye gelmek zorunda kaldıklarının da altını çizmektedirler. Ancak yıllar sonra gerçekleştirdikleri ziyaretler sırasında Yunanistan'da pek çok iyi arkadaş edindiklerini ifade etmektedirler.

Yunanistan'ı ziyaret eden mübadiller, atalarının topraklarına ilk defa gittiklerinde Yunan vatandaşlarının sıcak karşılamasından da söz etmektedir. İlk başta bu durum onları şaşırtmış gözükmektedir, çünkü bazıları Yunanlıların tepkisinden korktukları için anayurtlarına gitmeyi düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Hatta karşılaştıkları hoş davranışlar nedeniyle akrabalarını görüyormuş gibi hissettiklerini dile getirmişlerdir. İki ülke arasındaki çatışma ve sorunlardan çoğunlukla siyaseti ve siyasetçileri sorumlu tutmaktadırlar. Mübadiller ayrıca ziyaretlerin artmasının her iki ülkenin vatandaşlarının da birbirlerini daha iyi görmelerine, anlamalarına ve daha iyi geçinmelerine yardımcı olduğuna inanmaktadırlar.

Üstelik, tam da bu yıllarda; Lozan Mübadilleri Vakfı ile birlikte birçok mübadil derneğı de örgütlenmeye başlamıştır. Anavatan ziyaretlerinin başlamasıyla birlikte, birçok mübadil derneğı toplantılar ve etkinlikler düzenlemeye başlamıştır. Bu, onların benzer geçmişe sahip olanları tanımalarına, onlardan haberdar olmalarına ve geldikleri topraklara ziyaretler düzenlemelerine yardımcı olmuştur. Bu etkinlikler aynı zamanda hafıza paylaşımını artırmış, gelecek nesillere aktarımını güçlendirmiş ve yeni kuşakların tarih bilincini yükseltmiştir.

3.1.3. Misafir Misafiri İstemez, Ev Sahibi İkisini De²⁶⁴: Yerli /Göçmen Çatışması ve Beraber Yaşama Deneyimi

Mübadiller, göç ettirildikleri ülkeye ilk geldiklerinde, genellikle yerel halk tarafından dışlama ve ayrımcılıkla karşı karşıya kaldılar. Bunun nedeni, egemen kültürden farklı, “öteki” olarak görülmelerinden ötürü topluma tam olarak kabul edilmemeleri ile yakından ilişkilidir. Bunun yanı sıra dil farklılıkları, maddi yetersizlikler ve sağlık sorunları gibi unsurların varlığı bu durumu daha da pekiştirmiştir. Bununla birlikte, zamanla, mübadiller bu önyargıların aşılmasına katkıda bulunarak yerel toplumla bütünleşebildiler. Türkiye'ye zorunlu göç, bu bireylerin ve ailelerinin hayatlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Sadece eşyalarını ve hatıralarını geride bırakmak zorunda kalmadılar, aynı zamanda göçün zorlu koşulları ömürlerini ve sağlıklarını da ciddi düzeyde etkilemiştir. Bu değişikliklerin toplumsal ve ekonomik yaşamları üzerinde de etkisi olmuş ve yeni yerleştikleri yerlerde toplumsal ve sınıfsal statülerinde büyük ölçüde bir gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca yeni çevrelerindeki ortam ve topluluklar, bu mübadillerin ve sonraki kuşakların geleceğini şekillendirmede rol oynamıştır.

Nüfus mübadelesinin zamanlaması, ilk neslin duygularını ve davranışlarını anlamak için önemli ve belirleyicidir. Zaman aynı zamanda mübadillerin girdikleri topluma entegre olma dönemidir. Mübadillerin entegrasyonunda etkili olan ana faktörler olarak o dönemdeki tarihsel koşullara da bakılması gerekir. Devletin egemenliğinin bu noktada önemli bir unsurlardan biri olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla bu süreci anlamamanın bir diğer önemli yönü Gramsci'nin hegemonya düşüncesi ile ilişkilendirilebilir. Gramsci'nin ifadesine göre, egemen gruplar, siyasi bir toplumda zorlama ile birlikte, sivil toplumun rızasıyla hegemonyayı kullanarak statülerini korurlar. Devlet, hegemonya arayışında bulunduğu alan olan sivil toplum içinde rıza oluşturmaya çalışır. Bu, "ortak bir sosyal-moral dilin konuşulduğu, gerçekliğin tek hâkim kavramının, düşünce ve davranışın tüm biçimlerine ruhunu verdiği" bir toplum düzenidir.²⁶⁵ Devlet, bu bağlamda temsilcileri ve onların

²⁶⁴ Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1988, s. 391-392.

²⁶⁵ Joseph. V. Femia, **Gramsci's Political Thought Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process**, Oxford University Press, 1981, s. 24.

kurdukları ağılar aracılığıyla vatandaşları üzerinde tam yetki ve gücünü kullanmaya ve bu aygıtlar aracılığıyla vatandaşları üzerinde tam bir meşruiyet oluşturmaya çalışmıştır.

Mübadele süreci, aileleri ayıran ve göçmenleri kendi topluluklarından ve alıştıkları yaşam biçiminden uzaklaştıran bir zorlu süreçtir. Bu durum, göçmenleri savunmasız kılar ve geniş çaplı yabancılaşmalara ve dışlanmalara açık hale getirebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında, halkın etnik ve kültürel birliği vurgulanırken, devletin birliğini tehdit olarak gördüğü her türlü kültürel, ideolojik ve kimlik farklılığına karşı bir tavır benimsenmiştir. Kabul edilen dil ve oluşturulan eğitim sistemi dışındaki unsurlar genellikle devletin bütünlüğüne yönelik bir tehlike olarak algılanmıştır. Çünkü devlet olmaksızın, bireylerin varlık ve varlıkları da tehdit altında görülmüştür. Göç dönemi sonrasında, yabancılaşma ve ötekileştirme eğilimleri, mübadele göçmenlerinin entegrasyon sürecinde maruz kaldıkları zorluklara yansımıştır. Bu süreçte, devlete zarar verebilecek her türlü farklılık ve çeşitlilikten kaçınılmış ve bu unsurlar genellikle dışlanmıştır. Bu duygusal ve düşünsel yaklaşımların, birinci kuşağın hissiyatını etkilediği ve bu düşünce tarzlarının ebeveynlerinden ikinci kuşağa aktarıldığı açıkça görülmektedir.

Mübadiller, göç ettirildikleri ülkeye ilk geldiklerinde, genellikle yerel halk tarafından dışlama ve ayrımcılıkla karşı karşıya kaldılar. Bunun nedeni, egemen kültürden farklı, “öteki” olarak görülmelerinden ötürü topluma tam olarak kabul edilmemeleri ile yakından ilişkilidir. Bunun yanı sıra dil farklılıkları, maddi yetersizlikler ve sağlık sorunları gibi unsurların varlığı bu durumu daha da pekiştirmiştir. Bununla birlikte, zamanla, mübadiller bu önyargıların aşılmasına katkıda bulunarak yerel toplumla bütünleşebildiler. Türkiye'ye zorunlu göç, bu bireylerin ve ailelerinin hayatlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Zira mübadiller sadece eşyalarını ve hatıralarını geride bırakmak zorunda kalmadılar, aynı zamanda göçün zorlu koşulları ömürlerini ve sağlıklarını da ciddi düzeyde etkilemiştir. Bu değişikliklerin toplumsal ve ekonomik yaşamları üzerinde de etkisi olmuş ve yeni yerleştikleri yerlerde toplumsal ve sınıfsal statülerinde büyük ölçüde bir gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca yeni çevrelerindeki ortam ve topluluklar, bu mübadillerin ve sonraki kuşakların geleceğini şekillendirmede rol oynamıştır.

Mübadele sürecinden sonra, Yunanistan'dan gelen mübadiller, Müslüman olmalarına rağmen, Türkiye'deki birçok yerel topluluk tarafından 'öteki', 'gavur' veya 'Yunan tohumu' olarak etiketlenmiştir. Yapılan birçok görüşmede mübadiller, yerlilerle ve diğer göçmen gruplarla karışık yaşamadıklarını, belirgin bir sınır olacak şekilde farklı mahallelerde yaşadıklarını belirtti. Bu nedenle, kültürel farklılıkların ve savaş dönemi geçmişinin, yerel halkın ve mübadillerin yerleşimden hemen sonra birbirlerine güvenmelerini zorlaştırdığı savunulabilir. Yabancılaşma korkusu, göçmenlerin davranışlarına ve duygularına derinlemesine etki etti. Yerli halk onları kabul etse bile, ilk zamanlarda dil konusunda çeşitli zorluklar yaşadılar. Ya Türkçe bilmemeleri sebebiyle yerel halkla etkili iletişim kuramıyorlardı ya da düğün ve eğlence gibi bazı toplumsal etkinliklerde başkaları tarafından dışlanma hissiyle karşılaştılar. Yeni bir vatana gelmiş olan mübadiller, kabul edilmek için genellikle yerel toplulukla kaynaşmaya, geçmişlerini saklamaya ve yerel yaşam biçimini benimsemeye çalıştılar. Hatta bazıları mübadil kimliğinden vazgeçip, hükümetin sağladığı barınma veya arazi gibi kaynaklara bel bağlamadan bağımsız olarak yaşamaya çalıştı. Bu asimilasyon süreci, kendilerini ve toplumdaki yerlerini anlama biçimleri üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Yerel halk tarafından kabul görmelerine ve toplumun bir parçası gibi hissetmelerine izin verirken, aynı zamanda kendi tarihlerini ve kültürel kimliklerini bastırmaları gerektiği anlamına da geliyordu. Ancak yapısal ve çevresel koşullar değiştikçe, göçmenlerin bireysel davranışları ve düşünceleri de uyum sağlayarak, onların her türlü dışsal veya içselleştirilmiş kısıtlamaları aşmalarını ve kendi kimliklerini şekillendirmelerini sağladı.

Mübadele, Türkiye'nin kuruluşu ve cumhuriyetin ilan edilmesi gibi büyük kültürel, politik ve toplumsal değişim dönemlerinde, Türkiye'ye iskân edildikten hemen sonraki süreç, mübadillerin kendi eylemleri, düşünceleri ve yaşamları üzerinde sınırlı bir etkiye sahip oldukları bir dönemdi. İlk aşamada, sağlık, yiyecek ve güvenlik ihtiyaçları, diğer gereksinimlere kıyasla daha büyük bir öncelik taşıyordu. Ayrıca, başlangıçta yerli topluluklarla kaynaşmayacak şekilde yaşamaları, birbirlerini anlama ve kabul etmelerini daha da zorlaştırıyordu. Herkes, ötekileşme korkusuyla başlangıçta kendi topluluğunda yaşamayı tercih etti.

Mübadiller Türkiye'ye geldiklerinde göçmen oldukları için birtakım zorluklar yaşamışlar ve yerli / göçmen çatışması belli bir ölçüde var olmuştur. Mübadillerin

kendilerini bir anlamda bölgenin yerlilerinden ayırdıkları bir başka tema da mübadele ile buraya geldikten sonra Anadolu'yu "medenileştirme" misyonunu da üstlendiklerini birçok katılımcı görüşmelerde dile getirmişlerdir. Bir katılımcı "*Medeniyet de bizimkilerden gelmiştir. Ne de olsa Avrupa kültürü var. Bugün ben Avrupa'yı katiyetle sevmem ancak o gün için Avrupa bizden farklı. Avrupa medeniyeti buraya gelmiş bizimle beraber.*"²⁶⁶ olarak ifade ederken bunun üzerine bir başka katılımcı da şöyle anlatıyor: "*Bunu esprili olarak söyleyeyim. Büyükbabamın söylediğini söyleyeyeyim. Büyükbabam derdi ki, bunlar yemek yemeyi bilmezler, paçala (pençe ile) yerler. Yani bunlar çok güzel tabirler ama. Ama bizde hakikaten kaşık var çatal var biz öyleydik.*" Mübadiller ile yapılan görüşmelerde sıklıkla dile getirilen bu söylem de bir yandan mübadiller/yerliler yani biz ve ötekinin inşasında da önemli bir rol oynamaktadır. Biz ve öteki vurgusu yalnızca medeniyet üzerinden kurulmamakta, bunu farklı karşıtlıklar üzerinden de tahkim etmektedir. Pislik / temizlik ve tembellik / çalışkanlık gibi karşıtlıklar da mübadil kimliğinin yeniden üretilmesine katkı sunmaktadır. Katılımcılar bu karşıtlıklara referansta bulunurken, "*Bu Amasya'nın yerlileri maalesef bunlar muhacirdir, pis muhacirler falan (bize laf ederlerdi). Aslında temizlik, dürüstlük, ufak tefek sanayi demeyeyim de el becerileri bizde varmış.*"²⁶⁷ şeklinde ifade ederken bir diğer katılımcı bunu temellendirmektedir.

*"Sadece evin içini badana yapmazlar, öyle yaz geldi badana yapacağız, hayır. Onlar o kireci söndürüp durur tenekelerde. O ev kirlendi mi sadece evin içini yapmazlar... O sokağa girersiniz ki, mis gibi badana kokar... Hatta bir gün bir yere şehre vali geliyor. Hani mübadillerin biraz evvel boyasını badanasını anlattık ya. Vali bakıyor ki karşıda evler bembeyaz badanalı falan. Ama bu tarafta böyle kerpiç falan. Vali diyor ki orada oturanlar kimler diyor. Valiye diyorlar ki, onlar mübadiller orada oturuyorlar. Görmüyor musunuz onlar bakın bembeyaz diyor. Bir daha geldiğimde sizin evleri de böyle göreceğim diyor."*²⁶⁸

²⁶⁶ Aslan, 74 (İkinci Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

²⁶⁷ Aslan, 74 (İkinci Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

²⁶⁸ Lale, 76 (İkinci Kuşak, Kadın), Öğretmen.

Sıklıkla kendilerine “pis muhacir” şeklinde seslenilen mübadillerin aslında temiz olduklarını dile getiren katılımcılar, buna kanıt olarak bölgenin mülki idari amiri olarak hizmet veren valiyi göstererek kendilerinin pis olmadıklarını ifade etmektedirler. Samsun’daki bir katılımcı bunu doğrulayarak, “*Şimdi övünmek gibi olmasın kitaplarda da geçer mübadiller Anadolu’ya medeniyet getirdi. O da doğrudur. Buranın yerlilerinden duydum ben. Evin içine helayı mübadiller getirdi.*”²⁶⁹

Metinde ele alınan göçmenlerin kendilerini bölgenin yerlilerinden farklı bir kimlik üzerinden inşa etmesi süreci, Elias’ın “medeniyet süreci” (civilizing process) teorisi çerçevesinde değerlendirilebilir.²⁷⁰ Elias’a göre, medeniyet kavramı, toplumların sosyokültürel değişim süreçleriyle ilişkilidir ve zaman içinde bireylerin davranışlarının kontrol altına alınması, disiplinleşmesi ve toplumda yerleşik normlara uygun hale getirilmesi olarak tanımlanır. Burada mübadillerin, Anadolu’ya geldikten sonra kendilerini “medeniyet getiren” bir grup olarak görmeleri ve “yerli halkı” kendilerinden daha geri olarak konumlandırmaları, medeniyet ve kültürel üstünlük temaları üzerinden anlam kazanmaktadır. Elias’ın kuramı, toplumsal sınıfların kendi aralarında yarattıkları hiyerarşi ve farklılaşma süreçlerine de değinir. Metinde yer alan “*medeniyet bizimle geldi*” söylemi, göçmenlerin kendilerini, Avrupa medeniyeti ile ilişkilendirerek bir kültürel hiyerarşi yaratma çabası içinde olduklarını gösterir. Bu hiyerarşi, yemek kültürü, temizlik alışkanlıkları gibi gündelik pratikler üzerinden kurulmaktadır. Elias’ın medeniyet süreci teorisine göre, bu tür farklılıklar, toplumların içindeki hiyerarşiyi pekiştiren unsurlar olarak işlev görür. Temizlik/titizlik ve çalışkanlık/tembellik gibi karşıtlıklar da bu ayrışmayı belirginleştirir. Metinde yer alan “pis muhacir” ifadesi ise, yerli halkın mübadillere yönelik küçümseyici yaklaşımını yansıtırken, mübadillerin buna karşılık olarak temizliklerini ve becerilerini öne çıkararak bir karşı söylem geliştirdiği görülmektedir. Elias’a göre, bu tarz karşılaştırmalar ve zıtlıklar, bireylerin toplumsal kimliklerini inşa ederken kullandıkları temel araçlardan biridir. Mübadillerin kendi kimliklerini yeniden üretme süreçlerinde hem kendilerini medeni olarak konumlandırmaları hem de yerli halkla aralarına kültürel bir sınır çekmeleri, Elias’ın medeniyet süreci teorisinin somut bir yansımasıdır.

²⁶⁹ Vural, 65, (İkinci Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

²⁷⁰ Norbert Elias, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, çev. Edmund Jephcott, Wiley-Blackwell, 2000, s. 60-80.

Buna karşı argümanlarda bulunan katılımcılar da söz konusudur. Yerli-göçmen çatışmasının olmadığı veyahut görece az kaldığı durumlar genelde civar köylerin ve kasabaların da mübadil veya göçmenlerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Örnek verilecek olursa, Mahmutbey'e iskan edilen mübadillerin civarındaki köyler olan Ateşalan, Esenler, Kocasinan, Kirazlı gibi köyler de şimdilerde isimlerini semtlere veriyor olsa da, mübadil köyleri olduğundan dolayı yerlilerle sorun yaratacak derecede bir olay yaşanmadığını ifade etmektedir.²⁷¹ Bunu doğrulayacak şekilde Edirne'de şehre yerleştirilen katılımcının ailesi yine Rumların boşalttıkları Kirişhane ve Yıldırım Mahallelerine yerleştirildiğinden dolayı yerlilerle pek bir sorun yaşamadıklarını vurgulamaktadır.²⁷² “Gacallarla” yani yerliler ile sorun yaşadığını ifade eden Tekirdağ'daki katılımcı ise çevre köylerinin Dağincisi, Çeperli ve Gökçeli gibi mübadil köylerinden oluştuğunun altını çizmektedir.²⁷³ Dolayısıyla yerli-göçmen çatışmasının daha ziyade yerliler ile temasın daha fazla olduğu bölgelerde daha şiddetli olduğu ifade edilebilir. Köy, kasaba ve mahallelerde yerlilerle temasın daha az olduğu veya ulaşımın görece sınırlı olduğu bölgelerde yine göçmen veya mübadil köyleri ile çevrili olan bölgelerde ise bu çatışmanın daha az yaşandığı düşünülebilir.

Mudanya'daki durum, mübadiller ve yerli halk arasındaki kültürel ve sosyal dinamiklerin karmaşıklığını yansıtıyordu. Mübadiller, geniş aile bağları ve topluluk ilişkilerinden kopararak, kendilerini yabancı bir toplumun içinde bulmuşlardı. Bu yeni ortamda, kültürel ve geleneksel farklılıklarını gizlemek, bunları çocuklarına daha az aktarmak ve kamusal alanda sessiz kalmak gibi stratejiler geliştirdiler. Bu durum, hem bireysel kimliklerinin ifadesini hem de toplumsal çeşitliliğin korunmasını zorlaştırıyordu. Öte yandan, göçmenlerin 'muhacir' olarak anılmaktan kaçınmaları ve hatta bazılarının devlet yardımını reddetmeleri, kendilerini bağımsız ve özgür bireyler olarak konumlandırmalarının bir yansımasıydı. Müslüman olmalarına rağmen, nüfus mübadelesi süreciyle ilişkilendirilen kamuoyundaki karışıklık ve tartışmalar, ailelerin bu etiketle anılmaktan çekinmelerine neden oluyordu.

²⁷¹ Bektaş, 55 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

²⁷² Korkmaz, 69 (İkinci Kuşak, Erkek), Mühendis.

²⁷³ Kamer, 43 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

Katılımcılar ile görüşmeler yapıldığında bu izolasyonun sınırları başka şekillerde de tezahür etmektedir. Bazı yerlerde başka gruplardan insanlarla evlenmeler ikinci kuşaktan itibaren başlamışsa da, genellikle mübadillerin birbirleri ile evlenmeleri üçüncü ve dördüncü kuşaklar için, istisnalar olsa da, devam etmektedir. Üçüncü kuşak olan bir katılımcı bununla ilgili olarak; *“Hala da ben dahil öyle evlendim. Yine komşu köyden Ormanlı köyünden, yine bir Selanik göçmeniyle evlendim. Çünkü kültürlerimiz, yemeklerimiz, bütün şeylerimiz tutuyor. İnsan gerçekten kültürüne göre olan bir eş ona sıcak geliyor.”*²⁷⁴ şeklinde kendisini ifade etmektedir. Çatalca’daki katılımcı da buna yönelik *“Kaleiçi mahallesi Patriyot, Elbasan köyü Patriyot , Elbasan’dan kız alıp vermiş, Elbasan köyü Ovayenice’deki Patriyotlar ile kız alıp vermişler. Yani şey Patriyot Patriyotla evlenmiş.”*²⁷⁵ vurgusu devam etmekte, bunun üçüncü kuşaklardan itibaren kırılmaya başlasa da, kendi kimliğinden olmasa dahi yine bir göçmen evlilik yapmayı tercih ettiğini, yakınlık kurduğunu söylemektedir. Buna istisna olarak nitelenebilecek bir olay ise erken tarihlerde Amasya’da ikinci kuşak mübadil bir kadının eşraftan bir yerli ile evlenmesi olayıdır. Amasya’da görüşme yapılan ikinci kuşak mübadil kadın, kendisinin yerlilerle ilk evlenen kişilerden biri olduğunu ifade etmekte ve daha sonrasında kendisi ile beraber karma evliliklerin görece yaygınlaştığının altını çizmektedir.²⁷⁶ Burada belirleyici olan birtakım unsurlar olabilir. Zira Amasya mübadillerin daha dağınık ve daha seyrek olduğu bir bölge iken, Tekirdağ, Çatalca, Samsun gibi bölgeler ise mübadil nüfusun çok yoğun bir biçimde iskan edildiği bölgelerdir. Dolayısıyla bu bölgelerde mübadil kimliğinin ve kültürünün de bu şekilde sürdürülmesinin daha kolay olabileceği söylenebilir.

Mudanya’da gerçekleştirilen bir görüşmede, 1950'lere kadar yerli sakinleriyle evlenme pratiğinin olmadığı ifade edilmektedir. Girit'ten gelen mübadiller, göç öncesi ve sonrasında Rumca konuşmaya devam ediyor ve kendi kökenlerinden olmayanlarla evlilik yapmıyorlardı. Bu durum, kültürel ve iletişimsel farklılıkların evlilikler üzerindeki etkisini gösteriyordu. Diğer yandan, evlilik konusundaki bu ayrımcılık uzun sürmedi ve mübadiller ile yerleştikleri şehirlerin yerlileri kısa sürede kendilerini yerel topluluğun bir parçası olarak hissetmeye başladılar. Bu süreçte, ailelerin ikinci

²⁷⁴ Kamer, 43 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

²⁷⁵ Yalçın, 39 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitimci.

²⁷⁶ Lale, 76 (İkinci Kuşak, Kadın), Öğretmen.

kuşak evliliklerine yönelik tutumları da değişime uğradı. Daha önce, mübadil veya yerli olduğu için tarafların birbirleriyle evlenmesine izin verilmeyebiliyordu. Ancak, zamanla bu tutumlar yumuşadı ve 1930'lara kadar yaygın olan görücü usulü evliliklerin yerini, bireylerin kendi tercihlerine dayalı ilişkiler aldı. Bugün, üçüncü nesilde ne Mudanya'da ne de Demirtaş'ta veya İstanbul çevresinde yapılan görüşmelerde, mübadiller veya yerliler arasında herhangi bir evlilikle ilgili grup tabusu kalmamıştır. Evlilik tercihleri artık tamamen bireysel tercihlere dayanmaktadır ve 'biz onlardan bir gelin/damat kabul etmiyoruz' gibi söylemler artık geçmişte kalmıştır.

Göç ettikleri yerleşim yerlerinde, mübadiller, ellerindeki imkanları en iyi şekilde değerlendirerek sanayi ve ticaret alanlarında etkin rol oynamışlardır. Çalışma ve girişimcilikleri sayesinde, göçmen toplulukları zaman içinde ekonomik anlamda güçlenmiş ve bulundukları yerel topluluklar içinde saygın birer parçası haline gelmiştir. Bu başarı hikayesi, göçmenlerin sadece toplumsal uyumlarına değil, aynı zamanda kendi çabalarıyla sıfırdan bir varlık inşa etmelerine de odaklanmaktadır. Atalarının buraya geldiklerinde ellerinde hiçbir şey olmadığını ancak sahip oldukları her şeyi çok çalışmalarına borçlu olduklarını vurgulayan katılımcılar, yerlilerin ise tembel olduklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların birisinin durumu anlatan bir anekdotu oldukça ilginçtir:

“Tam takırdı peynir. Tam takır bir ekmek. Yani oradan geldik. Ama şu anda biz şimdi böyleydik ya (elini aşağıda tutuyor, sonra elini yukarı doğru yükselterek) mesela un sanayinde söz sahibi olduk Amasya’da. Ben Amasya’yı konuşuyorum. Efendim değirmen sanayinde biz söz sahibi olduk. Amasya’nın yerlileri de çok iyi insanlar fakat tembel. O babasının dedesinin apoletli paşa resmine bakarak ben neymişim diyor. İşe eli varmıyor. Ama bizde de çalışa çalışa hakikaten Amasya’da bir şeyler değişti. Onlar sattılar, bizimkiler aldı falan tarla tapan her neyse. İş güç sahibi olduk. Bugün mesela Amasyamızda en büyük Türkiye çapında bir numara ve iki numaralı un fabrikaları vardır Kozlu köyünde. Onlarla teyze çocuklarıyız. Mesela çok büyük bir sanayiye sahipler, babası işte o zaman babasından gelme bir şey ama

yumurta alıp satmışlar bilmem ne yapmışlar hep çalışarak bugünkü duruma gelmişler.”²⁷⁷

Çalışarak bugün sahip oldukları her şeyi açıklamaya dair vurgu, aslında mübadiller ile yerliler arasında biz ve ötekiye dair sınırı çizmek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bize böylelikle iki aşamalı bir başarı hikayesi anlatılmaktadır: Birincisi, bir göçmen olarak toplumsal adaptasyon; ikincisi ise sıfırdan zengin olma. Görüşme yapılan birçok katılımcının ailesinde veya yakın çevresinde buna benzer anlatılar mevcuttur.

Ancak bu noktada haklı olarak, bazı katılımcılar konuyu bir başka açıdan da görmektedirler. Mübadeleyi üretim ilişkileri ve ekonomi politik bağlamında değerlendirmektedirler. Mübadele sonrasında kalan mal ve mülkün kimin tarafından paylaşıldığı ile alakalı birçok sorun o bölgedeki yerli ve göçmeni karşı karşıya getirmiş ve huzursuz bir toplumsal ortamı da beraberinde getirmiştir. Nitekim bir katılımcı *“İleri gelenleri kentin en kıymetli mala mülke el koymuş, hiçbir şey yapmadıysa kiremidini götürmüş, camını, çerçevesini götürmüş vesaire.”²⁷⁸* diyerek aslında mülkiyet ilişkilerinin toplumsal ilişkilerdeki belirleyiciliğini de ortaya koymuştur. Buradaki ilişkiler sadece yerli-göçmen çatışması ile de açıklanabilmesi mümkün değildir. Çünkü Rumların bıraktıkları birçok mülkün aslında o bölgenin eşrafi tarafından paylaşılması yaygın bir düşüncedir. Bu düşünsel arka planı bir katılımcı kısa ve öz bir biçimde anlatmaktadır:

“Bir sürü mal mülk kalmış. Onlar şu gözle bakıyor. Bu mallar mülkler bizimdir. Bunlar bize kaldı çünkü biz burada yaşıyoruz ama aynı şey Yunanistan için de geçerli, orada da çok büyük, üstelik araya kan girecek şekilde kavgalar, dövüşler, cinayetler oluyor. Orada da Türklerin bir kısmı, çiftçi, çiftlik sahibi. O çiftliklerin komşusu olan Yunanlılar kendilerinde hak görüyorlar. Bu çiftlikler bizim diyorlar yani. Bunlar nereden geldi? Yani bizim dilimizi bile konuşmuyorlar diyor.”²⁷⁹

²⁷⁷ Aslan, 74 (İkinci Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

²⁷⁸ Korkmaz, 69 (İkinci Kuşak, Erkek), Mühendis.

²⁷⁹ Yalçın, 39 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitimci.

Mübadele ile beraber gelen birçok insanın sosyal statüsünün Türkiye'ye gelmesi ile beraber alt üst olduğunu bir başka katılımcı ifade etmektedir. *“Kavala’da herkes eşit değil. Değişik metrekarelere ait araziler var. Bir şey var. Bir hiyerarşi oluşmuş toplumda. Mübadeleyle beraber aslında bu yıkılıyor. orada dört yüz dönüm olana da burada yirmi dönüm verdiler. Topraksız olana da yirmi dönüm verdiler gibi.”*²⁸⁰ Yunanistan’da iken var olan bildikleri anlamda toplumsal hiyerarşi ve sosyal statünün Türkiye’ye gelindiğinde çökmesini anlatan katılımcı aslında ilginç bir noktaya parmak basmaktadır. Mülkiyet ve üretim ilişkilerinde ciddi bir dönüşüm yaratan bu durum aynı zamanda pek çok varlıklı aileyi de zor duruma düşürmüştür. Yani, Yunanistan’da son derece varlıklı bir aile olarak yaşarken Türkiye’ye geldiklerinde yokluk çekmiş olmaya dair anlatılar bu bağlamda anlaşılabilir.

Mübadele, sadece coğrafi bir değişimle sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyal dokuyu da kökten etkileyen bir süreçtir. Bir katılımcının vurguladığı gibi, Kavala’da var olan toplumsal hiyerarşi ve mülkiyet ilişkileri, mübadele sonrasında Türkiye’ye gelindiğinde temelde değişime uğramıştır. Önceki sosyal statülerini kaybeden birçok aile, sahip oldukları topraklardan ve varlıklarından mahrum kalmıştır. Bu durum, sadece ekonomik anlamda değil, aynı zamanda toplum içindeki konumlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Mübadele sonrasında yerleştikleri yerlerde, mübadillerin geçmişteki sosyal statüleri ve mülkiyetleriyle bir bağ kurma çabası, sıklıkla zorlu ekonomik koşullarla karşılaşmalarına rağmen, yeni bir yaşam kurma çabalarını şekillendirmiştir. Bu durum, mübadele sonrasında yaşanan toplumsal dönüşümün bireysel ve ailevi düzeydeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olan mübadele süreci, sadece coğrafi ve demografik değişikliklere yol açmakla kalmayıp, kültürel ve sosyal dokular üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu süreç, özellikle yerel halk ile mübadiller arasında dil, kültür ve kimlik temelli çeşitli çatışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle Türkçe’den farklı dilleri konuşan mübadillerin varlığı, yerli halk arasında belirgin bir yabancılaşma ve etnik gerilim yaratmıştır. Bu durum hem yerli halkın hem de mübadillerin yaşadığı zorlukları ve karşılıklı algıları anlamak açısından önemli bir konudur.

²⁸⁰ Bektaş, 55 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

Burada bir parantez açmak gerekebilir. Zira birçok katılımcının ya kendi ailesinde ya da çevrede Türkçe'den farklı bir dil konuşan mübadele ile gelen birçok insan vardır. Bu durumun da yerli-göçmen arasındaki çatışmanın kaynaklarından biri olabilir. Zira bu durumu Çatalca'dan kendisinin Patriyot olduğunu söyleyen bir katılımcı şöyle anlatıyor:

“Şimdi burada yaşayan yerli halk da Rumca konuşan Müslüman hayatında hiç görmemiş, Rumca konuşan Türk de hayatında hiç görmemiş, doğal olarak bunlara gavur diyorlar. Bunlar diyorlar, gavur diyorlar yani. Hatta diyorlar ki işte ya bizim burada komşularımız vardı. Gavurlar onlar gitti, bu yeni gavurlar geldi diyorlar. Bazıları falan. Tabi bizimkiler Müslüman. Müslüman-Türk Rumca konuşuyor. Vlahlar var işte Tekirdağ'da falan. Aynı dertten mustaripler aslına bakarsanız, farklı dili konuşanlar mübadele ile birlikte.”²⁸¹

Mübadillerin zorunlu bir göç ile gelmesi zaten yerliler için bir rahatsızlık yaratmışken, farklı bir dil konuşuyor olmalarının da ayrıca bir sorun yaratmış olması muhtemeldir. Buna bir örnek olarak bir başka katılımcının anlatısı gösterilebilir:

“Vallahi şunu anlatıyorlardı hep, diyelim ki resmi dairede bir sorunları varsa gidiyorlarmış Hükümet Konağı'nın karşısında yolun öbür tarafında yaya kaldırımına çömelip oturuyorlar bekliyorlar ki dil bilmiyorlar çünkü birisi gelsin sorsun ki Hükümet Konağı'ndan çıksın da ne arıyorsun burada diye sorsun diye. Akşam olunca bugün de sormadılar diyip evlerine gidip ertesi gün tekrar geliyorlar.”²⁸²

Mübadele döneminde yaşanan bu toplumsal ve kültürel gerilimler, Türkiye'nin sosyal tarihinde önemli bir yer tutar. Farklı diller konuşan mübadillerin karşılaştığı

²⁸¹ Yalçın, 39 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitimci.

²⁸² Korkmaz, 69 (İkinci Kuşak, Erkek), Mühendis.

zorluklar ve yerli halkın bu yeni duruma tepkisi, toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır.

Bireylerin bu yeni çevre ve toplumsal etkileşimlerle şekillenen hayatları, mübadiller için bir nevi yeniden doğuşu simgeliyordu. Yeni insanlarla, çevrelerle, ilişkilerle ve toplumsal deneyimlerle karşılaşmaları, onların düşünce, davranış ve adaptasyon biçimlerini etkiledi. Bu etkileşim karşılıklıydı; göçmenler ve yerliler birbirlerine, bilgi sahibi oldukları mahsullerle ilgili yeni yöntemler öğretiler ve kültürel, toplumsal ve zihinsel düşünce biçimlerine katkıda bulundular. Bu yakın ilişkiler, maddi ve manevi destek sağlayabilecek daha yakın sosyal yapılar oluşturdu. Mübadiller, iskân yerlerine kalıcı olarak yerleştikten sonra, Türkiye'ye olan güvenleri arttı. Devletin, yaşam ve mülk güvenlikleri için en önemli güvence olduğuna inanmaya başladılar.

Bursa'nın Görükle ve Demirtaş bölgelerinde adaptasyon süreciyle ilgili olarak, evlilik veya dil konusunda zorluk yaşamadıklarını belirttiler. Bu, tüm köylerinin Yunanistan'dan aynı gemiyle taşındığı ve komşularının orada olduğu gibi burada da yan yana yerleştirildikleri gerçeğinden kaynaklanıyordu. Demirtaş'da Rum azınlığın yaşadığı köy tamamen boşaltılmıştı ve daha sonra mübadillerle yerliler arasında hiçbir karışım kalmamıştı. Ancak, komşu köylerle olan ilişkilerinde, zaman zaman 'Rum tohumu' olarak anılsalar da, bu durum uzun sürmedi. Diğer köylülerle daha fazla etkileşim kurup birbirlerinin yaşam tarzlarını gözlemledikçe, birbirlerini kabul etmeye başladılar ve bu insanların da Müslüman olduğunu anlayarak önyargılarını yıktılar. Birbirlerine karşı önyargıları kıran başka bir etken, ortak din İslam'ı ve ortak tarihi paylaştıklarına dair karşılıklı oluşan anlayış bu grupların uzun vadede ötekiliklerini tedricen azalmasına ve yerli topluluklar arasında uyumlu bir ilişki kurmalarını beraberinde getirdi.

Mübadillerin anavatanla tamamen kopmuş bağları, Türkiye'yi anavatan olarak kabullenmelerini kolaylaştırdı. Ancak bu süreçte nüfus mübadelesi, geri dönüş yasağı ve iletişim olanaklarının kısıtlılığı ile beraber, mübadillerin acı dolu anıları veyahut hafıza kaybı göz önüne alındığında, neredeyse 1980'lere kadar mübadillerin uluslararası bağlar kurması mümkün olmadı.

3.1.4. Mit, Hemşehri, Lider: Tarihsel Bir Figürden Öte Atatürk

Türkiye tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan mübadele süreci, çok katmanlı etkileriyle günümüzde de önemini korumaktadır. Bu süreçte, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün figürü, mübadillerin hafızasında derin ve çok yönlü bir yer edinmiştir. Atatürk'ün mübadiller arasında nasıl bir mitolojik, hemşehri ve birebir anı figürü olarak yer aldığının incelenmesi, bu tarihi olayın toplumsal ve kültürel etkilerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Görüşmeler sonucunda öne çıkan ve dikkat çekici temaların merkezinde, Mustafa Kemal Atatürk ve onun mübadillerin hafızasındaki yer alışı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Atatürk'ün figürü mübadil hafızası ve kimlik inşasında üç temel alt başlık altında ele alınabilir. İlk olarak, Atatürk'ün mitolojik bir figür olarak algılanması dikkate değerdir. Bu algı, onun sadece tarihsel bir kişilik olmanın ötesinde, adeta efsanevi bir varlık olarak halk arasında anıldığını ve simgesel bir figür olduğunu gösterir. Atatürk, bu anlamda, gerçeküstü niteliklerle süslenmiş, ulusal bir kahraman ve halk kurtarıcısı olarak hafızalarda yer etmiştir.

İkinci önemli tema, Atatürk ve onun silah arkadaşları ile kurulan hemşehrilik ilişkisidir. Bu ilişki, Atatürk'ün doğum yeri ve çocukluğunun geçtiği bölgelerle olan bağlantı üzerinden şekillenmiş ve mübadiller arasında özel bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda, Atatürk'ün hemşehrisi olmak, mübadiller için bir aidiyet ve gurur kaynağı haline gelmiş, bu da onun figürünün bölgesel ve kişisel bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Son olarak, ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin atalarının hemen hemen hepsinin Atatürk ile alakalı bire bir anılarının olması, Atatürk'ün bu topluluk içindeki etkisinin ve öneminin bir göstergesidir. Bu kişisel anılar, Atatürk'ün mübadil toplulukla olan doğrudan ve derin bağını vurgular. Ataların anlattığı bu hikayeler, Atatürk'ü sadece bir devlet adamı ve lider olarak değil, aynı zamanda toplumun her kesimine dokunan, onlarla birebir etkileşime giren bir figür olarak ortaya koyar.

Bu üç alt başlık, Atatürk'ün mübadil hafızası ve kimliğinde nasıl kritik ve hayati bir yer teşkil ettiğini anlamamıza yardımcı olur. Atatürk, bu hafızada sadece bir

tarihi şahsiyet değil, aynı zamanda bir mit, bir hemşehri ve toplumun her bir bireyiyle kişisel bir bağ kurabilen bir lider olarak algılanmıştır. Bu çok boyutlu algı, Atatürk'ün mübadillerin tarihindeki ve kimlik inşasındaki rolünün derinliğini ve önemini gözler önüne serer. Bu bakımdan, Atatürk figürünün mübadil toplumun hafızasındaki yerini incelemek, sadece geçmiş bir dönemi anlamakla kalmaz, aynı zamanda bugünün Türkiye'sinde toplumsal ve kültürel dinamikleri anlamada da önemli bir katkı sağlar.

Siyasal egemenliğe ilişkin bütün anlatılar, kendilerini sıradanlıktan ayırmak ve aynı zamanda meşruluklarını kanıtlama adına kutsallaştırmaya temayülü gösterirler. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı döneminde itibaren başlayan ve özellikle de 1927 senesinden sonra kuvvetlenerek güçlenen milli kahraman imgesinin 20. yüzyılın en kalıcı kişi kültlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bir kült olarak sadece yaşadığı dönemle kalmamış, aynı zamanda günümüze kadar olan süreçte daha da güçlenerek pekişmiştir. Atatürk, katılımcıların anlatılarında adeta mitolojik bir kahraman gibi hareket etmektedir. Katılımcıların kültleştirdiği Atatürk'ün yaptıklarının adeta gerçeküstü eylemlerini bu bağlamda okuyabilmek mümkündür.²⁸³

Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında Mustafa Kemal Atatürk'ün rolü, mübadillerin hafızasında ve kimliğinde derin izler bırakmıştır. Onlar, Türkiye'nin kurucusu Atatürk'e sadece saygı duymakla kalmamış, aynı zamanda ona derin bir minnettarlık hissi beslemişlerdir. Mübadiller arasında sıkça ifade edilen “O olmasaydı yaşıyor olmazdık” sözü, Atatürk'ün onların hayatları üzerindeki etkisinin ve öneminin altını çizmektedir. Bu, Atatürk'ün sadece tarihsel bir figür olmanın ötesinde, onların yaşamlarını kurtaran bir kahraman olarak algılandığını gösterir. Atatürk'ün mübadillerin hafızasında adeta bir mitolojik kahraman gibi yer alması, onun sadece bir devlet adamı değil, aynı zamanda bir ulusal kurtarıcı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Mübadiller, Atatürk'ü sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak değil, aynı zamanda kendi hayatlarında önemli bir dönemeç oluşturan Kurtuluş Savaşı'nın önderi olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, Atatürk'ün yaptıkları ve kişiliği, zamanla gerçeküstü bir nitelik kazanmış ve onun adeta efsanevi bir kahraman olarak

²⁸³ Birol Çaymaz, "The construction and re-construction of the civil religion around the cult of Atatürk," *Middle Eastern Studies*, cilt 55, sayı 6, ss. 945-957, 2019, DOI: 10.1080/00263206.2019.1608187, s. 945.

anlatılmasına yol açmıştır. Katılımcılardan birisinin anlattığı bir hikâye gerçekten dikkate değerdir:

“Hatta gençleri büyükbabam 21 yaşında buraya geldiğinde camilere doldurmuşlar ve onun anlattığı tabirle anlatayım size, kızım derdi camilere doldurdular bizi yer misin yemez misin ayaklarımız altları part part bölündü derdi. Benim büyükbabam Fransızca da bilirdi Yunanca da bilirdi.... Vermezlerdi bize be kızım ekmek bile derdi ne ekmek ne de su. Kayalar’da camilere tel örgülerle kapatırlardı Türkleri. Bunlar 1922’lerde falan oluyor o dönemde. O ayaklarımızın altı part part bölündü derdi. Sonra Yunan zabıtları sıralanmış, bir telgraf geldi derdi büyükbabam. Zabıt yanındaki zabıte oku derdi büyükbabam da Yunanca bildiği için gelen telgraf Mustafa Kemal Atatürk’ten ve şöyle yazarmış: Orada bir Türk’ün burnu kanarsa İstanbul’daki bütün Rumların kellelerini kesip sandıklayıp Atina’ya postalayacağım. Deyince derdi ki dedem dayak manya oldu, biz de kurtulduk derdi.”²⁸⁴

Özellikle mübadiller arasında anlatılan hikayeler, Atatürk’ün adeta üstün insan özellikleriyle donatılmış bir karakter olarak algılandığını göstermektedir. Bu hikayelerde, Atatürk’ün sadece siyasi ve askeri başarıları değil, aynı zamanda kişisel özellikleri ve halkla ilişkileri de ön plana çıkmaktadır. Örneğin, yukarıda alıntılanan hikayede Atatürk’ün, Yunan zabıtlarına karşı Türk halkını nasıl koruduğu anlatılmaktadır. Bu tür anlatılar, Atatürk’ün sadece bir lider değil, aynı zamanda halkın yanında duran, onları koruyan bir figür olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur.

Atatürk’e ilgili konuşulurken sıklıkla vurgu yapılan unsurlardan biri de Atatürk ile hemşehri olduklarıdır. Atatürk ile kurulan hemşehrilik ilişkisi, mübadillerin kimlik inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Atatürk’ün doğduğu ve büyüdüğü yerler, mübadiller için sadece tarihi bir merak konusu değil, aynı zamanda kendilerini Atatürk’e yakın hissetme ve onunla bir bağ kurma aracı olmuştur. Bu bağlamda, Atatürk’ün hemşehrisi olmak, mübadiller için bir onur kaynağı ve kimliklerinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

²⁸⁴ Lale, 76 (İkinci Kuşak, Kadın), Öğretmen.

Nitekim Samsun'daki katılımcılardan biri konuşurken, *“İyi ki gelmişler, getirmiş yani Atatürk bu işi bildiği için. Kendi milletini oradan buraya getirmiş yani, iyi olmuş. Belki gelmeseydik, sonumuz ne olurdu, bilemem.”*²⁸⁵ demiş ve aslında kendi hemşehrisi olduğunu bu vesile ile dile getirmektedir. Tekirdağ'daki katılımcı, bir Karamanoğlu Türkü olarak Atatürk'ün cumhuriyeti kurarak Osmanlı Devleti'nden Karamanoğullarının öcünü aldığını ve mübadele ile de hemşehrilerini ve halkını Türkiye'ye getirdiğini söylemektedir.²⁸⁶ Bu katılımcı, hemşehrilik ilişkisinin de ötesine geçerek ayrı bir halk olarak Karamanoğullarının varlığından söz etmektedir.

Samsun ve Tekirdağ'daki katılımcıların anlatıları, Atatürk ile kurdukları hemşehrilik ilişkisinin sadece coğrafi bir yakınlık değil, aynı zamanda duygusal bir bağ olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün mübadillerin yaşadığı bölgelerden gelmesi, onların Atatürk'ü daha yakın ve daha tanıdık bir figür olarak görmelerini sağlamıştır. Bu durum, Atatürk'ün sadece ulusal bir lider değil, aynı zamanda bölgesel ve yerel bir kahraman olarak algılanmasına yol açmıştır. Atatürk'ün Selanik'te doğmuş olması ve annesinin Yunanistan'dan gelen ilk mübadele göçmeni olması, onun mübadillerle olan bağını daha da güçlendirir. Bu coğrafi ve ailevi bağlar, Atatürk'ü mübadiller için sadece bir ulusal liderden daha fazlası yapar; onu kendi topraklarından biri, hatta ailelerinin bir parçası olarak algılamalarına yol açar. Bu durum, Atatürk'ün mübadiller için önemli bir figür olarak öne çıkmasının nedenlerinden biridir.

Son olarak dikkat çeken bir başka konu ise, mübadillerin hepsinin Atatürk ile ilgili bire bir anısının olmasıdır. Atatürk ile doğrudan olan bu anlatılar, hemşehrileri olan Atatürk'ün bizzat kendileri ile ilgilenmesinin bir anlamda kanıtı olarak sayılabilir. Mübadiller arasında Atatürk ile birebir olan anıların varlığı, onun halka yakın ve ulaşılabilir bir lider olduğu algısını güçlendirmektedir. Anlatılan hikayeler, Atatürk'ün sadece büyük bir lider değil, aynı zamanda halkın sorunlarına duyarlı, onlarla yakından ilgilenen bir kişilik olduğunu göstermektedir. Bu anılar, Atatürk'ün halkın içinden biri olarak algılanmasına ve onun mübadillerin hafızasında daha da özel bir yere sahip olmasına katkıda bulunmuştur.

²⁸⁵ Aslan, 74 (İkinci Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

²⁸⁶ Kamer, 43 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

Nitekim Tekirdağ'daki katılımcı, köylüsünün silah yapımında çok mahir olduğu için bizzat Atatürk tarafından çağrılıp Kırıkkale Mühimmat Fabrikası'nda ustabaşı olarak çalışması istenmiş ve orada çalışmaya başlamıştır. Gene Amasya'dan bir katılımcı ise dedesinin yaşadığı olayı şu şekilde anlatıyor:

“...o arada Atatürk gelecek diyorlar Amasya'ya. Büyükbabam yazdım bir istida derdi. Alıyor eline dilekçeyi o zaman hükümet binasına gidiyor. Orada Atatürk balkona çıkıyor ve bir konuşma yapıyor. Fakat o arada bekçiler polisler halk toplanmış ama koymuyorlar, büyükbabamın da elinde istida koymuyorlar büyükbabamı, büyükbabam şöyle bağırıyor: A be paşa arz etmiş bizi görmeyi biz de arz ederiz paşayı görmeyi niçin komassınız bizi yanına? Ve o zaman Atatürk tabii şive Selanik şivesi bırakın gelsin diyor ve Atatürk'ün yanına çıktığı zaman, Atatürk de konuşmasını bitirip gelmiş, zevat hepsi oturuyorlar. Atatürk de kahve söylemiş, kahve gelecek herkese, büyükbabamın dilekçesinde şöyle yazıyor: Paşam bizi buraya domuz çobanı yapmağa mı getirdin? Gerçekten. Bizi burada istemezler. Sizi buraya getirenin gözü kör olsun derler. Atatürk onu bir okuyor, içtik biz kahveleri diyor. Aradan 15 gün geçince derdi büyükbabama bir telgraf geldi. Köyde oturanlar köylere, şehirde oturanlar şehirlere yerleştirilmesine diye bir karar çıkıyor. Evet. Yani büyükbabam öyle anlatırdı.”²⁸⁷

Amasya'dan bir katılımcının anlattığı hikaye, Atatürk'ün halkın sorunlarına ne kadar duyarlı olduğunu ve onlara nasıl müdahale ettiğini göstermektedir. Büyükbabanın dilekçesine Atatürk'ün verdiği önem, onun sadece büyük politik kararlar almakla kalmayıp, aynı zamanda bireysel sorunlara da eğildiğini göstermektedir. Bu tür hikayeler, Atatürk'ün sadece tarihi bir figür değil, aynı zamanda halkın yaşamında somut bir etkiye sahip bir lider olduğunu vurgulamaktadır.

Bu anlatılar, aynı zamanda hemşehriliğin ve Atatürk'ün hemşehrisine duyduğu “muhabbet”le beraber “Atatürk bizi kurtardı” söyleminin farklı tezahürleri olarak görülebilir. Bütün bu ifade edilenlere ek olarak yine bütün katılımcılar, Atatürk'e ve

²⁸⁷ Lale, 76 (İkinci Kuşak, Kadın), Öğretmen.

onun ilkelerinin kendilerinin kırmızı çizgileri olduğunu ısrarla vurgulamaktadırlar. Atatürk sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu figürü olarak bu kişilerin hafızasında yer etmemektedir; aynı zamanda bir hemşehri, bir kurtarıcı, bir soydaş, bir baba figürü olarak da zihin dünyalarında yer almaktadır. Atatürk bu zihin dünyası içerisinde mübadilleri kıyımdan kurtaran ve onlara yokluk içerisinde toprak verendir. Atatürk'ün hemşehrisi olmak bu bağlamda mübadiller için bir övünç meselesi olduğu katılımcılar sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu durum da aslında mübadillerin kendi kimlik ve hafızalarını Atatürk üzerinden inşa ettiğine işaret etmektedir.

Atatürk, mübadillerin hafızasında ve kimliğinde sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak değil, aynı zamanda bir hemşehri, bir kurtarıcı ve bir baba figürü olarak yer almaktadır. Bu çok yönlü algı, Atatürk'ün mübadillerin kimlik inşasında ne kadar önemli ve hayati bir yer teşkil ettiğini göstermektedir. Mübadillerin Atatürk'e yönelik duyguları ve anıları, onun sadece tarihi bir karakter olmadığını, aynı zamanda onların günlük yaşamında, kimliklerinde ve hafızalarında canlı bir şekilde var olduğunu göstermektedir. Bu durum, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ötesine geçen, zaman ve mekânı aşan bir figür olarak algılanmasına katkıda bulunmaktadır.

Atatürk'ün mübadillerin kimlik inşasında oynadığı kilit rol, sadece tarihsel bir bağlamda değil, aynı zamanda idealleriyle bugünü şekillendiren bir etki yaratmıştır. Onun öncülük ettiği laiklik ve ulusal birliği vurgulayan ilkeler, mübadillerin hayatlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerleriyle özdeşleştirmelerine olanak tanımıştır. Bu noktada, Atatürk'ün liderliğindeki modernleşme ve ulusal kimlik oluşturma çabaları, mübadil toplumunun geçmişle güçlü bir bağ kurmasını sağlamış ve aynı zamanda geleceğe umutla bakmalarını teşvik etmiştir. Bu süreç, Atatürk'ün sadece bir lider olarak değil, aynı zamanda mübadil halkının kolektif hafızasında ve günlük yaşamında anlam taşıyan bir figür olarak varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, Atatürk'ün mirası, mübadillerin sadece geçmişle değil, aynı zamanda bugünle ve yarınla da derin bir şekilde bağlantılı oldukları bir temel oluşturmuştur.

Atatürk'ün idealleri ve gerçekleştirdiği reformlar, mübadil toplumunun kimlik ve düşünceleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Laiklik, modernleşme ve ulus devlet

anlayışı gibi Atatürk'ün getirdiği yenilikler, mübadillerin toplumsal ve kültürel entegrasyon sürecinde önemli rol oynamıştır. Onlar, bu ideallerin ve reformların, kendilerinin Türkiye Cumhuriyeti içindeki yerlerini güçlendirdiğine ve kimliklerini şekillendirdiğine inanmışlardır. Bu bağlamda, Atatürk'ün mirası, mübadiller için sadece tarihsel bir miras değil, aynı zamanda günlük yaşamlarını ve geleceğe dair umutlarını şekillendiren bir güç kaynağıdır.

Sonuç olarak, Atatürk, mübadil toplumunun hafızasında ve kimliğinde çok yönlü ve derin bir yer edinmiştir. Onun figürü, mübadillerin Türkiye Cumhuriyeti ile olan bağlarını güçlendiren, kimliklerini şekillendiren ve onlara tarihsel bir perspektif sunan bir sembol olarak kalmıştır. Atatürk'ün mübadiller üzerindeki etkisi, onların Türkiye'nin modernleşme sürecine olan katılımlarını ve bu süreçteki rollerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur ve Türkiye'nin toplumsal yapısını derinlemesine kavramamız için önemli bir anahtar sunar. Bu bağlamda, Atatürk'ün mübadillerin hafızasındaki yeri, sadece tarihi bir araştırma konusu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir inceleme konusudur. Atatürk'ün mübadiller üzerindeki etkisi, Türkiye'nin kültürel ve sosyal yapısını anlamak için önemli bir anahtar sunmaktadır. Bu etki, hem geçmişin hem de günümüzün sosyo-kültürel dinamiklerini daha iyi anlamamızı sağlayacak değerli bir kaynaktır.

3.1.5. Anadolu'dan Balkanlara, Balkanlardan Anadolu'ya: Karamanoğulları'nın Mirası ve Mübadillerin Kimlik İnşası

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme dönemlerinde, Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleşen nüfus hareketleri, devletin sınırlarını genişletirken aynı zamanda yeni fethedilen toprakların iskanında da kritik bir rol oynamıştır. Bu süreçte, çeşitli gruplar ve topluluklar, Osmanlı Devleti'nin teşvikleri veya zorlamalarıyla Anadolu'dan Balkanlar'a göç etmişlerdir.

Rumeli'nin fethi ve iskanında "Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalân-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Alp-erenler ve Horasan-erenleri" gibi derviş grupların önemi büyüktür.²⁸⁸ Bu gruplar, hem askeri fetihlere katkıda bulunmuş hem de tekke ve

²⁸⁸ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 84-102.

zaviyeler kurarak yeni gelenler için merkezler oluşturmuşlardır. Dervişler, ayrıca Hristiyan halk arasında İslam'ı yayma görevini üstlenmiş, böylece bölgede İslamlaşmanın hız kazanmasında etkili olmuşlardır.²⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin batıya doğru genişlemesi sırasında, fethedilen yerlere Anadolu'dan Türkmen ve Yörük gibi Türk topluluklarının yerleştirilmesi yaygın bir uygulamaydı. I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde Saruhan'dan gelen Türkmenler ve Timur istilası sırasında Kırım'dan kaçan Tatarlar, Rumeli'nin Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılmasında önemli roller oynamışlardır.²⁹⁰

Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleştirilen bu göçler hem ihtiyari hem de mecburi nüfus akınları şeklinde gerçekleşmiştir. Siyasi ve dini nedenlerle Anadolu'da rahatsızlık yaratan grupların Rumeli'ye sürülmesi, Osmanlı hükümetinin bölgeyi Türkleştirmek ve İslamlaştırmak için kullandığı bir yöntemdi. Bu sürgünler, hem Anadolu'daki sosyal ve ekonomik çatışmaları önlemiş hem de Rumeli'de Türk nüfusun artmasını sağlamıştır.²⁹¹ Rumeli ve Balkanlar'a yerleşen Müslüman Türk unsurlar, zamanla "Evlad-ı Fatihan" adı verilen Rumeli yörük ve müsellemlerini oluşturmuşlardır. Bu gruplar, yeni fethedilen bölgelerde Müslüman Türk varlığını pekiştiren önemli unsurlardır.

Bahsi geçen grupların Rumeli'ye iskanı, iki temel amaca hizmet etmiştir: bir yandan yerel huzursuzluk yaratmaları nedeniyle tedip edilirken, diğer yandan yeni fethedilen bölgelerde güvenilir bir Müslüman nüfus oluşturulmuştur. Bu toplulukların bu bölgelere yerleştirilmesi, yeni fethedilen yerlerin hızlı bir şekilde Türkleştirilmesine ve İslamlaştırılmasına katkıda bulunmuştur.²⁹² Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri maksatlarla uyguladığı sürgün politikaları, hem Anadolu'daki sosyal ve dini problemleri çözmekte hem de Rumeli'de yoğun bir Müslüman Türk nüfusun varlığını temin etmekte önemli bir rol oynamıştır. Bu sürgünler, merkezi devlet otoritesinin güçlendirilmesi ve siyasi birliğin sağlanmasında etkili olmuştur.

²⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarih, Felsefe ve İctimaiyat ; Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 1 Sayı 2, 1943, s. 354.

²⁹⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 13 Sayı 1-4, 1952, s. 67-78.

²⁹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 15 Sayı 1-4, 1953, s. 225-228.

²⁹² M. Tayyib Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 14.

Evlad-ı Fatihan, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkanlar'da yürüttüğü iskan ve kolonizasyon politikalarının sonucunda ortaya çıkan bir topluluktur. Bu topluluk, fethedilen bölgelerde Osmanlı hizmetinde önemli görevler üstlenmiş ve bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde etkili olmuştur. Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleştirilen bu göçler ve sürgün politikaları, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme ve yeni fethedilen bölgeleri Türkleştirme ve İslamlaştırma stratejisinin önemli bir parçasıydı. Bu süreçler, hem Anadolu'daki sosyal ve dini sorunların çözümünde hem de Rumeli ve Balkanlar'daki Türk ve İslam varlığının güçlendirilmesinde kritik bir role sahipti. Bu tarihsel arka plan, günümüzdeki Türk ve Balkan toplumlarının kültürel ve sosyal yapısını anlamada önemli bir anahtar sunar.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkanlar'daki iskân ve kolonizasyon politikaları, bölge tarihinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan "Evlad-ı Fatihan" topluluğu, fethedilen bölgelerde önemli roller üstlenmiş ve bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olmuştur. Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleşen bu göçler, Osmanlı'nın sınırlarını genişletme stratejisinin yanı sıra, yeni fethedilen bölgelerde Türk ve İslam varlığının güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Bu tarihsel süreç, günümüzdeki Türk ve Balkan toplumlarının kültürel ve sosyal yapısını anlamada önemli bir anahtar sunarken, aynı zamanda mübadil toplumunun kimlik inşasında da belirleyici olmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcıların atalarına dair geçmişe referansları, özellikle Karamanoğulları'nın ataları olma iddiası üzerinden şekillenmektedir. Bu iddia, Anadolu ve Balkanlar arasındaki derin ve köklü bir tarihsel bağın kurulmasını sağlamakta ve Türk-Yunan Mübadelesi'ni, atalarının memleketlerine tarihi bir dönüş olarak değerlendiren bir anlatı inşasına zemin hazırlamaktadır.

Karamanoğulları'nın Osmanlı Devleti'ne karşı sürekli ayaklanmaları ve sonucunda Balkanlar'a sürülmeleri, bu topluluğun tarih boyunca Türkçeyi ve Türk kültürünü koruma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar, Karamanoğulları'nı, Osmanlı'nın kozmopolit yapısına karşı Türklüğü temsil eden bir güç olarak tanımlamakta ve bu durumu, mübadillerin Balkanlar'a göç etmesiyle daha karmaşık bir hale getirmektedir. Bu tarihsel perspektif, mübadillerin kendilerini

Anadolu'nun öz halkı olarak görmelerini ve Türkiye'ye gelişlerine tarih dışı ve anakronik bir meşruiyet kazandırmalarını sağlamaktadır.

Bu tarihsel ve kültürel bağlam, mübadillerin kimlik inşasında ve Türk tarihinin anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Karamanoğulları ve onların Balkanlar'a sürülme hikayeleri, mübadillerin Türkiye'ye gelişlerini sadece bir göç olarak değil, aynı zamanda tarihi ve kültürel bir dönüş olarak algılamalarına olanak tanır. Bu durum, Türkiye'nin kültürel ve tarihsel mirasının anlaşılmasında ve yorumlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Katılımcıların ifadeleri, Türk-Yunan Mübadelesi'nin, sadece coğrafi bir değişim olmadığını, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir devamlılığın ifadesi olduğunu göstermektedir. Bu perspektif, mübadillerin Türkiye'ye gelişlerini, tarihi bir dönüş ve Anadolu ile olan derin bağlarının yeniden tesisi olarak algılamalarını sağlamaktadır. Bunu yaparken katılımcılar, aslında kendileri ile Anadolu arasında bir köken ilişkisi kurmakta ve aslında Türk-Yunan Mübadelesi ile beraber kovuldukları memleketlerine tekrar dönüşlerini vurgulayan bir anlatı inşa ederek Türkiye'ye gelişlerine meşruiyet kazandırmaktadırlar. Bahsi geçen katılımcılar, Karamanoğullarının beylerinden olan Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeyi anadil olarak kabul eden Türklüğün taşıyıcısı konumunda olan bir beylik olarak görmektedir. Birçok katılımcı Karamanoğulları'nı, Türk tarihinin önemli bir parçası olarak görmektedir. Karamanoğlu Mehmet Bey ve onun Türkçeyi anadil olarak kabul eden yaklaşımı, Türklüğün taşıyıcısı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısına karşın, Karamanoğulları'nın Türklüğü temsil ettiği vurgulanmakta ve bu durum, mübadillerin atalarının Balkanlar'a göç etmesiyle daha da karmaşık bir hale gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin kozmopolitliğine karşılık Karamanoğullarının Türklüğü temsil ettiğini ifade ederken Anadolu'daki en büyük rakibi olarak sürekli ayaklanarak Osmanlı'nın hışmını çektiğini vurgulamaktadırlar. Katılımcılar, Karamanoğulları'nın Osmanlı'ya karşı sürekli ayaklandığını ve bu sebeple Balkanlar'a sürüldüğünü ifade ediyorlar. Bu sürgün, onların bakış açısına göre, Anadolu'dan zorla göç ettirilmiş ve Balkanlarda yeni bir hayata başlamış olan atalarının hikayesidir. Bu süreç, mübadillerin kendi tarihsel kimliklerini ve Anadolu ile olan bağlarını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilir. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Fatih Balkanlarda, İstanbul’u aldı alacak, Karaman sürekli ayaklanıyor, Fatih diyor ki, duydum ki Karaman bize kara söylemiş, kara yer Karamani. Yani Karaman’ı kara yere sokacağım. Kara yer dediği neresi? Balkanlar. Kayı boyunu, Karamanlıları alıyor, doğruca Balkanlara gönderiyor. Balkanlarda Selanik ve etrafına yerleştiriyor. Hedefi amacı nedir? Balkanları Türkleştirmek. Ama şimdi neden? Karaman Türkçeye sahip çıkan, kültürüne sahip çıkan, bir beylik. Biz ilk mübadelemizi o zaman yapmışız Balkanlara gitmekle, ilk kaybettiğimiz o zaman. Karamanlılar ne oldu? Bu sefer Balkanlarda kendi aralarında devam ettirdiler. Gün geldi ki, geri geldiler Türkiye’ye. Biz zaten mübadil değildik, buranın öz halkıydık. Gene geldiğimiz yer aynı yer. Burası bizimdi zaten yani. Ben kendimi bir mübadil olarak görmüyorum. Ben kendimi bir Türk olarak görüyorum.”²⁹³

Bu ifade, aslında katılımcının mübadil kimliğine dair bir reddiye içermesi ve 500 senelik bir süreçten geçilmesine rağmen hala mübadil topluluğunu Anadolu’nun öz halkı olarak nitelemesi dikkate değer bir söylem olarak ele alınmalıdır. Bir başka katılımcı da bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“(Mübadiller) aslında şimdi biraz fazla da iddialı bir şey olacak ama bu Anadolu halkına da Türk olduklarını hatırlatan unsurlardır. Daha da ilginç, Anadolu halkına hatırlatan mübadiller ve Balkan göçmenlerinin bir kısmı da Türk değildir aslında. Bu da çok önemli. Türkiye’nin İstiklal Marşı’nı yazan kişi Arnavuttur. Çıkıp da ırkıma yok izmihlal demiş bir kişidir.”²⁹⁴

Mübadiller bu argüman içerisinde Türklük bilincinin hem bir taşıyıcısı hem de bunun hatırlatıcısı olarak yer almaktadır. “Türk olmamasına rağmen Türklük” vurgusunda ısrarı katılımcının aynı zamanda bu durumu içselleştirdiğini de açığa çıkarmaktadır. Mübadillerin Türklük bilincinin hem taşıyıcısı hem de hatırlatıcısı olarak rol alması, onların kimlik inşasında kritik bir yere sahiptir. Katılımcılar,

²⁹³ Işık, 45 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Öğretmen.

²⁹⁴ Nazım, 51 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

Anadolu halkına Türk olduklarını hatırlatan ve Türklüğün korunmasına katkıda bulunan unsurlar olarak kendilerini görüyorlar. İstiklal Marşı'nın yazarının Arnavut kökenli olsa da aslında Türklüğe katkıda bulunması gibi örnekler, mübadillerin temelde Rumeli göçmenlerinin Türk kimliğine nasıl katkıda bulunduklarının altını çizmesi açısından büyük önem taşır.

Görüşmeler esnasında dikkate değer unsurlardan biri de Karamanoğulları vurgusunun haricinde kimi katılımcılar ise Oğuz Türklerine ve Yöröklere de göndermede bulunmakta ve Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'da göç ettikleri yerlere iskân edilerek atalarının oraları Türkleştirme ve İslamlaştırma misyonları olduğunu da ayrıca ifade etmektedirler. Farklı bir coğrafyaya sürülmüş olsalar da bulundukları yeri dönüştürebilme özelliklerinin altını çizmektedirler. Kimi katılımcıların göç ettirildikleri bölgeleri çalışıp didinerek “vatan” haline getirdikleri ve Balkanların Türkleşmesinde önemli aktörler olduklarına dair ifadeler önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Amasya'dan bir katılımcı bunu “*Karaman Türklerini ne yapalım diyor Osmanlı, haydi siz Selanik'e falan gidin. Mecbur kalıyorlar ve gittikleri zaman da oraları düzeltiyorlar, onların örf ve adetlerine dokunmuyorlar.*”²⁹⁵ şeklinde ifade ederek mübadillerin bulundukları ortamı dönüştürebildiğini ifade etmektedir. Bu durumu bir başka katılımcı da ısrarla vurgulamaktadır:

*“Bayağı bir direniyorlar. Ya bunlar çok inatçı insanlar, bunlar Türk de bunlar bizim fethettiğimiz yerlere sahip çıkar bulunduğu yere. Bu yüzden Karamanoğlu'nu o bölgelere yerleştiriyorlar dediğimiz gibi de oluyor. Gittiği bölgeye çok çabuk adapte olan zor şartlarda yaşayabilen çünkü hayvancılıkla uğraştıkları için çoğunluğu dağda zor şartlarda yaşayabilen insanlar olduğu için bizim atalarımızı orayı sevk etmişler. O bölgeye de sahip çıkmışlar.”*²⁹⁶

Aynı katılımcının ifadeleri, dilin ve Türklüğün beş asır boyunca korunduğunu vurguluyor. Göç ettikleri bölgelerde Türkçenin ve Türk kültürünün korunması, onların kimlik inşasında önemli bir rol oynamıştır. Katılımcılar, bu süreçte Türklüklerini

²⁹⁵ Aslan, 74 (İkinci Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

²⁹⁶ Kamer, 43 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

koruyarak ve dillerini değiştirmeden yaşadıklarını iddia ediyorlar. Bunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

*“Genelde komşu köyle hep alışveriş çevre köylerinden, Türk köylerinden. Görücü usulüyle bu tür evlilikler ile hem Türklüğü korumuşlar hem de hiç neslimiz bozulmamış yani, hala da bozuk değil.... Hiç bozulmadan Türklüğü savunan ırk olarak devam ediyoruz yani şu an burada.”*²⁹⁷

Burada yukarıda da bahsedildiği üzere mübadillerin Anadolu’ya olan bağları, tarih dışı bir koridor yaratılarak vurgulanıyor. Katılımcı, mübadillerin Anadolu’nun öz halkı olduğunu ve mübadil kimliğini reddederek kendilerini saf ve katıksız bir Türk olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, mübadillerin kimlik inşasında önemli bir yere sahip olup, onların Türkiye’ye gelişlerini tarihi bir dönüş olarak algılamalarına yol açıyor. Aynı kişi dilin de hiçbir şekilde değişmeden Karamanoğulları’ndan bu yana aynı kaldığını da iddia etmektedir. Ancak bu argümanın hayatın olağan akışına aykırılık teşkil ettiğinin altını çizmek herhalde abartı olmaz. Bu söylemin benimsenmesinin ardında, mübadillerin kendi kimliklerini güçlendirme ve geçmişle olan bağlarını vurgulama çabası yatıyor olabilir. Mübadiller, tarihsel deneyimlerinin bir sonucu olarak hem Türkiye’deki hem de geldikleri coğrafyalardaki ötekileştirme süreçlerine maruz kalmışlardır. Bu bağlamda, Anadolu’ya aidiyetlerini ‘saf ve katıksız’ bir Türk kimliğiyle tanımlamaları, ötekileştirici söylemlerle başa çıkmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir. Kendi kökenlerine dair tarih dışı bir anlatı kurarak, onları ötekileştirenleri ötekileştirme çabası içinde olabilirler. Böylece mübadil kimliğini reddederek, daha geniş bir ulusal aidiyet içinde kaybolmayı tercih ederek hem dışlanmaya karşı koymakta hem de toplumsal kabul arayışlarını sürdürmektedirler.

Balkanlar’dan dönüş ve Karamanoğulları ilişkisi üzerinden yapılan değerlendirmeler, mübadillerin kimlik inşasında ve Türk tarihindeki yerlerinde önemli bir yere işaret etmektedir. Bu tarihsel bağlam, mübadillerin kimliklerini nasıl algıladıkları ve tarihlerini nasıl yorumladıkları ağıısından dikkate değerdir. Mübadillerin Balkanlar’dan Anadolu’ya dönüşleri, hem bir tarihi dönüşü hem de

²⁹⁷ Kamer, 43 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

kültürel ve kimliksel bir sürekliliği temsil etmektedir. Bu süreç, mübadil topluluğunun kimlik inşasında ve Türkiye'nin genel tarihinde önemli bir yer tutar.

Toplamda, mübadillerin tarih dışı ve anakronik bir anlatı inşa etmeleri, onların Anadolu ve Türkiye ile olan tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, mübadil topluluğunun kimlik inşası ve tarih anlayışı hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirmemizi sağlar.

3.2. Farklılığı Vurgulama

Bu bölümde, göç ve mübadele süreçlerinin sadece coğrafi bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimliklerin ve kültürel mirasların yeniden şekillenmesine yol açan derin dönüşümler olduğu ele alınacaktır. Özellikle dil, inanç ve gelenekler gibi farklılıkların, göçmen topluluklar için ne denli kritik bir rol oynadığına odaklanılacaktır. Göçmenlerin karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri, yeni toplumun taleplerine ve kültürel normlarına uyum sağlamaya çalışırken, kendi kültürel miraslarını koruma çabasıdır. Bu süreçte dil engelleri, dinsel farklılıklar ve kültürel pratikler hem bireyler hem de topluluklar için bir mücadele alanı yaratır.

Bu bağlamda, mübadillerin Türkiye'deki deneyimleri, yeni bir topluma uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları dil bariyerleri, dinsel kimlik farklılıkları ve sosyal uyum zorlukları üzerinden ele alınacaktır. Aynı zamanda bu toplulukların kendi kimliklerini ve kültürel miraslarını nasıl koruma mücadelesi verdikleri ve yeni nesillere bu mirası nasıl aktarmaya çalıştıkları da incelenecektir. Göçmen toplulukların, karşılaştıkları baskılara rağmen kimliklerini koruma ve yaşatma gayreti, bu bölümde öne çıkan temel temalardan biri olacaktır.

Farklılıkların nasıl bir direnç ve mücadele alanı oluşturduğu, göçmenlerin yaşadığı toplumsal ve kültürel dönüşümler, mübadillerin yaşadığı dilsel ve dinsel engeller çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bölümde, göçmen kimliklerinin yeniden inşası ve kültürel süreklilik süreçleri, toplumsal entegrasyonun zorluklarıyla birlikte ele alınarak, okuyucuya bu karmaşık süreci derinlemesine anlama imkânı sunulacaktır.

3.2.1. Dilleri Var Bizim Dile Benzemez: Mübadele ve Dil Meselesi

Göç, sadece coğrafi bir konum değişikliği değil, aynı zamanda derin kültürel dönüşümleri de beraberinde getiren karmaşık bir süreçtir. Göç eden bireyler, yeni topraklara ayak basmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan farklı bir topluma entegre olma mücadelesi verirler. Bu süreç, göçmenlerin karşılaştıkları zorlukları ve yeni toplum içindeki etkileşimleri şekillendirir. Göç, yerleşim sistemlerinin değişen koşullara uyumunu sağlama işlevi görmekte ve toplumsal yapıların dönüşümüne neden olmaktadır.

Göçün gerektirdiği kültürel ve toplumsal uyum süreçleri, göçmenlerin yeni toplum içerisinde karşılaştıkları başlıca zorluklardır. Bu süreç, dil engelleri, farklı gelenek ve göreneklerle uyum sağlama çabaları ve ekonomik entegrasyon gibi birden fazla boyutu içerir. İlhan Tekeli, göçmenlerin ekonomik uyumunun nispeten daha kolay olduğunu, ancak kültürel ve toplumsal uyumun daha zorlayıcı olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ Bu kapsamda, dil farklılıkları ve iletişim sorunları, yeni topluma uyumu güçleştiren başlıca engeller arasında yer almaktadır.

Göç eden topluluklar, hem farklılıklarını en aza indirgeyerek yeni topluma uyum sağlamaya çalışmakta, hem de kendi kimlik ve kültürlerinin devamlılığını koruma çabası içinde olmaktadır.²⁹⁹ Bu çift yönlü süreç, özellikle dil konusunda yaşanan zorluklar nedeniyle oldukça meşakkatli bir hal alabilmektedir.³⁰⁰ Mübadillerin Türkiye'ye geldikten sonra Türkçeyi yeterli düzeyde konuşamamaları, günlük yaşamda ciddi iletişim problemleri yaşamalarına ve sosyal izolasyona yol

²⁹⁸ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 50, 1990, s. 69. Daha fazla bilgi için, M.S. Erden, The exchange of Greek and Turkish populations in 1920s and its socio-economic impacts on the life in Anatolia. *Crime, Law and Social Change* 41, 261–282, 2004. <https://doi.org/10.1023/B:CRIS.0000024437.30463.84>; B. Kolluoğlu, Excesses of nationalism. *Nations and Nationalism*, 19: 532-550, 2013. <https://doi.org/10.1111/nana.12028>.

²⁹⁹ Daha fazla bilgi için bkz., Hakan Yücel, "Rum Olmak, Rum Kalmak," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 7-18. Birol Caymaz, Duygu Çanakçı, "Azınlık Kimliğini Anlamak: İstanbul Rumlarının 'Ötekileştirilme' Algıları," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 95-134. Hakan Yücel, Süheyla Yıldız, "Atina'da Rum Olmak, Rum Kalmak," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 135-172.

³⁰⁰ K. Brance, V. Chatzimpyros ve R.P. Bentall, "Social identity, mental health and the experience of migration," *British Journal of Social Psychology*, vol. 00, pp. 1-20, 2024, <https://doi.org/10.1111/bjso.12745>, s. 15.

açmıştır.³⁰¹ Benzer bir durum Karamanlılar için de geçerli olmuştur; onlar da yeni topluma uyum sağlama ve kendi kimliklerini koruma çabası içinde, dil konusunda yaşadıkları zorluklar nedeniyle ciddi iletişim problemleri ve sosyal izolasyonla karşı karşıya kalmışlardır.³⁰²

Bu bağlamda, göçün yalnızca demografik bir olay olarak görülmesi, onun sosyal ve kültürel boyutlarını göz ardı etmek anlamına gelir. Göç, aynı zamanda toplumsal yapının ve bireysel kimliklerin yeniden şekillenmesi sürecidir. Berger ve Luckmann, bahsi geçen bu süreci şu şekilde açıklar: *“Kimlik sosyal süreçlerle oluşur. Bir kez kristalleştikten sonra toplumsal ilişkiler tarafından korunur, değiştirilir ve hatta yeniden şekillendirilir. Kimliğin hem oluşumu hem de korunmasında yer alan sosyal süreçler, sosyal yapı tarafından belirlenir. Tersine, organizmanın, bireysel bilincin ve sosyal yapının karşılıklı etkileşimi tarafından üretilen kimlikler, verili sosyal yapıya tepki verir, onu korur, değiştirir ve hatta onu yeniden şekillendirir.”*³⁰³ Bu süreçte göçmenler, yeni bir dil ve kültür öğrenirken, aynı zamanda mevcut toplumsal yapılar ve ilişkiler ağında kendilerine yer bulmaya çalışmaktadır.

Genel olarak, göç süreci hem bireyler hem de toplumlar için zorlu bir uyum sürecini gerektirir. Her göç olayı, yeni sosyal dinamiklerin ve etkileşimlerin oluşmasına zemin hazırlar, bu da var olan yapının değişimini ve dönüşümünü kaçınılmaz kılar. Türkiye'ye yerleşen Müslüman mübadillerin çoğunluğu, Türkçeden farklı diller konuşuyordu ve bu da onların yeni vatanlarında karşılaştıkları başlıca sorunlardan biri haline geldi.³⁰⁴

³⁰¹ Umut Düşgün, Yeni Vatanın Ötekileri: Mübadele Romanlarında Öteki Algısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt 10 Sayı 48 Şubat 2017, s. 61.

³⁰² Daha fazla bilgi için bkz, Evangelia Balta, Aytek Soner Alpan, Muhacirname: Karamanlı Muhacirler İçin Şiirin Sedası, İstanbul: İstos Yayınları, 2016. Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Sözlüz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, çev. Herkül Millas, Erol Üyepazarcı, Levent Cinemre, Emre Yalçın, İnci Türkoğlu, Saadet Özen, Ari Çokona, Menekşe Tokyay, Mesut Yaşar Tufan, Nazif Bozathı, Ayşe Dilsiz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018. Gazanfer İbar, *Anadolulu Hemşehrilerimiz: Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

³⁰³ Peter L. Berger; Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books, 1991, s. 194.

³⁰⁴ Ahmet İçduygu, Deniz Sert, "The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account," *Migration in the Southern Balkans*, ed. Hans Vermeulen, Martin Baldwin-Edwards, Riki van Boeschoten, Springer, 2015, s. 11.

Türkiye'ye gelen mübadiller, özellikle Türkçeyi yeterli düzeyde bilmemeleri nedeniyle günlük yaşamda önemli zorluklarla karşılaşmışlardır. Devlet daireleri, belediyeler, okullar ve hatta sokaklar, yeni gelen bu nüfus için zorlayıcı ortamlar olmuştur. Dil bariyeri, mübadillerin kamu hizmetlerine erişimini zorlaştırmış, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmalarını engellemiş ve hatta günlük alışveriş gibi temel sosyal etkileşimleri bile karmaşık hale getirmiştir. Dil farklılığı, mübadillerin sosyal entegrasyonunu engelleyen en büyük bariyerlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Bu dil engeli, aynı zamanda ciddi toplumsal gerilimlere de yol açmıştır. Mübadiller, anadillerinde konuşmaya devam ettiklerinde bazen halk arasında ve yetkililer tarafından yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla karşılaşmışlardır. Anlaşmazlıklar ve yanlış anlaşılmalara, zaman zaman toplumsal huzursuzluğa ve mübadillerin ötekileştirilmesine neden olmuştur. Özellikle devlet dairelerinde veya okullarda anadilini kullanmaları, "Yunan tohumu" gibi aşağılayıcı ifadelerle karşılaşmış ve şiddete varan tepkilere sebep olmuştur.³⁰⁵

Bu zorluklar, mübadillerin kimlik ve kültürel miraslarını koruma çabasıyla da çelişmiştir. Yeni topluma uyum sağlama sürecinde, dil yoluyla kültürel miraslarını sürdürme arzusu ve yeni toplumun beklentileri arasında kalan mübadiller, baskı altında kalmış ve çoğu zaman kimliklerini ifade etme fırsatını bulamamışlardır.³⁰⁶ Bu süreç, hem bireysel hem de toplumsal açıdan travmatik bir deneyim olmuştur, mübadillerin topluma entegrasyonu uzun yıllar boyunca zorlu bir mesele olarak kalmıştır.

Örneğin XIX. yüzyılın sonlarında Girit'ten ayrılmak zorunda kalan muhacirler ve Lozan Antlaşması sonucu Anadolu'ya yerleşen mübadiller, konuştukları dili kıta Yunanistan ve diğer Ege adalarında konuşulan Yunancadan farklı olarak *Giritlice*, *Kritiki* veya *Kritikos* olarak tanımlamışlardır. Bu dönemde, Girit muhaciri ve mübadillerin büyük bir kısmının ana dil olarak Giritlice'yi kullanmaya devam ettikleri bilinmektedir. Giritlice'nin kullanımı, bu toplulukların kültürel kimliklerini koruma ve yeni yerleştikleri topraklarda bu kimliklerini sürdürme süreçlerinde önemli bir rol

³⁰⁵ Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 282.

S. Cagaptay, Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s. *Middle Eastern Studies*, 40(3), 86–101, 2004. <https://doi.org/10.1080/0026320042000213474>, s. 95.

³⁰⁶ Leigh Stuckey, Narrating the Greco-Turkish Population Exchange: Stories about Belonging and Otherness in the Nation, *Unpublished B.A. Thesis*, Duke University, 2009, s. 49.

oynamıştır. Giritlice hem tarihi bir miras hem de kimliklerini ifade eden önemli bir kültürel unsur olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dilin yaşatılması, göç edenlerin kültürel kimliklerini kaybetmeden yeni bir hayata uyum sağlamalarını sağlamıştır. Giritlice'nin bu kadar uzun süre korunabilmesi, dilin sadece bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel bir bağ ve kimlik unsuru olarak ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Girit İsyanı (1896-97) ve Türk-Yunan Mübadelesi sonrasında Türkiye'ye iskân edilen Girit göçmenleri, Türkiye'de yürütülen ulus-devlet politikaları çerçevesinde kendi kültürel özelliklerini koruma çabası içindeyken, devlet tarafından inşa edilmeye çalışılan yeni ulusal kimlikle çatışmalar yaşamışlardır. Bu çatışmanın bir yansıması olarak, Giritli göçmenlerin anadili olan Giritlice, hem sosyal çevrelerinde hem de eğitim süreçlerinde onlar için büyük bir engel teşkil etmiştir. Resmi ve sosyal kabul görmediği için, bu dil eğitimlerinde ve günlük yaşamda kullanılmasında sorunlar yaşanmıştır.

Bu durum, Giritlice'nin sonraki kuşaklara aktarımında da önemli bir engel oluşturmuştur. Birçok aile, önceki kuşakların deneyimlerinden hareketle, çocuklarının okulda yaşayabileceği dil engeli nedeniyle karşılaşacakları zorluklardan korumak amacıyla, onlara anadillerini öğretmek konusunda isteksiz davranmıştır. Bu, Giritli göçmen topluluğu içinde kültürel ve dilsel bir kopuşa yol açarak, Giritlice'nin gelecek nesillere aktarımında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Girit dilinin bu şekilde yavaş yavaş silinmesi hem tarihî bir mirasın kaybolması hem de kültürel kimliklerini koruma çabalarında bir yara olarak kalmıştır. Giritli göçmenler, genellikle İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmış olup, burada hem kendi topluluklarını koruma hem de yerel halkla uyum sağlama çabası içerisinde yaşamışlardır. Ancak, yaşadıkları bu bölgelerde baskın kültürle uyum süreci, kendi dil ve kültürlerini sürdürme çabalarını zorlaştırmış, bu da Giritlice'nin giderek silinmesine yol açmıştır.

Katılımcının anlattığı hikâye, dilin kimlik ve toplumsal baskı arasında nasıl bir çatışma alanı haline geldiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. 1923 doğumlu Z. Teyze, Türkçe bilmediği için okulda dayak yediğini ve bu baskının, çocuklarına Giritlice öğretmeme kararı almasına yol açtığını ifade etmektedir. Bu durum, dilin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kimlik taşıyıcısı ve kültürel miras

olarak nasıl bastırılabilirliğini göstermektedir. Dil, bir topluluğun kültürel kimliğini ve geçmişini koruyan en güçlü unsurlardan biridir. Ancak, Z. Teyze'nin yaşadığı gibi, yerel dillerin ve lehçelerin baskı altına alınması, sadece bireylerin kendilerini ifade etme biçimlerini değil, aynı zamanda bir nesilden diğerine aktarılan kültürel mirası da derinden etkiler. Z. Teyze'nin, çocuklarının aynı acıları yaşamaması için Giritlice öğretmemesi, baskının ne kadar derin ve travmatik olabileceğini gösterir. Bu tür baskılar, bir dilin ve dolayısıyla o dilin taşıdığı kültürün yavaş yavaş kaybolmasına neden olabilir:

“Dil ile ilgili mesela şunu örnek verebilirim, 1923 doğumlu Z. teyze vardı, ya dedim, ne güzel şakır şakır Giritliceyi konuşuyorsun, söyleşi yapıyoruz. Onunla bize niye öğretmediniz dedim. Evladım, ben ilkokula üçüncü sınıfa kadar gittim. Ben ilkokula gittiğimde Türkçe bilmediğim için dayak yedim. Arkadaşlarımızla konuşuyorduk. Yerli çocuklar bir şikâyet ediyor, yine dayak yiyorduk. Çocuklarım dayak yemesin diye öğretmedim. Yani baskıyı düşünün, yani uygulanan baskıyı.”³⁰⁷

Bu örnek, dilin yalnızca bireysel bir ifade aracı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir direnç alanı olduğunu da hatırlatır. Z. Teyze'nin hikayesi, dilin nasıl bir kimlik unsuru olarak görüldüğünü ve baskıcı politikalarla bu kimliğin nasıl tehdit edildiğini anlamamıza yardımcı olur.

Bir başka katılımcının anlattıkları, dilin ve kültürün nasıl baskı altında tutulduğunu ve bunun bir toplumun hafızası üzerindeki etkilerini derinlemesine gözler önüne seriyor. Giritli göçmenlerin, anadillerinin yasaklanmasıyla birlikte, bu yasakların yarattığı korku ve güvensizlik ortamında yaşadıkları, sadece dilin değil, kültürel kimliklerinin de erozyona uğramasına yol açmıştır. Dilin kaybı, aynı zamanda kültürel değerlerin, geleneklerin ve hatıraların da kaybolmasına neden olur. Bu göçmenlerin, yaşadıkları travmatik deneyimleri çocuklarına aktarmamaları, onların geçmişlerini sorgulamamalarına ve böylece bir kopukluğun oluşmasına yol açmıştır. Giritlilerin kendi aralarında fısıltıyla konuşmaları, sadece dilin değil, aynı zamanda yaşadıkları korkunun ve belirsizliğin bir yansımasıdır. Dilin yasaklanması, bu insanların sadece iletişim becerilerini değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve aidiyet duygularını da zedelemiştir. Bu baskı, onları sessizleştirmiş ve kendi kültürel

³⁰⁷ Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

miraslarını çocuklarına aktaramamalarına neden olmuştur. Dil kaybıyla birlikte kültürel kayıp da kaçınılmaz hale gelir. Okulda yaşanan aşağılanmalar ve toplumsal dışlanma, bu süreci daha da hızlandırır. Çocuklar, bu baskılarla yüzleşirken, kendi kimliklerini sorgulamak yerine, içinde bulundukları durumu kabullenmeye zorlanmışlardır. Bu, kültürel kimliğin yavaş yavaş silinmesine ve bir neslin kendi geçmişinden kopmasına yol açmıştır:

“Hiç sormadık, hiç de konuşmazlar da anlamazlardı. Yani niye anlatmıyorlardı onu. Kendi aralarında fisiltıyla konuşuyorlardı. Biliyorsunuz Giritlice konuşmak da yasaklanmıştı ama bu insanların hiçbirisi Türkçe bilmiyordu. Kendi aralarında fisiltıyla konuşurlar, bizi buradan da sürerselerse hâlimiz ne olur, aramıza acaba ajan mı koydu, korkularıyla yaşadı. Bu insanlar hiçbir şey anlatmadıkları için biz de sorgulamıyorduk. Yani biz yaşadığınız hayatta zaten dilinizi unutturunca kültürünüz de yavaş yavaş unutuluyor. Okulda, işte aşağılanıyorsunuz. B.'da yaşanan bu, tuhafına gidiyor. Bütün bunlar çocuk olarak hiç sorgulamadık hiç de, ondan anlattım.”³⁰⁸

Göç, yalnızca coğrafi bir yer değiştirme değil, aynı zamanda derin kültürel ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte, özellikle Yunanistan'ın Manastır eyaletine bağlı Naslıç, Serfice ve Grebene bölgelerinde yaşayan Bektaşî topluluklarından olan Patriyotlar, yeni topraklara yerleşirken çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Patriyotlar, bu bölgelerde Babagan kolu Bektaşîliğine bağlı olarak yaşamış ve mübadele sonrasında Türkiye'ye göç etmişlerdir.³⁰⁹

Mübadillerin geldikleri yeni ülkede karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri dil engelidir. Patriyotlar arasında ana dil olarak kullanılan "Patriyotça", Rumcanın farklı bir telaffuzuyla kullanılan bir varyantıdır. Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Patriyotlar, dil bariyeri nedeniyle hem devlet dairelerinde hem de günlük yaşamda ciddi iletişim sorunları yaşamışlardır. Dil engeli, mübadillerin kamu hizmetlerine erişimini zorlaştırarak eğitim ve sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanmalarını engellemiş, hatta günlük sosyal etkileşimleri bile karmaşık hale getirmiştir. Her ne

³⁰⁸ Deniz, 70 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Yazar.

³⁰⁹ Refik Engin, "Naslıç, Serfice Ve Grebene Yöresi Bektaşîleri Patriyotlar," *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, ss. 639-666, s. 635.

kadar Türkiye'ye geldikten sonra hızlı bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olsalar da, vatandaşlık hakları konusunda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Mübadiller, resmi olarak vatandaşlık statüsüne sahip olsalar da, dil bariyerleri ve kültürel uyum sorunları nedeniyle toplumsal hayatta eşit fırsatlara erişimde büyük zorluklar yaşamışlardır. Bu durum, iş bulma, eğitim alma ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi temel hak ve hizmetlere erişimlerini olumsuz etkilemiştir. Mübadillerin karşılaştıkları dil engelleri, yalnızca iletişim zorluklarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dil yasaklarıyla da daha karmaşık hale gelmiştir. Türkiye'de, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ulusal kimliği pekiştirmek amacıyla ve "Vatandaş Türkçe Konuş" adı altında Türkçe dışındaki dillerin kullanımını kısıtlayan çeşitli yasaklar uygulanmıştır.³¹⁰ Bu yasaklar, özellikle kamusal alanlarda ve eğitim kurumlarında Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasını sınırlamış, bu da Patriyotların günlük yaşamda ve toplumsal bütünleşmede daha büyük zorluklar yaşamasına neden olmuştur.

Dil, kimlik ve kültürel mirasın korunmasında kritik bir rol oynar. Patriyotlar, anadillerinde konuşmaya devam ettiklerinde yerel halk ve yetkililer tarafından bazen ayrımcılıkla karşılaşmışlardır. "Yunan tohumu" gibi aşağılayıcı ifadelerle karşılaşan Patriyotlar, zaman zaman şiddet içeren reaksiyonlara maruz kalmışlardır. Bu tür sosyal gerilimler, Patriyotların kimlik ve kültürel miraslarını koruma çabalarıyla çelişmiştir. Yeni topluma uyum sağlama sürecinde, dil yoluyla kültürel miraslarını sürdürme arzusu ve yeni toplumun beklentileri arasında kalan Patriyotlar, baskı altında kalmış ve çoğu zaman kimliklerini ifade etme fırsatını bulamamışlardır.

Patriyotların dilsel ve kültürel miraslarını sürdürme çabaları, yeni topluma entegrasyon sürecinde önemli bir engel teşkil etmiştir. Anadillerini çocuklarına öğretme konusunda çekinceleri olan birçok Patriyot ailesi, zamanla bu dili unutarak kültürel bir kopuş yaşamışlardır. Bu durum, Patriyotların kültürel miraslarının gelecek nesillere aktarımında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Girit dilinde olduğu gibi, Patriyotça da tarihî bir miras ve kimlik ifadesi olarak önemini korumuştur, ancak zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

³¹⁰ Başak İnce, *Citizenship and Identity in Turkey: From Atatürk's Republic to the Present Day*. Londra: I.B. Tauris, 2012, s. 59-63.

Aşağıdaki alıntı, dilin kuşaklar arası aktarım sürecinde nasıl kaybolabileceğini ve kültürel mirasın bu süreçte nasıl zayıfladığını anlatan önemli bir örnektir. Üçüncü kuşağın, önceki kuşaklardan dili öğrenememesi, sadece günlük iletişimde değil, aynı zamanda bir kültürel kimliğin devamlılığında da büyük bir boşluk yaratmaktadır. İlk kuşak, anadiline olan bağlılığını sürdürürken, sonraki kuşakların bu dili kullanma zorunluluğunun ortadan kalkması, dilin yavaş yavaş unutulmasına neden olur. Bu süreç, özellikle yazılı bir formu olmayan diller için daha da kritiktir. Yazılı bir formun olmaması, dilin sadece sözlü olarak aktarılmasına bağlıdır ve bu aktarım sürecinde herhangi bir kesinti, dilin tamamen kaybolmasına yol açabilir. Alıntıda belirtilen gibi, birinci kuşak hayatta olduğu sürece dil evde konuşulurken, onların vefatıyla birlikte dilin de evdeki varlığı sona erer. Bu durum, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kültürel kimlik unsuru olarak nasıl hızla yok olabileceğini gösterir. Dil kaybı, yalnızca bireysel bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir meseledir. Bir dilin kaybolması, o dili konuşan topluluğun tarihini, geleneklerini ve kimliğini de silikleştirir. Katılımcı dilin nasıl kaybolmaya başladığını şu sözlerle dile getirmektedir:

*"Üçüncü kuşak, yani ikinci kuşak üçüncü kuşağa öğretmiyor. Konuşulmuyor çünkü evde konuşan yok. Şimdi bizimle rahmetli babaannem vardı. 18 yaşında gelmiş Selanik'ten Nasliç'ten. Kadın bize bakıyor, bizde de Rumca konuşuluyor. Çünkü kadın konuşuyor ya babaannem konuşuyor ya babamla konuşmak zorunda nasıl anlayacak, anlatabiliyor muyum? Yani konuşmak zorunda evde. Ama birinci kuşak ölünce, gidince abi bitiyor, dil de gidiyor, konuşulmamaya başlıyor. Üçüncü kuşak da unutuyor. Konuşulmadı çünkü bizim dilin yazılı bir şeyi yok. Bugün adam çok iyi derecede Rumca konuşuyor ama yazamıyor, yazmayı bilmiyor, okuryazarlığı yok yani."*³¹¹

Dil engeli, mübadillerin yeni topluma entegrasyonunda aşılması gereken en büyük engellerden biriydi. Dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin ve toplumsal bağların korunmasında önemli bir rol oynar. Patriyotlar, anadillerini koruma ve yeni dil öğrenme arasında sıkışıp kalmış, bu süreçte çeşitli zorluklar ve çatışmalar yaşamışlardır. Hem Giritlilerin hem de Patriyotların dilsel ve

³¹¹ Yalçın, 41 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitimci.

kültürel miraslarını sürdürme çabaları, yeni topluma entegrasyon sürecinde önemli engellerle karşılaşmıştır. Anadillerini çocuklarına öğretme konusunda çekinceleri olan birçok aile, zamanla bu dilleri unutarak kültürel bir kopuş yaşamışlardır. Bu durum, göçmen toplulukların kültürel miraslarının gelecek nesillere aktarımında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Girit dilinde olduğu gibi, Patriyotça da tarihî bir miras ve kimlik ifadesi olarak önemini korumuştur, ancak zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Göç, dil ve kültürel entegrasyon sürecinde yaşanan zorluklar, mübadil toplulukların kimlik ve kültürel miraslarını sürdürme çabalarını derinden etkilemiştir. Dil engelleri ve sosyal gerilimler, Giritliler ve Patriyotlar gibi toplulukların toplumsal entegrasyonunu güçleştirmiş ve kimliklerini ifade etme fırsatlarını kısıtlamıştır. Mübadiller, yeni topraklarında dil ve kültürel miraslarını koruma mücadelesi verirken, aynı zamanda yeni topluma uyum sağlamaya çalışmışlardır. Bu süreç, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde travmatik bir deneyim olmuş ve mübadillerin toplumsal entegrasyonu uzun yıllar boyunca zorlu bir mesele olarak kalmıştır.

Dil ve kültürel mirasın korunması, mübadil toplulukların kimliklerini sürdürebilmeleri ve yeni topluma uyum sağlayabilmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Hem Giritliler hem de Patriyotlar, bu zorlu süreçte dil engelleriyle mücadele ederek kimliklerini ve kültürel miraslarını koruma çabası içinde olmuşlardır. Göç ve dil meselesi, sadece bireysel değil, toplumsal yapıyı da derinden etkileyen bir süreçtir. Bu bağlamda, göçmen toplulukların deneyimleri, dil ve kültürel entegrasyonun ne denli karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.2.2. Χαίρομαι που είμαι Κρητικός (Giritli Olduğum İçin Gururluyum)³¹²: Bir Gayrimübadil ve Mübadil Olarak Giritlilik

Türkiye ve Yunanistan'da 1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesi, her iki ülkenin ulus inşa süreçlerinin önemli bir parçası olmuştur. 20. yüzyılın başlarında, sınırlarını genişleterek daha büyük bir ulus-devlet kurma amacıyla olan Yunanistan ve Türkiye'nin milliyetçi kadroları, bu süreçte önemli roller üstlenmiştir. Anastasia

³¹² Cevdet Yüceer, "Girit Madinadesleri Neyi Şöyler?", *H@vuz Dergi* Sayı 01 Şubat 2007, <http://www.dergi.havuz.de/0001-A-SUBAT-2007/dergi.html>.

Karakasidou'nun belirttiği gibi, milliyetçilik ideolojisi bireylerin şahsi deneyimlerini ve hatıralarını yok sayarak, onları yeni ulusal grupların tecrübeleri ve hatıralarıyla bütünleştirmiştir.³¹³

Mübadele, eski toplumsal kimlikleri olumsuzlayarak, insanları yeni ulusal kategorilere zorlamış ve "mübadil", "mülteci", "yerli", "yerel" gibi yeni sosyal kategorilerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Türkiye'den Yunanistan'a giden Ortodoks Rumlar kendilerini mülteci olarak tanımlarken, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenler mübadil olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlamalar, Lozan Antlaşması'ndan sonra belli bir denetim altında Türkiye'ye göç ettirilen mübadiller için daha belirgindir.

Giritli Müslümanlara odaklanarak çalışmanın yön değiştirmesi, mübadele sürecinin daha özgün ve derinlemesine incelenmesi gerekliliğinden doğmaktadır. Genel mübadil deneyimi, göç, kimlik ve aidiyet konularında önemli ipuçları sunarken, Giritlilerin durumu, bu olguların özel bir alt alanını oluşturmaktadır. Giritli Müslümanlar, hem Osmanlı hem de modern Türkiye'deki hibrit kimlik yapıları, kültürel pratikleri ve yer değiştirme deneyimleriyle diğer mübadele topluluklarından ayrılmaktadır.

Bu odak değişikliği, Giritli Müslümanların kimliklerini nasıl koruyup yeniden ürettiklerini ve kültürel miraslarını yeni bir çevrede yaşatma çabalarının sosyokültürel etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Giritlilere yönelik bu özel çalışma, sadece genel mübadil tarihine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda zorunlu göçle gelen toplulukların kimlik ve kültürel miraslarını koruma mücadelelerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza da olanak tanır. Dolayısıyla, bu dönüş, çalışmanın özgün bir perspektif sunarak daha detaylı ve anlamlı bir analiz yapmasına olanak tanır.

Giritli Müslümanlara odaklanmanın bir diğer önemli nedeni, Rumca konuşma ve Bektaşilik gibi özgün kültürel ve dini özelliklerin mübadele sürecinde nasıl korunduğu veya dönüştüğünü anlamaktır. Giritli Müslümanlar, Osmanlı döneminde

³¹³ Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri, 1870-1990*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 308-311.

Rumca konuşan bir topluluk olarak farklı bir dilsel ve kültürel kimlik geliştirmişlerdir. Bu dilsel farklılık, onların hem Osmanlı'da hem de Türkiye'de diğer Müslüman topluluklardan ayrışmasını sağlamış ve kimliklerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Rumca'nın yeni yerleşim yerlerinde nasıl korunduğu veya değişime uğradığı, mübadil topluluklarının kimlik mücadelesini anlamak için önemli bir konu başlığıdır.

Bektaşilik ise, Giritli Müslümanların dini pratiğinde önemli bir yer tutar. Bu tarikat, Giritliler arasında yaygın bir inanç sistemi olup, onların manevi yaşamını ve toplumsal ilişkilerini şekillendirmiştir. Bektaşiliğin zorunlu göçten sonraki süreçte nasıl devam ettirildiği, yeni toplumsal çevrelerinde nasıl uyum sağladığı ve bu inancın kimlik inşasında nasıl bir rol oynadığı da çalışmanın önemli bir boyutunu oluşturur.

Rumca konuşma ve Bektaşilik, Giritli Müslümanların kimliğini diğer mübadillerden ayıran iki temel unsur olarak, onların kültürel özgünlüklerini ve farklılıklarını koruma çabalarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu unsurların incelenmesi, mübadele sürecinin sadece mekânsal bir yeniden yerleşim değil, aynı zamanda dilsel, kültürel ve dini anlamda da bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koyar.

Girit, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemli bir ada olarak hem Müslüman hem de Ortodoks kültürlerinin kaynaştığı bir yerdi. Bu kültürel karışım, adadaki Müslüman nüfusun kimliğini derinden etkilemiş ve şekillendirmiştir. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi kararlaştırılmış ve bu süreçte bütün Giritli Müslümanlar Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Giritli mübadiller, diğer mübadillerden belirli açılardan farklılıklar göstermektedir. Giritliler, göç ettikleri dönemde Rumca'nın farklı bir diyalektiği olan Giritlice'yi konuşmaktaydılar, bu durum onları yerli halk ve diğer mübadillerden dil açısından ayırdı. İlk geldiklerinde Türkçe bilmemeleri, yerli halk tarafından "yarım gâvur" gibi etiketlerle ötekileştirilmelerine neden oldu.³¹⁴ Bu dilsel farklılık, kültürel kimliklerinin ayrıksılığının korunmasında önemli bir rol oynadı. Dini kimlik

³¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları-Girit'ten Sonra Ayyalık*, İstanbul: Belge Yayınları, 1997; Tahmiscizâde Mehmet Macid, *Girit Hatıraları*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977; Sabâ Altınsay, *Kritimu ya da Giritim Benim*, İstanbul: Can Yayınları, 2011.

açısından, Giritlilerin çoğu Bektaşiliği benimsemişti. Girit Bektaşileri, mübadele öncesi yaşadıkları topraklarda diğer Bektaşi topluluklardan farklı olarak ibadetlerinde ve ritüellerinde Türkçe yerine Rumca kullanarak kendilerine özgü kültürel bir kimlik geliştirmişlerdir. Bu durum, özellikle müzik ve ibadet ritüellerinde belirgin bir şekilde görülmüştür.³¹⁵ Bu dinsel farklılıklar, onların topluluk içinde ve dışında belirgin bir kimlik oluşturmalarına katkı sağlamıştır.

Bu unsurların haricinde, Giritlileri özgün kılan unsurlardan biri de Anadolu'ya iki farklı göç dalgasıyla gelen iki gruba ayrılmalarıdır. Birinci grup, 19. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar düzensiz göçlerle Anadolu'ya yerleşmiş olan "Eski Giritliler"dir. Bu dönemde gelen Giritliler, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal buhranları ve Girit'in bağımsızlığına giden süreç nedeniyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir. İkinci grup ise, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi çerçevesinde zorunlu göçe tabi tutulan "Yeni Giritliler"dir. Bu mübadele sonucunda, Girit'ten Türkiye'ye gelen Türk ve Müslüman nüfus Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Her iki grup da farklı göç süreçleri yaşadıkları için sosyo-kültürel açıdan bazı farklılıklar göstermektedirler. Eski Giritliler, düzensiz ve bireysel göçlerle geldikleri için yerleştikleri bölgelerde daha uzun sürede ve daha organik bir entegrasyon süreci yaşamışlardır. Yeni Giritliler ise, mübadele anlaşması gereği zorunlu olarak göç ettirilmiş ve belirli bölgelerde toplu olarak yerleştirilmişlerdir. Bu zorunlu göç, onların entegrasyon sürecini farklı kılmış ve sosyal kimliklerinde belirgin bir mübadil bilincinin oluşmasına neden olmuştur.

Bu göç, Giritli Müslümanların kimliklerini yeniden tanımlamalarına neden olmuş ve onları yeni bir ülkede kendilerini ifade etme ve varlıklarını sürdürme mücadelesine itmiştir. Giritli Müslümanlar, Türkiye'ye geldiklerinde yeni bir toplumsal ve kültürel çevreye uyum sağlamak zorundaydılar. Giritli göçmenlerin Türkiye'ye entegrasyonu, sosyal ve ekonomik zorluklarla doluydu. Ancak, birçok Giritli, zeytincilik, tarım ve ticaret gibi faaliyetlerle ekonomik hayata katkıda bulunmuş ve toplumsal yapıya entegre olma çabası içerisinde olmuşlardır. Bu süreçte,

³¹⁵ Özcan Abaylı, "Kültürel Kimlik Bağlamında Bektaşilikte İnanç Ritüelleri ve Müzik Pratikleri: Girit Bektaşileri Örneği," *Social Science Development Journal*, cilt 7, sayı 32 (15 Temmuz 2022): 111-122, doi: <http://dx.doi.org/10.31567/ssd.664>.

Giritli Müslümanlar hem kendi kültürel kimliklerini korumuş hem de yeni toplumla uyumlu bir şekilde yaşamayı çalışmışlardır.

Bu süreçte hem eski kimliklerini koruma hem de yeni kimlikler oluşturma çabası içine girmişlerdir. Girit'ten göç eden Müslümanların kültürel mirası, dil, din ve sosyal yapıları gibi unsurlar, onların kimliklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Giritli Müslümanlar arasında Bektaşilik yaygındı. Bu tarikat, adadaki sosyal yaşamı ve kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Bektaşi tekkeleri, Giritli Müslümanların bir araya geldiği, ibadet ettikleri ve sosyal dayanışmayı sağladıkları yerlerdi. Bu dini ve sosyal yapılar, Giritli Müslümanların kimliklerinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

Pierre Bourdieu'nun "habitus" kavramı, bireylerin ve toplulukların sosyo-kültürel çevreleri tarafından şekillenen, belirli düşünme, hissetme ve davranma eğilimlerini ifade eder. Giritlilerin kültürel pratikleri de bu bağlamda, bir tür "etnik habitus" olarak görülebilir. Etnik habitus, Giritli göçmenlerin yaşadıkları toplumsal çevrede, atalarından miras aldıkları kültürel değerler, dil ve gelenekler doğrultusunda şekillenen bir yaşam tarzını temsil eder. Bu habitus, Giritlilerin yeni bir coğrafyada bile kendi kimliklerini koruma ve yeniden inşa etme süreçlerinde etkili olur. Örneğin, geleneksel yemek tariflerini, dil özelliklerini ve sosyal normları devam ettirerek, hem kendi aralarında hem de yeni toplumsal ortamlarında kültürel kimliklerini yeniden üretirler. Bourdieu'nun teorisinde, bu tür bir etnik habitus, bireylerin içinde bulundukları sosyal alanlarda kimliklerini nasıl ifade ettiklerini ve toplumsal yapıların bu süreçte nasıl yeniden üretildiğini açıklar.³¹⁶ Bourdieu bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Tarihin bir ürünü olan habitus, tarihin ürettiği şemalara uygun olarak bireysel ve kolektif pratikler -daha fazla tarih- üretir. Her organizmada algı şemaları biçiminde biriktirilen geçmiş deneyimlerin aktif varlığını sağlar. Düşünce ve eylem, uygulamaların 'doğruluğunu' ve bunların zaman içindeki değişmezliğini tüm resmi kurallardan ve

³¹⁶ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, 1984, s. 170-175.

açık normlardan daha güvenilir bir şekilde garanti etme eğilimindedir."³¹⁷

Benzer şekilde, Stuart Hall, kimliklerin sabit ve değişmez değil, aksine sürekli olarak yeniden şekillenen ve yeniden tanımlanan oluşumlar olduğunu belirtir. Hall'a göre, kimlikler, aslında, sabit ve değişmez değil, aksine sürekli olarak yeniden şekillenen ve yeniden tanımlanan oluşumlardır. Kimlik, geçmiş deneyimlerin birikimi ve bu deneyimlerin mevcut koşullarla olan etkileşimiyle şekillenir.³¹⁸ Girit göçmen ve mübadilleri, geldikleri Anadolu'da yeni bir hayat kurmaya çalışırken, bir yandan da adaya özgü kültürel değerlerini koruma çabası içinde olmuşlardır. Girit'ten gelen göçmenler arasında dil, din ve kültürel pratiklerin korunması ve devam ettirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Giritli Müslümanların birçoğu Giritlice konuşuyordu ve bu dil, onların günlük yaşamlarının bir parçasıydı. Giritli Müslümanlar, yeni yerleştikleri topraklarda Giritlice konuşma alışkanlıklarını sürdürmüştür. Ancak, bu dilin günlük hayatta ve resmi işlerde kullanılamaması, Müslüman Giritli topluluğun büyük zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Giritlice'nin yazılı bir dil olmaması ve zamanla kullanımının azalması, özellikle ikinci kuşaktan sonra büyük kırılmalara yol açmıştır. Ancak, üçüncü kuşaktan itibaren, Giritlice'yi yaşatma çabaları artmış ve kültürel miraslarını korumaya çalışmışlardır.

Girit'in Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok farklı etnik ve dini grubun bir arada yaşadığı bir yer olması, Giritli Müslümanların kültürel kimliklerinin karmaşıklığını ve zenginliğini artırmıştır. Giritli Müslümanlar, Türkiye'ye geldiklerinde, belli kültürel pratiklerini sürdürme konusunda büyük bir gayret göstermişlerdir. Özellikle mutfak kültürü, geleneksel el sanatları ve dini ritüeller, Giritli Müslümanların kimliklerinin önemli bir parçası olmuştur. Girit'ten Türkiye'ye göç eden Müslümanlar, geldikleri yeni topraklarda kendi kültürel miraslarını yaşatmak için derneklerin çatısı altında çeşitli etkinlikler ve organizasyonlar düzenlemişlerdir.

³¹⁷ Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 54.

³¹⁸ Stuart Hall, *Cultural Identity and Diaspora*, in *Identity: Community, Culture, Difference*, ed. Jonathan Rutherford London: Lawrence & Wishart, 1990, s. 225.

Örneğin, Girit mutfağı, geleneksel kıyafetler ve halk dansları, bu topluluğun kültürel kimliğini korumasına yardımcı olmuştur. Giritli göçmenler, yeni yaşamlarına uyum sağlarken, aynı zamanda Girit'e özgü kültürel özelliklerini de yeni nesillere aktarmışlardır. Giritli Müslümanların kimliği, modern Türkiye'de de varlığını sürdürmektedir. Bugün, Giritli göçmenlerin torunları, atalarının kültürel mirasını yaşatmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Giritli dernekleri, kültürel etkinlikler düzenleyerek Giritli kimliğini canlı tutmaktadır.

Giritliler, kendi aralarında kurdukları dernekler ve vakıflar aracılığıyla kültürel miraslarını yaşatmaya çalışmışlardır. Türkiye'de birçok Giritli derneği bulunmaktadır. Bu dernekler, Giritli kültürünü yaşatmak için çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Örneğin, Girit yemeklerinin tanıtıldığı festivaller, geleneksel Girit danslarının sergilendiği etkinlikler ve Girit'in tarihine dair konferanslar, bu topluluğun kültürel kimliğini koruma çabalarını göstermektedir.³¹⁹ Son yıllarda, Giritli Müslümanların kimliği ve kültürel mirası üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.³²⁰ Bu çalışmalar, Giritli Müslümanların tarihini, kültürel özelliklerini ve Türkiye'deki entegrasyon süreçlerini derinlemesine incelemektedir. Bu araştırmalar, Giritli kimliğinin anlaşılmasına ve korunmasına katkı sağlamaktadır.³²¹

Giritliler, kendilerini "Giritli" (Giritliler) veya "Girit Türkü" (Girit Türkleri) olarak tanımlayarak, tarihsel ve kültürel kimliklerinin çeşitli yönlerini ifade

³¹⁹ A. Nühket Adıyeke, Tuncay Ercan Sepetcioğlu (ed), *Geçmişten günümüze Girit: tarih, toplum, kültür uluslararası sempozyum bildiri kitabı*, Kuşadası, Aydın-Türkiye, 16-18 Ekim 2015, Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Girit , Birinci basım, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. "Türkiye'de Girit Araştırmaları" Uluslararası Sempozyumu, Kuşadası, 01-03 Şubat 2019.

³²⁰ Mahir Aydın, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008. Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, Babiali Kültür Yayıncılığı, 2007. Müfide Pekin, *Belleklerdeki Güzellik: Girit Maniler, Atasözleri, Deyimler, Tekerlemeler*, Lozan Mübadilleri Vakfı, 2007. Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Girit Nikah Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları*, Lozan Mübadilleri Vakfı, 2011. Hakkı Bilgehan, *Erotokritos: Bir Girit Destanı*, Lozan Mübadilleri Vakfı, 2011. Melike Kara, *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, 2008. Mustafa Yavuz, *Demokratik İhtilaller Çağında Girit*, Belge Yayınları, 2017. Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kırmızı Beyaz Yayınları, 2005. Pınar Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, Kitap Yayınevi, 2014. Fahri Maden, *Girit Bektaşileri*, La Kitap, 2017. Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu, 2000. Refiye Okuşluk Şenesen, *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Karahan Kitabevi, 2011.

³²¹ Daha fazla bilgi için bkz. Efpraxia Nerantzaki, "Symbolic Cretanness in Mersin and Ayvalık: Assertion of Distinctiveness and the Need for Recognition," *Doktora Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, s. 77-110. Eleni Psaradaki, "Oral Memories and the Cretan Identity of Cretan Turks in Bodrum, Turkey," *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, Cilt 5, 30 Ağustos 2021, s. 41-54, s. 50-51.

etmektedir. Bu tanımlamalar, hem tarihsel bağlarını hem de mevcut toplumsal ve ulusal kimliklerini yansıtmaktadır. Birçok Giritli, kimliklerini ifade ederken hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geçmişlerini hem de Türkiye Cumhuriyeti'ne göç sonrası deneyimlerini dikkate almaktadırlar. Bu tanımlama, onların hem Giritli hem de Türk kimliklerini bir arada barındırdığını gösterir. Bu hibrit kimlik, ne Giritli ne de Türk kimliğinin birbirine zıt olarak sunulmadığını, aksine bir bütün olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Yemek

"Giritli" terimi, Girit kökenli olmayı ve Girit kültürüne ait olmayı vurgulamaktadır. Bu tanım, Giritlilerin kökenlerine ve adaya olan bağlılıklarını ifade etmektedir. Giritli kimliği, Girit mutfak, dil ve gelenekler gibi kültürel unsurlarla güçlenmektedir. Giritli Müslümanlar, Türkiye'ye geldiklerinde yeni bir toplumsal ve kültürel ortama uyum sağlamak zorundaydılar. Bu süreçte, Giritli göçmenlerin kültürel uygulamalarını sürdürme çabaları, kimliklerini korumalarına yardımcı oldu. Giritliler, hem mutfak kültürlerini hem de diğer geleneklerini Türkiye'de yaşatmaya devam ettiler. Örneğin, Girit yemekleri, Giritli kimliğinin en belirgin sembollerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Örneğin, Girit'ten gelen Giritli Müslümanların mutfak kültürü, Giritli kimliğinin önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Girit mutfakının özel bir unsuru olan salyangoz yemeği, Giritli Müslümanların Türkiye'de de sürdürdükleri bir gelenektir. Giritlilerin halen salyangoz yemeği yapmaları ve tüketmeleri, bu geleneksel mutfak kültürlerini devam ettirme çabalarını göstermektedir.³²²

Ancak, bu tür yemeklerin hazırlanması ve tüketilmesi her zaman kolay olmamıştır. Giritli Müslümanların bazı geleneksel yemekleri, yeni toplumsal çevrelerinde hoş karşılanmamış ve gizlice yapılmak zorunda kalınmıştır. Bir katılımcının anlatımına göre, *"Giritli muhacir gidince işte bir de komşularda görmesin. Kapıyı demirleyip işte pişirip bir yerlermiş onu dinliyordum. Öyle saklı gizli. Annemden onu duyuyordum. Hani saklı gezdiği yerlerde aman kimse görmesin"*

³²² Selma Atabey & Ülker Çolakoğlu, "Nüfus Mübadelesi Sonrasında Girit Mutfak Kültürünün Türkiye'de Sürdürülebilirliği", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 211-224, 2023, s. 218.

duymasın. Yunanca vurul işte salyangoz yenir mi haram günah diye. Ben salyangoz yiyorum Müslüman mahallesinde. ³²³ Bu durum, Giritli Müslümanların bazı geleneklerini sürdürürken karşılaştıkları zorlukları ortaya koymaktadır.

Yemek kültürü, Giritliler için sadece bir beslenme alışkanlığı değil, aynı zamanda kimliklerini ifade etme ve koruma yoludur. Girit mutfağı, kökenlerine olan bağlılıklarını göstermek ve bu kültürel mirası gelecek nesillere aktarmak için önemli bir araçtır. Yemek kültürü, Giritliler için sıradan bir unsur değil, aynı zamanda kimliklerinin ve farklılıklarının önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. Yemek, Giritliliğin sembolik bir ifadesi olarak önemli bir rol oynar ve Giritliler, bu kültürel öge aracılığıyla kendilerini tanımlar ve başkalarından ayırır. Özellikle zeytinyağı ve yabani otlar gibi Girit'e özgü besinlerin tüketimi, Giritliler arasında güçlü bir bağ kurar ve bu pratikler, diğer gruplardan ayrılmalarını sağlar. Yemek, Giritlilerin atalarından miras kalan kültürü sürdürebilecekleri ve başkalarına gösterebilecekleri bir alan oluşturur. Katılımcılardan biri, Giritlilerin sağlıklı beslenme alışkanlıklarına vurgu yaparak şunları belirtmiştir: *"Beslenmelere geldiği zaman Giritliler sağlıklı beslenmeyi severler. Sağlıklı seçiminin yediği otun hepsini biz yeriz. Daha sonra buralarda işte Akdeniz mutfağı adı altında geçti. Biz tek kullandığımız ya kısıt vermede zeytinyağıdır. Avrupa standartlarında yağ kullanırız yani biz. Otu etle pişiririz yani beslenmemize dikkat ederiz. Ve Girit Adası'nda bugün kalp krizi riski çok azdır. Yapılan şeylere göre anketlere göre veya işte tespitlere göre değil oldukça azdır yani.* ³²⁴

Yemek kültürü aynı zamanda Giritlilerin gurur duygusunu pekiştirmektedir. Bu bağlamda, yemek kültürü Giritliler için kimliklerinin merkezi bir unsuru olarak görülmektedir. Bu kültürel pratiği sürdürmek, sadece bir gelenek aktarımı değil, aynı zamanda bir kimlik ifadesidir. Giritliler, yemek kültürleri aracılığıyla kendilerini ifade etmekte, farklılıklarını vurgulamakta ve gurur duymaktadırlar.

"Giritli" mi, "Girit Türkü" mü?

³²³ Selcen, 51 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Çalışmıyor.

³²⁴ Ateş, 71 (İkinci Kuşak, Erkek), Esnaf.

"Girit Türkü" tanımı, Giritlilerin Türk kimliğini ve Müslüman inancını vurgulamaktadır. Bu tanımlama, Giritlilerin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Müslüman kimliklerini ve Türkiye'ye göç ettikten sonra Türk kimliğine olan bağlılıklarını ifade etmektedir. Girit Türkleri, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti bağlamında kendilerini tanımlamaktadırlar. Bu kimlik, Türk ve Müslüman kimliklerinin bir bileşimi olarak ortaya çıkmakta ve bu bileşim, Giritlilerin kendilerini tanımlarken önemli bir rol oynamaktadır.

Giritlilerin kendilerini "Giritli" veya "Girit Türkü" olarak tanımlamaları, tarihsel ve kültürel bağlamların yanı sıra, bireysel ve topluluk düzeyindeki deneyimlere dayanmaktadır. Bu kimlik tanımlamaları, Giritlilerin hem kökenlerine olan bağlılıklarını hem de bulundukları toplum içindeki yerlerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Katılımcılar, Giritli ve Türk kimliklerini bir arada kullanarak, etkileşimde bulundukları bağlama göre bu kimlikler arasında geçiş yaparlar. Bu geçişler, bağlama bağlı olarak bir kimlikten diğerine sorunsuz bir şekilde gerçekleşmektedir. Girit Türkleri olarak kendilerini tanımlayan bireyler, bu kimlikleri bir çatışma unsuru olarak değil, birbirini tamamlayan unsurlar olarak sunmaktadır. Giritliler, kültürel miraslarını ve kimliklerini korumak ve ifade etmek için çeşitli semboller ve pratikler kullanmaktadır. Yemek kültürü, dil, gelenekler ve kamusal etkinlikler, Giritlilerin kimliklerini yaşatma ve görünür kılma yollarıdır.

Giritlilik, sembolik bir kimlik olarak da ifade edilmektedir. Bu, sadece kültürel pratiklerin ötesinde, derin ve soyut bir bağlılık anlamına gelmektedir. Giritli olmak, tarihsel kökenlerle bağlantılı bir gurur ve tatmin duygusunu da içermektedir. Giritliler, kendilerini medeni, modern ve açık fikirli olarak tanımlamakta ve bu özellikleriyle "ötekilerden" ayrıştıklarını düşünmektedirler. Kendilerini tanımlarken sıkça kültürel miraslarına vurgu yapmaktadırlar. Girit'e dair hatıralar, oradaki yaşam tarzı ve gelenekler, onların kimliklerinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Giritliler, göç öncesi Girit'teki yaşamlarını idealleştirerek ve kültürel miraslarını koruma çabalarıyla gurur duyarak kimliklerini oluşturmaktadırlar. Giritlilerin çalışkanlık, sertlik, asalet ve medeniyet gibi olumlu özelliklerle tanımlanması, bu kimliğin güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Bu durum kendisini aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri ve aile ilişkilerinde de kendini göstermektedir. Giritli kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler, kültürel kimliğin bir parçası olarak önemli bir rol oynamakta ve bu alandaki farklılıklar da kimlik tanımında vurgulanmaktadır. Giritliler, kendi içlerinde "biz" duygusunu korurken, bu kimliği dışarıya karşı da görünür kılmak için festivaller ve dernek faaliyetleri gibi kamusal etkinliklerde bulunmaktadır.

Giritliler, Türkiye'nin modernleşme sürecinde kendilerini Batı kültürü ile uyumlu görmektedirler ve bu kimliklerini korumak ve yaşatmak için çaba sarf etmektedirler. Bu süreç içinde toplumsal ve siyasi kimliklerini tanımlarken de çeşitli stratejiler kullanmaktadırlar. Türk kimliklerini vurgulamak için sıkça "iyi vatandaş" olma ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılık gibi temalar üzerinden kendilerini ifade etmektedirler. Türk kökenlerini ve Türk toplumuna olan entegrasyonlarını vurgulayarak, kendi kimliklerini inşa etmektedirler. Bu bağlamda, Giritlilik, sadece bir köken değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısıyla uyumlu bir kimlik olarak yaşatılmakta ve ifade edilmektedir. Kendilerini tanımlama biçimi, Girit ve Türk kimliklerini hibrit bir şekilde bir araya getiren, dil, kültürel miras ve toplumsal/siyasi bağlamları içeren zengin ve çok yönlü bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu tanımlama, onların hem geçmişlerine olan bağlılıklarını hem de mevcut toplumda kendilerini nasıl konumlandıklarını göstermektedir.

Göçmenlerin yeni topraklarda karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma stratejileri, göçmenlerin kimliklerini nasıl yeniden inşa ettiklerini ve bu kimliğin nesiller boyu nasıl aktarıldığını anlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Giritliler, yeni yaşam alanlarında kendi grupsal belleklerini koruma ve yeniden inşa etme çabası içine girmişlerdir. Bu süreç, sadece bireysel kimliklerin değil, aynı zamanda kolektif kimliğin de yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Giritli kimliği, göçün getirdiği tüm zorluklara rağmen, toplumsal bellek ve kültürel mirasın korunması yoluyla canlı tutulmuştur. Giritli göçmenler, yeni yerleşim bölgelerinde kendi kültürel değerlerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını sürdürmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejiler arasında, kültürel etkinliklerin düzenlenmesi, geleneksel el sanatlarının ve mutfak kültürünün yaşatılması, dilin korunması ve yeni nesillere aktarılması gibi unsurlar bulunmaktadır.

Göçmen topluluklarının, yeni yerlerde karşılaştıkları sosyal, ekonomik ve kültürel zorluklar, onların kimliklerini yeniden tanımlamalarına ve güçlendirmelerine yol açmıştır. Giritli göçmenler, bu süreçte geçmişlerini unutmadan, yeni toplumsal bağlar kurarak ve yeni kimlikler oluşturarak, hem kendi iç dayanışmalarını sağlamış hem de yeni toplumla entegrasyon süreçlerini kolaylaştırmışlardır. Bu entegrasyon süreci, kimlik ve aidiyet duygusunun yanı sıra, yeni kuşaklara aktarılabilecek güçlü bir kültürel mirasın inşasını da içermektedir. Giritlilik, hem bir kimlik hem de aidiyet duygusu olarak, Türkiye'deki mübadiller arasında özgün bir yer tutar. Devletin ulusal kimlik inşa çabalarına karşın, Giritli Müslümanların kendilerini tanımlama biçimleri ve pratikleri, bu kimliklerin sürekli yeniden üretildiğini ve durağan yapılar olmadığını göstermektedir.

Giritli olmak, sadece bir coğrafi kökeni ifade etmekten çok daha fazlasıdır; bu, derin bir kültürel mirası, kimlik ve aidiyet duygusunu içermektedir. Giritliler, farklılıklarını gururla vurgulayarak kimliklerini koruma ve yaşatma çabası içindedirler. Görüşmelerde de sıklıkla belirtildiği gibi, Giritliler, bulundukları her ortamda Giritli olduklarını ifade etme ihtiyacı hissederler. Bu, onların kendilerini farklı ve özel hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Giritliler, kendi ifadeleri ile, karakter yapıları, yaşam tarzları ve kültürel pratikleriyle Türkiye'deki diğer topluluklardan farklıdırlar. Giritli olmak, bu farklılığı gururla taşımak ve her fırsatta bu kimliği hatırlatmak demektir.

Müslüman Giritliler, Girit'ten koparılmış olmalarına rağmen, kimliklerini sürdürme ve yaşatma çabalarını hiçbir zaman bırakmamışlardır. Yeni bir ülkede, yeni bir toplumsal ve kültürel çevreye uyum sağlama sürecinde, Giritli Müslümanlar, kendi geleneklerini, dilini ve kültürel pratiklerini koruma konusunda büyük bir gayret göstermişlerdir. Girit'ten Türkiye'ye zorunlu göçle gelen bu topluluk, yerleştikleri yeni topraklarda zorluklarla karşılaşsa da, kendi kültürel miraslarını yaşatmaya çalışmışlardır. Bugün, Giritli Müslümanların sonraki kuşakları, atalarının kültürel mirasını yaşatmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmakta ve Giritli kimliğini canlı tutmaya gayret göstermektedirler. Kısacası, Giritlilerin kimliği, tarihsel deneyimlerin, kültürel pratiklerin ve güçlü bir aidiyet duygusunun birleşimi olarak, onları hem Türkiye'de hem de dünyada benzersiz kılmaktadır. Katılımcılardan bir tanesi bu durum şu şekilde ifade eder: *“Giritlilerde şu vardı, Giritli olduğunu bir şekilde belli eder*

söyler, yani söyleme ihtiyacı (duyar). Bir yerde, lafının bir yerinde Girit konusunu muhakkak açar. Ya Giritli olmak ilk önce farklı olmaktır. Türkiye için konuştuğumuzdan (dolayı) farklı olmak. Karakter yapısı da farklıdır. Yaşam yapısı da farklıdır. Zaten kültür farklıdır. Önce farklı olmak bence."³²⁵

Giritli Müslümanların kimlikleri, tarihsel deneyimlerin, kültürel mirasın ve güçlü bir aidiyet duygusunun derinliklerinde kök salmış bir özgünlükle şekillenmiştir. Zorunlu göçle geldikleri Türkiye'de, Girit'teki kültürel pratiklerini, dilini ve geleneklerini yaşatma çabaları, onların kimliklerini korumalarına ve yeni toplumsal çevrelerinde kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Giritli kimliği, hem Osmanlı hem de modern Türkiye bağlamında hibrit bir yapıya sahiptir ve bu kimlik, Giritlilerin kendilerini farklı ve özel hissetmeleri, bu farklılıklarını gururla vurgulamalarıyla sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Giritli olmak, sadece coğrafi bir kökene değil, aynı zamanda derin bir kültürel mirasa ve bu mirası yaşatma sorumluluğuna sahip olmayı ifade eder. Bu kimlik, Giritlilerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde farklılıklarını ve kültürel özgünlüklerini koruma çabasını temsil eder.

3.2.3. Kültürel Kimlik ve İnanç: Mübadillerin Bektaşî Mirası

Bektaşilik, 13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan ve Anadolu'da ortaya çıkan bir İslami tasavvuf tarikatıdır. Bektaşilik, İslam'ın mistik ve ezoterik boyutunu vurgulayan, hoşgörü, eşitlik ve sevgi gibi evrensel değerleri ön plana çıkaran öğretileri ve ritüelleri ile tanınır.³²⁶ Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde geniş bir etki alanına sahip olmuş ve Anadolu'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan Anadolu'ya göç eden bir Sufi derviş olarak bilinir. Bektaşilik, tasavvufi bir yol olarak İslam'ın manevi yönlerine vurgu yapar. Bektaşilikte temel ilkeler; Tanrı sevgisi, insan sevgisi, eşitlik, hoşgörü ve kardeşliktir. Bektaşî ritüelleri, zikirler ve cem ayinleri etrafında şekillenir. Bektaşî tarikatının

³²⁵ Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

³²⁶ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin. Cem Yayınevi, 1993. İstanbul, s. 22-23.

merkezi olan Hacı Bektaş Dergâhı, yüzyıllar boyunca hem manevi hem de kültürel bir merkez olmuştur.³²⁷

Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde önemli bir yer edinmiştir. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusu ve devlet yapısında önemli bir yere sahip olan Bektaşî dervişleri, yeni fethedilen bölgelerde İslam'ın yayılmasında aktif rol oynamışlardır. Bektaşî tekkeleri, Osmanlı'nın Balkanlar'daki kültürel ve dini politikasının bir parçası olarak kurulmuş ve bölge halkının İslam'ı benimsemesinde etkili olmuştur. Osmanlı ordusunun elit birimi olan Yeniçeriler, Bektaşî tarikatıyla yakın ilişkiler kurmuş ve Bektaşî geleneğini benimsemişlerdir.³²⁸ Bu sayede Bektaşilik, Osmanlı yönetiminde ve toplumunda güçlü bir etki kazanmıştır. Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte Balkanlar'a yayılmıştır.³²⁹

Osmanlı fetihleriyle birlikte Balkan topraklarına göç eden Bektaşî dervişleri, yeni kurulan yerleşimlerde dergahlar ve tekkeler inşa etmişlerdir. Bektaşî dervişleri, sadece dini liderler değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel arabulucular olarak da görev yapmışlardır. Bektaşî tekkeleri, Balkanlar'da sosyal dayanışma, eğitim ve kültürel faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve yerel halkın dini ve sosyal hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bu tekkeler hem Müslüman hem de gayrimüslim halk arasında hoşgörü ve barışın tesisinde etkili olmuştur. Bektaşî tarikatı, Balkanlar'da yerel halkla güçlü bağlar kurarak hızla yayılmıştır. Balkanlar'daki Bektaşî toplulukları, tarikatın Anadolu'daki temel ilkelerini koruyarak yerel kültürel unsurlarla harmanlamışlardır. Bektaşî tekkeleri, Balkanlar'daki yerel kültürlerle etkileşime girerek, bu kültürlerin İslamlaşmasında ve Osmanlı İmparatorluğu'na entegrasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, Bektaşilik'in esnek ve hoşgörülü yapısının bir yansımasıdır. Bektaşilik, özellikle bugün Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Kosova gibi bölgelerde güçlü bir varlık göstermiştir.³³⁰

³²⁷ Thierry Zarccone, "Understanding the Relations between Christians and Bektashis: Interconfessionalism and Supraconfessionalism," *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 14 March 2021: 124-137, s. 126-127.

³²⁸ Didem Doğanyılmaz Duman, "Alevis-Bektashi Belief in Balkans: A Historical Legacy," *Balkan Social Science Review*, Vol. 7, June 2016, 67-87, s. 71.

³²⁹ Daha fazla bilgi için bkz., Ema Petrović, "Bektashism in the Balkans: Case of Albania and Macedonia," *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim 2018, Ankara, 347-355; Alexander Lopasic, "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia," *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994), 163-186.

³³⁰ Daha fazla bilgi için bkz., Robert M. Hayden, "Sufis, Dervishes, and Alevis-Bektashis: Interfaces of Heterodox Islam and Nationalist Politics from the Balkans, Turkey and India," in *Islam, Sufism and*

Mübadiller ile Bektaşilik arasındaki ilişki, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar uzanan karmaşık bir süreçte gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Yunanistan'da önemli bir Bektaşî topluluğu bulunmaktaydı. Bu topluluklar, çoğunlukla Arnavutça, Yunanca, Türkçe ve Bulgarca konuşan gruplardan oluşuyordu. 19. yüzyılın sonlarına doğru Sultan II. Mahmud'un reformları, Yunanistan'ın bağımsızlığı ve özellikle Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi, bu toplulukların zayıflamasına ve büyük ölçüde dağılmasına yol açtı.³³¹

Mübadiller, yani 1923 Lozan Antlaşması ile karşılıklı olarak yer değiştiren Türk ve Rum nüfusları, Bektaşî topluluklarının sosyal ve dini yapısını derinden etkiledi. Yunanistan'da kalan Müslümanlar arasında Bektaşilik önemli bir yer tutuyordu ve bu durum mübadele sonrası değişimlere uğradı. Örneğin, Yunanistan'ın Kuzeydoğusunda bulunan Bektaşî topluluklar, mübadele sonrası yerlerini büyük ölçüde terk etti ve bu bölgelerde Bektaşî kültürel izleri giderek folklorik bir hal aldı. Bektaşî tekkeleri ve türbeleri, yerel halkın ziyaret ettiği ve çeşitli dini ve kültürel etkinliklerin düzenlendiği mekanlar olarak varlıklarını sürdürdü. Genel olarak, mübadiller ile Bektaşilik arasındaki ilişki, dini kimliklerin korunması ve kültürel etkileşimler bağlamında önemli bir yere sahiptir. Mübadil topluluklar, Bektaşî inanç ve pratiklerini yeni yerleşim yerlerinde de sürdürmeye çalışmış, ancak zamanla bu inançlar folklorik özellikle kazanmıştır.³³²

Bektaşilik, mübadele sonrasında da belirli bölgelerde etkisini korudu. Örneğin, Kuzey Yunanistan'daki Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan) Tekkesi hem Müslümanların hem de Hristiyanların ziyaret ettiği önemli bir dini merkez olmaya devam etti. Bu tür mekânlar, farklı dinlere mensup insanların bir araya geldiği ve kültürel etkileşimde bulunduğu yerler olarak dikkat çekti.³³³

Everyday Politics of Belonging in South Asia, ed. Deepra Dandekar and Torsten Tschacher, Routledge Advances in South Asian Studies, 2016, 17-40; Ömer Lütfi Barkan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri: Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar*, yay. haz. Yahya Kemal Taştan İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. baskı, Temmuz 2023.

³³¹ Daha fazla bilgi için bkz., Isa Blumi, "The Compromised Empire: Ethnicity and Faith under State Power," in *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800-1912* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 95-123.

³³² Gül Aynur Çotulay, "Hamza Baba Türbesi Etrafında Uygulanan Ritüeller ve Bektaşilik Geleneği," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 94, Yaz 2020, s. 149-160, s. 156-157.

³³³ Giorgos Mavrommatis, "Bektashis in 20th Century Greece," *Turcica*, vol. 40 (2008): 219-251, doi:10.2143/TURC.40.0.2037140, s. 242-247.

Yunanistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen zorunlu nüfus değişimi, milyonlarca insanın yurtlarından koparılmasına ve yeni topraklarda hayat kurmaya çalışmasına neden olmuştur. Bu mübadillerin büyük bir kısmı, Osmanlı'nın çok kültürlü ve çok dinli yapısının bir parçası olarak farklı inanç ve kültürel kimliklere sahipti. Bu noktada, özellikle Bektaşilik inancı, mübadiller arasında öne çıkan kimliklerden biridir ve Yunanistan'ın birçok bölgesinde varlığını mübadeleye kadar sürdürmüştür. Mübadelenin ardından, Bektaşi tekkeleri ve bu tekkelerin kutsal emanetleri ve dervişleri de Türkiye topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler sırasında Bektaşi dervişleri ve aileler, Bektaşi inançlarını ve uygulamalarını Anadolu'ya taşımışlardır. Mübadiller, göç sırasında yanlarında sadece kişisel eşyalarını değil, aynı zamanda kültürel ve dini miraslarını da getirmişlerdir. Mübadele ile Türkiye'ye getirilen çeşitli kültür varlıkları arasında cami, tekke ve türbelerden taşınır eşyalar ve dini objeler önemli bir yer tutar. Bu süreçte Bektaşi dervişlerinin ve müritlerinin, Osmanlı cami, tekke ve türbelerinden bazı kültürel varlıkları da yanlarında getirdikleri bilinmektedir. Bu varlıklar arasında özellikle dikkat çekenlerden biri Serez (Siroz) Şeyh Bedrettin Türbesi'dir. Bu türbeden Şeyh Bedreddin'in naaşı İstanbul'daki Sultan II. Mahmud Türbesi'ne taşınmıştır.³³⁴ Bu türbede bulunan eşyalar ve objeler, Türkiye'nin dini ve tarihi mirasının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Yine Yenice-Vardar'daki Evrenos Gazi Türbesi'nden getirilen bazı eşyalar ve objeler İstanbul Askeri Müze'ye bağışlanmıştır.³³⁵ Bu türbe, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir askeri liderinin anısını yaşatmakta ve bu nedenle getirilen eşyalar da tarihi değeri yüksek olan objeler arasında sayılmaktadır. Kozana'da bulunan Memi Baba Bektaşi Tekkesi'nden çeşitli tekke eşyaları ve levhalar getirilerek Hacı Bektaş Veli Müzesi'ne konulmuştur.³³⁶ Bu eşyalar arasında dini törenlerde kullanılan eşyalar da bulunmaktadır ve Bektaşi geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Son olarak, Selanik'teki Hamidiye Camisi'nden getirilen ahşap cüz kutusu, Urla Kapan Camisi'nde bulunmaktadır.³³⁷ Bu cüz kutusu, caminin önemli dini objelerinden biri olarak kabul edilmekte ve dini hizmetlerde kullanılmaktadır. Benzer şekilde, Bektaşilik dışında diğer tarikatlar da mübadele sürecinde kendi dini ve kültürel miraslarını koruma amacıyla çeşitli kültür varlıklarını

³³⁴ A.ge., s. 190-191.

³³⁵ A.ge., s. 195.

³³⁶ A.ge., s. 188-189.

³³⁷ A.ge., s. 194.

Türkiye'ye getirmiştir. Diğer önemli bir örnek ise Girit'in Hanya sancağında bulunan Hanya Mevlevîhanesi'dir. Bu mevlevîhaneden getirilen eşyalar arasında boy saatleri ve bazı naaşlar da yer almaktadır. Bu tür taşınır kültür varlıkları, dini ve kültürel mirasın korunması açısından büyük önem taşır.³³⁸

Bu taşınır kültür varlıkları, mübadele sırasında Türkiye'ye getirilen ve koruma altına alınan önemli eserlerdir. Bu eserler, tarihi ve kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Her biri, bulundukları mekânlarda geçmişten gelen dini ve kültürel değerleri temsil etmekte ve bu değerlerin yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır.

Yunan mübadiller de, Türkiye'den Yunanistan'a giderken dini nesneler ve ikonaları da yanlarında götürdüler. Dini objeler ve ikonalar, mübadillerin dini inançlarının ve kültürel kimliklerinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu nedenle ikonalar, dini ve manevi anlam taşıdığı için büyük önem taşıyordu. Göç sırasında bazı ikonalar saklanmış, yakılmış veya gömülmüştür. Dini nesneler arasında kiliselerde kullanılan çeşitli eşyalar ve kutsal ikonalar bulunmaktaydı. Bu nesneler, göç edilen yeni topraklarda dini pratiklerin devam etmesini sağlamak amacıyla yanlarında götürüldü.

Örneğin, Ürgüp'ten Yunanistan'a giden mübadiller, Ürgüp'teki merkezi kiliseye adanmış olan Ioánnis o Rósos 'un kutsal kalıntılarını Yunanistan'a götürdüler. Bu kalıntılar, Yunanistan'da inşa edilen yeni kilisede kutsal bir yere yerleştirildi ve hala ziyaretçileri çekmektedir.³³⁹ Ayrıca Tüm Büyük Taksiyarklar İkonası da mübadele sırasında Türkiye'den Yunanistan'a götürülen önemli dini nesnelerden biridir.³⁴⁰ Bu tür nesneler, mübadillerin yeni yerleşim yerlerinde dini ve kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı olmuş ve mübadil toplulukları arasında manevi bir bağ kurmuştur.

³³⁸ Neval Konuk Halaçoğlu, "Mübadele İle Cami, Tekke ve Türbelerden Getirilen Kültür Varlıkları," *Mübadele Göçmenleri ve Bursa*, ed. Hacer Karabağ, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 184-211, s. 185-186.

³³⁹ Evangelia Balta, *Exchange of Populations: Historiography and Refugee Memory*, εκδόσεις ιστός / istos yayın, İstanbul, 2014, s. 135.

³⁴⁰ A.g.e., s. 129.

Müslüman Giritliler ve Bektaşilik arasındaki ilişki, Osmanlı dönemi boyunca önemli bir etkileşime sahipti. Bektaşî tarikatı, Sufî inançları ve uygulamaları ile tanınan bir tarikattı ve Girit'teki dini ortam üzerinde dikkate değer bir rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki seçkin bir askeri grup olan Yeniçeriler, Bektaşî tarikatı ile yakından bağlantılıydı. Bu bağlantı, Bektaşîliğin Giritli Müslümanlar arasında yayılmasını kolaylaştırdı.

1826'da Yeniçeriler ortadan kaldırıldığında, Bektaşî mülkleri müsadere edildi ve tarikatın etkisi önemli ölçüde azaltıldı. Bu durum, Girit'teki Müslüman kimliğini destekleyen yerleşik sosyal ve dini yapıyı bozdu ve adada Bektaşîliğin varlığının azalmasına yol açtı. Yeniçeri ağlarının dağıtılması, İslam'a geçişlerin ve Bektaşîliğin yayılmasının başlıca yollarından birini ortadan kaldırarak, yerel Müslüman geleneklerinde ve uygulamalarında önemli bir değişime neden oldu.

Bu zorluklara rağmen, Bektaşilik Giritli Müslüman topluluğunun kültürel ve dini dokusunda kalıcı bir etki bıraktı. Bektaşî tarikatının hoşgörü ve senkretizm vurgusu, Girit toplumunun çeşitli ve birbirine bağlı doğasıyla uyum sağladı; burada Müslümanlar ve Hristiyanlar genellikle ortak kültürel faaliyetleri, dilleri ve sosyal etkileşimleri paylaştı. Geleneklerin bu şekilde harmanlanması, Girit'in siyasi ve sosyal manzarası zamanla dramatik bir şekilde değişse bile, Bektaşî etkisinin unsurlarının korunmasına yardımcı oldu.

Mübadeleyle Türkiye'ye göç eden Giritli Bektaşîler, kültürel ve dini kimliklerini koruyarak yeni yaşam yerlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu topluluğun inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan Horasanlı Ali Baba, Bektaşî tarikatının Girit'te yayılmasında büyük rol oynamıştır. Girit'in Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Horasanlı Ali Baba, adada Bektaşî tarikatının temellerini atmış ve Girit'teki Müslüman Türk topluluğu için manevi bir önder olmuştur.³⁴¹

Girit göçmenleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir ve geldikleri yerlerde Bektaşilik faaliyetlerine devam etmişlerdir. Giritli Bektaşîler, 1924 yılında mübadele ile Türkiye'ye göç ettiklerinde Horasanlı Ali Baba'nın kemiklerini de

³⁴¹ Fahri Maden, "Girit'te Bektaşî Tekkeleri," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 79, 2016, pp. 17-33. DOI: 10.12973/hbvd.79.201, s. 19.

yanlarında getirerek Mersin'e yerleştirmişlerdir. Özellikle Cafer Sadık Bektaş Baba, Girit'ten Mersin'e yerleşmiş ve burada Bektaşilik hizmetlerini sürdürmüştür. Cafer Sadık Bektaş Baba, Girit Bektaşileri için manevi olarak önemli bir figür olmuştur. Horasanlı Ali Baba'nın kemikleri, Cafer Sadık Bektaş Baba tarafından bir sandığa konulmuş ve Tarsus'un Reşadiye Mahallesi'nde, günümüzde "Sultan" veya "tekke" olarak bilinen mekâna defnedilmiştir. Bu tekke, Türkiye'deki Giritli Bektaşiler için en önemli ziyaret yerlerinden biridir.³⁴²

Horasanlı Ali Baba Tekkesi, Giritli Bektaşiler tarafından hastalıklardan kurtulmak, çocuk sahibi olmak, kazalardan ve belalardan sakınmak ve şükranlarını ifade etmek amacıyla sıkça ziyaret edilmektedir. Tekkede adak adama ve kurban kesme gibi ritüeller gerçekleştirilir. Ayrıca Nevruz bayramı, Hıdırellez bayramı, Muharrem orucu sonrası aşure günü ve Kurban Bayramı gibi önemli dini günlerde topluca ziyaretler düzenlenmektedir.

Horasanlı Ali Baba, Giritli Bektaşiler arasında kutsal bir şahsiyet olarak kabul edilir. Onun, Müslüman Türkleri Yunan çetelerinden koruduğuna ve hastalıkları iyileştirdiğine inanılır. Bu bağlamda Horasanlı Ali Baba, Giritli Bektaşiler için hem manevi bir önder hem de topluluğun devamlılığını sağlayan bir figürdür. Tekkedeki ziyaretler sırasında yapılan dualar ve adaklar, Giritli Bektaşî topluluğunun inanç ve geleneklerini sürdürmelerine katkıda bulunmaktadır.³⁴³

XX. yüzyılın başlarında Girit, Rodos ve Limni adalarından Anadolu'ya yapılan göçler ve nüfus mübadelesi sırasında gelen Türk nüfus arasında önemli sayıda Bektaşî bulunmaktadır. Girit'teki Bektaşî toplulukları ise, 1897-1898 yıllarındaki Girit İsyanı'ndan itibaren Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçmenler, Kuşadası'na yerleşerek burada Bektaşiliği yeniden canlandırmışlardır. Giritli mübadiller, bu süreçte başı çeken gruplar arasında yer almaktadır.³⁴⁴

³⁴² A.g.e., s. 32-33.

³⁴³ Ali Selçuk, "Giritli Bektaşilerde Ziyaret Ritüeli: Horasanlı Ali Baba Tekkesi," *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, vol. 9, no. 1, March 2019, pp. 29-35, s. 33-34.

³⁴⁴ Fahri Maden, Erdal Özyol, Hasan Basri Gürel, "Kuşadası'nda Alevilik ve Bektaşilik İzleri," *Edeb Erkan* 1, no. 1 (2022): 1-33, <https://doi.org/10.59402/EE001202201>, s. 6.

Göçle gelen Bektaşiler, Kuşadası'nda yeni bir canlılık meydana getirmişlerdir. Örneğin, Davutlar Beldesi'nin Osmaniye Mahallesi'nde bir Bektaşî tekkesi kurulmuş ve bu tekkedeki faaliyetler Selçuk'a yerleşen ünlü muhacir Bektaşilerden İbiş Ağa tarafından yürütülmüştür.³⁴⁵ Bu dönemde Girit göçmeni Hüseyin Cevraki (Cevre) Baba, Bektaşiliği Kuşadası'nda topluma sevdirmiştir. Hüseyin Cevraki Baba, İkioklu Mahallesi'ndeki bağ evini dergâh haline getirerek Bektaşilik faaliyetlerini sürdürmüştür. Onun ölümüyle birlikte dergâh kapanmış, ancak onun adıyla anılan Cevraki Bektaşî Mezarlığı geride kalmıştır.³⁴⁶ Turgutlu'daki Bektaşî dergâhının günümüzde hala aktif olması ve Ali Saka Baba'nın bu dergâhın postnişini olarak güneydeki Girit köylerine de hitap etmesi, Bektaşiliğin mübadil toplulukları arasındaki bağlarını koruma ve sürdürme çabasını yansıtır. Güneydeki Girit köylerinde Bektaşî babalarının kalmamış olması, bu dergâhın rolünü daha da önemli kılmaktadır. Bu durum, tarikatların zamanla belirli bölgelerde zayıflaması veya kaybolmasıyla birlikte, kalan merkezlerin o bölgelere yönelik manevi rehberlik görevini üstlendiğini gösterir:

“Turgutlu'daki Bektaşî Dergâhı'nın kurucusu Giritlidir. Şu anki Bektaşî Babası da postnişindeki Ali Saka Baba, bunlar şeye de hitap eder şu an güneyde (Mersin, Hatay) Bektaşî Babası kalmadığı için güneydeki Girit köylerine de bunlar hitap eder.”

Mübadale öncesinde Yunanistan'ın Batı Makedonya bölgesinde yaşayan Bektaşî toplulukları, Türkiye'ye geldiklerinde bazı değişimlere uğramışlardır. Mübadale öncesinde Bektaşilik, özellikle Naslıç, Serfiçe ve Grebene bölgelerinde yoğun olarak yaşanıyordu. Bu topluluklar genellikle hayvancılık ve çiftçilikle uğraşıyorlardı ve kıyafetlerinde geleneksel Bektaşî giysilerini tercih ediyorlardı. Ancak mübadale sonrasında Türkiye'ye geldiklerinde büyük ölçüde Sünnileşmişlerdir. Yeni nesiller arasında Bektaşî inancı büyük ölçüde unutulmuş ve Rumca bilmeyen bir toplum haline gelmişlerdir. Katılımcı, bir ailenin doksanlı yıllara kadar Bektaşiliği sürdürdüğü, ancak büyük büyükbaba ve büyük büyükbabaannenin vefatıyla bu geleneğin sona erdiği belirtilmektedir. Bu durum, Bektaşiliğin bir ailenin yaşamından silinmesinin, modern dünyada dini ve kültürel kimliklerin nasıl değiştiğini göstermektedir:

³⁴⁵ Maden, *a.g.e.* s. 13.

³⁴⁶ Maden, *a.g.e.* s. 24.

“Bektaşilik şu an devam ettiren aile yok. Doksanlı yıllara kadar devam etmiş. Hatta eşimin büyük büyükbabası büyük büyük babaannesiyile onun kızı. Devam ettirmiş ana bacıymış onlar ama onlardan sonra yani doksanlı yıllarda vefat ediyorlar. Ondan sonra Davutlarda (Aydın) Bektaşilik bitmiş.”³⁴⁷

Patriyotlar olarak bilinen mübadillerin çoğunluğu, Bektaşî inancına sahipti. Bölgelerinde birçok Bektaşî tekkesi ve zaviyesi bulunmaktaydı. Ancak Türkiye’ye gelmelerinden sonra bu tekkelerin çoğu faaliyetlerini durdurmuş veya dönüştürülmüştür. Yine de bazı Patriyotlar, aile büyüklerinin bu tekkelere devam ettiğini belirtmektedirler. Bir zamanlar dedelerinin ve nenelerinin 'Biz orada iken şu tekkeye giderdik' dediklerini söyleyen bu toplumun tamamı günümüzde Sünnileşmiştir. Patriyotlar’ın neredeyse tamamına yakını, eskiden Bektaşî inancına sahip olduklarını saklamamaktadır. Günümüzde Sünnileşen toplumların pek çoğu, çeşitli nedenlerle bu geçmişlerini saklamaktan ziyade, bunu açıkça ifade etmektedirler. Toplumların beraber yaşadıkları coğrafyada din, inanç ve dil nedeniyle dışlanma yaşamış olmaları, kaçınılmaz bir süreç olmuştur ve bu durum hala da devam etmektedir.³⁴⁸

Mübadele ile Türkiye’ye gelen Bektaşî mübadiller, yeni yerlerinde çeşitli sosyal zorluklar yaşamışlardır. Rumca konuşmaları nedeniyle yerli halk tarafından zaman zaman dışlanmış ve yanlış anlaşılmışlardır. Bu dilsel ve kültürel farklılıklar, mübadillerin uyum süreçlerini zorlaştırmıştır.

Mübadillerin Bektaşilikle olan ilişkisi, göç öncesi ve sonrası dönemlerde önemli değişikliklere uğrayarak dinî ve kültürel kimliklerinde derin dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sırasında, birçok Bektaşî topluluğu Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmıştır. Göç öncesinde Yunanistan’da güçlü ve yaygın bir inanç sistemi olarak varlığını sürdüren Bektaşilik, mübadele sonrasında yeni coğrafyalarında ciddi bir dönüşüm geçirerek büyük ölçüde Sünnilikle yer değiştirmiştir.

³⁴⁷ Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

³⁴⁸ Engin, A.g.e., s. 642.

Türkiye'ye geldikten sonra, bu Bektaşî topluluklarının çoğu zamanla Sünnileşmiş, bu süreçte geçmişteki Bektaşî kimliklerini ya unutmuş ya da toplumsal baskılar nedeniyle bilinçli olarak gizlemişlerdir. Bu dönüşüm süreci, toplulukların yeni çevrelerine uyum sağlama çabaları ve yerleştikleri bölgelerde karşılaştıkları sosyal ve dini baskılarla hızlanmıştır. Ayrıca, özellikle yeni nesillerin, dışlanma korkusuyla bu geçmişi açıkça ifade etmekten kaçındıkları gözlemlenmiştir.

Bu göç ve yer değiştirme süreci, Bektaşî topluluklarının dini kimliklerinde köklü bir değişime yol açmış, yeni yerleşim yerlerinde Sünnî İslam'a geçiş yaygın hale gelmiştir. Eski inanç ve ritüeller zamanla terk edilmiş, yerini Sünnî uygulamalar almıştır.

Sonuç olarak, nüfus mübadelesi, Bektaşî topluluklarının dini ve kültürel kimliklerinde derin ve kalıcı dönüşümlere yol açmıştır. Osmanlı döneminde, özellikle Balkanlar ve Anadolu'da geniş bir etki alanına sahip olan Bektaşîlik, mübadele sonrası Türkiye'de büyük ölçüde Sünnilikle yer değiştirmiştir. Göç edilen yeni topraklarda, mübadillerin karşılaştıkları toplumsal baskılar, dil ve kültür farklılıkları, dini kimliklerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Birçok Bektaşî topluluğu, bu süreçte geçmiş inançlarını ya gizlemiş ya da unutmuştur. Bektaşî tekkeleri ve ritüelleri, yeni yerleşim yerlerinde varlıklarını sürdürmekte zorlanmış ve zamanla Sünnî İslam'ın etkisi altında kaybolmuştur. Özellikle yeni nesiller, geçmişteki Bektaşî kimliklerini dışlanma korkusuyla ifade etmekten kaçınmış ve bu kimlikler giderek folklorik unsurlara indirgenmiştir. Bu süreç, Bektaşî topluluklarının dini ve kültürel mirasının büyük ölçüde dönüşüm geçirmesine ve yerleştikleri yeni coğrafyalarda yeni dini pratiklerle uyum sağlamalarına neden olmuştur. Mübadele, bu anlamda, Bektaşîliğin tarihsel ve kültürel bağlamda gerilemesine ve Sünnilik lehine dönüşmesine zemin hazırlayan kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

3.2.4. Arafta Kalmak: Hristiyanlaşan Müslümanlar, Müslümanlaşan Rum Ortodokslar

Lozan Antlaşması, iki ülke arasında yaşayan Ortodoks Hristiyan Rumlar ve Müslümanların zorunlu olarak yer değiştirmelerini öngörmüştür. Ancak, her iki

toplum içinde de sosyal, ekonomik veya kişisel nedenlerle mübadelenin dışında kalmak isteyen bireyler olmuştur. Bu durum, özellikle bazı Rumların İslam dinine, bazı Müslümanların ise Ortodoks Hristiyanlığa geçiş yaparak mübadelenin dışında kalmaya çalışmalarıyla kendini göstermiştir. Aslında, 19. yüzyıl boyunca din değiştirme eğiliminin oldukça yaygın olması, bu tür dönüşümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.³⁴⁹ Özellikle heterodoks İslam'dan Ortodoks İslam'a geçiş, görece daha kolay bir adaptasyon süreci sunmuştur. Heterodoks İslam, Bektaşilik gibi mistik ve yerel kültürel özelliklerle uyumlu inanç biçimlerini barındırırken, ortodoks İslam ise merkezi otoritenin standartlarına daha uygun bir dini yapıyı temsil ediyordu. Bu nedenle, heterodoks İslam'dan ortodoks İslam'a geçiş, özellikle mübadele döneminde sosyal ve dini kabul görmek amacıyla tercih edilebilir bir yol olarak öne çıkmıştır.

Mübadeleden muaf tutulmanın yollarından biri olarak din değiştirme, bireysel ve toplumsal bazda derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Bu süreçte, bazı bireylerin Müslüman Türk toplumuna entegre olabilmek için İslam dinini ve Yunan toplumuna uyum sağlayabilmek için Ortodoks Hristiyanlığı benimsedikleri bilinmektedir. Din değiştirmenin temel sebepleri arasında ekonomik güvence, sosyal baskılar ve kişisel güvenlik yer almaktadır. Özellikle ekonomik nedenler, Rumların ve Müslümanların mallarını koruma ve iş yerlerini sürdürebilme arzusuyla öne çıkmaktadır. İkincil olarak, sosyal çevrenin ve komşuların etkisiyle yapılan evlilikler de din değiştirmeye iten faktörler arasında gösterilebilir. İhtida, çoğunlukla bireylerin ekonomik güvencelerini koruma ve mübadele sürecinin yarattığı belirsizliklerden kaçınma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumu bir katılımcı şu şekilde anlatmaktadır:

*"Mübadele din esasına göre yapıldığı için, Ortodoks Hristiyanlığı seçenler kalmışlar. Onlardan da Müslümanlığı seçip de bu tarafa gelenler olmuş. Mesela İ. köyünde Rum kadın eşiyle birlikte geliyor, Müslümanlığı seçiyor ve buraya geliyor. Orada da o zaman Rum kızlarla evlenenler veya orada bir ailesi olanlar, 'Ben buradan gitmek istemiyorum' deyip buraya gelenler Müslüman oluyorlar."*³⁵⁰

³⁴⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Selim Deringil, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

³⁵⁰ Dede, 59 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

Türkiye'de bazı Rumların İslam'ı seçmeleri ve Türk kimliğiyle bütünleşmeye çalışmaları, onların mübadeleden muaf tutulmalarını sağlamıştır. Ancak bu durum, her zaman kesin bir muafiyet garantisi vermemiştir. Çünkü bu kişilerin yeni dinlerine ve topluluklarına ne derece entegre oldukları hükümet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Ayrıca, mübadeleden muafiyet genellikle yalnızca bireyin yaşadığı bölgedeki yerel otoritelerin takdirine bağlı kalmıştır. Bu, özellikle Anadolu'nun bazı bölgelerinde, yerel yetkililerin ve toplulukların tutumlarına göre değişkenlik göstermiştir.³⁵¹

Mübadele sürecinde din değiştiren bireyler, genellikle ciddi kimlik çatışmaları ve sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte, mübadeleden muaf tutulan Rumların yaşadığı zorluklar ve sosyal çatışmalar, onların yeni topluluklarına entegrasyonunu zorlaştırmıştır. Yeni kimlikleriyle yaşamaya çalışan bu bireyler, hem eski topluluklarından hem de yeni topluluklarından zaman zaman dışlanma ve ötekileştirme ile karşılaşmışlardır. Mübadeleden muaf tutulmak amacıyla İslam'ı seçen Rumlar ve Hristiyanlığı seçen Müslümanlar, hem yeni topluluklarına entegre olma sürecinde zorluklar yaşamış hem de eski topluluklarından kopuşun getirdiği zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.³⁵² Bir katılımcı, Girit'te kalan bir akrabasının hikayesini şöyle anlattı:

“Ya da orada kalanları anlatayım, istersen bir tane B. Amca var. B. T. Babası var amcası var, halası var, bunlar mübadil. Babası askerde olduğu için ailesiyle beraber gelmiyor. Dedesi de diyor ki, küçük oğlu var. Sen diyor, burada dur, 16 yaşında sen burada kal diyor. Mallara sahip çık. Eğer biz beğenmezsek geri geliriz diyor. Gittiği zaman beğenmezsek geri geliriz. Sen mallarımıza sahip çık diyor. Neyse Kadem'i bırakıyorlar ki Girit'te. Sonra abisi dönerken onu almak istiyor. Gelip de geliyor ama imkânı olmuyor, bulamıyor. Aradan yıllar geçiyor B. Amca Girit'te bayağı bir dostluklar ahablıklar kuruyor. Şey, eskiden bakkallar varmış, seyyar bakkallar, arabalarla, köylere ona söylüyor. Arkadaş oluyorlar işte bir bakıver diyor, amcasını buluyor B. Amca seksenli yıllarda. İşte diyor abim ne yapıyor diyor, öldü

³⁵¹ Daha fazla bilgi için bkz, İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadelen Iskat (Çıkma) Yolları," *Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)*, cilt 18, özel sayı, Ocak 2014, ss. 123-141.

³⁵² Barbaros Tanc, "Where local trumps national : Christian orthodox and Muslim refugees since Lausanne", *Balkanologie*, Vol. V, No 1-2, 2001, <https://journals.openedition.org/balkanologie/732>.

diyor ah diyor, adam duruyor. Giritlice, Türkçe bilmiyor. İşte kız kardeşini soruyor, öldü diyor. Sonra kafasına dışarı çıkarmış gördünüz mü demiş. Ben yalnız değilim, tek değilim. Bak benim akrabalarım var. Bu adama Hristiyan olup olmadığını sormadım büyük ihtimalle Hristiyan oldu diyor. Çünkü kadın biri vaftiz etmiş, Hristiyan olur, hala da kalamazsın zaten biliyorsun mübadele din esasına göre yapılmış. Onun amcası sevdiği kız için adada kalıyor. Ayrılmamak için. Büyük ihtimal vaftiz oluyor dedim ya kalması için İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar bunu öldürmüş. İşte keçilerin peşine girerken, bilmem ne olaylar var. Yine doksanlı yıllarda Y. H. amcasının çocuklarını buluyor. Mesela eşimin dedesinin amcası gidip de kalmış. Arada ziyarete geliyormuş burayı. Anladım ama Hristiyan oluyor o. Hristiyan olmadan kalamaz, öyle ha kalanlar var. Çifte pasaportu olan yani İtalyan, Fransız pasaportu olanlar. Bir de yaptığı meslekten dolayı o mesleği yapan başka birileri ya da çok kişi yoksa onlar kalabiliyor. Öyle kalan aileler var Girit'te. 500'e yakın insan yanılmıyorsa ama onlar da peyderpey ayrılmış. Sadece Hanya'da bir adam var. Onun çocukları şu an şeyde yaşıyor. Atina'da o adam kalmış Girit'te Türk olarak. O aile kalmıştı. Ya belki başka yere gitti. Yunanistan'a başka yere. Çünkü zor.”³⁵³

Katılımcının anlattığı hikâye, mübadele sürecinde Yunanistan'da kalan Müslümanların karmaşık kimlik sorunlarını ve hayatta kalma mücadelelerini vurgulamaktadır. Girit'te kalmayı seçen bu insanlar, hem içsel hem de dışsal çatışmalarla karşılaşarak hayatta kalabilmek için Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu din değişimi, yalnızca hayatta kalma stratejisi değil, aynı zamanda toplumsal kabul sağlama ve yeni bir yaşam tarzına uyum çabası olarak görülmüştür. Ancak, Hristiyan kimliğini benimsemek onların kültürel aidiyetlerinden kopma riskini de beraberinde getirmiştir. Bu süreç, eski ve yeni kimlikleri arasında sıkışmalarına ve "araf"ta kalmalarına neden olmuştur. Torunları ise bu karmaşık kimlik mirasıyla hem geçmişle bağlarını korumaya hem de yeni kimlikleriyle toplumda yer edinmeye çalışarak nesiller boyu süren bir kimlik arayışını sürdürmektedir.

Göç süreçleri, bireylerin sadece fiziksel yer değiştirmelerini değil, aynı zamanda kimliklerinde, inançlarında ve yaşam biçimlerinde de köklü değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte, insanlar yeni toplumlara ve kültürlerle uyum sağlamak için zorlayıcı kararlar almak zorunda kalmışlardır. Din değiştirme, bu dönemde birçok kişi

³⁵³ Aydın, 61 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

için hem hayatta kalmanın hem de topluma uyum sağlamanın bir yolu olmuştur. Ancak bu zorunlu değişimlerin bireylerin iç dünyalarında derin izler bıraktığı da bir gerçektir. Katılımcının anlattığı deneyim, bu tür değişimlerin ne denli karmaşık ve derin olabileceğini ortaya koyan etkileyici bir örnektir. Hikaye, halasının Müslüman kimliğinden Hristiyan bir rahibe olarak yaşamaya nasıl geçtiğini ve bu değişimin onun hayatında nasıl bir yer tuttuğunu anlatır. İşte bu karmaşık ve duygusal süreç, halasının son isteğiyle birlikte daha da anlam kazanır:

“E. abinin halası yanılmıyorsam Ayvalık’ta. O şeye gidiyor, kaçırıyorlar mı? Emin değilim şeyini, bir kilisede rahibe olarak yaşıyor. Öleceğine yakın çocuklarına demiş ki beni Kabe’ye döndürün. Artık son nefesini verecek. Beni Kabe’ye döndürün demiş. Ama kilisede yaşıyorsun yani.”³⁵⁴

Bu anlatı, mübadele sürecinin bireylerin inançları, kimlikleri ve yaşam tarzları üzerindeki derin etkilerini ortaya koymaktadır. Katılımcının hikayesi, bu süreçte yaşanan kimlik karmaşasının ve inançlar arasındaki gerilimin çarpıcı bir örneğini sunar. Müslüman bir geçmişe sahip olmasına rağmen, hayatının bir döneminde zorla veya gönüllü olarak Hristiyan bir rahibe olmayı kabul etmiş ve bir kilisede yaşamaya başlamıştır. Bu durum, mübadele ve göç gibi büyük toplumsal değişimlerin bireyleri nasıl köklü değişimlere zorladığını ve onları tamamen farklı bir dini ve kültürel kimliğe uyum sağlamak zorunda bıraktığını göstermektedir.

Ölüm döşeğindeyken, halasının "Beni Kabe’ye döndürün" şeklindeki isteği, içinde bulunduğu kimlik ve inanç karmaşasını ve Müslüman kimliğine olan derin bağlılığını gözler önüne serer. Hayatının büyük bir kısmını kilisede geçirmiş olmasına rağmen, bu son dilek, onun aslında içsel olarak her zaman Müslüman kimliğini koruduğunu ve bu kimliği ölüm anında bile kucaklamaya çalıştığını göstermektedir. Bu durum, inanç ve kimlik arasındaki derin bağın, hangi koşullarda olursa olsun kolayca koparılamayacağını ve bireyin kökenine olan bağlılığının ne kadar güçlü olabileceğini yansıtır.

Bu hikâye, aynı zamanda mübadele sürecinde din değiştiren ya da başka bir dini kimliğe uyum sağlamak zorunda kalan bireylerin yaşadığı içsel çatışmayı da

³⁵⁴ Aydın, 61 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

simgeler. Hristiyan bir rahibe olarak yaşadığı süre boyunca, eski inancına olan bağlılığını tamamen terk edememiş ve sonunda bu bağlılık, ölüm döşğinde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu, kimlik ve inanç arasında yaşanan içsel çatışmanın, zamanla bireyin hayatını nasıl şekillendirdiğinin ve son anda bile bu çatışmanın çözümlenmeye çalışıldığının bir göstergesidir. Hikâyenin bu yönü, mübadele sürecinde din değiştirme zorunluluğunun, bireylerin kimliklerini ve inançlarını nasıl derinden etkilediğini ve bu süreçte yaşanan içsel çatışmaların, hayatlarının son anına kadar sürebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde, dini ve kültürel kimliklerini koruma çabası, birçok insan için hayatta kalmanın ötesinde bir anlam taşıyordu. Kimliğin ve inancın tehdit altında olduğu zamanlarda, bazı topluluklar hayatta kalmak ve varlıklarını sürdürmek için olağanüstü tedbirler almak zorunda kaldılar. Kandiye'deki Bektaşî kökenli aileler, bu tür bir zorunluluğun en çarpıcı örneklerinden birini oluşturur. Kendi inançlarını koruyabilmek adına, dışarıdan farklı bir kimliği benimsemek zorunda kalan bu ailelerin hikayesi, kimlik ve inanç arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne sermektedir:

*“Kandiye’de 25 aile Bektaşî kökenli. Orada Bektaşî tekkesini devam ettirebilmek için Hristiyan gibi görünüp hâlâ Müslüman olan 25 aile varmış. Ben tanışma fırsatı bulamadım. Ve Kandiye’nin yerli halkı Bunların kim olduğunu biliyormuş.”*³⁵⁵

Anlatı, inanç ve kimliğin korunmasının, toplumsal baskı ve tehditler karşısında nasıl bir direniş haline geldiğini gösterir. Bektaşî aileler, dinlerini gizlemek zorunda kalsalar da bu inançlarını ve kültürel miraslarını yaşatmayı başarmışlardır. Bu durum, kimlik ve inanç arasındaki derin bağın, dışsal baskılara rağmen ne kadar güçlü olabileceğini ve bireylerin bu bağları korumak için ne kadar büyük fedakarlıklar yapabileceğini ortaya koyar. Bektaşilik, bu aileler için sadece bir dini inanç değil, aynı zamanda bir kimlik ve topluluk bağını temsil etmektedir. Bu bağlamda, onların kimliklerini koruma mücadelesi, yalnızca bir dini pratiği sürdürme çabasından ibaret değil, aynı zamanda bir topluluk olarak varlıklarını devam ettirme arzusunun da bir yansımasıdır.

³⁵⁵ Aydın, 61 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

Benzer bir durum, Anadolu'da kalan Rumlar için de geçerlidir. Anadolu'da kalmayı tercih eden bazı Rumlar, din değiştirerek bu mübadeleden kaçınmayı başardılar. Bu süreçte, özellikle Rum Ortodoks topluluğu içerisinde kalan bazı bireyler, Müslüman kimliğini benimseyerek hayatta kalmayı ve mallarını korumayı amaçlamışlardır. Ancak, bu tercih onların yaşamlarını derinden etkileyen karmaşık bir kimlik dönüşümüne yol açmıştır. Din değiştirerek Müslüman kimliğini benimseyen Rumlar, yeni bir topluluğa entegre olmaya çalışırken eski kimliklerinden de kopmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, onların içsel dünyalarında derin bir kimlik çatışmasına neden olmuş ve bu çatışma, yeni hayatlarına uyum sağlamalarını zorlaştırmıştır. Bir yandan Müslüman kimliğini kabul ederken, diğer yandan eski kültürel ve dini köklerini terk etmek zorunda kalmaları, bu bireylerde uzun süreli bir aidiyet sorunu yaratmıştır.³⁵⁶

Bu süreç, sadece bireysel bir din değiştirme olayı olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşümün de parçası olmuştur. Müslümanlaşan Rumlar, bu yeni kimlikle kabul görme çabası içinde, hem eski topluluklarından hem de yeni topluluklarından dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, onların hem eski hem de yeni kimlikleri arasında sıkışıp kalmalarına, bir anlamda "araf"ta kalmalarına neden olmuştur. Anadolu'da Müslüman kimliğine geçen Rumlar, bu süreçte yoğun sosyal baskılarla karşılaşmış ve kimliklerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Zamanla bu durum, onların toplumsal belleklerinde derin izler bırakmış ve sonraki nesillerin kimliklerini şekillendirmiştir. Torunları, hem geçmişle bağlarını korumaya çalışmış hem de yeni kimlikleriyle toplumda yer edinme mücadelesi vermiştir.

Müslümanlaşan Rumların yaşadığı bu süreç, zorunlu din değiştirme ve kültürel asimilasyonun bireylerin kimlikleri ve inançları üzerindeki derin etkilerini gözler önüne sermektedir. Bu insanlar, hayatta kalmak için dini kimliklerini değiştirmek zorunda kalmış, ancak bu yeni kimliğe tam anlamıyla adapte olamamışlardır. Sonuç

³⁵⁶ Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz., Hakan Yücel (der.), *Rum Olmak Rum Kalmak*, İstanbul: İstos Yayınları, 2016. Mert Kaya, 1919-1925 Yılları Arasında Anadolu Rumlarının Müslümanlaştırılması Üzerine Bir Bellek Çalışması, *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017. Betül Tansel, Din, Kimlik ve Aktarım Çıkmazında Mühtediler, *Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

olarak, bu zorunlu dönüşüm, onların hayatlarının sonuna kadar süren bir kimlik arayışına neden olmuştur. Yeni kimliklerini kabul ettirme çabası, onların toplumsal kabul görme arayışıyla birleşmiş, ancak bu süreçte yaşanan kimlik karmaşası, onların her iki dünyada da tam anlamıyla kabul görmelerini engellemiştir.

3.3. Kimliği Yeniden Kurgulamak ve Örgütlemek

Bu bölümde, mübadil topluluklarının göç sonrası yeni yerleşim yerlerinde kimliklerini nasıl yeniden kurguladıkları ve örgütledikleri ele alınacaktır. Zorunlu göç ve mübadele, bireylerin fiziksel mekân değişikliklerinin ötesinde, onların sosyal, kültürel ve hatta psikolojik yapılarında büyük dönüşümlere yol açan karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, kimliğin yeniden kurgulanması, sadece geçmişte sahip olunan kültürel unsurların korunması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda, bu unsurların yeni coğrafi ve toplumsal koşullara uyarlanması, yeniden üretilmesi ve gelecek nesillere aktarılması anlamına gelir.

Mübadiller, yeni yerleşim yerlerinde kimliklerini koruma mücadelesi verirken, dil, müzik, dans, dini ritüeller ve mutfak kültürü gibi somut olmayan kültürel miras unsurlarını yaşatmaya çalışmışlardır. Bu unsurlar, toplulukların kolektif hafızasında önemli bir yer tutar ve onların kimliklerini yeniden inşa etmelerinde merkezi bir rol oynar. Ancak bu süreç, sadece bir kültürel aktarım değil, aynı zamanda toplumsal kabul görme ve yerel halkla bütünleşme zorluklarıyla da çevrilidir. Özellikle dilin korunması, kültürel kimliğin korunmasında kritik bir araç olmuş, fakat aynı zamanda asimilasyon ve demografik değişiklikler nedeniyle bu dillerin kaybolma riski ile karşı karşıya kalınmıştır. Müzik ve dans gibi kültürel ifade araçları, mübadillerin kendi kimliklerini toplumsal bağlamda yeniden üretme ve geçmişle bağ kurma süreçlerinde güçlü birer sembol olmuştur.

Bu bölümde ayrıca, mübadil derneklerinin kimlik inşasındaki rollerine de odaklanılacaktır. Dernekler, topluluk üyeleri arasında dayanışmayı artırma, kültürel mirası koruma ve bu mirası yeni nesillere aktarma konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Özellikle büyük şehirlerdeki mübadil dernekleri, topluluk üyeleri için kimliğin korunmasına yönelik kültürel etkinlikler düzenlemiş ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu dernekler, mübadil topluluklarının bir araya

gelerek dayanışma içerisinde olmalarını sağlarken, aynı zamanda toplumların karşılaştıkları sorunlara çözüm bulma çabasında da önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, bu bölümde mübadil toplumlarının yeni yerleşim yerlerinde kimliklerini nasıl yeniden örgütledikleri, kültürel miraslarını nasıl korudukları ve toplumsal kabul sürecinde karşılaştıkları zorluklar derinlemesine incelenecektir. Kimliğin yeniden kurgulanması ve örgütlenmesi sürecinde, dil, müzik, dans, dini ritüeller ve mutfak gibi kültürel unsurların rolü detaylandırılacak ve mübadil derneklerinin bu süreçlerdeki katkıları üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Eski Çamlar Bardak Oldu (Mu?): Kimliği Sürdürmenin Bir unsuru Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras, toplumların maddi olmayan kültürel değerlerini ifade eder ve bu değerler bir toplumun kimliğini oluşturan, koruyan ve nesilden nesile aktaran başlıca unsurlardır. Dil, müzik, dans, dini ritüeller ve mutfak kültürü gibi unsurlar, bir toplumun kolektif hafızasında yer edinmiş ve o topluluğun kendini ifade etmesinde merkezi bir rol oynamıştır.³⁵⁷ Savaşlar, zorunlu göçler ve toplumsal değişimler, somut olmayan kültürel mirasın korunmasını zorlaştıranın ötesinde, bu mirasın kaybolmasına, değiştirilmesine ve unutulmasına yol açabilir. Örneğin, zorunlu göçler sırasında toplumlar, geleneksel bilgi ve ritüeller gibi kültürel unsurlarını yeni çevrelere uyarlamak zorunda kalır, bu da onların orijinal formlarının bozulmasına neden olabilir.³⁵⁸ Ayrıca bu süreçte müzeler ve kültürel kurumlar, göç süreçlerinde bu mirasları kayıt altına alarak, bunların unutulmasını engellemeye çalışmaktadır.³⁵⁹

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, yaklaşık iki milyon insanın zorunlu olarak yer değiştirdiği büyük bir göç hareketidir ve bu süreç, göç eden toplumların yalnızca fiziksel mekânlarını değil, aynı zamanda kimliklerini ve kültürel miraslarını da

³⁵⁷ Federico Lenzerini, "Intangible cultural heritage: The living culture of peoples," *European Journal of International Law*, 2011, 22: 101-120, s. 105. Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Intangible Heritage as Metacultural Production," *Museum International*, 2014, 66: 163-174, s. 170-171.

³⁵⁸ Marcela Jaramillo Contreras, "Intangible Cultural Heritage and Armed Conflicts: The Colombian Case," *Economia della Cultura*, vol. 3, no. 2012, 299-304.

³⁵⁹ Saphinaz-Amal Naguib, "Museums, Diasporas and the Sustainability of Intangible Cultural Heritage," *Sustainability*, vol. 5, no. 2178-2190, 2013.

etkileyen bir olay olmuştur. Mübadiller, yeni yerleşim yerlerine giderken yanlarında sadece maddi eşyalarını değil, dil, müzik, dans ve mutfak kültürü gibi somut olmayan miras unsurlarını da taşıma çabası içinde olmuşlardır. Mübadillerin taşıdıkları somut olmayan kültürel miras unsurları (örneğin, dil, müzik, dans) hem kimliklerini yeniden inşa etmelerinde yardımcı olmuş hem de toplumsal kabulde zorluklar yaratmıştır. Bu süreç, kültürel mirasın korunmasını ve yeni yerleşim yerlerinde kabul görmesini zorlaştırmış, bazı durumlarda ise bu mirasın kaybolmasına veya unutulmasına yol açmıştır. Özellikle Anadolu Rumlarının taşıdığı Rebetiko müziği, Yunanistan'da başlangıçta toplumun bazı kesimleri tarafından olumsuz karşılanmış, ancak zamanla Yunan kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir.³⁶⁰

Dil

Dil, kimliğin en temel yapı taşlarından biridir. Mübadele sonrası, mübadillerin kimliklerini koruma ve topluluk içinde iletişimlerini sürdürme aracı olarak dil, özellikle önemli bir rol oynamıştır. Yeni yerleşim yerlerinde, asimilasyon baskıları ve demografik değişiklikler, dillerin büyük ölçüde kaybolmasına neden olmuştur.³⁶¹ Ancak mübadil toplulukları, dillerini korumak için büyük çaba sarf etmiş, dil kursları ve eğitim programları aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, bir görüşmeci, *"Yaklaşık yüze yakın Giritlice kelime kullanılıyor hala konuşulurken"* diyerek Giritlicenin hala günlük hayatta yaşatıldığını belirtmiştir.³⁶² Giritli mübadil toplulukları arasında günlük hayatta kullanılan Giritlice kelimeler, genellikle gündelik yaşama ve yerel kültüre dair terimlerdir. Bu kelimeler arasında yemek adları, ev işleri, doğa ile ilgili terimler ve günlük konuşma ifadeleri öne çıkar.

³⁶⁰ Yiannis Zaimakis, "Music-making in the social world of a Cretan town (Heraklion 1900–1960): a contribution to the study of non-commercial rebetiko," *Popular Music*, vol. 30, no. 1, 2011, pp. 1-24. Dimitri Monos, "Rebetico: The music of the Greek urban working class," *International Journal of Politics, Culture, and Society*, vol. 1, no. 1, 1987, pp. 111-119.

³⁶¹ Diğer örnekler için bkz. Richard Alba, John Logan, Amy Lutz, & Brian Stults, "Only English by the third generation? Loss and preservation of the mother tongue among the grandchildren of contemporary immigrants," *Demography*, Vol. 39, No. 3, August 2002, pp. 467–484. Paul Vedder & Erkki Virta, "Language, ethnic identity, and the adaptation of Turkish immigrant youth in the Netherlands and Sweden," *International Journal of Intercultural Relations*, Vol. 29, No. 3, May 2005, pp. 317-337.

³⁶² Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

Dilin korunmasının ve aktarılması karmaşık bir süreçtir. Özellikle mübadil topluluklarında, dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda travmatik geçmişin, acıların ve kayıpların bir taşıyıcısı olarak da önemli bir rol oynamıştır. Alıntıda, büyüklerin yaşadıkları acıları dil yoluyla ifade etmeleri yerine, bu acıları içlerinde sakladıkları, hatta bu süreçte dili de bir tür gizlilik aracı olarak kullandıkları belirtilmektedir. Bu durum, dilin yalnızca bir ifade aracı değil, aynı zamanda bir koruma mekanizması olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bahsedilen görüşme, dilin mübadil topluluklarındaki karmaşık rolünü ve işlevini ortaya koymaktadır. Dil, bu topluluklar için sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda tarihsel travmaların, kayıpların ve acıların bir taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Görüşmede, dilin kamusal alanda açıkça ifade edilememesi, buna karşın kimlik unsuru olarak korunmaya çalışılması, topluluk üyeleri arasında bir tür koruma mekanizması geliştirdiğini göstermektedir. Dilin kamusal alanda açıkça ifade edilememesi, asimilasyon baskıları ve sosyal dışlanma korkusuyla yakından ilişkilidir. Mübadele sonrasında, yeni yerleşim yerlerindeki baskın dil ve kültürle uyum sağlama zorunluluğu, mübadil topluluklarının kendi dillerini gizleme veya sınırlı bir şekilde kullanma ihtiyacı doğurmuştur. Bu baskılar, yerel toplumun yabancı veya farklı dillerin kullanımına karşı olumsuz tutumlarından kaynaklanmış, mübadilleri dil ve kültürel kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa veya dışlanmaya maruz bırakmıştır. Bu nedenle, dilin kamusal alanda kullanımı sınırlı kalmış ve daha çok ev içi ortamda veya topluluk içindeki sosyal etkinliklerde yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu durum, dilin, acıların ve travmaların aktarımında nasıl bir araç olarak kullanıldığını, aynı zamanda bir gizlilik ve koruma aracı olarak da işlev gördüğünü vurgular. Bu bağlamda, özellikle mübadil topluluklarındaki dilin korunması ve aktarılması dikkat çekicidir. Bir yandan dil, kimliğin ve kültürel mirasın önemli bir unsuru olarak korunmaya çalışılırken, diğer yandan bu dilin kamusal alanda ifade edilmemesi, gizli tutulması gerekmektedir. Bu durum, mübadil topluluklarında yaşanan kimlik ve dil dinamiklerinin ne denli karmaşık olduğunu ortaya koyar. Öte yandan, Türkofon Rumlarda benzer bir durumun yaşanmaması, dilin toplumlararası ilişkilerde ve kimlik oluşumunda oynadığı rolün

farklılıklarına işaret etmektedir.³⁶³ Başka bir katılımcı ise dilin kaybolmasıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

*"Rahmetli dedemi büyük dedemizi kaybetmeden önce annem hep bize anlatırdı. Dedemin süt dişleri bile çıktı. Geldiğinde hiç Türkçe bilmezdi. Hep Yunanca konuşurdu. Bizler de ondan Yunanca öğrendik hep derdi. Ancak büyüklerimiz aralarında Giritlice konuşarak acılarını paylaşırdı. Girit'te yaşadıklarını anlatmak yerine bu acıları içlerine kapatmışlar, bu da dilin ve anıların korunmasını zorlaştırmış. "Girit'te de yaşadıklarını mesela büyük dedenin ne yaşadıklarını hiç böyle anlatmamışlar. Hep oradaki acılarını sanki içlerine kapatmışlar. Ne yaşanıp ne bittiyse çekinmişler hep, o yüzden bilğimiz yok. Evet, aslında hep gizli, yani gizli tutmuşlar. Yunancayı bile aralarında gizli bir şey olduğunda konuşmayı hep tercih etmişler yani."*³⁶⁴

Dil, bu bağlamda, mübadil topluluklarının kolektif hafızasında bir tür sınır görevi görmektedir; bu sınır, geçmişin acılarının ve travmalarının bugüne taşınmasını hem sağlamakta hem de sınırlamaktadır. Büyüklerin acılarını ifade etmekten çekinmeleri, dilin yalnızca yaşanan olayların bir kaydı olarak değil, aynı zamanda bu olayların yeniden canlanmasını engelleyen bir bariyer olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, dilin korunmasının neden bu kadar zor olduğunu da açıklamaktadır; çünkü dil yalnızca kelimelerin değil, aynı zamanda taşınan duyguların ve travmaların da bir aracıdır.³⁶⁵

³⁶³ Peter Mackridge, *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 288-320. Sefer Güvenç, *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*, ed. Yonca Cingöz, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2019. Mehmet Ölmez ve Evangelia Balta (Ed.), *Between Religion And Language: Turkish Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2022.

³⁶⁴ Beyaz, 51 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Çalışmıyor.

³⁶⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Zsófia Réti, "Past Traumas and Future Generations," *The Hungarian Historical Review*, Cilt 6, No. 2, *Historical Traumas in Post-War Hungary: Legacies and Representations of Genocide and Dictatorship* (2017), s. 377-403. Carol A. Kidron, "Surviving a Distant Past: A Case Study of the Cultural Construction of Trauma Descendant Identity," *Ethnology*, Cilt 31, No. 4 (Aralık 2003), s. 513-544. Anh Hua, "Diaspora and Cultural Memory," in Vijay Agnew (ed.), *Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home*, Toronto: University of Toronto Press, 2005, s. 191-208.

Bu bağlamda, dilin diğer kuşaklara aktarılmaması, sadece bir dil kaybı değil, aynı zamanda bu travmatik geçmişin bilinçli ya da bilinçsiz olarak örtülmesi anlamına da gelmektedir. Dilin gizli bir şey olduğunda kullanılmasının tercih edilmesi, dilin bir tür gizlilik ve mahremiyet aracı olarak kullanıldığını, bu nedenle de kuşaklar arası aktarımının zorlaştığını göstermektedir. Bu durum, mübadil topluluklarının dilsel mirasının korunması ve aktarılması konusunda karşılaştıkları zorlukların yalnızca kültürel değil, aynı zamanda psikolojik boyutlarının da olduğunu ortaya koymaktadır. Dilin kaybolması da sadece bir iletişim aracı kaybı değil, aynı zamanda bir topluluğun kültürel kimliğinin ve kolektif hafızasının zayıflaması anlamına gelir. Bu nedenle, dilin korunması mübadiller için bir varoluş mücadelesi olmuştur.

Müzik ve Dans

Müzik ve dans, mübadil topluluklarının kimlik inşasında güçlü kültürel ifade araçları olarak öne çıkmıştır. Müzik ve dans, geçmişle olan bağların canlı tutulmasında ve bu bağların yeni toplumsal bağlamlarda yeniden inşa edilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Geleneksel müzik aletleri ve halk dansları, mübadillerin eski yurtlarına dair duydukları özlemi ve kimliklerini ifade etmelerini sağlamıştır.³⁶⁶ Mübadil dernekleri tarafından düzenlenen kültürel etkinlikler, festivaller ve anma törenleri, müzik ve dansın toplulukların bir araya gelmesinde ve kimliklerinin sürdürülmesinde nasıl önemli bir rol oynadığını gösterir. Bu etkinlikler, özellikle genç kuşaklara geleneksel kültürel mirasın aktarılmasında kritik bir öneme sahiptir. Bir katılımcı, bu bağlamda kendi deneyimini şu sözlerle dile getirmektedir: *"Bizim bir müzik grubumuz var, korumuz var. Bizim hem buradan gidenlerin hem oradan buraya gelenlerin ortak şarkılarını söylüyoruz Türkçe ve Yunanca. Aynı zamanda danslarımızı yapıyoruz, ben 74 yaşındayım hala dans ediyorum."*³⁶⁷

Katılımcının ifadesi, mübadil topluluklarının müzik ve dans yoluyla kültürel kimliklerini nasıl sürdürdüklerini göstermektedir. Bu durum, müzik aracılığıyla hem

³⁶⁶ Diğer örnekler için bkz. Rolf Lidskog, "The role of music in ethnic identity formation in diaspora: A research review," *International Social Science Journal*, Vol. 66, 2016, pp. 23-38. Yda J. Smith, "Traditional Dance as a Vehicle for Identity Construction and Social Engagement after Forced Migration," *Societies*, Vol. 8, No. 3, 2018, 67.

³⁶⁷ Elif, 69 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Özel Sektör.

eski hem de yeni yurtlar arasında bir köprü kurma işlevini ifade eder. Ayrıca, katılımcının 74 yaşında olmasına rağmen hala dans ettiğini vurgulaması, bu kültürel mirasın bireysel yaşamlar üzerindeki güçlü etkisini ve sürekliliğini gösterir. Müziğin ve dansın bu topluluklar için yalnızca bir eğlence aracı olmadığını, aynı zamanda kimliklerini ve kültürel aidiyetlerini canlı tutan temel unsurlar olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Bu katılımcının ifadesi, müzik ve dans kültürünün sürdürülmesinde Roman (Çingene) müzisyenlerin kritik rolünü vurgular. Katılımcı, kendi bölgelerinden gelen müzisyenlerin ve Roman topluluklarının, mübadil kültürünün temel unsurlarını - özellikle de müzik ve dansı - koruduğunu belirtir. Bu ifadede, Roman müzisyenlerin bu kültürün devamında oynadıkları rol, mübadele sürecinin ekonomik ve sosyal dinamikleriyle ilişkilendirilmiştir. Katılımcı, müzisyenlerin kendi pazarlarına sahip çıkma motivasyonu ile hareket ettiklerini ve bu sayede müzik ve dans kültürünün devamını sağladıklarını ifade eder. Özellikle Roman müzisyenlerin katkısı olmasaydı, bu kültürel mirasın ikinci veya üçüncü kuşakta unutulabileceğine dikkat çeker. Bu açıklama, müzik ve dansın yalnızca kültürel bir ifade aracı olmadığını, aynı zamanda bu topluluklar için ekonomik bir değer ve sosyal bağlılık unsuru olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koyar. Müzik ve dans kültürünün önemini vurgulayan başka bir katılımcı ise şunları ifade etmektedir:

"Dans kültürü devam ediyor, müzik kültürü devam ediyor. Neden? Çünkü şöyle bizim bölgemizde Nasliç'ten gelirken bizimkilerle düğün çalanlar da gelmişler hocam. Mantık şu, ekmek mantığı yani. Ekmek elden gidiyor diyor. Baba nereye gidiyorsa biz de gidelim böyle yani. Şimdi onlar da geliyor. Müzisyenler de Romanlar da geliyor. Bizim mesela Romanlar da 'Biz de Patriyot'uz' diyor. Eyvallah baba, saygı, oradan geldin, yapacak bir şey yok, sen de katıl görsün, adam müzisyen, onlar da buraya geldikleri için bu bölgelere yerleştiği için müzisyenler de adam pazarı kaybetmemiş. Pazara sahip çıkmış, kalkıp kendi pazarına sahip çıkmış adam. Doğal olarak müzik kültürü ve dans kültürü devamı da geliyor. Bugün düğünlerde bizim Patriyot oyunları oynanıyor hala. Müzikler aynı şekilde devam ediyor. O kültür devam ediyor yani dans ve müzik. Ama şunu söyleyeyim, o Romanlar olmasaydı olmazdı. O bizim müzisyenlerimiz, Çingene müzisyenlerimiz olmasaydı bizimle Nasliç'ten gelenler müzik kültürü olmazdı. O da aynı dil gibi ikinci, üçüncü kuşaktan sonra unutulurdu. Onlar ayakta tutmuşlar müzik kültürünü. Bizim buraya gelen Nasliç bölgesinden gelen

Çingeneler ayakta tutmuşlar abi açıkçası. Tamam, herkes oynamayı biliyor mu biliyor ama çalamayınca birinci kuşağı çalamadın, ikinci kuşak yok abi. Gelmezdi yani çok. Müzik ve dans kültürünün taşıyıcıları Romanlar, Çingeneler buraya. Çünkü pazarları, ekmekleri bunların. Onlarla geliyor gemiyle bizim mübadele gibi."³⁶⁸

Bu süreçte, sadece Çingeneler müzik kültürünün taşıyıcısı rolünü üstlenmemiştir; böyle bir destek olmadığı durumlarda müzik kültürünün yaşatılması için farklı yollar da benimsenmiştir. Giritli mübadil toplulukları, müziğin ve dansın unutulmaması için kendi içlerinde alternatif çözümler üretmişlerdir. Müzik ve dansları kayıtlardan öğrenme veya Girit'ten gelen ekiplerle ortak etkinlikler düzenleme gibi yöntemler de kullanarak kültürel devamlılığı sağlamaya çalışmışlardır. Katılımcının belirttiği gibi, Giritlice müzik yapan grupların artık kalmamış olması, bu kültürel geleneğin devamlılığı için dışarıdan destek alınmasını gerekli kılmıştır. Başka bir katılımcı ise mübadillerin dans ve müzik kültürünün korunmasına yönelik etkinlikleri şu sözlerle dile getirir:

*"Girit'ten artık günümüzde Giritlice müzik yapan bir ekip olmadığı için Girit'ten müzik ekibi getiriyoruz. Danslarımızı da maalesef unutmuşuz yetmişli yıllarda. Dansları oynayan ekip getiriyoruz. Atalarımızın dansların ve müziğini gelen insanlara gösteriyoruz."*³⁶⁹

Dansların unutulması ise, kültürel aktarımın ne kadar kırılgan olduğunu ve nesiller arasındaki bağların kopmasının bu mirasın devamını ne derece tehlikeye sokabileceğini göstermektedir. Ancak, bu kayıplara rağmen, topluluğun dans ve müzik kültürünü yeniden canlandırma çabaları, kültürel kimliğin korunması ve bu kimliğin gelecek nesillere aktarılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu tür etkinlikler, mübadil topluluklarının sadece geçmişlerine olan bağlılıklarını değil, aynı zamanda bu mirası yaşatma ve yeniden canlandırma konusundaki istek ve çabalarını da

³⁶⁸ Yalçın, 41 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitimci.

³⁶⁹ Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

yansıtmaktadır. Bu çabalar, kültürel devamlılığı sağlamak için geçmişle olan bağların yeniden inşa edilmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Dini Ritüeller ve Gelenekler

Dini ritüeller ve gelenekler, mübadillerin inanç sistemlerini ve toplumsal normlarını ifade eden önemli kültürel unsurlardır. Dini ritüeller, toplulukların manevi değerlerinin korunmasında ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak işlev görmüştür. Mübadiller, geldikleri topraklardan taşıdıkları dini ritüelleri yeni yerleşim yerlerinde sürdürerek topluluk bağlarını güçlendirmişlerdir. Bu ritüeller, sadece bireylerin değil, topluluğun bir bütün olarak varlığını sürdürebilmesi ve kolektif hafızasının korunması açısından büyük bir önem taşır. Mübadil dernekleri, bu ritüellerin devam etmesi için çeşitli etkinlikler düzenlemiş ve bu sayede topluluk üyeleri arasında bir aidiyet duygusu oluşturulmuştur. Bir mübadil, bu bağlamda kendi deneyimini şu sözlerle dile getirmektedir:

*"Bizim cenazelerimiz hala camiden kalkmaz. Evin önünde helallik alınır. Namaz sonrası öğlen namazıysa öğlen namazı, ikindi ise ikindi namazı sonrası helallik alınır. Helallikten sonra mezarlığa gider mezarlığa cenaze namazı kılınır, musalla taşında kılınır ve defnedilir."*³⁷⁰

Bu alıntı, geleneksel cenaze ritüellerinin hala sürdürüldüğünü ve bu ritüellerin topluluk içindeki sosyal bağları ve kimliği korumada ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ataerkil sistemin şekillendirdiği toplumsal yapıda, dini ritüeller ve sosyal gelenekler de bu hiyerarşiye uygun bir şekilde icra edilmiştir. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Ataerkil bir sistem vardı. Şu an doğuluların yaşadığı sistem bizde de vardı. Dedenin yanında ayağını uzatamazsın. Çocukları yerde oturur, kadınlar yerde oturur,

³⁷⁰ Dede, 59 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

dede başlar sofrada ilk önce, yemeğe ondan sonra sen başlasın. Ondan sonra ezan vakti ezan okunurken herkes sofrada olur. Sokakta oynasak da koşarak eve giderdik. Ezandan sonra gelirsen onun cezasını çekerdik veya babam, dedem eve sokmazdı. Sen o saatlerde yemeğe oturmak zorundasın ve yemekte konuşmama olayı vardır. Kesinlikle sofraya saygıdan dolayı kimsede çıt ses çıkmaz. Sadece kaşık sesi duyulurdu. Ezan saati bir misafir dahi dışarıdan gelse cevap verilmezdi. Yemek esnasında kafalar kalkmasın derdi dedem. Haykırır haykırır seslenir gider derdi. O adam kapıyı açmazsan, giremez tabi. Yani komşu bir şey istemeye de gelse sofrada iken kimse cevap verip kalkmazdı. O kültürümüz vardı, onlar aklında kalmış. Dediğim gibi kahveye biz çocukları sokmazlar köyde. Çocuklar ancak bir televizyon yeni çıktığı zamanlarda dışarıdan pencereden, onu bile kovalıyorlar, öyle ataerkil saygı sistemi diyeyim. Yani her konuda büyüğünü çağırdığı zaman koşarak yanına gidip bu işi yapmak zorundasın. Senin deden de olsa başkasının dedesi de olsa hani büyüklere saygı sistemi ile yetiştik. Babalarımız dahi dedesinden babasından habersiz bir şey yapamazdı, karar alamazdı. Kararları her zaman en büyükler alıp en büyükler verirdi. O sistem de bu doksanlı yıllardan sonra yavaş yavaş bozuldu zaten, Trakya'da. Şu an hala doğuda o sistem gidiyor. Valla onlar da yavaş yavaş bu sistemin değişeceğini tahmin ediyorum. Değişiyor da zaten.”³⁷¹

Bu alıntı, ataerkil sistemin mübadil topluluklarında ne kadar derin bir yer tuttuğunu ve bu sistemin toplumsal yaşamı nasıl şekillendirdiğini gözler önüne seriyor. Aile içinde büyüklerin, özellikle dedenin, otoritesinin mutlak olduğu ve herkesin bu hiyerarşiye göre hareket etmek zorunda kaldığı bir yapı tarif ediliyor. Yemek saati gibi günlük rutinlerde bile bu disiplinin ve saygının ne kadar önemli olduğu vurgulanıyor. Sofra adabından, ezan vakti uyulması gereken kurallara kadar, tüm bu ritüeller ataerkil sistemin bir parçası olarak ortaya çıkıyor. Bu sistemin bir diğer boyutu ise, kararların yalnızca en büyükler tarafından alınması ve gençlerin ya da çocukların bu süreçlerde yer almaması. Ailedeki küçükler ve kadınlar, genellikle pasif bir rol üstlenmiş ve büyüklerin kararlarına uymak zorunda kalmıştır. Ancak, alıntıda da belirtildiği gibi, doksanlı yıllardan itibaren bu sistem yavaş yavaş çözülmeye başlamış, modernleşme ve toplumsal değişimlerle birlikte ataerkil yapı esnemeye başlamıştır. Bu süreçte, toplumsal rollerin ve hiyerarşinin yeniden tanımlanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

³⁷¹ Kamer, 44 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

Geleneksel ataerkil yapı, yerini daha bireyselci ve eşitlikçi bir yaklaşıma bırakırken, eski sistemin izleri hala bazı bölgelerde güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu durum, toplumun modernleşme sürecinde geleneksel değerler ile yeni normlar arasındaki gerilimi yansıtmakta ve bu geçiş sürecinin toplumsal yapıda yarattığı dönüşümleri ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bayramlar gibi gelenekler de topluluk içinde güçlü bağların ve saygının sürdürülebilmesi için büyük önem taşır. Aynı katılımcı, *"Bayramlar olsun, hala bayramların birinci günü herkes büyüklerinin elini öpmeye gider,"* diyerek, bu geleneklerin topluluk içindeki aidiyet duygusunu nasıl beslediğini ifade etmiştir.³⁷² Bu tür sosyal gelenekler, topluluk üyeleri arasındaki bağı güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda gelecek nesillere saygı ve bağlılık gibi temel değerlerin aktarılmasında kritik bir rol oynar. Bayram kutlamaları sırasında silah atma geleneği de kimi mübadil topluluklarda devam etmektedir. Bir katılımcı bu geleneği, *"Bizim burada bayramlarda evden silah atılırdı. Bayramlaşmaktan çıktığın gibi G.'de çatışma var dersin. Adamlar, muhtarlar kahvede olsun, bunlar camiden çıktığı gibi çeker tak tak tak. Ama düğünlerde gene katiyen atılmazdı"* sözleriyle anlatmaktadır.³⁷³ Bu alıntı, bayramların coşkuyla kutlandığını ve bu geleneklerin topluluk içinde güçlü sosyal bağların korunmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Mübadillerin dini ve sosyal geleneklerinin bir başka örneği de "Kazan Pilavı" adında düzenlenen etkinliktir. Kazan Pilavı etkinliği, mübadillerin dini ve sosyal geleneklerinin bir devamı olarak önemli bir rol oynar. Mübadiller, bu etkinliği gerçekleştirirken aslında farkında olmadan atalarının kültürel mirasını yaşatmış ve yeni yerlerinde bu mirası korumaya devam etmişlerdir. Bu gelenek, topluluk üyeleri arasında kaynaşmayı ve ortak bir kimlik oluşturmayı destekleyen önemli bir sosyal olay olarak görülmektedir. Bir mübadil bu etkinliği şu şekilde açıklar:

"Derneğin o dönemlerde yaptığı tek bir iş vardı: Senede bir defa Kazan Pilavı adında bir etkinlik düzenlemek. Ancak farkında değillerdi ki bu etkinlik aslında eski

³⁷² Dede, 59 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

³⁷³ Özdemir, 69 (İkinci Kuşak, Erkek), Esnaf.

*bir Türkmen Yörük geleneğinin devamıdır. Mübadeleden önce Türbedeğ ya da Dededağ gibi isimlerle düzenlenen yerel Türkmen bayramları vardı. Bu, onların bir devamıdır. Eskiden bir türbeye çıkılır, yağmur duası yapılır, bir hayvan kurban edilip onun etiyle pilav hazırlanırdı. Çevre köyler davet edilirdi, kaynaşma olurdu. Türbedeki yatıra adanan eski bir Bektaşî geleneği idi bu aslında. Dernek üyeleri bunun farkında değildi. Ben de o zamanlar farkında değildim, araştırmalarım sonucu öğrendim. Bu gelenek Batı Trakya'da hala devam ediyor. Bazı dernekler Ege ve İstanbul'da bu geleneği biraz daha bilinçli olarak sürdürüyorlar.*³⁷⁴

Bu alıntı, mübadillerin dini ritüellerini ve sosyal geleneklerini yeni yerlerinde devam ettirirken, bu geleneklerin kökenlerini ve anlamlarını korumaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu tür etkinlikler, sadece bir araya gelme ve kaynaşma fırsatı sunmakla kalmaz, aynı zamanda eski geleneklerin yeni nesillere aktarılmasını ve topluluk içinde manevi değerlerin korunmasını sağlar.

Mutfak

Mutfak kültürü, somut olmayan kültürel mirasın bir diğer önemli bileşenidir. Geleneksel yemek tarifleri, mübadillerin geçmişte yaşadıkları coğrafi ve kültürel kökenlerini yansıtır ve kimliklerinin korunmasına katkıda bulunur. Mutfak kültürü, sadece bir beslenme biçimi değil, aynı zamanda bir kimlik ifadesi olarak da önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum Rumlar için de geçerlidir. Rum mübadillerin mutfak kültürü, kimlik ve kolektif hafızanın şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Geleneksel yemekler, mübadillerin eski yurtlarına olan bağlılıklarını korumalarına ve bu kimliği gelecek nesillere aktarmalarına katkıda bulunur. Mutfak kültürü, bu toplulukların kimliklerini koruma çabalarının temel bir unsuru olarak öne çıkar.³⁷⁵ Geleneksel

³⁷⁴ Nazım, 53 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Mühendis.

³⁷⁵ Marilena Anastasopoulou, "Echoes of Memories of Forced Displacement: The Case of the Greek Island of Lesbos," in *Europe and the Refugee Response: A Crisis of Values?*, ed. Elżbieta M. Goździak, Izabella Main, and Brigitte Suter (New York: Routledge, 2020), 12-24.

yemekler, mübadillerin eski yurtlarına olan bağılıklarını sürdürmelerine ve bu kimliği gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olmuştur.³⁷⁶ Bir mübadilin ifadesiyle:

"Fasulye ile bile mesela pişiririz, gemici usulüdür. Yemeklerimiz neden gemici usulü³⁷⁷? Çünkü hiç kolay şartlarda yaşamadılar bizim atalarımız. Piyadeleri³⁷⁸ düşünün, orada deponun içerisinde suyu düşünün. O suyu içecekseniz dökme şansınız yok. Çünkü bir hafta da dediğinizde kalabiliyorsunuz ve düşünebiliyor musunuz yazın o su kaynıyor, içemeyeceğiniz hale geliyor. Yani şartlar o kadar ağır ve acı ki... şimdi denizde yaptığınız yemeklerden (dolayı) bizim bir de Giritli denizci erkekler çok iyi aşçılar ve gurmelerdir. Evlerinde de deniz ürünlerini kendileri pişirirler. Ben de dayımın peşinden ayrılmazdım. Çok meraklı bir çocuktum. Hâlâ öyleyim. Hâlâ öğrenmeye doyamam. Dayımın peşinden ayrılmam, o da hep pişirirdi. Yani gel, bunu da öğren, gel. Ve hiç ben evlenene kadar yemek yapmadım. Fakat görerek kaydetmişim hepsini o kadar. Keyifle yapıyorum şimdi onları yaşadığım için çok mutluyum."³⁷⁹

Bu ifade, mübadil topluluklarının mutfak kültürünün, sadece bir beslenme biçimi olmanın ötesinde, yaşam koşullarının ve tarihi deneyimlerinin bir yansıması olduğunu vurgulamaktadır. Ataların zorlu yaşam koşulları, özellikle denizcilerin ve askerlerin karşılaştığı güçlükler, mutfak kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. "Gemici usulü" yemeklerin ortaya çıkışı, bu zorluklara karşı bir adaptasyon sürecini ve pratik çözümler geliştirme becerisini yansıtır. Denizci erkeklerin iyi aşçılar ve gurmeler olarak tanımlanması, bu kültürün aynı zamanda bir gurur kaynağı olduğunu gösterir. Bu mutfak kültürü, sadece hayatta kalma aracı değil, aynı zamanda kimliğin ve geçmişin bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılan değerli bir mirastır. Giritli denizcilerin mutfak becerileri, onların kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve bu kimliği tanımlayan önemli bir unsur olarak korunmuştur. Bu durum, mutfak kültürünün sadece fiziksel beslenme ihtiyacını

³⁷⁶ Diğer örnekler için bkz. Fabio Parasecoli, "Food, Identity, and Cultural Reproduction in Immigrant Communities," *Social Research: An International Quarterly*, Vol. 81, 2014, pp. 415-439. D. Weller & David Turkon, "Contextualizing the Immigrant Experience: The Role of Food and Foodways in Identity Maintenance and Formation for First- and Second-generation Latinos in Ithaca, New York," *Ecology of Food and Nutrition*, Vol. 54, 2015, pp. 57-73.

³⁷⁷ Gemici usulü fasulye etsiz yapılır.

³⁷⁸ Piyade, bir çift kürekle yönetilen bir tür hafif kayıktır.

³⁷⁹ Deniz, 70 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Yazar.

karşılamaktan öte, kültürel kimliği sürdürme, zorlu şartlara rağmen bu kimliği koruma ve gelecek nesillere aktarma işlevini üstlendiğini göstermektedir. Mutfak kültürü, bu anlamda mübadil topluluklarının dayanıklılığını, yaratıcılığını ve kültürel miraslarını canlı tutma kararlılığını ortaya koyar. Bu kültür, geçmişin zorluklarıyla başa çıkma stratejileri kadar, o geçmişi bugüne taşıyan bir kimlik ifadesi olarak da değer taşır.

Ayrıca ifadenin son kısmı, geleneksel mutfak kültürünün kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını ve bu süreçteki kişisel deneyimlerin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcının dayısıyla geçirdiği zaman, sadece bir beceri edinme süreci değil, aynı zamanda bir kültürel mirasın bilinçsizce de olsa kaydedilmesi ve içselleştirilmesi olarak karşımıza çıkıyor. Yemek yapmayı doğrudan öğrenmemiş olsa bile, bu deneyimler onun hafızasında derin bir iz bırakmış ve yetişkinlikte bu mirası keyifle yaşatma arzusunu beslemiştir. Bu durum, kültürel mirasın aktarımının formal eğitimden ziyade, gözlem yoluyla, aile içindeki etkileşimler ve günlük yaşam pratikleri üzerinden gerçekleştiğini gösterir. Yemek tarifleri ve mutfak becerileri, yalnızca tarif defterlerinde değil, bu tür günlük etkileşimler ve deneyimler aracılığıyla korunur ve geleceğe aktarılır. Bu süreç, aynı zamanda bir kimlik inşası ve toplumsal bağların güçlenmesi sürecidir. Katılımcının bu mirası yaşatma konusunda duyduğu mutluluk, kültürel devamlılığın sağlanmasında kişisel tatminin ve aidiyet duygusunun ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu, mutfak kültürünün sadece bir dizi yemek tarifinden ibaret olmadığını, aynı zamanda bireylerin kimliklerini ve toplulukla olan bağlarını sürdürmelerine yardımcı olan güçlü bir araç olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, mutfak kültürü hem geçmişin hem de kimliğin gelecek nesillere taşınmasında kritik bir rol oynar.

Mübadil topluluklarında düğün yemekleri, topluluğun geleneksel tariflerini ve yemek kültürünü gelecek nesillere aktarmak için bir fırsat sunar. Bu yemekler, bir yandan ortak geçmişin anılarını yaşatırken, diğer yandan topluluk üyeleri arasındaki sosyal bağları güçlendirir ve dayanışmayı pekiştirir. Böylece, kültürel mirasın korunması ve topluluk kimliğinin devamlılığı sağlanır. Bunu bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

*"Düğün yemeği, bak bu mesela Kavalalılardan gelme ama bunu Langazalılar da Selanıklılar de Serezliler de benimsemiş herkes yapıyordu bunu. Mesela şey zerde, pirinçten zerde tatlı düğünlerin olmasa olmaz. Ha onun yanına işte pilav ve kuru fasulye veya nohut veya et yaparlar, dört çeşit yemek olur. Ha şimdi değişti işte, düğün çorbası yok. Helvaydı tas kebabı biraz daha ama bazı aileler bunu hala o kültürü yapıyorlar. Yani düğün çorbasını."*³⁸⁰

Katılımcı bu alıntıda, düğün yemeklerinin mübadil topluluklarındaki köklü ve paylaşılan bir kültürel gelenek olduğunu ve zamanla nasıl evrim geçirdiğini gösteriyor. Kavalalıların getirdiği bir yemek kültürünün, Langazalılar, Selanıklılar ve Serezliler gibi farklı mübadil topluluklar tarafından benimsenmiş olması, bu yemeklerin sadece birer besin kaynağı olmanın ötesine geçerek, ortak bir kimlik ve aidiyet duygusunun pekiştirilmesine katkıda bulunduğunu ortaya koyuyor. Zerde tatlısının düğünlerin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmesi, bu yemeğin topluluk için sembolik bir anlam taşıdığını gösterir. Pilav, kuru fasulye, nohut veya et gibi diğer yemeklerin de bu geleneğin bir parçası olarak sunulması, düğün yemeklerinin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtır. Ancak, alıntıda da belirtildiği gibi, zamanla bu geleneksel yemeklerin bazıları değişime uğramış ve düğün menüleri modernleşmiştir. Bu değişiklik, kültürel mirasın dinamik bir yapıya sahip olduğunu, zamanla toplumsal ve ekonomik değişimlere uyum sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı ailelerin hala eski düğün yemeği geleneklerini sürdürmesi, bu kültürel mirasın tam anlamıyla kaybolmadığını ve belli topluluklarda yaşatılmaya devam ettiğini gösterir. Özellikle "düğün çorbası" gibi geleneklerin bazı aileler tarafından korunması, bu yemeğin kültürel kimlik ve toplumsal hafızanın korunmasında ne kadar önemli bir rol oynadığını ortaya koyar. Bu bağlamda, düğün yemekleri hem kültürel sürekliliği sağlayan bir araç hem de topluluk üyeleri arasında bağ kuran bir ritüel olarak önemli bir yer tutar.

Aile içinde nesilden nesile aktarılan bu mutfak kültürü, hem geçmişle bağları canlı tutmuş hem de yeni coğrafyalarda bu kültürün sürdürülmesine katkıda

³⁸⁰ Dede, 59 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

bulunmuştur. Bu bağlamda, bir katılımcı, yemeklerin aile yaşantısındaki yerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Benim anneannem burada aşçılık yaptı. Hem de İzmir’in tanınmış bir ailesinin evinde. Çünkü Girit yemeklerine çok aşınaydı, çok güzel yemek yapıyordu. Tabii iyi bir ev kadını olduğu için benim bir şansım da eşimin de Urlalı olması onun için bizler de ot kültürü çok yani. Ot kültürümüz çok fazla evimizde de pişerdi. Babam benim Anadolu doğumlu olmasına rağmen bizim evimizde bu Girit yemeklerini biz yerdik.”³⁸¹

Görüşülen kişinin ifadesi, Girit mutfak kültürünün nesiller boyu nasıl korunduğunu ve yeni coğrafi koşullarda nasıl sürdürüldüğünü göstermektedir. Anneannenin aşçılık yaparak Girit yemeklerini bir İzmir ailesine tanıtması, bu kültürün yayılmasına ve tanınmasına katkıda bulunmuştur. Girit mutfağının özgünlüğü, özellikle ot kültürü ile öne çıkmaktadır. Alıntıda, ot kültürünün sadece Girit'ten gelenler için değil, yeni kuşaklar ve hatta farklı bölgelerden gelen bireyler için de önemli hale geldiği vurgulanmaktadır. Aile içinde Girit yemeklerinin pişirilmesi, bu kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında kilit bir rol oynamıştır. Babasının Anadolu doğumlu olmasına rağmen, Girit yemeklerinin evde pişirilmesi, kültürün sadece bir kuşaktan diğerine değil, farklı coğrafi ve kültürel geçmişlere sahip bireyler arasında da nasıl köprü kurabildiğini gösterir. Bu bağlamda, mutfak kültürü, toplumsal ve ailevi kimliğin korunması ve sürdürülmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Alıntı, Girit mutfağının sadece geçmişten gelen bir miras olarak kalmadığını, aynı zamanda günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline geldiğini ve bu sayede kültürel devamlılığın sağlandığını göstermektedir.

Mübadil dernekleri, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılması süreçlerinde pek çok yaratıcı yöntem kullanmıştır. Örneğin, Lozan Mübadilleri Vakfı'nın öncülüğünde mübadil dernekleri, kültürel mirası yaşatmak amacıyla çeşitli kitaplar yayınlamış, belgeseller üretmiş ve geniş katılımlı

³⁸¹ Elif, 69 (Üçüncü Kuşak, Kadın), Özel Sektör.

festivaller düzenlemiştir.³⁸² Bu dernekler, mübadele döneminin hikâyelerini ve mübadillerin günlük yaşamlarına dair bilgileri geniş bir kitleyle paylaşmak amacıyla birçok eser yayınlamıştır. Ayrıca, her yıl düzenlenen mübadil buluşmaları, kültür festivalleri ve şenlikler geleneksel müzik, dans, mutfak kültürü gibi miras unsurlarını tanıtmak ve yeni nesillere aktarmak için önemli platformlar sunmaktadır.³⁸³ Bu festivallerde, atölye çalışmaları ve sahne performansları aracılığıyla gençler geleneksel kültürel pratiklerle tanışma fırsatı bulmakta, aynı zamanda bu mirası sahiplenmeleri teşvik edilmektedir. Örneğin, YouTube ve diğer dijital platformlarda yayınlanan belgeseller, sözlü tarih çalışmaları veya mübadil yemek tarifleri üzerine videolar, geniş bir kitleye ulaşmakta ve gençlerin bu mirasa olan ilgisini artırmayı amaçlamaktadır.³⁸⁴ Bu tür etkinlikler ve dijital içerikler, somut olmayan kültürel mirası modern yaklaşımlarla birleştirerek gençlere cazip hale getirme stratejilerinin örnekleridir. Modernleşme ve globalleşmenin etkilerini dengelemek amacıyla, mübadil derneklerinin bu tür yenilikçi yöntemler geliştirmesi, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, somut olmayan kültürel miras, mübadil topluluklarının kimlik inşasında ve bu kimliğin geleceğe aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Dil, müzik, dans, dini ritüeller ve mutfak kültürü gibi unsurlar, mübadillerin toplumsal kabul görme süreçlerinde kimliklerini ifade etmelerine olanak sağlamış, aynı zamanda

³⁸² Bazı örnekler için bkz. Sefer Güvenç (yayına hazırlayan). *90. Yılında Zorunlu Nüfus Mübadelesi – Yeni Yaklaşımlar Yeni Bulgular*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, Aralık 2017. Lütfi Kuzucu, *Mübadil Yeşilburç'un Gizli Tarihi*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, Aralık 2021. Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2019. Sefer Güvenç (yayına hazırlayan) ve Yonca Cingöz (editör), *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2019. Konstantinos G. Fournarakis, *Giritli Türkler Tourkokrites*, çev. Tanaş Çimbiş, düzen. Kudret Güvenç. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2018.

³⁸³ Uluslararası Ayvalık Sirtaki ve Mübadil Danslar Festivali, Uluslararası Giritliler Festivali ve Samsun Mübadil Yemekleri Şenliği gibi örnekler verilebilir.

³⁸⁴ Buna örnek olarak Youtube'a yüklenmiş olan TRT'nin 22 bölümlük "*Damağımın Tadı Yüreğimin İzi*" adlı 22 bölümlük belgesel serisi verilebilir. Bu belgesellerde hem aile hikayeleri hem de yemek tarifleri beraber verilmektedir. https://youtube.com/playlist?list=PL1NMQszIR_pQAdzokBVTgGkx6olgv48Da&si=SpigriU78JJ7fO_kk. Kanal B tarafından yayınlanan 19 bölümlük "*Sakız Ağacının Altında*" adlı belgesel de bunların arasında sayılabilir. Ayrıca Kuşadası Mübadele Evi, düzenledikleri bütün etkinliklerin ses ve görüntü kayıtlarını da kendi Youtube kanallarında paylaşmaktadırlar, <https://youtube.com/@kusadasmubadeleevi?si=sDeFhwSPtfoNLyxP>. Buna benzer şekilde Büyük Mübadele Derneği, Lozan Mübadilleri Vakfı, Tepecik Trakya Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği, İki Yaka Mübadilleri Derneği, Büyük Mübadele Derneği, Samsun Balkan Türkleri Derneği, Giritliler Derneği, KritiK TV, Büyükçekmece Belediyesi, Avcılar Belediyesi, Konak Belediyesi, Nilüfer Belediyesi Pendik Belediyesi ve İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi de aynı şekilde konuyla alakalı videoları Youtube kanallarına yüklemişlerdir.

gelecek nesillerin bu mirası devralmalarına yardımcı olmuştur. Mübadil derneklerinin, bu mirası koruma ve yeni nesillere aktarma konusundaki çabaları, toplulukların kültürel kimliklerini sürdürmelerinde merkezi bir yer tutmaktadır. Ancak, modern dünyada karşılaşılan zorluklar, bu mirasın sürdürülebilmesi için yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yunanistan'daki mübadillerle benzerlikler gösteren bu topluluklar, kültürel miraslarını koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda benzer çabalar sarf ederken, karşılaştıkları zorluklar ve yerel bağlamların farklılığı nedeniyle bazı stratejilerde ayrılmaktadırlar. Yunanistan'daki mübadiller, daha homojen bir kültürel ve dilsel çevrede bu mirası koruma şansına sahipken, Türkiye'deki mübadiller, çoğunlukla Türkçe konuşulan bir ortamda, dil ve kültürel unsurlarını yaşatmak için daha fazla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, her iki topluluğun da kültürel kimliklerini koruma gayretlerini şekillendirmiş, ancak toplumsal kabul görme süreçlerinde farklı yollar izlemelerine neden olmuştur. Hem Yunanistan hem de Türkiye'deki mübadil dernekleri, bu zorluklarla başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirmiş, ancak yerel dinamikler ve toplumsal koşullar, bu stratejilerin içeriğini ve etkinliğini belirleyici olmuştur.

3.3.2. Kültürden Siyasete: Mübadil Derneklerinin Çok Yönlü Rolü

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, mübadil derneklerinin dinamikleri ve bu derneklerin yerel politika ile olan ilişkileri üzerine dikkat çekici iki ana tema ortaya çıkmaktadır. Bu temalar, mübadil toplumunun karmaşık sosyal ve politik yapısını anlamamızda önemli birer araçtır.

İlk olarak, mübadil derneklerinin aralarında yaşanan hem iç hem de dış rekabet, bu derneklerin işleyişi ve toplum içindeki etkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere, aynı coğrafi mekanı paylaşan dernekler arasında rekabet, üye sayısını artırma, kültürel etkinliklerde daha fazla görünür olma ve mübadele mirasını sahiplenme gibi farklı nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Bu rekabet, derneklerin hem birbirleriyle (iç rekabet) hem de diğer derneklerle (dış rekabet) etkileşimini ve toplumsal alandaki konumlarını şekillendirmektedir. Kuşak farklılıkları, politik duruşların çeşitliliği ve faaliyetlerin niteliği bu nedenler arasında sayılabilir. Örneğin, bazı katılımcılar, derneklerin faaliyetlerinin yeterince çeşitli olmadığını eleştiriyorlar. Cenaze törenleri gibi

geleneksel etkinliklerin ötesine geçemeyen derneklerin, kültürel ve eğitim faaliyetleri gibi daha geniş kapsamlı programlar düzenlemesi gerektiği vurgulanıyor.

Bu iç rekabetin sonuçlarından biri, derneklerin faaliyetlerinin ve etkinliklerinin birbirlerini etkilemesi ve zorlaması olabilir. Bir derneğin etkinliği, diğer dernekleri de benzer veya daha büyük etkinlikler düzenlemeye itebilir. Bu durum, derneklerin faaliyetlerinin daha görünür olmasını ve mübadil topluluğunun daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayabilir. Ancak, bu rekabetin olumsuz yönleri de mevcuttur. Özellikle yerel politikayla ilişkili olduğunda, rekabetin şiddetli ve hatta şiddete varan çatışmalara yol açabileceği görülmektedir.

İkinci önemli tema, mübadil derneklerinin yerel politika ile olan güçlü ilişkileridir. Derneklerin yöneticilerinin çoğu, yerel politikada aktif roller üstlenmiş kişilerden oluşmaktadır. Belediye başkan yardımcılıkları, siyasi parti il başkanlıkları gibi görevler, dernek yöneticileri arasında yaygındır. Bu durum, derneklerin sadece kültürel ve sosyal faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, yerel siyasetin bir parçası haline gelmesine yol açmıştır.

Yerel siyasetle bu kadar iç içe olan mübadil derneklerinin, siyasi parti üyeliği olan veya siyasi fikirlere sahip bireyler tarafından yönetilmesi, bazı katılımcılar arasında rahatsızlık yaratmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının aslında “sivil” olmaları gerektiği, ancak yerel politika ile olan ilişkilerinin bu sivillikten uzaklaştırdığı düşünülmektedir. Bu durum, derneklerin faaliyetlerini yerel siyasi çıkarlar doğrultusunda şekillendirmelerine ve hatta bazen siyasi amaçlar için kullanılmalarına yol açabilir.

Aynı bölge içinde faaliyet gösteren mübadil derneklerinin aralarında rekabet olmadığını söylemek yanlış olur. Kimi katılımcılar bu durumu ifade ederken aradaki sorunun kuşak farkı veya politik duruş farklılığı olarak açıklamaktadırlar. Faaliyetlerinin ne ölçüde birbirlerinden farklılaştığı konusuna ikinci kuşakların bu derneğin içerisine dahil edilmediklerini, dördüncü kuşak mübadillerin derneği kurduklarını ve mübadele konusu haricinde etkinlikler yapmakla itham etmektedir:

“Cenaze oldu, mübadillerden birileri vefat etti, tamam, ne yapıyoruz, dernekte dua okutuyoruz. Hocalar geliyor, dua. Şimdi başka bir aktivitenin (olmadığı yerde) henüz paşa ziyareti, vali ziyareti, dernek ziyareti, oraya gidiliyor geliniyor, onlar geliyorlar, hayırlı olsun. Bu değil bence. Bu değil yani. Mübadil derneğinin açılmasının sadece, her gün takip ediyorum, her gün bizden de ölen var, cenab-ı Allah’ın takdir-i ilahisi. Ama her gün, orası cami değil. Ben böyle bir şeyle anılmasını istemiyorum. Bize orada öyle şeyler yapın ki, bir öğretim üyesi getirin, oradakilere anlatsın, nasıl geldi, ne oldu, nasıl yerleştiler, bunları size anlatsın.”³⁸⁵

Samsun’daki dernek rekabeti ve dernek içerisindeki çatışmanın potansiyel olarak şiddete dönüşebilecek daha ciddi gerilimleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu rekabet, hem dernekler arası görünürlük ve etkinlik yarışı hem de dernek içindeki ideolojik ve politik çekişmelerle beslenmektedir. Dernekler arası rekabet, özellikle kültürel faaliyetlerde öne çıkma mücadelesiyle kendini gösterirken, dernek içi çatışmalar, sağ ve sol görüşlü gruplar arasındaki liderlik mücadelesi ve siyasi farklılıkların etkisiyle daha da derinleşmiştir.

“Sonra baktım olmayacak, reform gerekiyor, nasıl yaparız. Fark ettim ki derneğin içerisinde bir muhalefet var, ama muhalefetin de niyeti ele geçirseler onlar da aynı şeyi yapacaklar. Bir kültür aktarımı, bir etkinlik bilinci yok. Sonra şeyi denedik, bu derneğin muhalif olan unsurları arkamda, aslında arka planı sağcı ve solcu, başka bir şey yok aslında. Bir grup muhalefet ediyor, solcu grup, diğeri sağcı bir grup, bir taraf CHP’li ağırlıklı, diğer grup da Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi çizgisinden giden kesim, dernek sağ grubun elinde. Solcular da ele geçirip, bunlar da genelde genç çocuklar, onlar da siyaseten kullanmak istiyorlar. Sonradan bazıları siyasete atıldı zaten. Sonra bu muhalif grubu arkamıza alarak derneği ele geçirebilir miyiz ama benim niyetim başka. Benim niyetim derneği ele geçirip artık biraz format değiştirmek, biraz daha kültürel etkinlikler yapmak falan ve çoğunluğu ele geçireceğimizi görünce,

³⁸⁵ Lale, 76 (İkinci Kuşak, Kadın), Öğretmen.

benim öncülüğümde bir liste çıkarttık ve 2001 miydi 2002 miydi liste çıkarttık, başkanlığa aday oldum Balkan Türkleri Derneği'ne. Fakat tabii dernekleri ele geçirmek çok zor....Siyasetin içinde, Samsun Belediye Başkanı Adayı olmuş bir adam. Kendinden olmayanları zaten dernek aidatını ödemiyor diye dernekten atan, diğerlerinden de aidat istemeden üye kaydeden bir adam. Ve sonra biz de buna karşı bir liste çıkarttık. Listeyle de gerçekten kazanabileceğimizi düşündük, kazanabilecek gibiydik. Fakat adam, bizim haberimiz yok ya, seçime kısa bir süre kala, 50-60 tane daha adamı kaydetmiş derneğe ve seçim günü böyle vurdulu kırdılı bir akrabası vardı onun, seçim sandığının resmen üstüne oturdu adam. Oturdu, oturdu. Belinde de silah, silahını göstererek oyları atın diyor... 14 oy farkla seçimi biz kaybettik. Adamın 50 üye kaydetmesine, silah göstermesine falan biz 14 oy farkla kaybettik.”³⁸⁶

Samsun'daki mübadil dernekleri arasındaki rekabet etkinlikler ile de yakından ilişkilidir. Derneklerin yaptıkları etkinlikler diğer derneklerin de daha görünür olmaları için birbirlerini zorlamalarını da beraberinde getirmektedir.

“Samsun Mübadele Derneği'ni kurduk. Derneğin açılış günü 20 yıldır etkinlik yapmayan Balkan Türkleri Derneği o gün etkinlik yaptı, kimse gelmesin diye....Neyse, biz derneği kurduk, derneği kurduktan sonra farklı bir çizgi izlemeye başladık....İnsanlar her iki derneğe birden üye olmaya başladı ve Balkan Türkleri Derneği'nin bizim yaptığımız Yunanistan'a gezileri onlar da yapmaya başladılar. Ayrı ayrı düzenliyoruz ama yolda karşılaşıncı merhaba merhaba ama adı konmamış bir rekabet var.”³⁸⁷

Mübadil dernekleri her ne kadar yerel politikada aktif bir biçimde yer almasa da yönetici pozisyonunda yer alan birçok katılımcının da yerel politikada birtakım görevler almış olmaları da söz konusudur. Örneğin Amasya'daki katılımcılardan biri Amasya Belediye Başkan Yardımcılığı'na ek olarak Demokrat Parti Amasya İl

³⁸⁶ Nazım, 51 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

³⁸⁷ Nazım, 51 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

Başkanlığı yapmıştır. Samsun'daki katılımcılardan birisi ise Samsun Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcılığı, Samsun'dan Milliyetçi Hareket Partisi Milletvekili Aday Adayı ve İyi Parti Samsun Milletvekili Adayı olmuştur. Ancak bununla beraber mübadil derneklerinin içerisine yerel siyasetin bu kadar girmiş olması birçok katılımcı için derin rahatsızlık uyandırmaktadır. Nitekim bu durumu bir katılımcı şöyle ifade etmektedir: *“Tabi canım. Kadın mübadele dernek başkanı abi. Bir şey oldu, meclis üyesi adayı oldu. Hemen x bir partiden öbürü bilmem ne partisinden aday oluyor falan olur ya tamam bu dernekçilik.”*³⁸⁸

Mübadil dernekleri, hem siyasal alana geçişte bir basamak işlevi görebilir hem de siyasetten gelenlerin dernekçilik yaparak toplumsal etkilerini sürdürmeleri için bir platform sunabilir. Dernek yöneticileri için yerel siyasete geçiş fırsatları, topluluk içindeki liderlik rollerini ve sosyal etkinliklerde kazandıkları tanınırlığı siyasi arenada avantaj olarak kullanmalarına olanak tanır. Derneklerde edindikleri örgütsel deneyim ve geniş toplumsal bağlantılar, yöneticilerin siyasete adım atmasını kolaylaştıran önemli faktörlerdir. Aynı zamanda, siyasetten gelenlerin derneklerde aktif rol alması da sıkça görülür; bu kişiler, siyasi geçmişlerinden getirdikleri liderlik ve organizasyon becerilerini dernek faaliyetlerine yansıtarak topluluk içinde daha fazla etki yaratabilmektedirler.

Bir başka katılımcı ise çok daha içsel bir soruna parmak basmaktadır. Sivil toplum kuruluşları olarak faaliyet gösteren derneklerin aslında “sivil” olmadıklarına dair bir eleştiri getirmektedir.

“Tabii bizim de bir benim de bir siyasi fikrim var. Siyasi parti üyeliğim var ama onu bu kapıdan içeri sokmuyoruz... İşte bir belediyeye sırtını dayayıp faaliyet göstermek başka bir şey. Biz bunların hiçbirine şey yapmıyoruz. Eyvallah demiyoruz onun için ne arkamızda patron var ne de herhangi bir devlet kuruluşu var. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları sivilin ne demek olduğunu bilmiyor. Zor tabii şey faaliyet göstermek, hele hele pandemiden sonra

³⁸⁸ Yalçın, 39 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Eğitim.

tamamen bizim sırtımızda dönüyor işler ama hani sivil olacaksınız gerçek manada sivil olmanız gerekiyor.”³⁸⁹

şeklinde ifade ettiği sivil toplum kuruluşlarının yerel siyaset dinamikleri ile beraber ne kadar girift ilişkiler içerisinde olduğunun altını çizerek bu durumdan rahatsızlığını dile getirmektedir.

Mübadil derneklerinin yerel siyasetteki rolü, aynı zamanda yerel seçimlerde mübadil oylarının önemini de ortaya koymaktadır. Yerel siyasette etkili olan bu dernekler, siyasi partiler tarafından dikkate alınmakta ve hatta bazen siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Derneklerin yöneticileri ve üyeleri arasında siyasi parti üyeliklerinin yaygın olması, bu etkileşimin bir göstergesidir. Buna ek olarak birçok derneğin yerel siyaset içerisinde mübadil oylarını konsolide edebileceğine dair ön kabul, bu derneklerin hem dernek üye ve yöneticilerinin hem de siyasilerin bu derneklerle yakından ilgilenmesinin de önünü açmıştır. Nitekim Mahmutbey'deki katılımcının şu ifadesi dikkat çekicidir: “Üç tane kaç tane siyasi akım varsa ona göre üç tane akım çıkıyor... Samsun'da Samsun'un üçte biri Samsun'un yerlisi. Üçte biri mübadil. Dokuz tane galiba milletvekili çıkartıyor. Hepsi Doğu Karadeniz. O farklı bir örgütlenme gerektiriyor.”³⁹⁰ Birçok katılımcının bu konuda ciddi eleştiriler getirmesi ile beraber mübadil derneklerinde faaliyet gösteren birçok kişinin de aynı zamanda yerel siyaset içerisinde aktif bir rol üstlendiğini ya da en azından siyasi parti üyeliği olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Siyasi partilerin, mübadil oylarını konsolide etmek ve seçimlerde avantaj sağlamak için bu derneklerle ilişki kurması, yerel politikanın dinamiklerini etkileyen önemli bir faktördür. Dernek yöneticilerinin ve üyelerinin yerel siyasette aktif roller üstlenmesi veya siyasi partilere üye olmaları, derneklerin faaliyetlerini ve kararlarını etkileyebilir. Bu durum, derneklerin sivil toplum kuruluşları olarak bağımsızlıklarını korumalarını zorlaştırmakta ve yerel siyaset ile olan ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmektedir.

Mübadil dernekleri, yerel siyasetle olan ilişkileri açısından çift yönlü bir rol oynamaktadırlar. Bir yandan, bu derneklerin siyasi arenada aktif olduğu ve yerel siyasetle bağlantılı faaliyetler yürüttüğü gözlemlenmektedir. Diğer yandan, bu

³⁸⁹ Bektaş, 55 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

³⁹⁰ Nazım, 51 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Memur.

durumun, mübadil toplumunun çıkarlarını savunmada ve kültürel mirasını korumada etkili bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yerel siyaset ile dernek siyasetinin birbirinden tamamen bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mübadil derneklerinin yöneticilerinin ve üyelerinin çoğu, siyasi alanda aktif bireyler olup, bu durum derneklerin faaliyetlerini ve yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Ancak bu, derneklerin yerel siyasi dinamikler içerisinde bir baskı grubu olarak etkin bir şekilde hareket edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu tür bir etkileşim, mübadil toplumunun ihtiyaçlarını ve taleplerini yerel yönetimlere ve siyasi platformlara taşıma imkanı vermektedir.

Mübadil derneklerinin faaliyetleri, yalnızca kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasıyla sınırlı kalmamaktadır. Bu dernekler, aynı zamanda sosyal dayanışma, siyasal lobicilik ve toplum içindeki dayanışmayı güçlendirme gibi işlevlere de sahiptir. Bu çeşitlilik, mübadil toplumunun geniş bir yelpazede temsil edilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu derneklerin yerel siyasetle olan etkileşimi, hemşehri dernekleri gibi hareket etmelerine olanak tanımakta ve mübadil toplumunun yerel ve ulusal düzeyde sesini duyurabilmesi için stratejik bir araç haline gelmektedir. Dernekler, siyasi lobicilik yaparak mübadil toplumunun çıkarlarını koruyabilir ve bu çıkarları siyasi gündeme taşıyabilirler. Bu durum, mübadil toplumunun genel olarak Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısında etkin bir şekilde yer almasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, mübadil derneklerinin yerel siyasetle olan ilişkileri, karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkiler, hem derneklerin mübadil kültürünü yaşatma ve koruma faaliyetlerini, hem de sosyal dayanışma ve siyasal lobicilik gibi işlevlerini etkilemektedir. Bu çift yönlü rol, derneklerin toplum içindeki önemini ve etkinliğini artırmakta ve mübadil toplumunun daha geniş kitlelere ulaşmasını ve etkili bir şekilde temsil edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, mübadil derneklerinin hem kültürel mirasın korunması hem de toplumsal ve siyasi etkileşimlerde etkin bir rol oynama kapasitelerini göstermektedir. Mübadil derneklerinin bu karmaşık sosyal ve politik

dinamikleri, Türkiye'nin modern tarihinde önemli bir yere sahip mübadil toplumunun anlaşılması ve değerlendirilmesi için kritik öneme sahiptir.

3.3.3. Mübadil Derneklerinde Etkinlik ve Kimlik İnşası: Sosyokültürel Mirası Canlandırmak ve Yeniden Üretmek

Türk-Yunan Mübadelesi kapsamında gelen mübadillerin yerleşim yerleri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yerleşim yerleri arasında kıyı şehirleri, iç bölgeler ve daha küçük kasabalar bulunmaktadır. Mübadillerin yerleştikleri bölgelerde, kendi kültürel ve sosyal kimliklerini korumak amacıyla çeşitli dernekler kurdukları gözlemlenmiştir. Bu dernekler, mübadillerin kültürel ve sosyal yaşamlarını devam ettirmek, dayanışma sağlamak ve karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Mübadil derneklerinin yöneticileri, 1990'larda ve 2000'lerde örgütlenmeye başlamalarını temel olarak "kaybolmamak için örgütlenmek" şeklinde yorumlamaktadırlar.³⁹¹ Bu yorum, mübadil derneklerinin kuruluş amacını ve misyonunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde, mübadil toplumları, kültürel ve tarihsel miraslarını koruma, toplumsal hafızayı canlı tutma ve nesilden nesile aktarma gerekliliğini derinden hissetmiştir.

Mübadil dernekleri, temelde bir hemşehri derneği olarak ortaya çıkmıştır. Büyük şehirlerde kurulan bu dernekler, köyden kente göç sürecinde mübadil toplulukların kendi kimliklerini koruma çabalarının bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu dernekler, büyük şehirlerin karmaşık ve kozmopolit yapısında mübadil toplulukların kaybolma endişesini gidermek amacıyla kurulmuşlardır. Mübadil topluluklar, büyük şehirlerdeki hemşehri dernekleri içerisinde kendi kimliklerinin kaybolmasından ve yitip gitmesinden korkmuşlardır. Bu endişelerle, kendi kimliklerinin sınırlarını daha net bir biçimde çizmek ve kültürel miraslarını korumak amacıyla dernekleşmeye yönelmişlerdir. Mübadil dernekleri, üyelerine sosyal destek sağlama, kültürel etkinlikler düzenleme ve kimliklerini koruma konusunda önemli roller üstlenmiştir. Örneğin, düzenlenen kültürel etkinlikler ve seminerler, mübadil kimliğinin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamıştır. Bu

³⁹¹ Necmi, 61 (Üçüncü Kuşak, Erkek), İş İnsanı.

dernekler, mübadil topluluklarının bir araya gelerek dayanışma içerisinde olmalarını sağlamış, aynı zamanda topluluklarının tarihini, geleneklerini ve kültürel değerlerini yaşatma ve gelecek nesillere aktarma amacını taşımıştır. Büyük şehirlerin kozmopolit yapısında kaybolmamak için, mübadil dernekleri, kimliklerini ve kültürel miraslarını koruyarak, topluluklarının birlik ve beraberliğini güçlendirmiştir.

Saha çalışması esnasında, mübadil derneği üyeleriyle yapılan görüşmelerde, derneklerin kuruluş amaçlarına ilişkin önemli anekdotlar paylaşıldı. Katılımcılardan biri, yaşadıkları yerin yakın zamanda çok kozmopolit hale geldiğini belirtti. Dışarıdan gelen herkesin birer dernek kurduğunu gözlemlediklerini ve kendilerinin de nüfus mübadelesi ile şehre gelenler olarak bir dernek kurmayı düşündüklerini ifade etti. Bu süreci, farklı yerlerden gelen mübadil arkadaşlarının aileleri ve torunlarıyla birlikte yedi kişi olarak derneği kurarak başlattıklarını belirtti.³⁹²

Başka bir katılımcı ise yaşadıkları yerde dernek kurulması talebinin büyüklerden geldiğini söyledi. Büyükler, Karadenizlilerin ve diğer grupların örgütlendiğini, ancak kendilerinin örgütlenmediğini ve bu nedenle geri kaldıklarını ifade etmişler. Bu talep üzerine, mübadil topluluklarının da kimliklerini ve kültürel miraslarını koruyacak bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduğu ortaya konmuştur.³⁹³ Görüşmelerde, derneklerin kuruluş amaçlarının toplulukların örgütlenme ve kültürel kimliklerini koruma ihtiyacı olduğu açıkça belirtilmiştir.

Derneklerin temel faaliyet alanları arasında kültürel etkinlikler, geldikleri yerlere ziyaret ve toplumsal dayanışma projeleri bulunmaktadır. Kültürel etkinlikler kapsamında, mübadil dernekleri geleneksel dans ve müzik gösterileri, sergiler, anma günleri ve çeşitli festivaller düzenlemektedir. Bu etkinlikler, mübadillerin kültürel kimliklerini korumalarına ve gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin, her yıl düzenlenen anma törenleri ve sergiler, hem mübadil toplumunun bir araya gelmesini sağlamakta hem de mübadil tarihini ve kültürünü daha geniş kitlelere tanıtmaktadır. Özellikle, Lozan Mübadilleri Vakfı, Giritliler Federasyonu ve Karadeniz Rumeli Dernekleri Federasyonu gibi örnekler, bu tür kültürel etkinliklerin ve derneklerin önemini vurgulamaktadır.

³⁹² Ateş, 71 (İkinci Kuşak, Erkek), Esnaf.

³⁹³ Behlül, 50 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Esnaf.

Mübadillerin yerleştikleri bölgelerde genellikle kendi aralarında örgütlendikleri ve bu örgütlenmenin kıyı şehirlerinde ve daha büyük yerleşim alanlarında daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum, bu bölgelerdeki nüfus yoğunluğunun ve sosyoekonomik faaliyetlerin daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle İzmir, İstanbul, Bursa ve Mersin gibi kıyı şehirlerinde çok sayıda mübadil derneği kurulmuştur. Anadolu'nun iç bölgelerinde ve daha küçük kasabalarda yerleşen mübadiller de kendi aralarında örgütlenmişlerdir. Bu bölgelerde kurulan dernekler, yerel düzeyde faaliyet göstererek mübadillerin sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm bulmaya çalışmaktadır. İç bölgelerdeki dernekler, kıyı şehirlerindeki derneklerle iletişim halinde olup, ortak projeler ve etkinlikler düzenlemektedir. Mübadil derneklerinin düzenlediği sosyal etkinlikler, toplantılar ve dayanışma projeleri, mübadil toplulukların birbirleriyle daha güçlü bağlar kurmasına ve karşılaştıkları zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olmuştur.

Mübadillerin kurdukları dernekler, yerel düzeyde faaliyet göstermekle birlikte, bölgesel ağlar da oluşturmuştur. Bu ağlar, mübadiller arasındaki iletişimi güçlendirmiş ve ortak sorunların çözümüne katkı sağlamıştır. Bölgesel ağlar, derneklerin birbirleriyle bilgi ve deneyim paylaşımlarına olanak tanımış ve ortak projeler geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Bu ağlar sayesinde mübadiller, yeni yerleşim bölgelerinde karşılaştıkları sorunlara birlikte çözüm bulmuş ve dayanışma içinde hareket etmişlerdir. Bölgesel ağlar, aynı zamanda mübadil derneklerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve etkili olmasını sağlamıştır.

Yerel düzeyde işbirliği yaparak çeşitli projeler ve etkinlikler düzenleyen mübadil dernekleri, kaynaklarını ve kapasitelerini daha etkili kullanmalarına olanak tanımaktadır. Yerel düzeyde yapılan işbirlikleri, üniversiteler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, diğer mübadil dernekleri ve Yunanistan'daki mülteci dernekleri gibi kurumlarla gerçekleştirilmekte ve bu işbirlikleri mübadillerin sosyal sermayelerini güçlendirmelerine ve yeni toplumsal ağlar oluşturmalarına katkı sağlamaktadır.³⁹⁴

³⁹⁴ Dede, 61 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

Sonuç olarak, mübadil derneklerinin örgütlenme süreci, toplumsal ve kültürel kimliğin korunması ve yaşatılması açısından büyük önem taşımaktadır. "Kaybolmamak için örgütlenmek" mottosu, bu derneklerin kuruluş amaçlarını ve misyonlarını özetlemekte ve mübadil topluluklarının geleceklerini güvence altına alma çabalarını yansıtmaktadır. Mübadil dernekleri, sadece kültürel ve tarihsel mirası korumakla kalmamış, aynı zamanda mübadillerin sosyal ve ekonomik yaşamlarını iyileştirme yolunda da önemli adımlar atmıştır. Mübadillerin yerleştikleri bölgelerde kurdukları dernekler, onların toplumsal bütünleşme süreçlerini anlamak açısından önemli ipuçları sunar. Mübadiller, yerleşim bölgelerinde kurdukları derneklerle hem kültürel kimliklerini korumuş hem de 1980'lerden sonraki yeni toplumsal yapıya uyum sağlamışlardır. Dernekler, aynı zamanda mübadillerin sosyal sermayelerini güçlendirmelerine ve yeni toplumsal ağlar oluşturmalarına olanak tanımıştır. Dernekler aracılığıyla mübadiller, birbirleriyle daha güçlü bağlar kurmuş ve dayanışma içinde hareket etmişlerdir. Bu durum, mübadillerin ekonomik ve sosyal olarak daha güçlü olmalarını sağlamıştır.

Farklı mübadil kuşaklarının çabalarıyla kurulan dernekler ve vakıflar, geniş bir kitleye ulaşma kapasitesine sahip olup mübadil kültür ve kimliklerinin yaşatıldığı önemli mekanlardan biridir. Yunanistan'daki durumun aksine, Türkiye'de mübadil dernekleri ve vakıfları daha geç tarihlerde ortaya çıkmıştır. İstanbul'da 2000 yılında kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı, Türkiye'deki ilk mübadil vakfıdır. 2000 yılından bu yana Türkiye genelinde yüzden fazla mübadil vakfı ve derneği kurulmuştur. Bu kuruluşlar arasında, tüm mübadillere hitap edenlerin yanı sıra belirli bölgelerden gelen veya belirli bölgelere yerleşen mübadillere odaklananlar da bulunmaktadır (örneğin, Büyük Mübadele Derneği, Samsun Mübadele Derneği).

Dernek ve vakıflar, kuruluşlarına rağmen kısa sürede mübadil ağları oluşturarak farklı şehirlerde ve köylerde yaşayan mübadilleri, mübadil çocukları ve torunlarını faaliyetleriyle bir araya getirmeyi başarmışlardır. Henüz genel olarak şehir ölçeğinde faaliyet gösteren bu kuruluşlar ağırlıkta olsa da, köy ve kasabalarda da mübadil dernekleri etrafında örgütlenme başlamıştır.

Genç kuşak mübadillerin geçmişleriyle bağlarını korumak, kimlik ve kültürlerini sürdürmek, bilgi paylaşımını teşvik etmek ve mübadil ağları oluşturmak

gibi genel amaçları olan bu dernek ve vakıflar, geç bir tarihte kuruldukları için faaliyetlerine birinci kuşak mübadillerin katılımı neredeyse yok denecek kadar azdır.

Mübadil dernekleri tarafından düzenlenen etkinlikler ve faaliyetler, üyelerin bir araya gelip bir topluluk ve aidiyet duygusu geliştirmeleri için bir fırsat sağladığı için bu toplulukların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu etkinlikler, aynı zamanda, kentleşme ve küreselleşme karşısında çoğu zaman kaybolma veya silinme riski taşıyan bu grupların kültürlerini ve değerlerini sergilemenin ve korumanın bir yolu olarak hizmet etmektedir.

Bu dernekler tarafından düzenlenen en önemli etkinlik türlerinden biri, konserler, dans gösterileri, dini etkinlikler ve yemek sunumlarını içerebilen kültürel etkinliklerdir. Bu etkinlikler, üyelerin kültürel geleneklerini kutlamalarının ve birbirleriyle ve daha geniş toplulukla paylaşımlarının bir yoludur. Ek olarak, bu etkinlikler genellikle başkalarını mübadillerin benzersiz geçmişleri ve deneyimleri hakkında eğitmenin bir yolu olarak hizmet ederek anlayış ve kabulü geliştirmeye yardımcı olmaktadır.

Kültürel etkinliklerin yanı sıra, mübadil dernekleri de topluluk örgütlenmesi gibi sosyal ve politik konulara odaklanan etkinlikler düzenler. Bu etkinlikler, bu grupların mübadillerin karşılaştığı zorluklar ve mücadeleler hakkında farkındalık yaratması ve olumlu bir değişim yaratmak için çalışması için önemli bir yoldur. Genel olarak, mübadil dernekleri tarafından düzenlenen etkinlikler ve faaliyetler, bu gruplar için bir birlik ve bağlılık duygusu yaratmanın yanı sıra üyelerinin kültürel kimliklerini tanıtmının ve korumanın önemli bir yolu olarak hizmet etmektedir.

Türkiye'de mübadele ve mübadillerin mübadele ve zorunlu göç deneyimlerini anmak için seminerler, konferanslar, kitap tanıtımları gibi tarihi etkinlikler düzenlenmektedir. Genellikle mübadiller şubat ayında karantina istasyonlarında ve limanlarda düzenlenen bu etkinlikler, göç döneminde hayatını kaybedenleri onurlandırmak için denize çelenk bırakmak şeklinde gerçekleştirilmektedir. Olaylar aynı zamanda Yunanistan'dan göç eden insanların anavatanlarına döndükleri ve ülkelerini terk etmenin hem heyecanını hem de acısını dile getirdikleri mübadele sürecinin dramatik canlandırmalarını da içermektedir. Tören aynı zamanda her iki tarafın

yaşadığı karşılıklılık ve acıların altını çiziyor ve Yunanistan'daki muadil dernekleri zorunlu göç karşısında iki toplum arasındaki dostluk ve dayanışmayı sembolize etmeye davet etmektedir.

Yunanistan'da zorunlu göç deneyimi, farklı mülteci gruplarına göre değişiklik gösterdi ve her grup, kendilerini etkileyen belirli tarihsel olaylara odaklandı. Dikkate değer bir olay, Pontus Soykırımı'nın anma günü olan 19 Mayıs'tır. Bugüne Pontus dernekleri, federasyonları ve askeri kortejlerin katılımıyla şehirlerin merkezi noktalarında düzenlenen törenler ve protestolar damgasını vurmaktadır. Katılımcılar genellikle Pontus bölgesine ait geleneksel kıyafetler veya Pontus ile ilgili sloganlar ve semboller içeren gömlekler giyerler ve Pontus haritası veya Pontus kartalı ile Yunan bayrakları, Pontus derneklerinin pankartları ve "353.000 Pontuslu ", "Biz Unutmadık" ve "Soykırımı hatırlıyorum" gibi mesajların yazılı olduğu pankartlar taşımaktadırlar. Anma genellikle Selanik'teki Türk Konsolosluğu önünde Pontus Soykırımı'nın tanınması çağrısında bulunan bir protesto ile sona erer. Soykırımdan sorumlu olmakla suçlanan Mustafa Kemal'in adı da bu olayların odak noktasıdır.

Küçük Asya Felaketi, kökleri Küçük Asya'da olan mülteci dernekleri için tarihlerinde önemli bir dönüm noktası olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. 14 Eylül'ün "Küçük Asya Rumlarının Soykırımı" veya "Büyük İzmir Yangını" olarak anılmasıyla, olay aynı zamanda Yunan tarihçiliğine de derinden yerleşmiştir. Bazı kuruluşlar olaydan "Felaket" veya "Doğu Helenizm'inin Yıkımı" olarak bahsetmeyi tercih etse de, "Büyük İzmir Yangını" imgesi anlatının merkezinde yer alıyor ve genellikle anma etkinliklerinde anılmaktadır. Bu etkinlikler ülke genelindeki şehirlerde düzenlenir ve genellikle kültürel organizasyonları, seminerleri, akademik konferansları ve kiliselerdeki ayinleri içerir. "Büyük Smyrna Yangını" bu törenlerin merkezi bir odak noktasıdır, hatta bazı gruplar olayı tiyatro aracılığıyla yeniden canlandırır veya olayın anısını canlandırmak için gemilerden meşaleler kullanır. Bu törenler, mülteciler ve tüm vatandaşlar için Küçük Asya Felaketi'nden etkilenenlerin tarihini ve deneyimlerini onurlandırmanın bir yolu olarak hizmet etmektedir.

Görüşme yapılan katılımcıların verdikleri bilgiler ve derneklerinin web siteleri incelediğinde mübadil derneklerinin gerçekleştirdikleri faaliyetler arasında Yunanistan'a ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerine gezi ayarlamak, Ramazan ayında iftar

yemeği vermek ve göç ettikleri bölgelerdeki gelenekleri yaşatacak şenlikler düzenlemek gibi toplumsal işlevi olan etkinliklerdir. Bu dernekler bulundukları şehirlerde yer alan mübadil grupların toplumsal olarak kendi kimlik ve hafızalarının yeniden üretimini sağlamaları ve mübadil kimliğini sağlamlaştırılması açısından önemli bir işlev yüklenmektedir. Bu etkinlikler hem mübadil derneklerinin faaliyet içerisinde olduklarının bir işareti olarak sayılmakta, aynı zamanda da bu etkinliklerin artık Türkiye'nin dört bir tarafına dağılmış olan mübadil toplulukları için de birer bir araya gelme vesilesi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Bazı etkinlikler ise sadece bir araya gelme vesilesi olarak kullanılmamakta, mübadil kültürünün yaşatılmasında ve sürdürülmesinde önemli roller üstlenmektedir. Örnek olarak ise Mahmutbey'de düzenlenen Türbe Dede Bayramı ve Tekirdağ'da düzenlenen Camala ve Martıfal Şenlikleri verilebilir. Bu konuyla alakalı olarak açıklama yapan katılımcılar bu şenliklerin kökeninin mübadele öncesi olduğunu ifade ederek geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmakta ve süreklilik ilişkisini vurgulayarak mübadil kimliğini yeniden inşa etmektedir. Bunun haricinde katılımcıların ifade ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, kimi mübadil derneklerinin ise Aşure Günü gibi birtakım etkinlikler aracılığıyla bir birliktelik ve katılım sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu tarihsel bir kökeni olup olmadığı sorulduğunda ise, herhangi bir tarihsel kökeninin bulunmadığını ve kendilerinden özenerek böyle bir işe kalkıştıklarını ifade etmektedir. Bu noktada belki de Hobsbawm'ın kullandığı “gelenegin yeniden icadı” kavramını kullanmak yerinde olabilir. Mübadillerin kendi kültürlerine dair birtakım unsurları korumak ve devamlılığını sağlamak amacıyla bu tür şenlikleri kullanmakta ve böylelikle kendi kimliklerini yeniden üretmelerine katkı sağlamaktadırlar.

Lozan Mübadilleri Vakfı ve Derneği, hem ilk mübadil örgütlenmesini gerçekleştiren hem de en kapsamlı çalışmaları yapan kuruluş olarak öne çıkmaktadır. Mübadillerin kültür, sanat ve folklorik değerlerini korumak ve yaşatmak amacıyla yapılan çalışmalara örnek olarak 2010 yılında Çatalca'da açılan Mübadele Müzesi gösterilebilir.

Lozan Mübadilleri Vakfı bunu farklı bir alana taşıyarak 2005 yılında Lozan Mübadilleri Vakfı Korosu adı altında bir koro kurmuştur. Bu bağlamda mübadeleyle

gelenlerin ve gidenlerin dillerinde olan türküleri Türkçe, Rumca, Pomakça, Vlahça ve Makedonca söyleyerek kültürel hafızayı muhafaza etmek ve mübadil kimliğini tahkim etmede katkı sunmaktadır. Burada aynı zamanda Mehmet Ali Toker ve Emre Toker'den de bahsetmek gerekir. Çatalca Belediyesi ve İki Yaka Mübadilleri Derneği bünyesinde mübadil halk oyunlarının eğitmenliği yapan baba-oğul aynı zamanda bu halk oyunlarının profesyonel bir biçimde oynanmasını sağlamakta ve mübadil belleğini bu bağlamda yaşatmaktadırlar.

Her sene düzenlenen tematik mübadil buluşmaları ve yemekli mübadil geceleri ile Lozan Mübadilleri Vakfı, mübadiller ve sonraki kuşaklar arasındaki sosyal ve kültürel dayanışmayı artırmayı hedeflemektedir. Bu organizasyonların en önemlileri, her sene mübadele sözleşmesinin yıl dönümü olan 30 Ocak'ta düzenlenen yemekli toplantılardır. Bu toplantılarda, birinci kuşak mübadillere plaket ve hediyeler sunulmakta, mübadil korosu mübadil şarkılarını seslendirmektedir.

Lozan Mübadilleri Vakfı, Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluğu geliştirmek, sevgiyi artırmak ve barış kültürünü yaymak amacıyla Yunanistan'daki mübadil dernek ve vakıflarıyla özellikle kültürel mirasın korunması adına ortak projeler gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda mübadelede kaybolan kişilere ilişkin bilgileri paylaşmak, her sene "doğulan toprakları ziyaret" isimli mübadil buluşmalarını düzenlemek ve Yunanistan'dan gelen mübadilleri ağırlamak gibi faaliyetlerle mübadil ağını genişletmektedir.

Lozan Mübadilleri Vakfı, diğer dernek ve vakıflarla iş birliği içinde çalışmaktadır. Tüm mübadil dernek ve vakıfları yılda bir kez toplanarak mübadil dernek ve vakıf ağı oluşturma çabasıdadır. Bu toplantılarda mübadele ve mübadillerle ilgili ortak çalışmalar düzenlenmekte ve mümkün olan en fazla sayıda mübadile ulaşma amacı güdülmektedir.

Son olarak bir başka unsur olarak “ödünç alma”yı da etkinlikler çerçevesinde değerlendirebilmek mümkündür. Örneğin, Lozan Mübadilleri Vakfı, Yunanistan'da kurulmuş Kapadokya Bölgesi mülteci derneklerinin her sene bir araya gelmek maksatlı olarak düzenlediği Gavustima'yı, 23-24 Temmuz tarihleri arasında Bursa Nilüfer'de düzenleyerek Türkiye'de faaliyet gösteren tüm mübadil derneklerini bir

araya toplamayı hedeflemektedir. Buna ek olarak, yapılan görüşmelerde katılımcılardan biri Türk-Yunan Mübadelesi'nin yıldönümlerinde denize çiçek bırakılmasının aslında Türkiye'de ilk olarak Çerkeslerin yaptıklarını, onlardan alıp benimsediklerini ve Çerkeslerin artık bunu yapmıyor olsalar da kendilerinin buna hala devam ettiklerini ifade etmiştir.³⁹⁵

İstanbul'daki Lozan Mübadilleri Vakfı ve Derneği yapılan yayınlar ve akademik çalışmalar konusunda Türkiye'deki bütün mübadil dernekleri arasında başı çekmektedir. Katılımcılardan birinin de ifade ettiği üzere bugüne kadar kırkın üzerinde kitap basmışlar ve birçok ulusal ve uluslararası sempozyum düzenlemişlerdir. İstanbul 2010 Kültür Başkenti kapsamında hazırladıkları projenin onaylanması sonucunda Çatalca Mübadele Müzesi'nin kurulmasına da önyak olarak Türkiye'de ilk mübadele temalı müzenin kurulmasına öncülük etmiştir. Yunanistan'daki mülteci dernekleri ile de yakın ilişkiler kurarak onlarla beraber çeşitli etkinlikler düzenlemekle kalmamışlar, beraber birtakım projeler de düzenleyerek bu konudaki ilişkilerini uluslararası alana da taşımışlardır. Buna ek olarak Samsun'daki mübadele derneği yukarıdaki faaliyetler de dahil olmak üzere akademik etkinlikler de düzenlemektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası kongreler düzenlemekte, bu kongreleri kitap haline getirmekte, sergiler açmakta, mübadele temalı bir müzenin açılmasına ek olarak Şehir Müzesi'nde mübadele bölümünü düzenleme işlevini yerine getirmektedir. Samsun'daki derneğin istisnai konumu aynı zamanda Lozan Mübadiller Vakfı ile kurduğu yakın ilişkide de aranabilir.

³⁹⁵ Bektaş, 55 (Üçüncü Kuşak, Erkek), Özel Sektör.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Türkiye örneğinde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrası mübadil kimliğinin inşasında ve korunmasında mübadil derneklerinin oynadığı rolü kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, yaklaşık iki milyon insanın zorunlu olarak yer değiştirdiği ve kimliklerinde, aidiyetlerinde ve hafızalarında derin izler bırakan travmatik bir süreçtir. Bu çalışmanın temel hipotezi, mübadil derneklerinin, mübadil topluluklarının sadece sosyal dayanışma ve kimlik koruma amacıyla değil, aynı zamanda kolektif hafızanın yeniden üretilmesi ve aktarılması sürecinde merkezi bir aktör olarak işlev gördüğüdür.

Çalışmada, bu derneklerin, mübadillerin yeni toplumsal bağlamlarda kimliklerini nasıl yeniden tanımladıklarını, bu sürecin ulusal hafıza üzerindeki etkilerini ve bu toplulukların sosyal ve ekonomik haklarını nasıl savunduklarını incelenmiştir. Tezin temel amacı, mübadil derneklerinin, mübadil topluluklarının kimlik inşası, hafıza mekanizmaları ve mekânla olan ilişkilerini nasıl kurguladıklarını ve bu süreçlerin toplumsal uyum ve entegrasyon üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Birinci bölümde, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin tarihsel ve kuramsal temelleri ele alınarak, mübadil kimliğinin inşasında ve korunmasında rol oynayan temel kavramlar tartışılmıştır. Bu bölümde odaklanılan ana kavramlar arasında ulus-devlet, milliyetçilik, vatandaşlık pratiği ve kolektif hafıza bulunmaktadır. Bu kavramlar, mübadele sürecinin sadece bir demografik yeniden düzenleme olarak değil, aynı zamanda bir kimlik inşa süreci olarak nasıl şekillendiğini anlamak için kritik öneme sahiptir. Bu bölüm, mübadil kimliğinin şekillenmesinde ulus-devletlerin ve milliyetçi ideallerin oynadığı rolü, vatandaşlık pratikleri ve kolektif hafıza bağlamında

derinlemesine inceleyerek, kimlik inşasının tarihsel ve toplumsal dinamiklerini anlamamıza katkı sağlamıştır.

İkinci bölümde, çalışmanın yöntemsel temelleri detaylandırılmış ve mübadil derneklerinin kimlik inşasında ve kolektif hafızanın korunmasında oynadığı rolü anlamak için kullanılan araştırma yöntemleri açıklanmıştır. Bu bölümde, nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş ve özellikle derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Saha çalışmasının nasıl yapılandırıldığı, hangi yöntemlerin kullanıldığı, örneklem seçimi ve veri toplama süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yöntemsel yaklaşımlar, mübadil derneklerinin toplumsal ve kültürel işlevlerini anlamak için zengin bir veri seti sağlamış ve mübadil topluluklarının yaşadığı travmaların, kimlik krizlerinin ve uyum süreçlerinin derinlemesine analiz edilmesine olanak tanımıştır.

Üçüncü bölümde, saha çalışması sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrası mübadillerin kimlik inşa süreçleri, toplumsal uyum çabaları ve bu süreçlerde karşılaştıkları zorluklar ele alınmıştır. Bu bölümde, mübadillerin bireysel deneyimlerinin kolektif hafızada nasıl yer bulduğu ve mübadil derneklerinin bu hafızayı nasıl yeniden ürettiği tartışılmıştır. Mübadil derneklerinin, kimlik krizlerinin aşılmasında ve yeni sosyal bağlamlarda mübadil kimliğinin yeniden tanımlanmasında oynadığı kritik rol, derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgularla desteklenmiştir. Ayrıca, derneklerin düzenlediği kültürel etkinlikler, anma törenleri ve topluluk toplantıları aracılığıyla mübadil kimliğinin sürdürülebilirliğini nasıl sağladıkları vurgulanmıştır.

Bu çalışma, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrası mübadil topluluklarının kimlik inşasında ve kolektif hafızalarının korunmasında mübadil derneklerinin kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın temel bulguları, hipotezlerimize uygun olarak bu derneklerin yalnızca toplumsal dayanışma sağlama ve mübadillerin haklarını savunma amacını taşımadığını, aynı zamanda tarihsel travmaların, kültürel mirasın ve kimliklerin yeniden inşa edilmesinde merkezi bir aktör olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Bu bağlamda birinci bulgu, mübadil derneklerinin, mübadillerin yeni yerleşim yerlerindeki kimliklerini yeniden tanımlama süreçlerinde oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Bu süreçte, dernekler, mübadillerin geçmişlerine dair anılarını canlı tutarak ve bu anıları yeni nesillere aktararak, toplumsal kimlik inşasında kritik bir mekanizma haline gelmiştir. Dernekler, düzenledikleri anma törenleri, kültürel etkinlikler ve eğitim programları aracılığıyla mübadillerin aidiyet duygusunu pekiştirmiş ve onların toplumsal kimliklerini korumalarına ve bu kimlikleri yeni toplumsal bağlamlarda yeniden tanımlamalarına olanak sağlamıştır. Mübadillerin tarihsel travmalarını ve kimliklerini yeni bir bağlamda yeniden yapılandırmalarını destekleyen bu dernekler, kültürel ve kimliksel sürekliliği sağlamak adına hayati bir işlev üstlenmiştir. Bu süreç, mübadillerin, zorunlu göç ve yer değiştirme sonucu yaşadıkları kimlik krizini aşmalarına yardımcı olmuş ve yeni toplumsal çevrelerinde kendilerini daha güçlü bir şekilde ifade etmelerine olanak tanımıştır.

İkinci olarak, derneklerin kolektif hafıza üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. Mübadil dernekleri, mübadil topluluklarının travmatik deneyimlerini hatırlama ve bu deneyimleri kolektif hafızanın bir parçası haline getirme sürecinde büyük bir rol oynamıştır. Derneklerin bu süreçteki rolü, sadece bireysel anıların korunmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu anıların toplumsal bir düzleme taşınarak ortak bir tarihsel bilinç oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Bu hafıza inşası süreci, hem topluluklar arasında bir dayanışma ağı oluşturmuş hem de mübadillerin kimliklerinin kültürel ve tarihsel temellerini güçlendirmiştir. Böylece, dernekler, mübadillerin ortak geçmişlerini ve kültürel miraslarını geleceğe taşıyan bir köprü işlevi görmüş, bu sayede mübadillerin toplumsal belleği koruma ve bu belleği gelecek kuşaklara aktarma çabalarına katkıda bulunmuştur.

Üçüncü bulgu, mübadil derneklerinin, kültürel kimliğin yeniden inşasında ve korunmasında oynadığı aktif rolü ortaya koymaktadır. Dernekler, mübadillerin geldikleri yerlerde sahip oldukları kültürel değerleri ve gelenekleri sürdürme ve bu değerleri gelecek nesillere aktarma konusunda önemli bir platform sağlamıştır. Özellikle dil, müzik, yemek, giyim, mimari ve dini ritüeller gibi kültürel unsurlar, derneklerin düzenlediği etkinlikler ve programlar aracılığıyla canlı tutulmuş ve bu sayede mübadil kimliği yeni kuşaklara aktarılmıştır. Bu süreç, mübadil topluluklarının kültürel kimliklerini koruma ve bu kimliği yeni toplumsal bağlamlarda yeniden üretme

abalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Dernekler, bu kültürel değerlerin sadece korunmasını değil, aynı zamanda güncellenerek ve yeni toplumsal koşullara uyarlanarak geleceğe taşınmasını da sağlamıştır. Bu durum, mübadillerin kültürel kimliklerini kaybetmeden yeni çevrelerinde varlık göstermelerine ve bu kimliğin yeni koşullara uygun bir şekilde yeniden inşa edilmesine olanak tanı mıştır.

Bu bulgulara göre, dernekler, mübadillerin kimliklerini, kültürel miraslarını ve toplumsal belleklerini koruma süreçlerinde sadece pasif birer aracı değil, aktif birer yapılandırıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da mübadil kimliğinin korunması ve yeniden tanımlanmasında derneklerin rolünün anlaşılmasına ve bu sürecin toplumsal ve kültürel dinamikleri üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine kavranmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çalışma, mübadil derneklerinin sosyal ve kültürel rollerine odaklan mıştır, ancak bu derneklerin siyasi ve ekonomik etkileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Mübadil derneklerinin mübadil topluluklarının siyasi temsilciliği, hak savunuculuğu ve ekonomik entegrasyonu üzerindeki rolleri, bu araştırmada detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Ayrıca, dijitalleşmenin mübadil kimliği üzerindeki etkileri gibi modern unsurlar da çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Bu, gelecekteki araştırmalar için önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu çalışmanın sınırlılıklarını açarak daha geniş çaplı ve çeşitli örneklem gruplarını içerecek şekilde tasarlanabilir. Özellikle nicel ve nitel araştırma tekniklerini birlikte kullanan karma yöntemlerle desteklenen araştırmalar, mübadil derneklerinin rolünün genellenebilirliğini test etmek ve daha kapsamlı sonuçlar elde etmek açısından faydalı olabilir. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde ve tarihsel dönemlerde mübadil topluluklarının deneyimlerini inceleyen karşılaştırmaalı çalışmalar, mübadil kimliğinin nasıl evrildiğini ve farklı bağlamalarda nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Mübadil derneklerinin siyasi ve ekonomik boyutlardaki rolleri üzerine yapılacak araştırmalar, bu derneklerin çok boyutlu işlevlerini daha geniş bir perspektiften anlamamıza katkıda bulunacaktır. Özellikle derneklerin yerel ve ulusal politikalar üzerindeki etkisi ve bu politikaların mübadil topluluklarına nasıl yansıdığı

gibi konular, gelecekteki araştırmalar için önemli bir odak noktası olabilir. Ayrıca, dijitalleşmenin mübadil dernekleri üzerindeki etkileri ve dijital platformların bu derneklerin faaliyetlerine nasıl entegre edilebileceği de önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Bu tür çalışmalar, mübadil kimliğinin gelecekte nasıl korunacağı ve bu kimliğin yeni nesillere nasıl aktarılacağı konusunda önemli bilgiler sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abaylı, Özcan. "Kültürel Kimlik Bağlamında Bektaşilikte İnanç Ritüelleri ve Müzik Pratikleri: Girit Bektaşileri Örneği," *Social Science Development Journal*, cilt 7, sayı 32 (15 Temmuz 2022): 111-122, doi: <http://dx.doi.org/10.31567/ssd.664>.
- Adıyeke, A. Nükhet, Tuncay Ercan Sepetcioğlu (ed). *Geçmişten Günümüze Girit: Tarih, Toplum, Kültür Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı, Kuşadası, Aydın-Türkiye, 16-18 Ekim 2015*.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet & Adıyeke, Nuri. *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2007.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet & Adıyeke, Nuri. *Girit Nikah Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2011.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet ve Nuri Adıyeke. *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Agnew, J. & J. Duncan eds, *The Power of Place: Bringing Together the Geographical and Sociological Imaginations*. Boston: Unwin Hyman, 1989.
- Agnew, John. A., *Place and Politics : The Geographical Mediation of State and Society*, Boston: Allen & Unwin, 1987.
- Ahmad, Feroz, 'Unionist relations with the Greek, Armenian and Jewish communities' in Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*, Vol. I. New York: Holmes & Meier, 1982.
- Akçam, Taner, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008.
- Aktar, Ayhan & Demirözü, Damla, Yunan Tarih yazımında Mübadele Ve Göç. *Kebikeç*(22), 2006.
- Aladağ, Ertuğrul, *Filvari Usta Muğlalı Mimar Mihail Kostantinoğlu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2016.
- Aladağ, Ertuğrul, *Maria Göç Acısı*, İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- Alba, Richard, John Logan, Amy Lutz, ve Brian Stults. "Only English by the Third Generation? Loss and Preservation of the Mother Tongue among the Grandchildren of Contemporary Immigrants," *Demography*, Vol. 39, No. 3, Ağustos 2002, pp. 467–484.
- Ali, Sabahattin, *Sırça Köşk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947.
- Alpan, Aytek Soner. "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange". *The Historical Review/La Revue Historique*. 9, 2013.
- Altınsay, Sabâ. *Kritimu ya da Giritim Benim*. İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- Anadol, Kemal, *Büyük Ayrılık*, İstanbul: Doğan Kitap, 2003.

Arai, Masami *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2000.

Arı, Kemal, “Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması”, *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der. Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye’de Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Assmann, Jan, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, (Çev.: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Atabey, Selma ve Ülker Çolakoğlu. "Nüfus Mübadelesi Sonrasında Girit Mutfak Kültürünün Türkiye’de Sürdürülebilirliği", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 211-224, 2023, s. 218.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.

Avagyan, Arsen & Minassian, Gaidz F., *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2013.

Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge Yayınları, İstanbul: 2004.

Aydın, Mahir. *Girit Sarı Kitap*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Balta, Evangelia ve Aytek Soner Alban. *Muhacirname: Karamanlı Muhacirler İçin Şiirin Sedası*. İstanbul: İstos Yayınları, 2016.

Balta, Evangelia. *Exchange of Populations: Historiography and Refugee Memory*. İstanbul: εκδόσεις ιστός / istos yayın, 2014, s. 135.

Balta, Evangelia. *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Sözlüz: Karamanlılar ve Karamanlıcı Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, çev. Herkül Millas, Erol Üyepazarcı, Levent Cinemre, Emre Yalçın, İnci Türkoğlu, Saadet Özen, Ari Çokona, Menekşe Tokyay, Mesut Yaşar Tufan, Nazif Bozatlı, Ayşe Dilsiz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Baltsiotis, Lambros. “Yunanistan ve Türkiye’de Muhacirlik ve Nüfus Mübadeleleri: İki Farklı Anlatım ve Yorumun Oluşma Şartları ve Sonuçları.” *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, ed. Müfide Pekin, 401-440. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2005.

Barkan, Ömer Lütfi. *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri: Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar*, yay. haz. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. baskı, Temmuz 2023.

Baumann, Gerd, *Çok Kültürlülük Bilmececi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. (Çev.I. Demirakın). Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

Belk, Russell W. “Possessions and the Extended Self”, *Journal of Consumer Research*, Issue 15 /2, 1988.

Berg, B. L. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston, MA: Allyn and Bacon, 2001.

Berger, Peter L. ve Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books, 1991, s. 194.

Bevan, Robert, *The Destruction of Memory Architectural and Cultural Warfare*, Reaktion Books, 2007.

Bilgehan, Hakkı. *Erotokritos: Bir Girit Destanı*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2011.

- Bilgehan, Hakkı. *Girit ve Giritli Türkler*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2019.
- Billig, Michael, *Banal Milliyetçilik*, Çev. Cem Şişkolar İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Blumi, Isa. "The Compromised Empire: Ethnicity and Faith under State Power," *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800-1912*. New York: Palgrave Macmillan, 2011, 95-123.
- Bora, Tanıl, "Şiddet ve Milliyetçilik Üstüne Bir Deneme", *Birikim*, 195, Temmuz 2005.
- Bora, Tanıl, Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu. Kemâli Saybaşılı - Gencer Özcan, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1997, s. 183-207.
- Boran, Behice, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", *Sosyal Adalet Dergisi*. Yıl 2, Sayı 8, Ankara, 1964.
- Bouineau, Jacques, Fransa'da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık, Turhan Ilgaz (ed.), *Dersimiz: Yurttaşlık* (s. 109-145) İçinde, (1.Baskı), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, 1984, s. 170-175.
- Bourdieu, Pierre. *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice. Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 54.
- Boztemur, Recep, Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi, *Doğu Batı* Yıl 9 Sayı 38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006.
- Brah, Avtar, *Cartographies of Diaspora: Contested Identities*, London, Routledge, 1996.
- Brance, K., V. Chatzimpyros ve R.P. Bentall. "Social Identity, Mental Health and the Experience of Migration," *British Journal of Social Psychology*, vol. 00, pp. 1-20, 2024, <https://doi.org/10.1111/bjso.12745>, s. 15.
- Braude, Benjamin & Lewis, Bernard ed. *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. Vol. 2. New York: Holmes & Meier Pub, 1982.
- Breuilly, John, Nationalism and The History of Ideas. *Proceedings of the British Academy*. No:105, January 2000.
- Brown, David, "Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism?", *Nations and Nationalism*, Cilt. 4, No. 1, 1998.
- Burke, Peter. *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. M.Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Cambridge Dictionary*, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/memory>.
- Cannell, C. F. & Kahn, R. L. Interviewing. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (Vol. 2, pp. 526–595). Reading, MA: Addison-Wesley, 1968.
- Carr, Edward Hallett & José Fontana. *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Castles, S. "Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation", *Sociology*, Vol. 37, Issue 1, 2003, 13-34.
- Caunce, Stephen. *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Çaymaz, Birol ve Duygu Çanakcı. "Azınlık Kimliğini Anlamak: İstanbul Rumlarının 'Ötekileştirilme' Algıları," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 95-134.

Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* London: Zed Books for the United Nations University, 1986.

Connerton, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Contreras, Marcela Jaramillo. "Intangible Cultural Heritage and Armed Conflicts: The Colombian Case," *Economia della Cultura*, vol. 3, no. 2012, 299-304.

Corbin, J. & Strauss, A. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage Publications, Inc., 2008.

Çağaptay, S. "Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s." *Middle Eastern Studies*, 40(3), 86–101, 2004.
<https://doi.org/10.1080/0026320042000213474>, s. 95.

Çapa, Mesut. "Yunanistan Dan Gelen Göçmenlerin İskânı". *Atatürk Yolu Dergisi* 2/5 Mayıs 1990.

Çaymaz, Birol, 'İstanbul'da Niğdeli Hemşeri Dernekleri', *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue No. 2, Hometown Organisations in Turkey, 2005.

Çaymaz, Birol, *Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2019.

Çiçekoğlu, Feride, *Suyun Öte Yanı*, İstanbul: Can Yayınları, 1994.

Çokona Ari, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2017.

Çotulay, Gül Aynur. "Hamza Baba Türbesi Etrafında Uygulanan Ritüeller ve Bektaşilik Geleneği," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 94, Yaz 2020, s. 149-160, s. 156-157.

Danacıoğlu, Esra. *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Delannoi, Gil, Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Demiröz, Damla, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks :SAGE, 2011.

Dinamo, Hasan İzzettin, *Açlık*, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1980.

Dinamo, Hasan İzzettin, *Ateş Yılları*, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968.

Doğanyılmaz Duman, Didem. "Alevi-Bektashi Belief in Balkans: A Historical Legacy," *Balkan Social Science Review*, Vol. 7, Haziran 2016, 67-87, s. 71.

Durgun, Sezgi, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011.

Dündar, Fuat "İttihat ve Terakki'nin Göç ve İskân Politikası (1913-18)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, 2007.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002.

Düşgün, Umut. Yeni Vatanın Ötekileri: Mübadele Romanlarında Öteki Algısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt 10 Sayı 48 Şubat 2017, s. 61.

Ehrkamp, Patricia. "Placing Identities: Transnational Practices and Local Attachments of Turkish Immigrants in Germany", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Issue 31/2, 2005.

Engin, Refik. "Nasliç, Serfice Ve Grebene Yöresi Bektaşileri Patriyotlar," *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, ss. 639-666, s. 635.

Entiklin, N. *The Betweenness of Place*, Baltimore MD: Johns Hopkins University Press, 1991.

Erdal, İbrahim. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadelenin İskat (Çıkma) Yolları," *Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)*, cilt 18, özel sayı, Ocak 2014, ss. 123-141.

Erden, M.S. *The Exchange of Greek and Turkish Populations in the 1920s and Its Socio-Economic Impacts on the Life in Anatolia. Crime, Law and Social Change* 41, 261–282, 2004. <https://doi.org/10.1023/B:CRIS.0000024437.30463.84>.

Ergelen, Esat Halil. "İskân ve Teavûn Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası", *Balkanlar: Orada Kalanlar & Oradan Gelenler*, Samsun: Samsun Mübadele Derneği Yayınları, 2010 s. 131–136.

Ergir, Ertuğrul Erol. *Giritli Mustafa*, İzmir, Tükelmat A.Ş., 2000.

Ergir, Ertuğrul Erol. *Unutamadığım Karşıyakam ve İzmir*, İzmir: Tükelmat A.Ş., 1999.

Eriksen, Thomas Hylland, *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*. (çev.) Ekin Uşaklı, İstanbul: Avesta, 2004.

Erol, Nuran, Yurttaşlık ve Demokrasi: Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru. Nuri Bilgin (ed.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (ss.119-129) içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.

Ertürk, Leman. *Girit'ten Anadolu'ya Anılarım*, İzmir: Etki Yayınları, 2005.

Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Fournarakis, Konstantinos G. *Giritli Türkler Tourkokrites*, çev. Tanaş Çimbiş, düzen. Kudret Güvenç. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2018.

Fulda, Daniel, "Selective History: Why and How 'History' Depends on Readerly Narrativization, with Exhibition as an Example." içinde *Narratology Beyond Literary Criticism*, edited by Jan Christoph Meister, 179-181. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2005.

Garni, Alisa & Arpi Miller, "Localized Immigration Policy and Migrant Life Experiences: The Case of Mexican Migrants in Southern California", *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, Issue 6, No.3, 2008.

Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876 - 1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

Giossos, Yiannis P., "" Scoring for the Homeland": The Soccer Team of the Refugees of Volos." *Studies in Physical Culture & Tourism* 15 no. 1 (2008): 53-63.

Göçek, Fatma Müge "‘Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002 s. 63-76.

Gökaçtı, Mehmet Ali. *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 282.

Göle, Nilüfer, 'Towards an autonomization of politics and civil society in Turkey' in Heper, Metin; Evin, Ahmet (eds.), *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder, Westview Press, 1994, s. 213- 222.

Greenfeld, Liah, "Democracy, ethnic diversity of nationalism", Kjell Goldmann, Ulf Hannerz ve Charles Westin (der.), *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era*, London, NewYork: Routledge, 2000

Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.

Grele, Ronald J. *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*, New York: Praeger, 1991.

Grigoriadis, Ioannis, *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılama*. Çev. İdil Çetin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

Guarnizo, L.E. & M.P. Smith, "The Locations of Transnationalism", in M.P. Smith, and L.E. Guarnizo eds, *Transnationalism From Below*. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1998, 3-34.

Gülcan, H. İlhami. *Mübadil İnsanlar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2010.

Gündüz, Aka, *Dikmen Yıldızı*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940.

Güntekin, Reşat Nuri, *Ateş Gecesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975.

Gürbilek, Nurdan. *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

Güvenç, Sefer (yayına hazırlayan) ve Yonca Cingöz (editör). *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2019.

Güvenç, Sefer (yayına hazırlayan). *90. Yılında Zorunlu Nüfus Mübadelesi – Yeni Yaklaşımlar Yeni Bulgular*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, Aralık 2017.

Halaçoğlu, Neval Konuk. "Mübadele İle Cami, Tekke ve Türbelerden Getirilen Kültür Varlıkları," *Mübadele Göçmenleri ve Bursa*, ed. Hacer Karabağ. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019, 184-211, s. 185-186.

Halbwachs, Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, (Çev.: B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara 2016.

Halbwachs, Maurice, *Kolektif Hafıza*, (Çev.: B. Barış), Heretik Yayınları, Ankara 2017.

Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora." *Identity: Community, Culture, Difference*, ed. Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, 1990, s. 225.

Hanioglu, M. Şükrü *Preparation for a Revolution The Young Turks, 1902–1908*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Hayden, Robert M. "Sufis, Dervishes, and Alevi-Bektashis: Interfaces of Heterodox Islam and Nationalist Politics from the Balkans, Turkey and India," *Islam, Sufism and Everyday Politics of Belonging in South Asia*, ed. Deepa Dandekar and Torsten Tschacher, Routledge Advances in South Asian Studies, 2016, 17-40.

Hayes, Carlton J., *Nationalism A Religion*, New York: The MacMillan Company, 1960.

Hayes, Carlton, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* New York, Macmillan: 1949.

Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi* (Çev. M. Delikara Üst). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Hersant, Jeanne & Toumarkine, Alexandre, "Hometown organisations in Turkey: an overview", *European Journal of Turkish Studies*, No. 2 Hometown Organisations in Turkey, 2005.

Hirschon, Renee (ed). *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Hirschon, Renee, *Mübadele Çocukları*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Hobsbawm, Eric J. & Terence Ranger. *Geleneğin İcadı*. Çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Hobsbawm, Eric J., *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akinhay). 5. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

İbar, Gazanfer. *Anadolulu Hemşehrilerimiz: Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

İçduygu, Ahmet ve Deniz Sert. "The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account," *Migration in the Southern Balkans*, ed. Hans Vermeulen, Martin Baldwin-Edwards, Riki van Boeschoten, Springer, 2015, s. 11.

İnce, Başak. *Citizenship and Identity in Turkey: From Atatürk's Republic to the Present Day*. Londra: I.B. Tauris, 2012, s. 59-63.

Jaffrelot, Christophe, Bazı Ulus Teorileri. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Jansen, Clifford J. *Readings in the Sociology of Migration*, 1st ed. Oxford, London, Braunschweig: Pergamon Press, 1970.

Kamouzis, Dimitris. "Kolektif Temsil, Hafıza ve Mübadil Kimliği: 1923'ten Sonra Küçük Asyalı Rumlar." 90. *Yılında Zorunlu Nüfus Mübadelesi – Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular*, ed. Bilge Gönül, 49-58. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016.

Kansu. Aykut *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, E.J. Brill, Boston: 2000.

Kara, Melike. *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Karakasidou, Anastasia N., *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri & Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Karakoyunlu, Yılmaz, *Mor Kaftanlı Selanik*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Panorama*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1953.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1984.

Karpat, Kemal H. "The Hijra From Russia and The Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State." in *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and The Religious Imagination*, Vol. 9. edited by Eickelman, Dale F., and James P. Piscatori, 131-152. Berkeley: University of California Press, 1990.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Karyelioğlu, Selim, "Ulus Devlet Ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları Ve Küreselleşmenin Ulus Devlet Ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), Ocak 2012.

Kaya, Ayhan, *Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Kaya, Mert. *1919-1925 Yılları Arasında Anadolu Rumlarının Müslümanlaştırılması Üzerine Bir Bellek Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London: Macmillan Press, 1998.

Kemal, Orhan, *Murtaza*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1952.

Kemal, Yaşar, *Bir Ada Hikâyesi 1 Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.

Kemal, Yaşar, *Bir Ada Hikâyesi 2 Karıncanın Su İçtiği*, İstanbul: Adam Yayınları, 2001.

Kemal, Yaşar, *Bir Ada Hikâyesi 3 Tanyeri Horozları*, İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

Kemal, Yaşar, *Bir Ada Hikâyesi 4 Çıplak Deniz Çıplak Ada*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Kıray, Mübeccel, 'Changing Pattern of Patronage: A Study in Structural Change, Mubeccel Kıray', in Kıray, Mübeccel, *Toplumbilim Yazıları*, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1982, s. 177-202.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. "Intangible Heritage as Metacultural Production," *Museum International*, 2014, 66: 163-174, s. 170-171.

Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Kolluoğlu, B. "Excesses of Nationalism." *Nations and Nationalism*, 19: 532-550, 2013. <https://doi.org/10.1111/nana.12028>.

Kramer, Lloyd. *Nationalism: Political Cultures in Europe and America, 1775-1865*, New York: Twayne Publishers, 1998.

Kurtoğlu, Ayça, "Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler", *European Journal of Turkish Studies*, No. 2 Hometown Organisations in Turkey 2005.

Kutlu, Sacit, *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.

Kuzucu, Lütfi. *Krişçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2008.

Kuzucu, Lütfi. *Mübadil Yeşilburç'un Gizli Tarihi*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, Aralık 2021.

Ladas, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: The Macmillan Company, 1932.

Leca, Jean, Bireycilik ve Yurttaşlık, Turhan Ilgaz (ed.), *Dersimiz: Yurttaşlık* (s. 13-81) İçinde, (1.Baskı), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998.

Leca, Jean, Neden Söz Ediyoruz?. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. Haz. Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Leedy, P. D. & Ormrod, J. E. *Practical Research: Planning and Design* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall, 2001

Lenzerini, Federico. "Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples," *European Journal of International Law*, 2011, 22: 101-120, s. 105.

Lewis, Bernard, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Çev. Ünsal Oskay, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.

Liakos, Antonis. "The Making of the Greek History; The Construction of National Time." in *Political Uses of Past. The Recent Mediterranean Experience*, edited by Jacques Revel and Giovanni Levi, 27-42. London: Frank Cass, 2011.

Locke, John, "Of the Beginning of Political Societies" Bryan Turner, Peter Hamilton (eds.), *Citizenship Critical Concepts*, Routledge: 1998.

Logeion Latin Dictionary, <https://logeion.uchicago.edu/natio>.

Lopasic, Alexander. "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia," *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994), 163-186.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, çev. Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Mackridge, Peter. *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 288-320.

Maden, Fahri, Erdal Özyol ve Hasan Basri Gürel. "Kuşadası'nda Alevilik ve Bektaşilik İzleri," *Edeb Erkan* 1, no. 1 (2022): ss. 1-33, <https://doi.org/10.59402/EE001202201>, s. 6.

Maden, Fahri. "Girit'te Bektaşî Tekkeleri," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 79, 2016, ss. 17-33. DOI: 10.12973/hbvd.79.201, s. 19.

Maden, Fahri. *Girit Bektaşîleri*. İstanbul: La Kitap, 2017.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim, 1994.

Marshall, T.H. & Bottomore. Tom, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev: Ayhan Kaya) Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000.

Mavrogordatos, George, "Orthodoxy and Nationalism in the Greek Case." *West European Politics* 26 no.1 2003.

Mavrommatis, Giorgos. "Bektashis in 20th Century Greece," *Turcica*, vol. 40 (2008): 219-251, doi:10.2143/TURC.40.0.2037140, s. 242-247.

Mead, H. George, *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1972.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi Devre 3 İctima Senesi 5 Cilt 1 Yirmidördüncü İnıkad 11 Kanunuevvel 1334(1918).

Melander, E. M. Öberg & J. Hall,. Are 'New Wars' More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War", *European Journal of International Relations*, 15(3), 2009, s. 505-536.

Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s. 22-23.

Merriam-Webster Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/memory>.

Millar, R. & Crute, V. & Hargie, O. *Professional Interviewing*. London, UK: Routledge, 1992.

Millas, Herkül, (ed.). *Göç Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Millas, Herkül. "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele: Benzerlikler ve Farklar." *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, ed. Müfide Pekin, 125-154. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Mills, Amy. "Narratives in City Landscapes: Cultural Identity in Istanbul." *Geographical Review*, 95, no. 3 2005.

Monos, Dimitri. "Rebetico: The Music of the Greek Urban Working Class," *International Journal of Politics, Culture, and Society*, vol. 1, no. 1, 1987, pp. 111-119.

Moore, W. H., S. Shellman. Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?. *Comparative Political Studies*, June, 39(5), 2006, s. 599-622.

Naguib, Saphinaz-Amal. "Museums, Diasporas and the Sustainability of Intangible Cultural Heritage," *Sustainability*, vol. 5, no. 2178-2190, 2013.

Nairn, Tom. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Londra: Verso, 1997.

Nerantzaki, Efpraxia. "Symbolic Cretanness in Mersin and Ayvalık: Assertion of Distinctiveness and the Need for Recognition," *Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2023, s. 77-110.

Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*, çev. S. Özge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.

Neyzi, Leyla. *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Nieguth, Tim, "Beyond dichotomy: concepts of the nation and the distribution of membership", *Nations and Nationalism*, Cilt. 5, No. 2, 1999.

O'Reilly, Karen. *International Migration and Social Theory*, New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Önen, Engin, 'Kent, dayanışma ve hemşehrilik dernekleri', *Ankara, Toplum ve Göç, (III Ulusal Sosyoloji Kongresi)*, Ankara, DİE ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayınları, 1996, s. 451- 458.

Öz, Mehmet & Berber, Ferhat. "Mübadele Sürecinde Yaşanan Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26 Sayı 78, Yıl 2010, s. 461-504.

- Özkırmı, Umut, Sofos, Sypros A., *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Özkırmı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Özsoy, İskender. *Ah Vre Memleket Mübadele Öyküleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.
- Özsoy, İskender. *İki Vatan Yorgunları- Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Özsoy, İskender. *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Özsoy, İskender. *Mübadelenin Yas Kardeşleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.
- Özsoy, İskender. *Özü Sözü Yanya Bilge Mübadil Lütfü Karadağ'a Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.
- Özsoy, İskender. *Selanik'te Sela Sesi Mübadelenin Son Tanıkları Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2014.
- Öztin Koparanoğlu, Belkıs. *Karşı Kıyılardan Bodrum'a*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006.
- Öztin Koparanoğlu, Belkıs. *Vira Vira Bodrum'a Hüzünlü Göç*, İstanbul: İleri Kitabevi, 2014.
- Peckham, Robert Shannon, "Map Mania: Nationalism and The Politics of Place in Greece, 1870-1922." *Political Geography* 19, no.1 (2000) 77-95.
- Pekin, Müfide, (ed.), *Mübadele Öyküleri*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2009.
- Pekin, Müfide. *Belleklerdeki Güzellik: Girit Maniler, Atasözleri, Deyimler, Tekerlemeler*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2007.
- Petrović, Ema. "Bektashism in the Balkans: Case of Albania and Macedonia," IV. *Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim 2018, Ankara, 347-355.
- Poggi, Giovanni. *Modern Devletin Gelişimi*. (Çev. Ş. Kurt – B. Toprak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Portelli, Alessandro. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories*, Albany: The State University of New York Press, 1991.
- Psaradaki, Eleni. "Oral Memories and the Cretan Identity of Cretan Turks in Bodrum, Turkey," *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, Cilt 5, 30 Ağustos 2021, s. 41-54, s. 50-51.
- Puhle, Hans-Jürgen, "Nation States, Nations and Nationalism in Western and Southern Europe" in *Nationalism in Europe Past and Present*, Volume: 2, Ed: J. G. Beramendi-R. Maiz-M.Nunez, De Compostela: Universidade De Santiago, 1994.
- Punch, Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş*, çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Renan, Ernest, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya İshan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946.
- Richmond, Anthony H. "Ethnic Nationalism and Post-Industrialism", *Nationalism*, Ed: J. Hutchinson-A. Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Ritzer, George (ed), *Encyclopedia of Social Theory Vol 1-2*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2005.
- Robson, C. *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner Researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell, 2002.
- Roskin, Michael G., *Countries and Concepts: Politics, Geography, Culture*, Pearson, 2013.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Emilia Salvanou, *Mübadil Belleği Tarih ve Pratik Olarak Geçmiş*, çev. Saim Örnek, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Salvanou, Emilia, "Population Uprooting After WWI and Politics of Memory, Expatriates From the Ottoman Empire to Greece in the Course of the 20th Century." *Search of Transcultural Memory in Europe*, no. 4 (2013): 73-86.

Sancar, Mithat, *Geçmişle Hesaplaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Thompson, Paul. *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, çev. Ş. Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Schmeidl, S., Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990. *Social Science Quarterly*, 78(2), 1997, s. 284-308.

Selçuk, Ali. "Giritli Bektaşilerde Ziyaret Ritüeli: Horasanlı Ali Baba Tekkesi," *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, vol. 9, no. 1, Mart 2019, ss. 29-35, s. 33-34.

Seton-Watson, Hugh, *Nations and States*, London: Methuen, 1977.

Shaw, Stanford J. & Shaw, E. *Kural Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, İstanbul: E Yayınları, 1983.

Simon, Roger, *Gramsci's Political Thought an Introduction*, Lawrence & Wishart Ltd., 1990.

Smith, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost, 2002.

Song, Y. H., *Between and Beyond Borders: Conflict, International Response, And Forced Migration*. Columbia, SC: University of South Carolina 2011.

Stelaku, Vasso, "Alan, Mekan ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşimde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (ed.) Renee Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Stone, Linda. *Kinship and Gender*, Boulder: Westview Press, 2010.

Stuckey, Leigh. *Narrating the Greco-Turkish Population Exchange: Stories about Belonging and Otherness in the Nation*. Unpublished B.A. Thesis, Duke University, 2009, s. 49.

Şeker, Nesim. "Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering." *European Journal of Turkish Studies Social Sciences on Contemporary Turkey* 16, 2013, s. 5.

Şenesen, Refiye Okuşluk. *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.

Şenışık, Pınar. *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Tahmiscizâde, Mehmet Macid. *Girit Hatıraları*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

Tanc, Barbaros. "Where local trumps national: Christian orthodox and Muslim refugees since Lausanne." *Balkanologie*, Vol. V, No 1-2, 2001, <https://journals.openedition.org/balkanologie/732>.

Tansel, Betül. *Din, Kimlik ve Aktarım Çıkmazında Mühtediler*. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu." *Toplum ve Bilim*, Sayı 50, 1990, s. 69.

Tesal, Reşat D., *Selanik'ten İstanbul'a Bir Ömrün Hikayesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Tilly, Charles, *Cities and the Rise of States in Europe, AD 1000 To 1800*, Westview Press, 1994.

Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*, Blackwell, Oxford: 1992.

Toksöz, Fikret, 'Dernekler', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 366-378.

Toprak, Seydi Vakkas. "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması". *Türkiyat Mecmuası* 25 / 1 Haziran 2015, s. 253-273.

Toumarkine, Alexandre. "Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik." *Türkiye'de Sivil Toplum Ve Milliyetçilik*, ed. Stefanos Yerasimos, Günter Seufert & Karin Vorhoff, 425-450. İletişim yayınları, 2001.

Traverso, Enzo *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları. 2019.

Triadafilopoulos, Triadafilos, "Exchange of Populations Between Greece and Turkey: An Assessment of the Consequences of the Treaty of Lausanne" Mülteci Çalışmaları Programı'nda Sunulan Bildiri, Queen Elizabeth House, University of Oxford, September 17-20, 1998

Turan, Ç. & Pekin, M. (ed) *Mübadele Bibliyografyası Lozan Nüfus Mübadelesi İle İlgili Yayınlar Ve Yayınlanmamış Çalışmalar*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2002.

Uzun, Turgay, Ulus, Milliyetçilik Ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme, *Doğu Batı*, Yıl 6 Sayı 23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003.

Ülker, Erol, "Contextualising 'Turkification': nation-building in the late Ottoman Empire, 1908–18." *Nations and Nationalism* 11 no.4, 2005.

Üstel, Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Vedder, Paul ve Erkki Virta. "Language, Ethnic Identity, and the Adaptation of Turkish Immigrant Youth in the Netherlands and Sweden," *International Journal of Intercultural Relations*, Vol. 29, No. 3, Mayıs 2005, pp. 317-337.

Werbner, Pnina, 'From Commodities to Gifts: Pakistani Migrant Workers in Manchester' in Rogers, Alisdair ; Vertovec, Steve (eds.), *The Urban Context: Ethnicity, Social Networks and Situational Analysis*, Oxford/Washington D.C., Berg Publishers, 1995, pp. 213-36.

Wildemuth, Barbara M. (ed). *Applications Of Social Research Methods To Questions in Information and Library Science*, California: Libraries Unlimited, 2017.

Woods, Dwayne, 'Elites, Ethnicity and 'Home Town' Associations in the Côte d'Ivoire: An Historical Analysis of State-Society Links', *Africa* 64 (4), 1994, s. 465-483.

Yalçın, Kemal, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2017.

Yavuz, Mustafa. *Demokratik İhtilaller Çağında Girit*. İstanbul: Belge Yayınları, 2017.

Yıldırım, Ergün, "Küreselleşen dünyada Milliyetçilik", *Doğu Batı*, Cilt 9, No. 38, Ağustos-Ekim 2006.

Yıldırım, Onur, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Yıldız, Ahmet, "Ne Muthu Türküm Diyebilene". *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim, 2001.

Yorulmaz, Ahmet. *Ayvalık'tan Cunda'dan / Bir Özlemdir Ayvalık*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

Yorulmaz, Ahmet. *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Yorulmaz, Ahmet. *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, İzmir: Geylan Kitabevi, 1999.

Yorulmaz, Ahmet. *Savaşın Çocukları – Girit'ten Sonra Ayvalık*, İstanbul: Belge Yayınları, 1997.

Yorulmaz, Ahmet. *Savaşın Çocukları: Girit'ten Sonra Ayvalık*. İstanbul: Belge Yayınları, 1997.

Yüceer, Cevdet. "Girit Madinadesleri Neyi Söyler?", *H@vuz Dergi Sayı 01*, Şubat 2007, <http://www.dergi.havuz.de/0001-A-SUBAT-2007/dergi.html>.

Yücel, Hakan (der.). *Rum Olmak Rum Kalmak*. İstanbul: İstos Yayınları, 2016.

Yücel, Hakan ve Süheyla Yıldız. "Atina'da Rum Olmak, Rum Kalmak," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 135-172.

Yücel, Hakan. "Rum Olmak, Rum Kalmak," *Rum Olmak, Rum Kalmak*, der. Hakan Yücel, İstos Yayınları, 2018, s. 7-18.

Zaimakis, Yiannis. "Music-making in the Social World of a Cretan Town (Heraklion 1900–1960): A Contribution to the Study of Non-Commercial Rebetiko," *Popular Music*, vol. 30, no. 1, 2011, pp. 1-24.

Zarcone, Thierry. "Understanding the Relations between Christians and Bektashis: Interconfessionalism and Supraconfessionalism," *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 14 Mart 2021: 124-137, s. 126-127.

Zizek, Slavoj, *Yamuk Bakmak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Zürcher, Erik Jan, "Macedonians in Anatolia: The Importance of the Macedonian Roots of the Unionists for their Policies in Anatolia after 1914", *Middle Eastern Studies*, Vol. 50, No. 6, 2014, s. 960-975.

Zürcher, Erik Jan, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B. Tauris, London: 2010.

Zürcher, Erik Jan, Unionists and Kemalists: Refugees, Killers and Nation-builders, *draft paper*, http://www.academia.edu/22981822/Unionists_and_Kemalists_Refugees_Killers_and_Nation-builders, [21.05.2018].

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Ali Emre ELDEM
Tez Başlığı : Heteronormatif Sistemde Kuir Mahpus Olmak:
Hapishanelerde Direniş ve Politik Faillik
Savunma Tarihi : 11 / 09 / 2024
Danışman : Doç. Dr. Hakan YÜCEL

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-Soyadı	İmza
Doç. Dr. Hakan YÜCEL	
Prof. Dr. Birol ÇAYMAZ	
Prof. Dr. Esra DANACIOĞLU TAMUR	
Doç. Dr. Aslı Didem DANIŞ ŞENYÜZ	
Dr. Öğr. Üyesi Munise Nur AKTAN	

Prof. Dr. Ulun AKTURAN
Enstitü Müdürü